

Benedek Elek

Édes anyaföldem!

Egy nép s egy ember története

TARTALOM

Első fejezet

Ebben az író a faluját s a nemzetségét mutatja be

Második fejezet

Ebben felelet lesz arra az együgyű kérdésre: miért építettek házat Gábor bácsinak, holott még csak húszéves volt? Ennek rendjén szó lesz a régi s mai székely házakról, sőt arról is, milyen volt az iskola

Harmadik fejezet

Ebben az író néhány lapot szentel édesapjának, akivel az olvasónak még gyakran lesz találkozása

Negyedik fejezet

Ebben az író feleleveníteni próbálja az erdei életet, amilyenek ő kisgyermek korában látta

Ötödik fejezet

Ebben az író arról az esztendőről beszél, amikor az öregek megfiatalodtak

Hatodik fejezet

Ebben az író a régi kollégiumot próbálja megeleveníteni, amilyenek gyermekszemmel látta

Hetedik fejezet

Ebben sok minden közt két különös emberről s egy igen szomorú temetésről lesz szó

Nyolcadik fejezet

Ebben az író bocsánatot kér, hogy nem is egy, de két igen szomorú temetésről kell megemlékeznie

Kilencedik fejezet

Ebben az író egy falut próbál megeleveníteni, melyben a lelkek még nem szabadultak fel

Tizedik fejezet

Ebben megtudjuk, hogyan lesz a diákból úr, s többek közt azt is, milyen hasznos dolog a legáció?

Tizenegyedik fejezet

Ebben sok mindenről lesz szó, többek közt egy pár csizmáról is, sőt egy kis kapunak a kilincséről is

Tizenkettedik fejezet

Ebben egy székely fiú igen megütődik azon, hogy „az ország szíve” nem magyar

Tizenharmadik fejezet

Ebben egy igazi tékozló fiúról lesz szó, aki meghalni készül, mivelhogy töredelmes vallomásra képtelen

Első fejezet

Ebben az író a faluját s a nemzetségét mutatja be

Kicsiny falu az én falum, legkisebb az egész vidéken s a legszebb. Gyermekkoromban alig hatszáz lakója volt, s ennek is jó felerészét az én nemzetségem tevé.

- Ez a falu, ennek a falunak erdeje, mezeje - emlegette gyakorízben édesapám -, ősfoglalás. Három nemzetség az ősfoglaló: a Benedek-, a Benkő- s a Boda-nemzetség. A többiek: a Gálok, a Vajnák, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok mind jövevények.

Két-háromszáz esztendeje éltek már itt a Gálok, a Vajnák, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok, s édesapám szemében még mindig jövevények voltak. Nincs e mondásban kicsinylés, egyszerűen a történeti igazság megállapítása ez. Szegről-végről csaknem valamennyi jövevény famíliával atyafiságba keveredtünk, s hogy messzebb ne menjek, édesapám anyja Gál Rebeka volt.

Már a Rebeka név sejteti az avatottabb olvasóval, hogy az én nemzetségem annak a népnek a sarjadéka, amely még nem oly régen Mózes népének neveit igen kedvelé. Az öregebb rend emberek közt még szép számmal vannak Mózesek, Jakobok, Jákobok, Judák, Ezékiások, Izsákok, Timotheusok, Benjáminok, s dédapámnak, aki a hagyomány szerint, nagy erejű, nagy virtusú ember vala - Jeremiás volt a neve. Ezeknek a neveknek a gazdái - e könyv írójával együtt - már mind a temetőkert felé tekingetnek; a fiak, az unokák közt már alig akad bibliai nevű: ami nevet az úri rend magához méltónak talált, mind eljutott az én falumba. Elhozta a vasút. Ide, az Isten háta mögé. Mind a temető felé tekingetnek a Rebekák, Rákhelek, Judithok is, s bár büszkén emlegeti a nemzetségem, hogy Judith volt az ősanja (e névnél merül homályba a nemzetség terebélyes fája a XI. században), egyetlen Judith sincs köztünk, pedig, ugye, szép e név?

Az én falum szinte félve húzódik meg Barót-patak jobb és bal partján, igen szűk völgyecskeben. Nemcsak a falu kicsiny, de a neve is: Kisbacon. Nem csuda, ha szűk völgyecskeben húzódott meg, ugyebár? Olyan emelkedő, lankás hegyoldalra toltatogatta idők során a szaporodás. Észak, kelet s dél felől szelíden, csendesen emelkedő hegyek karimázzák, s ha nyugati oldalára is vet még egy kis hegyet a Világteremtő, tökéletes volna a kép rájá, legteljesebb a nép nyugodalma: nem háborítaná a nyugati szél, mely a civilizációval fagyos szeleket is röpít szárnyain. Ennek a szélnek *német szél* a neve. Nyilván sűrű oka volt őseinknek, hogy ennek nevezzék...

Egy hosszukó tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csudaszép bokréta: ez az én szülőfalum. Ebben a faluban minden háznak van gyümölcsfás és virágoskertje, s május havában, amikor itt a gyümölcsfák virágba borulnak, Csíkorra tetejéről (a szomszédos „Csíkország” orra ez a hegy) óriási bokrétát lát ájtatosan bámuló szemed. Bokrétát, melynek szépségét a kikandikáló piros cserepes házfödelek nem rontják, de sőt emelik. Az én gyermekkoromban ritka volt még a piros cserépfödél. Széles cserfазsindely barnállott az alacsony falú, magas tetejű házakon; naptól, esőtől fakult szalmazsúpfödél jutott a pajtáknak meg a csűröknek; de akkor is megvolt minden háznak utcára mosolygó virágoskertje, minden kertnek a maga gyümölcsfája: rozssal érő, fótos, zsíros, édes, írós (más néven sólyom) páris almát, eleinérő, vagyis korán érő, nyakas, bartamisz körtét, moskotár, madárka perpençe¹

---

¹ A besztercei, néhol Berzenczeynek nevezett szilvát így hívják nálunk felé.

szilvát termő fája: - akkor is egy szépséges szép bokréta volt az én falum, talán szebb a mainál. Bizonyosan szebb.

Vajon az én unokáim gondolnak-e majd azzal a könnyező meghatottsággal az én gyümölcsös-kertemre, mint ahogy én gondolok András nagyapámra, mely századrésze sem volt az enyémmé? Az ő kertje - kert volt, semmi egyéb. Kert, amelynek minden fáját maga ülteté, a XIX. század hajnalán. Minden fa egy-egy óriás, kik szép sorjában álltak, s hirdették a déd-unokáknak is András nagyapó meleg szívét. A falu alsó végén volt a kert, a felső vége táján a mi házunk, s nyárnak és őszenek nem volt egy napja tán, hogy egy mezítlábos kisfiú e faóriásokra föl ne másszon. Ma is érzem szájamban az eleinérő körte édes levét; ide száll a babos, pettyes, „zsiros” alma illata a tulipántos ládából, melynek ruhaneműi közé néhányat elrejtegetett édesanyám. Ez az illat megörökösödött a ládában, a ruhanemű minden darabján, a leheletemben, s hogy soha el ne szálljon, a lelkemben is. Látom az öklömnyi nagy, nyakas körtéket, a borizú írósalákat, s még mindig mosolyognak rám a kerítés tövéből a sötétpiros málnaszemek - ó, édes jó András nagyapó, be nagy szíved lehetett neked, hogy még málnabokrokat is ültetél, nekem, aki világon sem voltam akkor! Nekem, aki sohasem csókolhatám kezedet: tíz esztendő esik a te halálod s az én születésem közé.

Ezt a kertet nem őrizte senki más, csak Isten s a még romlásnak nem indult Becsület. Magas, födeles kerítés vette körül, nem a tolvajok ellen, csupán azért: ha kert - legyen kert. Illő, hogy a képnek rámája is legyen, ugyebár? Galambbúgos, ősrégi módi székely kapu szabta meg az elejét; madár- és virágdíszét nagyapó véste, faragta.

Vén emberek, kik 48 előtt játszottak a porban - még görnyedez egy-kettő közülök -, ma is büszkén emlegetik nagyapót, aki írásban és faragásban a vidék első embere vala.

- Azóta sem születék - vallják erős hittel - „Erdővidék országában” ilyen soktudó ember.

Így növeszti a nagyot még nagyobbra a távolság, az emlékezés, de bizonytalán nagy volt András nagyapó: ő a halhatatlanságnak dolgozott, mivelhogy gyümölcsfát ültetett. Nemcsak ültetett, de kedves fáinak külön kertet is szentele.

Lúdpennával rajzolt gömbölyű betűi mind egy-egy nevető gyöngyszem. Minden mondata, mit kontraktusokba, protokollumokba vésett, kerek mondat, nincs egy henye szava. Pedig iskolája a falusi, akkor még latin szavakat is tanító iskola volt s a katonaélet! A katonaélet tizenkét esztendeje. Többet idegen tartományokban, mint a haza földjén. Mégis magyar betű volt az ő betűje, s nem az a jobbra dülő, amely a Bach-korszakból maradt ránk örökölni...

András nagyapó asszesszor volt, Bardocz-szék asszesszora, amely hivatalnak azért meg nem felelője a táblabíró, mert a táblabíró emléke hosszú szárú pipából pöfékelő, lustálkodó, nekigömbölyödött típusban maradt reánk, ellenben András nagyapó „fakó szekerén” meg gyalogszerrel járta be falvait; nem volt nekigömbölyödött, de sőt inkább sovány ember vala; nem vette fel az úri viseletet: háziszóttos ruhát viselt, tán valamivel csinosabbat, mint az atyafiai. Olyan táblabíró volt ökigyelme, ki hol az ekeszarvát fogta, hol a pennát, hol a faragó fejszét, de az ő hivatalában restancia mégsem találtaték.

Vannak-e még ilyen emberek?

Hugo Viktor írja, hogy sok apát ismert, aki nem szerette a gyermekét, de egyetlen nagyapát sem, ki az unokáját ne szerette volna. Nem volt gyermeknek szeretőbb, melegebb szívű apja, anyja, mint nekem, s még ma is, életem hatvanadik esztendejében, meg-megsajdul a szívem, igaztalansággal vádolom a Sorsot, mely tőlem a nagyszülők becéző szeretetét megvoná. Csak anyókára, András nagyapó élete párjára emlékezem haloványan: szélütötte, tehetetlenül

feküdt öt esztendő a mi házunkban. Anyókának hívta, emlegette sokáig az egész falu: ennél jobbat, szebbet öröla jegyezhetek-e föl? Utolsó anyókaságát az én ébredező életemnek szentelé. Kisdiák bátyám, néhány héttel az én születésem után, szörnyű halálnak halálával halt meg, s édesanyám az ő halálának búsbetegje lett. Egy hónapig szoptam a búsbeteg tejet, s most már értitek ugye, kevés szavú, mélázó ember mért levék? Anyóka gyöngé, reszkető keze leszakított édesanyám kebeléről, megmentvén ezzel anya és gyermek életét.

Amint nyílt, nyiladozott az elmém, sokat háborgott lelkem a nagy, a kegyetlen igazságtalanságon, amely anyókán esett. Hát ez a jutalma egy hosszú élet soha nem pihenő szeretetének? Öt esztendő sínylődni magával tehetetlenül! A maga kezével nem moshatja arcát, nem fésülheti haját. A maga erején nem fordulhat Isten áldott napja felé. A maga kezével nem vihet ajkához egy kanál levest. Ő, ki annyi gyermeket, unokát dajkált szent türelemmel.

De én láttam, mint ápolá anyókát a leánya, az én búsbeteg anyám. Mely gyöngéden emelte, forgatta gyöngé karjával anyókát. Én láttam, mint etette, mosdatta, törülgette a holt halovány arcot. Én hallottam az ő vigasztaló szavait. És emlékszem és soha el sem is feledem azt a pillanatot, amikor szólt nekem az édesanyám, megmosdatván anyókát: hamar, hozd ide a törülközőt! - igen, emlékszem, leakasztottam a kendőszegről, de nem vittem, hanem oda-dobtam anyóka ágyára... és - és - akkor vert meg engem először az édesanyám.

- Ó, ó, ne bánts, ne bánts. Gyermek. Nem tudja még, mit cselekszik.

Áldott jó anyókám!

Igazán nem tudhattam, mit cselekszem, hisz még négyéves valék. Én nem tudtam, mit cselekszem, de tudta a mindent tudó, mindent látó Isten, hogy mit cselekszik, amikor anyókát hosszú sínylődéssel jutalmazá. Váratlan gyermek volt az édesanyám. Anyóka öregedő asszony, amikor édesanyámat szíve alatt rejtegeté. Igen, rejtegeté. A falusi hit szerint kései volt az ő termékenysége, s anyóka szégyenkezve rejtőzött az emberek szeme elől. Az utcára ki nem merészkedett, lopva, ijedezve osont végig a maga udvarán. És íme, anyóka csudálatos szép leánygyermeknek adott életet, akinek szépségénél csak jósága, hűsége volt teljesebb. Anyókával nem történt igaztalanság, mert ő a szent életű asszony is egyszer bűnben találtaték: szégyenkeztén az ő áldott állapotának miatta. Az ő bűnének büntetésével Isten megintett minden asszonyi állatot: ne sokalljátok az én ajándékomat. Ímé, tekintsen szemetek ide: itt fekszik magával tehetetlenül egy anya, ki titkos könnyeket hullatott, mert én az ő méhét megáldottam vala. Az idejében született gyermekek hol, merre vannak? Ki a temetőben, ki messze földön. De meghagytam néki az utolsót, a váratlant, a szégyenletet. Tekintsetek ide: láttatok-e anyát, aki szívéből szakadt gyermekét szentebb türelemmel ápolá, amilyen szent türelemmel ápolja anyját e leány?

Most már vallom és hirdetem, hogy ez a büntetés nem volt igazságtalan, sőt kegyetlen sem vala. Büntetés-e látni, hogy oly gyermeknek adtam életet, akinek jósága, türelmessége, szeretete a közönséges, az általános emberi jóságnál, türelmességnél, szeretetnél igazibb, nagyobb, teljesebb? Ezt a jóságot, ezt a türelmességet, ezt a szeretetet Istennek különös nagy kegyelme oltja szívünkbe - bizony, nem minden emberébe.

Anyóka zúgolódás nélkül túrta a - büntetést. Anyóka megnyugodott, örvendező szívvel feküdt koporsajába: ez az öt esztendő győzte meg, hogy nemcsak a legszebb, de a legjobb leánynak adott életet.

Édesanyám Benedek lány volt. A gyökér, melyből a Benedek-nemzetség kisarjadzott, valamikor sok száz esztendővel ennek előtte, nyilván egy volt, de századok során úgy szerteágazott, levelezett, hogy az én szüleim frigyéhez diszpenzáció nem szükségeltetett. Nem az én csalá-

dom az egyetlen, melyben a férj is, a feleség is Benedek. A régi világ legénye még a szomszéd faluba is ritkán tévedt át asszonyért. Ha nem is ítélem a legfinomabbnak s a legbölcsebbnek, nyilván volt némi értelme a szójárásnak: Ha kapsz malacot a faludban, ne menj disznóért a szomszéd faluba. De ha át is tévedt egyik-másik legény a szomszéd faluba, már az ötödik-hatodikba nem. Itt már idegen volt. Itt már gyanakodva fogadták. Mi hibája lehet, hogy otthon nem kap feleséget?

Ez a fajta az én fajtám, valameddig a vasút meg nem közelíté, oly tiszta maradt, mint a búza, mely csak addig igazán búza, míg semmi másfajta szem közéje nem keveredett. A velencei Doge-palotán apró fejszobrok láthatók, mindenféle népek jellegzetes típusai. A leányom, ottjártában, nézte, nézegette a szobrocskákat, s egyszerre csak lángba borult az arca: Ni! Az édesapám! És felmutatott egy fejre.

- Igen, kedves húgom - mondta egy öreg magyar barátom -, ez a maga édesapjának a képe. Olvassa el, mi van alatta.

- Turk.

- Turk volt a magyar neve, amikor e szobrocskákat faragták. Régen volt ez. Szent István király idejében.

Egyszerű megállapítás ez, nem hivalkodás. Mindössze azért történt, hogy az én leányom fedezte föl a nemzetsége képét Velencében, mert Nagy Lajos király óta ő volt az első Benedek leány, akit nászútja Velencébe vitt. Benedek, más néven Bánk Margit, a Nagy Lajos korabeli, nem jószántából került ide. Őt török martalócok rabolták el, vitték Konstantinápolyba (lásd Acsádynek *A magyar birodalom története* című könyvében), ott megvásárolta egy olasz kereskedő. Apja, bátyja lóra kerekedtek, Konstantinápolyig nyomoztak, onnét el Taliánországba, ottan meg is találták Margitot. Akkor már két gyermeke volt. Hiába könyörögték haza - odaláncolta ez a két gyermek.

Ha sietnének a Benedek lányok, ezek a ma élők, még ők is felkiálthatnának, mint az én leányom: Ni! Az édesapám! Még vannak turk arcok, számosak. De már keveredünk, kavarodunk, idegen arcokat látunk, s ezeknek is a neve - Benedek.

Az a veszedelem fenyegeti e könyv szerkezetét, hogy sok minden kívánczik tollam hegyére, aminek ha nem is „ajtó mögött” a helye, de arra sincs jussa, hogy soron kívül lépjen előre. Hallani vélem apai nagyapám, a zsémbes természetű „vén huszár” méltatlankodását, aki kétszer „járt ki a franciára”, száz esztendővel ennek előtte, s lám, elébe teszem a leányomat, aki száz évvel később látta Párizst, mint ökiyelme. De hiába siettet Benedek Huszár István nagyapó, az én türelmes olvasóimnak egy s mást még meg kell magyaráznom.

András nagyapó is, István nagyapó is az „osztály” szónak csak egy értelmét ismerték. Ma ezt így mondják: osztozás. Egy mondat még világosabbá teszi a szót: „A testvérek közt megtörtént az osztály, annyi fődet kapott egyik, mint a másik.” A mai, sokat emlegetett osztálynak „rend” volt a neve. Csak a neve, nem a lelke. Az egyik rend nem gyűlölte a másikat, mint ahogy gyűlöli, feneketlenül gyűlöli a proletár a burzsujt s a burzsuj a proletárt. „Omnes gentes sicularum nobiles sunt” (Minden székely nemes), de ennek a székely nemességnek három rendje volt. Az első rend volt a „primor”. Ehhez a rendhez tartoztak azok, akik legalább 3-4 vitézzel s ugyanannyi lóval kerekedtek fel, a véres kardot ha körülhordozták. A második rendnek primipillus, népiesen lófőszékely volt a neve. A lófőszékely közepes módú familia fia volt, s lettlégyen tíz fia egy lófőszékely apának, ezek közül csak egy ült lóra, melynek árát az egész család fizette. A harmadik rendnek pixidarius volt a neve. Ebbe a rendbe tartoztak azok a családok, melyek nem tudtak lovat adni, tehát gyalogosan szolgálták a hazát meg a császárt. Többet a császárt, mint a hazát.

Sok primor lehanyatlott az idők során primipillussá, sőt pixidariussá is, viszont a pixidárius felemelkedett primipillussá, de még primorrá is. A jobb módú jobbágyok sorából is sokan emelkedtek a primipillusok rendjébe, ha annyi vagyont kuporgattak össze, hogy a maguk lován szolgálhatták a császárt, aki kardnál s karabélynál egyebet nem adott. Ló, ruházat a primipillus gondja volt, sőt az esztendőnként két-háromhetes gyakorlatozáson az élelmezés is. Még a konyhára való fát is maguk vitték a székely huszárok. A maguk erdejéből, s bizony nem a máséból.

Az én legrégebbi ősöm, Orbán ükapó, kinek neve régi írásokban megmaradt, primorságon kezdte Mátyás király korában, de nem sok nemzedék örökölhette a primorságot: a császárokért már primipillus Benedek fiak onták vérüket. Apafi Mihály uram, Erdély boros kedvű fejedelme, íratott ugyan egy akkorbéli ősömnek kutyabőrös levelet, de ez szörin-szálán eltűnt, s Mária Terézia óta, aki simogató kezével „az ügyis katonáskodó kedvű” székely nemzet vállára kényszeríté a fegyvert, teljes száz esztendeig szüntelen nyomozták nagyapóék Apafi uram levelét, hogy a vagyonpusztító, költséges katonaság terhe alól megszabaduljanak. De nagyapóék már rég por és hamu valának, amikor előkerült a kutyabőr (zászlós huszár a címere) - egy messze vidékre távolodott Benedek s annak maradvái ültek rajta, mígnem ennek az ágnak magva szakadt, s ennek utolsó, magtalan fia elhozá nekem, mondván: - Imé, öcsém, itt a nemeslevelünk. Átadom néked, mint familiánk „legdicsőbb” fiának, őrizd kegyelettel.

Jó arcot vágtam a váratlan ajándékhoz, ötven esztendővel - 48 után. Nem szomoríthattam meg a jó öreget, gondolván, de nem mondván: Most már füstre tehetem. Hozta volna el az ükapád az én ükapámnak: mi tenger költségből, bajoskodástól, mi nehéz terhektől váltotta volna meg őket! Hány darab földet szánt „jövevények” ekéje a te ükapád szűkkeblősége miatt!

A nemeslevelet kegyelettel fiókba zártam, édesapámnak soha meg nem mutattam. Akkor már nyolcvanhárom esztendő volt édesapám. Hadd higgye haláláig, hogy a nemeslevél elveszett. Hogy szerencsétlenség, s nem egy vérünkéből való vér lelkiismeretlensége, hogy István nagyapó huszonnégy esztendeig tartott lovat a császárnak, ő maga, ki tizennyolc éves korában váltotta fel apját, tizennégy esztendeig, amikor is „kiütött a szabadság”, s Kossuth Lajos hívta fegyverbe a magyart.

István nagyapót sem ismertem: születésemet két évvel előzte meg halála. A nagy Benedek nemzetségből egymaga volt huszár, nem volt aki felváltsa, viselte a fegyvert, míg nem felválta egyetlen fia. A nemzetség többi ága a pixidárius rendhez tartozott.

- Volt idő - mondogatta édesapám -, amikor tíz fegyverfogható fia is volt a mi águnknak: ezek egymást váltogatták. Ám lassanként elszéledtek: ki papnak, ki gazdatisztnek a vármegyére², de még Nagy-Magyarországba is - így szabadultak meg a császár keze alól. Kicsi fiú voltam, amikor Miklós nagybátyámat a Szilágyságba hívták el papnak. Az egész família elkísérte a szomszéd faluig. Mintha temetőbe kísérték volna, úgy elsírátták. Igazuk volt: sohasem látták többet. Mert akkor még vasútnak híre sem volt. Én már huszár voltam, amikor egyszer lejön Kolozsvárról Bodola püspök, s kihirdetik a parancsot, hogy mind a vidék székely huszárai jelenjenek meg a nagybaconi templomban, parádés gúnyában. No, elmentünk. Az ő szentbeszédjéből tudtam meg, hogy mely nagyot haladt a világ, s mely dicsőséges uralkodónk nekünk V. Ferdinánd, kinek legdicsőségebb uralkodása alatt „jött be” a vasút. Olyan út, monda, melynek két szélén vaslénia fekszik, ezen szaladnak egybekötözött, mahomet nagy szekerek, s nincs ló eléjük fogva. A huszárpajtások - mintha ma is látnám - egymást döfködték, hitetlenül csóválták a fejüket, de sőt Keresztes Samuel pajtásom nem is állhatta meg

---

² Erdélynek a Székelyföldön kívül eső részét vármegyének hívják a székelyek.

szó nélkül. - Már olyan Isten nincs, hogy azt megcsinálja - mondta Samuel pajtás. De ezt csak mi hallottuk, a püspök nem.

Csuda-e, ha Miklós papot mint halottat siratták el?

István nagyapót is életében kétszer siratták el mint halottat: kétszer zavarták ki a falujából, hogy segítse megverni világhódító nagy Napóleont. Láta Párizs városát, hová az unokája soha, csak a dédunokái jutottak el. Második útjából hozott egy sebet, mely minden télen kibomlott; egynéhány juharmagot, s ezzel kapcsolatban egy szép, egy szent fogadalmat.

- Úgy kapta a sebet - mondotta az édesapám -, hogy attakot fújta a trombitás. Nosza, kard, ki hüvelyből! - vágatnak a székely huszárok, mint a sebes szél, még annál is sebesebben, s hát egyszerre csak apámuram összeakad egy mahomet nagy franciával. Küzsdég ember volt a nagyapád, de erős, tagbaszakadt, széles vállú, kemény, markos ember. No, összecsapnak nagy hevesen, a francia már kiált is: kujon! s már dőf is a pikájával, fültön dőfi nagy hirtelen az én apámat. Még ez sem elég, bal kezével nagy oktalán elkapja a nagyapád kardja végét, hogy a keziből kifacsarja. Hiszen, nagyapád sem tátotta el a száját. Ha te facsarintod, én is facsarintom, gondolta magában, s olyant facsarintott, hogy a francia keze markolatja tőből esett a földre. Még egy vágás nagy hirtelen, s keze markolatja után földre dőndült maga is. No, vége volt a csatának, apámuram félrehúzódott, egy erdő szélébe, ott talált egy forrást, annak vizével locsolgatta, mosogatta a sebjét. Aztán egy nagy burtukos fa alá heveredett. Öreg juharfa volt, az alja tele csenkával³. Előbb ügyet sem vetett rá, gondolta: csenka - csenka, akár francia, akár székely juharfán termett. Szépen elszenderült. Jó sokáig aludt, s amikor felébredt, a sok csenka ismét csak a szemébe ötlük. A sebjé nem fáj, teste-lelke megkönnyebbedett. S hallj csak ide, most már a csenkára más szemmel tekintett. De más szemmel a juharfára különösen, kinek a tövében megpihent, sebjének sajgása lecsendesült. - Áldjon meg az Isten, francia juharfa - búcsúzkodott apámuram. - Te szállást adál a székely katonának. Ágaddal, leveleddel beárnyékolád fáradt testemet, új életre vidítottad a lelkemet. Ugy-é, nem bánod, ha csenkaidből kettőt-hármat elviszek? Ugy-é, jó néven veszed, ha magjaidat otthon, a kisbaconi templom cintermében, Istennek dicsőségére majdan elültetem? Ha Isten haza vezérel, el is ültetem, fogadom neked, francia juharfa!

Tefeletted, öreg íróasztalom, van egy festmény. Ezzel a festménnyel, itt a messze Babilonban, ebben a testet s különösképpen lelket fertőztető Babilonban, hol láncon tart most engem a sors, a kegyetlen - lelkem mindennap társalkodik. Áll pedig a festmény előterében a mi templomunk, s tőle néhány lépésre egy hatalmas törzsű, széles koronájú juharfa, melynek francia magját ennek előtte száz esztendővel István nagyapó ülteté: s mely, ímé, Istennek dicsőségét már a harmadik rend unokáknak hirdeti. Írván e bús emlékeztetést, feltekintek a képre, szemem könnyel megtelik - vajon e kép élőmását látom-e meg valaha?...

Francia juharfa magjának elültetése mellett egyéb fogadalmat is hozott haza István nagyapó. Öt álló napig színét sem látta kenyérnek. Ihattak bort a huszárok, volt az nagy bőségben, de kenyér egy karéj sem akadt. Ám, a bor csak úgy csúszik, ha meg van az ágya vetve. Rettenetes öt nap volt ez. Akkor felkerekedének a székely huszárok, kocogtak nagy búsán erdőn-mezőn át, s ím, István nagyapó útszéli bokor tövében egy darabka kenyeret pillanta meg. Sorból kiállani, lóról leszállani nem volt szabad. Se baj, nagyapó jól megjegyezte a bokrot, s éjnek éjszakáján visszakocogott. Megtalálta a kenyérdarabkát. Kemény volt, mint a kő. De nagyapónak nem törött belé a foga - megrágtá, megette, morzsácska sem maradt belőle. Ekkor

---

³ A juharmag tokja.

jutott eszébe nagyapónak, mely Isten ellen való nagy vétket követett el otthon, amikor a búzakenyér kormos héját lehántogatta.

- Ó, édes Istenem, csak segélj haza, ételben, italban többet nem válogatok. Kenyér kormos héját le nem hántom - úgy eszem meg, ahogy a kemencéből kiszedik.

Haláláig megtartotta fogadalmát.

Zsémbes természetű ember volt István nagyapó, hirtelen lobbanó, hirtelen csendesülő. Az unokái közt - mondogatta édesapám - valósággal gyermekké lett, játszott, játszott, aztán egyszerre csak összezördült velük, s amilyen hirtelen összezördült, olyan hirtelen meg is békült.

- Nono - mondotta édesanyám -, magával is sokszor összezördült. Hol ez nem tetszett, hol az nem tetszett a gazdaságban. Folyton békítettem magukat, mert egyik sem akarta hagyni a maga igazát.

- Igaz, igaz - mondta édesapám -, de hamar lecsöndesültünk, ugye?

- Hát nanyámasszony milyen volt? - kérdeztem édesanyámat.

- Áldott lélek, Isten nyugtassa meg. Tíz esztendőt éltünk egy fedél alatt, főztünk egy tűzhelyen, egymás útjába soha egy szalmaszálat nem tevénk. Olyan szelíd jóság volt, mint anyóka.

Igen, igen, zsémbes ember volt nagyapó, de melyik öreg ember nem az? Az ő zsémbességének a jóakarata volt a forrása. Ismerem én ezt a zsémbességet, példát mutatott erre édesapám, mutogatom én is. Láttál-e zsémbes ifjút? Kőtekedőt láthatsz sokat, zsémbest soha.

- Nem tudod, hogy miféle munkába fogj - mondotta István nagyapó a fiának -, menj ki Nagyföldre⁴, ott állj meg, tekints körül. Innét láthatod nemcsak a kisbaconi határt, de láthatod a nagybaconit, a bodosit, a bibarcfalvit. Nézd meg, mit csinálnak ott a népek. Csináld azt te is.

István nagyapó-e a kútfeje ennek a bölcs tanácsnak, nem tudom. Talán régmúlt időkből, apáról fiúra szállt e tanács, de bölcs volt, annyi bizonyos. Írói pályámon magam is sok hasznát vevém. Igyekeztem fölemelkedni a nemesebb gondolkodásnak, a szemérmesebb érzésnek Nagyföldjére, a tisztultabb levegőbe, s ha gyenge szárnyam nem is tudott egy magasságban repülni a fellegeket verdeső sasokkal: valamint a sasok repülését híven kíséri lent az árnyék - megelégedtem azzal, ha mint árnyék, a nagyokat híven követhetem.

A házasságra is voltak István nagyapónak igen bölcs mondásai.

- Szépséggel főtt káposztával nem lakol jól. Aztán: A jó leány mellett meg kell tapodni a földet. (Vagyis: Sokat kell körülötte forgolódni. Mi így mondhatnánk: legyeskedni.)

Édesapám úgy fogadta meg István nagyapó tanácsát, hogy buzgón tapodta a földet egy jó leány mellett, aki véletlenül legszebb leány volt messze vidéken, nemcsak a falujában. Nem az a pirospozsgás arcú falusi szépség volt, de az az arc, melyről a Madonnák képét másolják a piktorok. Szelíd, mélázó arc, fekete szemében könny és mosoly, kicsiny száj, melyen rossz szó ki nem fér. Hogy az én gyermeki szememnek ő volt a világ legszebb asszonya? - Van-e gyermek, akinek anyja nem a legszebb kerek e világon? Hogy mifajta szépség az én édesanyám, ezt csak nagydiákkoromban mutatta meg nekem az első Madonna-kép, mely a képtárban megállított. - Ni, az édesanyám! - dobbant meg a szívem. Hogy milyen volt gyermekkorában, leány- és fiatalasszony korában, madonnaarcú Mária leányom mutatta meg nekem.

---

⁴ Hegy tetején egy nagyobb darab szántóföld neve, ma is a Benedek Huszár-nemzetség birtokában.

Az ő arca, termete rekonstruálta édesanyám madonnaarcát, gyenge, törékeny, nádszál termét. - Szakasztott a nagyanyja - mondják egy szívvel-szóval a falu öregei.

A nagy vakációra rendszerint gyalogszerrel (az apostolok szekeren) jöttem haza a székelyudvarhelyi kollégiumból. Nagy csapatokban indultunk el, faluról falura oszlott-foszlott, fogyott a csapat, s emlékszem, hogy egy ízben Olaszteleken (harmadik falu a miénktől) egymagam maradtam. Kisfiú voltam én akkor, talán első-, talán másodikosztályos diáklegényke. Mentem, mendegéltem az olasztelki úton, s egyszerre csak szembekerekedik egy pár ember. Magas szál ember volt a férfi, kasza a vállán, mellette a felesége, szépen megtermett az asszony is. Az ő vállán gereblye volt. Szénagyűjtésből igyekeztek hazafelé. Ritkán láttam ilyen egymáshoz illő szép pár embert. Megakadt rajtuk a szemem. Szinte beléjük ragadt.

- Jó napot, adjon Isten - köszöntem illendően.

- Adjon Isten, édes fiam - fogadták egyszerre mind a ketten, s ugyancsak megnéztek s ugyancsak nagy szeretettel néztek reám. Megállottak.

- Állj meg, fiam, állj meg - szólított meg a férfi. - Ugyan bizony nem a Benedek Huszár János fia vagy-e?

- Az vagyok, szolgálatjára.

- Mindjárt gondoltam.

- Én is - mosolygott rám az asszony, s megsimogatta arcomat. - Az édesanyja képit hordja.

- Az apjából is valamit. Övé a széles homloka. - No - mondta az ember -, hiszed-e, hogy mi ott voltunk az édesapádék lakodalmán? Ott bizony. Huszárpajtásom volt a te édesapád. Az bizony. S hiszed-e, hogy nem volt olyan szép pár ember Erdővidéken akkor időben, mint a te apád s anyád. Hát mondd meg, fiam, édesapádnak, tiszteli az olasztelki huszárpajtás. Tudja ökelme, hogy ki az - nyomta meg büszkén a szót -, mert ebben a faluban csak az én nemzetségem volt huszár, a többi mind gyalog katona.

- Én pedig csókolom az édesanyádat, s csókollak téged is - mondta az asszony, s mindjárt meg is csókolt.

Vissza-visszanéztem, vissza-visszanéztek ők is, mosolyogtak, integettek, míg az út fordulója el nem takart.

- Tudja-e, édesanyám, kikkel találkoztam az olasztelki határon? - kérdeztem otthon. - Egy szép magas szál emberrel s annak a feleségével. Az is szép szál asszony volt.

- Vajon kik lehettek? - ravaszkodott az édesapám mosolygása, aki már nemcsak sejtette, tudta is, hogy ki volt az a szép pár ember.

- Azok bizony azok voltak, akik ott voltak a maguk lakodalmán.

- Ó, ne mondd! - csudálkozott egyszerre édesapám s anyám.

- De bizony, ott. S tudják-e, mit mondtak magukról?

- Bizonyosan valami rosszat - enyelgett édesapám.

Nagyot kacagtam, hogy csak úgy csengett belé a ház.

- Úgy látszik, mégsem mondtak erős rosszat - enyelgett tovább édesapám.

- Nem bizony. Azt mondták, szóról szóra, betűről betűre: Hiszed-e, hogy nem volt olyan szép emberpár Erdővidéken akkoridőben, mint a te apád s anyád?

Gyenge pirosság villant meg édesanyám halovány arcán. Mondta:

- Ó, édes fiam, csak kedveskedtek neked.

- Magam is azt mondom - tette hozzá komoly ábrázattal édesapám.

- A nevét nem mondta meg a bácsi, csak annyit, hogy huszárpajtása volt édesapámnak. De maga anélkül is tudja, ugye, édesapám.

- Tudom, fiam, tudom. De azt is tudom, hogy kedveskedtek neked. Mert az édesanyád meg én sokszor elemlegetjük, hogy akkoridőben Erdővidéken nem volt olyan szép emberpár, mint Márkó Balázs s a felesége.

- Nem, fiam, nem - erősítette édesanyám, akinek arcán a gyenge pirosság még mindig ott játszadozott.

Zavarodottan néztem a szüleimre. Már most hol az igazság? Márkó Balázsék azt mondták, s olyan őszintén mondták, hogy akkoridőben Erdő vidéken nem volt olyan szép emberpár, mint az én apám s anyám. Ők meg Márkó Balázsékról vallják ugyanezt. Mint ahogy rossz nyelvű emberek dobálják egymás fejébe a gyalázkodó szavakat, úgy dobálja ez a két emberpár egymásnak a virágbokrétát: nesze, nesze, téged illet, nem engem! Lehet, hogy mi is szépek voltunk, de ti szebbek voltatok.

Vannak-e még ilyen emberek?

Volt még István nagyapónak egy mondása, amely nyilván apáról fiúra öröklődött a századok során. Ez a mondás gyönyörű mondás volt. Csak szeplőtelen erkölcsű népnek a lelkében fakadhatott a forrása, oly népében, amelynek a szeplőtelenység szüntelen élő törvény vala. Törvény, amelyet kőbe nem véstek, de megmaradt: nagyapám örökölte az apjától, apám örökölte a nagyapámtól, én az apámtól - s ím, továbbadom a fiaimnak, hogy ők meg hirdessék tovább a fiaiknak.

Amikor édesapám legénnyé serdült, s leányos házakhoz megkezdé a járását, István nagyapó ezt az útra valót adta neki: - Fiam, jól megjegyezd, amit mondok: a legénynek éppen úgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak.

Ezt az útravalót újra meg újra ismételte István nagyapó, s bizonytalansággal ismételték mind az apák. Ugyan erősen össze kell szednem emlékezetemet: gyermek-ifjúkoromból két leány emléke maradt meg, akiknek a templom utolsó padjában volt a helyök; akiknek nem volt szabad hajadonfővel mutatkozniok: fekete kendő borult a fejükre, s a kendőnek széle lecsúszott az arcukra, le a szemük fölé. Legénynek, leánynak, kik magukról megfeledkezének, meg kellett követniök az eklézsiát. Az anyaszentegyházat...

Mondám, hogy István nagyapó hirtelen lobbanó ember volt: e hirtelen lobbanó természete fosztott meg engem ama szép emlékektől, melyeknek hiánya meg-megsajdítja még ma is a szívemet. Igen, ő naphosszat eljátszott az unokáival (közbe-közbe összekapott velük), négykézláb mászott a szobában, a kertben, a hátán két-három unoka is lovagolt egyszerre, s a vén huszárt nemegyszer fogták azon, hogy felmászott a bartamisz körtefára, s onnan vetegette le a szép, sárga körtét Gáborkának, Ignáckának, Évácskának.

- Vessen nekem is, nagyapó! Még egyet! Még egyet!

- Vetek, fiam, vetek. Hogyne vetnék.

Kilencven esztendőre volt teremtvé István nagyapó, de hirtelen lobbanó természete, szittyá bátorsága miatt jóval elébb Megállj!-t kiáltott a Halál, amikor mindössze hetvenkét esztendőös vala. De ki hallott ilyet? Egyedül volt otthon nagyapó, a ház népe künn a mezőn. - Ejnye, ejnye, de sokáig maradnak el! - zsémbelődött magában. S nem ok nélkül, mert Nagyföldről rohanvást gomolygott befelé a disznócsorda, farkaséhesen. Mert a disznó - mindig éhes. Kora reggeltől alkonyatig túrja a földet, rágcsálja a gyökeret, a fűvet, a burját, de jóllakni képtelen, s esze nélkül szalad a vállunak, amikor az udvarra begurul. És csapnak szörnyű zenebonát, ha üres vállút találnak. Igen, Nagyföld felől rohanvást rohantak a disznók; Romhány oldalán csendesen eregéltek befelé a tehenek; Csikorra-hegy kanyargós lejtőjén vágatott a ménes, s nyomban utána tétovázva eregért a meddű csorda (egy-három éves borjak és tulkok), s végezetül jöttek nagy méltóságosan az ökrök is. És István nagyapó egyedül! Alig hogy teleöntötte korpás vízzel a disznók vállúját, megérkeztek a lovak, a csikók, a borjak, az ökrök: most ezeket rendezze el mind a pajtákban, kit-kit a maga helyére. Hát csak rendezte, rendezgette nagyapó, de még félig sem készült el velük, megjöttek a jámbor tehenek is. Hiszen, ha maguk jöttek volna! De kísérő is jött velök: haragos bömböléssel rontott a pajtába Kormos bika, ki arról kapta nevét, mert koromfekete volt a homloka, testének többi része tiszta fehér.

A szomszéd telken éppen vizet méregetett vén Gál József. Ő mesélgette nekem gyermekkoromban, hogy:

- Eppeng vizet mertem, hát egyszer csak hallom, hogy a vén huszár nagyot kiált: Héj, az irgalmadat! Most kelle idejőnöd!? Oszteg hallottam, hogy a cseberrúddal döngeti a bikát, az meg bömbölt nagy mérgesen, hogy azt hittem, esszeduvad a pajta közbe meg a vén huszár nagyokat rikótot: Hi, ki innét, te kujon! Ez vót az utolsó szava, amit hallottam. - Hej, odaát baj van, mondom, nagy hirtelen átalhajítom magamat a kerten, szaladok a pajta felé, s hát, Szűz Mária, Szent József! a Kormos gyomrozza a vén huszárt; én szaladok, mint a bolond, kiabálok: Emberek! Emberek! Őli a bika a vén huszárt! Mire emberek jöttek, s hazakerült a háznépe, a vén huszárnak vége vót. Nagy vót a virtus benne, másként száz esztendeig is élélhetett volna, olyan erős kötésű ember vala.

Igen, így mesélte nekem Gál József (s nem József) a nagyapó halálát. Ha édesapámat kérdeztem nagyapó haláláról - hogy is mondjam? - amolyan csendes, büszke szomorúsággal válaszolt: - Bizony, szegény nagyapád még most is élne, ha nem lesz vala hirtelen lobbanó természetű. Átok a mi nemzetségünkön a hirtelen harag s a szókimondás...

S csakugyan a Benedek Huszár-nemzetségnek van még egy mellékneve: Szókimondó Benedek.

Amikor András nagyapó meghalt, 1848-at írtak; 1857-et István nagyapó szomorú halálakor. Melyik hónapban halt meg? Falun ezt nem tartják számon. Szénakaszáláskor. Ebből megtudod: vagy június, vagy július havában. De a szerencsétlen eset napja megmaradt: szombati nap volt az. Nem azért, mert péntekre következik a szombat, hanem azért, mert szombat az a nap, melyen a messze erdőben legelésző nyájak is hazajönnek, mégpedig minden második szombaton: egy az, hogy lássa a gazda az állatját, fejlődik-e a növendékmarha; nem romlott-e le; nem hibázott-e meg valamelyik; akár öreg, akár fiatal; más az, hogy sót nyaljanak. Még megvan az egy darab kőből faragott, nagy potrohos sónyaló-asztal, csak a karimája kopott le egy kissé. Ez a karima arra való volt, hogy az asztal közepére kitett nagy sódarab ne guruljon le, míg télről-túlról nyalogatják, lökdösik (s közbe-közbe egymást is öklelik) az állatok. Igen, megvan a kőasztal, az ősi telekről áttelepítettem az enyémre. Ott üldögél most egy fiatal juharfa alatt, amely még édesgyermeké annak az István nagyapó ültette francia juharnak...

Uram, teremtőm, micsoda szabályellenes kitérések! Megállapítom, igazán feleslegesen, hogy István nagyapó szombati nap halt meg. Hogy e napnak emléke ezért meg ezért maradt meg. Ebbe a megállapításba belekeveredik egy kőasztal. Ez még semmi: még azt is el kell fecsegnem, hogy ez a kőasztal az én udvaromra került, az alá a juharfa alá, melynek az apja francia földről eredett. Így esik aztán, hogy ez a történet (ha ugyan annak nevezhető) minduntalan elakad, holott elég lett volna följegyezni édesapám sóhajtását: - Bizony, édesfiam, akkor szomorú vasárnapra virradtunk. Ehhez aztán csak hozzá kellett volna fűznöm, mint láncszemet a láncszemhez, azt a karácsonyt, amelyet édesanyám haláláig siratott.

- Jaj de szomorú karácsonyra virradtunk!

Ez a szomorú karácsony István nagyapó halála után két esztendővel borította holtig tartó gyászba édesanyámat. Ezen a napon jegyeztetett el a halálnak Ignácka.

Ignácka. Van-e még magyar ebben a Balzac számárböréhez hasonlatosan mind összéb-összéb zsugorodó országban, aki Ignácra merje kereszteltetni a gyermekét?... Édesanyám testvérbátyja, az uzoni pap, hirdette e névvel Istennek dicsőségét: az ő iránta való szeretet adatta Ignáckának a nevét. Mondják, szelíd fiú volt, kék szemű, mint a pap bácsi: ritkaság a fekete szemű a Benedek családban...

Vala pedig az ötvenes években, Sepsiszentgyörgy városában, egy német iskola. Norma-iskolának hívják: több a falusinál, kevesebb a kollégiumnál. Ide vitte édesapám két fiát: Gáborkát és Ignáckát német szóra. Kitűnő iskola lehetett. Két-három esztendőt jártak ide a fiúk, s folyékonyán diskuráltak németül. Különösen nagy súlyt vetettek a számolásra meg a szépíráásra. Emlékeim közt őrizgetem Gáborka és Ignácka szépírási gyakorlatait: minden betű oly szép, oly szabályos, mintha vésve volna. De megmaradt Ignáckának egy kis nótáskönyve is, melyet teleírt innen-onnan mindenféle versekkel, nótákkal. Mosolygó, gyöngyszembetűkből verődnek össze a sorok, a legtökéletesebben kifejlett írás, s keresve sem találsz benne helyesírási hibát. A füzetecske homlokára piros rózsabokrétát pingált a fiú, s mindjárt alatta Petőfi e dala: *Rózsabokor a domboldalon...* Ebben a füzetecskében van az a vers is, amely így kezdődik:

*A minap, hogy Debrecenbe jártam,
A piacon egy diákot láttam.
Hónaalja tele levelekkel,
Piros ajka mézes beszédekkel.*

Tanultak a gyerekek ebben az iskolában építést is. Német könyvből tanulták: *Baukunst* a címe. S alaposan taníthatták az építés mesterségét, amint ez majd kitűnik e könyv folyamán. Amikor aztán kijárták a fiúk a normát, édesapám ezt a törvényt tette: Gáborka, aki szorgalmatos tanuló ugyan, de nehezebben tanul, otthon marad gazdának, Ignáckát pedig, akinek „olyan esze volt, mint a tűz”, viszi az udvarhelyi kollégiumba. Nyilvánvaló volt, hogy édesapámat ebben a törvénytevésben gazdasági ok vezette. Gáborból gazda lesz, Ignácból pap. Gábor majd megváltja Ignác részét, egyedül övé lesz az ősi föld. Volt ugyan még két kisleány: Éva és Anna, de a német világban még állott a régi székely törvény: a leány csak lábasjóságot meg kelengyét kap, a ház, a föld a fiút illeti. Ezt a törvénytevést kellemetlenül zavarta meg az én születésem. Már meghalt volt a két fiúgyermek csecsemő korában (mind a kettőnek András volt a neve), két fiú s két leányka élt, az ötödik gyermek váratlan érkezett. Éppen mint az édesanyám annak idején... Viruló, szép asszony volt akkor még az édesanyám, nem kellett szégyellnie engem, mint szegény anyóknak őt: nem is szégyellt, de hallottam később, sok keserves könnyet hullatott titokban miattam. Ő titokban sírt, de édesapám nem titkolta békétlenkedését. Három fiú volt - új „osztályt” kellett csinálnia, mert most már háromfelé oszlik a birtok... Már-már

megpihent a földszerzésben, bár férfikora derekán volt még, s íme, újra földszerzéshez kell látnia.

De Isten rettenetesen sújtó kézzel hagyta helyben édesapám földosztó törvénytételét. Ignácka, aki a harmadik osztályt járta az udvarhelyi kollégiumban, hazajött a karácsonyi vakációra; hazajött meghalni szörnyű halálnak halálával.

Karácsony szombatja volt. Édesanyám az ünnepi kalácsot sütötte, Ignácka meg az én bölcsőmet ringatá. Ő tizenhárom éves volt, én tizenhárom hetes. Szépen álomba ringatott engem Ignácka, aztán mit gondolt, mit nem, kiszaladt az udvarra, udvarból az utcának iramodott, de a galambbúgós kapunak csak a kis kapujáig ért, ott éppen szembe szaladt vele egy kan. Sohasem mutatott gonosz természetet, s most sem gonoszságból, de sőt inkább a hirtelen találkozás okozta félelemből, hatalmas agyarával Ignáckának vágott, végighasította a mellét, a gyomrát - - ó, szegény Ignácka, őneki hiába sült a karácsonyi kalácska, neki hiába zörgött az aranypilis diócska, mogyorócska: kétnapi szörnyű vívódás után ártatlan lelkét kilehelte, szelíd kék szeme örökre lecsukódott.

Édesanyám harminchét éves volt, amikor a nagy lelki megrendülés érte. Nyolcvanöt éves volt, amikor leszállott érette a halál angyala. De haláláig, kezdetben minden héten, később nagyobb időközökben, kínozá gyötrelmes főfájás, s haláláig siratta a szelíd, kék szemű Ignáckát. És haláláig magát vádolta s nem az Istent, mivelhogy az ő bús beteg tejét okolta az én szóttalan mélaságomért... Édes jó anyám!

Más a falusi s más a nagyvárosi csecsemő. A nagyvárosi hamarosan beletörődik gyakran nem is a kényszerűség szülte kegyetlenségbe, mely durva kézzel szakítja le az anyai emlőről, s cuclira bünteti. A falusi gyermek piócafént ragad az anyai emlőbe, s onnét csak akkor szakad le, amikor már nemcsak hogy talpra áll, de szaladgál is. Így volt ez az én gyermekkoromban. „Történeti” tény, hogy egy falumbeli napszámosasszonynak (Szász Ferencné volt a neve) már ötesztendő volt a Gergő fia, amikor még napjában egyszer-kétszer megszojtatá. S nem anekdota, de történeti tény az is, hogy Gergő kiszaladt a kapu elé, ahol az anyja a szomszédasszonyokkal tereferélt, s szóról szóra e szavakkal szólította be: - Anyó, az Istenit, jöjjön be, s szoptasson meg! Amint aztán nőtt, növekedett Gergő, úgy megundorodott a tejtől, hogy belőle lett a falu legnagyobb pálinkaivója. Felső malmot, alsó malmot egy hétig járatta volna az a pálinkatenger, mit ez az ember késő vénségéig megivott. De ha már megint ennyire kitértem az útból, azt is megörökítem: mért szoptatta Szász Ferencné Gergőcskét még öt éves korában is. Azt mondta (s ebben igaza volt): „Szültem már hat fiút a császárnak, többet nem szülök.” De végre is kiapadt a tejkút, el kellett választani Gergőt - „s mit tesz Isten?” Szász Ferencné megszülte a hetedik fiút is a császárnak.

Én már megízleltem volt az édes anyatejet, három hónapja csüngtem édesanyám emlőjén, amikor egyszerre csak a tejforrás apadni kezdett. Nemcsak apadt, de beteg is volt a teje. Bús beteg tej. Szegény édesanyám sem élt, sem halt. Azt mondta a doktor: az anya is belepusztul, a gyermek is, ha el nem választják. És ekkor anyóka szép gyöngén levett az anyai emlőről, s kicsi kanálkával kezdte öntögetni szájamba a tehéntejet. Hiszen, gondolhatjátok, hogy nem volt ez hamisított tej, de fennmaradt a híre, hogy az utcán megálltak az emberek, s úgy sajnálkoztak rajtam, merthogy egész nap kihallott szívem hasogató sírásom. Benedek Péter Andrásról, a falu legerősebb, virtuskodó legényéről ekkor tűnt ki, hogy voltaképpen puha szívű ember, mert ő volt az, aki ekként kiálta fel: Ha csicsem volna, megszojtatnám azt a gyermeket!

Mondám, hogy szegény édesanyám sem élt, sem halt, talán azt sem tudta, hogy mikor kereszteltek meg. A szolgáló vitt a paphoz: ő lett a keresztapám is, a felesége meg a keresztanyám. Nevet is a szolgáló választott nekem útközben, amint ment, mendégelt velem a parókia felé. Ha meg nem hal Ignácka, bizony lettek volna főkomák, oldalkomák, s lett volna nagy vendégség, de Ignácka halála nagy nehéz bánatba borítá a házat, eltűnt onnét az öröm, mintha föld nyelte volna el.

De hiába, hogy csak a pap volt a keresztapám, a papné a keresztanyám, mégis annyi volt a keresztapám s anyám, hogy bizony nehéz volna mind elészámlálnom név szerint. Ősrégi szokás, hogy mindazok, akik egy családban egy gyermeket keresztvíz alá tartanak, keresztzülei a többi gyermeknek is, s nemcsak azok voltak keresztzüleim, akik az én testvéreimet keresztvíz alá tartották, de azok is, akiknek a gyermekét az én szüleim tarták keresztvíz alá. Nemcsak gyermek- és ifjúkoromnak, de férfikoromnak is igen kedves emléke ez a keresztülkassul való keresztfiúság. Sorban elevenednek meg lelki szemem előtt azok az egyszerű, tisztos, fehér harisnyás székely emberek, akiket én az utcán így köszönték: - Jó napot, adjon Isten, keresztapám uram! S azok a szóttos-rokolyás, fekete fejkendőss asszonyok, akiknek így köszöntem: Jó napot, adjon Isten, keresztanyám asszony! S ha megállottak egy szóra, kettőre, meg is kérdeztem illendően: Hogy van? Hogy szógál az egészsége?

Elsőnek jelen meg emlékezetem tábláján a kevés szavú, szelíd mosolygású Benkő Dániel, kinek amilyen szelíd volt a mosolygása, oly hirtelen vált az tüzes mennyköveket szóró zord beborulásra; akinek a fia vala Ádám, egyik regényem bús véget ért hőse. Akinek családjában végehossza nincs a kegyetlen istenítéleteknek - ki tudná, miért, amikor keresztapám uram is, keresztanyám asszony is igen jó lelkek valának... Követi Benkő Dánielt Benkő László keresztapám uram, aki már deákos ember volt, s a falunak sok esztendőn át pennája, kis természetű, puskapor-természetű ember. Már a feketébe-kékbe játszó arca is mintha tele lett volna hintve puskaporral: szinte féltem, hogy egyszerre csak fellobban. De hozzám mindig szelíd, nyájas volt, s hálával emlékszem reá, mert Udvarhelyen jártában, két nappal a vakáció előtt, kikönyörgött a szörnyű goromba Korondi uramtól, a direktor-professzortól - nem, nem, ezt a két napot, hogy elébb borulhattam édesanyám kebelére, soha el nem felejttem: Köszönöm kigyelmednek, Benkő László keresztapám uram! Isten nyugtassa meg!

Ihol, elém perdül a fürge, csupa csont és bőr Benedek Szabó József, aki tán sohasem ült (az ő részét nyilván az apja ülte le, mivelhogy szabó vala), éjjel-nappal serénykedett, csonttá-bórré aszalódott a szüntelen való munkában. Kaszált, kapált, csépelte, közben téglát, cserepet vetett, s bár kigazda volt, négy fia közül háromnak épített kőházat, olyan szépet, olyan mutatósat, hogyha ide vetődnék egy pesti ifjú, okvetlen megkérdezné: miféle úr lakik e házban? A negyediknek csak azért nem épített, mert ez a szomszéd faluba ráházasodott egy özvegyasszonyra. No de hiába távolodott el a negyedik, még találkozunk vele: életem folyásában sorsdöntő szerepe lesz...

Dombon ülő háza, mégpedig úri formájú háza volt Gál Dániel keresztapám uramnak. Amolyan hétszilvafás nemes ember vala ökigyelme. Négy, néhány lépésnyi utcácska vette körül a szűk telket; szigetecske a falu-szigetben. Ez az úri formájú ház háttal fordult a negyedik utcácskának, ellenkezően az igazi székely házakkal, melyeknek ablakai közvetlen az utcára nyílnak. Gál Dániel keresztapám uramat nem ismertem. Mondják, szakállas és nadrágos ember volt. Gyermeknek nem adott életet, nyilván, mert nemcsak a háztelek volt kicsiny, de a föld is, amelyen szántogatott... Sőt nem is volt neki nemeslevele. Diákiskolát járt az apja is, ő is, tehát úrnak született. Szegény úrnak, akit így csúfol a nóta:

*Tekintetes, naccságos,
Csergefótos,⁵ nadrágos.*

Csudálatos: még volt egy ilyen nemeslevél nélküli nemes a falumban, akinek dulló volt az apja, maga is diákiskolát járt, s ennek sem volt gyermeke. De mindkettőnek valóságos nemes-asszony volt a felesége - talán ez nemesíté s gyermekteleníté meg őket?

No, még megemlékezem egy keresztapámról, Putnoki Istvánról, akinek annyi leánya volt, mint égen a csillag, mind kellemetes, szép arcú fejeérp. A szomszédságunkban lakott, s jól-esik ráemlékezmem arcának megindultságára, amikor hosszú, hosszú idő múltán hazakerültem, és megálltam a kapuja előtt: Jó napot, adjon Isten, keresztapám uram! Hogy van? Hogy szolgál az egészsége? Mintha nem akart volna hinni a fülének. Hogy én őt, az egyszerű gazdaembert így megtiszteltem. Keresztapám uram! Mert akkor már akkorát haladt a világ az én kicsi falumban is, hogy a suhanc gyereknek is szájában felejtődött az „uram”. Ha ő neki jólesett a keresztapám uram, ó, de jólesett nekem is hallani: Köszönöm kérdését, keresztfiam uram!

Csudaszép világ volt az én gyermekkorom. Ha öreg ember végigment az utcán, a kapuban üldögélő fiatalok felálltak, s kalapemeléssel fogadták köszönését. Nem volt ez sem világi, sem egyházi törvény, s mégis megtartották: Az öreg ember előtt állj fel, s kalapot emelj! Az unoka a nagyapját nagyapám uramnak, a nagyanyját nagyanyám asszonymak tisztelé. S hogy még csuda szebbnek - ha jobban tetszik: különösebbnek lásd ezt a világot, a fiatalabb testvér az idősebbet, ha legalább öt esztendő vala köztük, bácsinak meg néninek szólítá. Gábort, a családunk legidősebb fiát, ma is Gábor bácsinak szólítom, s illő tisztelettel magázom. Igaz, közöttünk tizenhat esztendő a köz. De Éva csak öt évvel idősebb, s amíg élt, nekem mindig Éva néni volt. Csak Annával tegeződtünk (1. az ő élete drámájának első felét a *Huszár Annában*), mivelhogy két esztendő van köztünk. S ha még nagyobb csudát akarsz hallani: Ignáckát, aki tizenhárom éves korában halt meg, s akit én nem is ismerék, mindig Ignác bácsinak emlegettem, nemcsak gyermekkoromban, de később is, sokáig. Már gyermekeim voltak, amikor édesanyám jelenlétében, Ignácnak kezdtem nevezgetni. De félve, vajon nem ütközik-e meg ezen édesanyám. És ha még ennél is nagyobb csudát akarsz hallani, gyakran voltam tanúja, hogy asszonymővéreim, amikor a szomszéd faluból hazajöttek látogatóba, nemcsak a szüléknek, de Gábor bácsinak is kezet csókolának...

Hát ez ilyen világ volt. Azóta sok huszonnégy óra pergett le, de hála Istennek, egészen még meg nem változott. Mert azt csak összevissza zavarodott fejű gyerekek hihették, hogy huszonnégy óra alatt át lehet gyúrni az egész világot. Ha ugyan hitték.

Édesapám is tett fogadalmat, éppen mint István nagyapó a francia juharfa tövében. Tizennégy esztendeig szolgálta a császárt, bizony nem jókedvéből, ha lóháton szolgálta is. Keserves volt látnia, hogy nálánál „alábbvalók” mint haladnak előbbre, ő meg közlegényi sorban marad, mivelhogy az írásban gyenge volt. Gyermekkorában a tanulást éppen csak hogy megízelté. A falusi iskolában megtanulta az „ábéabot”, a betűvetést is. Sőt diákszót is tanult egy jó csomót. Aztán István nagyapó elvitte Nagyenyedre, a híres Bethlen-kollégiumba, de alig volt ott hat hetet, megbetegedett. Hej, lett otthon rémület, amikor pecsétes levél hozta hírül az egyetlen fiú betegségét! Nagyanyám asszony nem hagyott békét addig nagyapónak, amíg be nem fogott, s útnak nem eredt. Teljes három nap volt akkor tőlünk az út Enyedig, három nap visszafelé. Elég az: egy hét múlva itthon volt az egyetlen fiú - hat hét alatt kitanulta a diák-

---

⁵ Cserge: házilag szőtt gyapjútakaró.

iskolát. Amit tanult, voltaképpen a székely huszároknál tanulta. Itt csinosodott ki az írása annyira, hogy később egy-két esztendeig a falu pennája is vala. De keserves iskola lehetett a huszáriskola; mert megfogadta, hogy akárhány fiúval áldja meg az Isten, mind taníttatja. Annyira hű volt a fogadalmához, hogy Ignácka halála után, Gábort Udvarhelyre akarta vinni. De Gábor akkor már tizenhat éves volt, szentgyörgyi osztálytársaitól három esztendővel maradt el, nem volt rábírható, hogy a tanulást újra kezdje. Bennem nem lehetett valami nagy reménysége. Vézna csecsemő voltam, „nagy, fekete szem az egész gyerek”, sápadt arc, melyre a bús beteg tej után, anyóka gondos ápolása mellett is, csak lassan, igen lassan rajzolódott gyenge pirosság, halovány árnyéka a Benedek Huszárok arcát jellemző rózsának, mely minden Benedek Huszár arcán ott virít, a pofacsont fölött. Azért írom pofacsontnak, mert nem minden olvasóm értené meg, ha járomcsontnak mondanám. Ez a kiülő járomcsont s a mélyen bent ülő szem általános jellemzője az igazi székely arcnak. A Benedek Huszárokéra a Teremtő jókedve még rózsát is dobott. Ez a rózsza olyan rózsza, hogy itt a nagy Babilonban egy-két hét alatt elfonnyad, de csak vissza kell menned a faludba, ott egy-két nap alatt újra kivirágzik. De mit is keres a kisbaconi rózsza kormos, füstös Budapesten?...

Áldott az emléke anyókanak, az ő szüntelen való gondossága arcomra lehelte a rózsát, mielőtt karja erőtlenül lehanyatlék. Ő egy esztendeig dajkált engem, s ezt a dajkálást édesanyám ötesztendei dajkálással fizette meg neki. Arcom kigömbölyödött, ajkam alatt egy kis gödröcske nevetett, s mondják, édesapám kezdte banni békétlenkedését: megvette az uzoni pap bácsi egész birtokát. Vajna Rózsi, az én kurta rokolyás kis pesztrám olyan büszkén mutogatott a faluban, mintha ő pingálta volna arcomra a rózsát, ajkam alá ő kerítette volna a nevető gödröcskét. Ennek a Vajna Rózsának köszönhetem azt a képet, mely karon ülő koromban úgy a lelkembe vésődött, hogy soha ki nem törülődött onnan. Ennek a Vajna Rózsának meghalt a nagyapja, s elvitt engem a halottasházba. Ott feküdt Vajna nagyapó a nyújtópádon, rajta a szemfödél, de nem takarta be az arcát. A szemem beleragadt az arcba, s lelkem táblájára fényképeződött. Nyilván fel volt kötve kendővel Vajna nagyapó álla, s ez a kendő mutathatott úgy, mintha Vajna nagyapónak két csökevény szarva lett volna kétfelől, olyan, amilyen némely birka fején látható. Ez a különös kép kísért öregségemig, kísér ma is, míg végre megkerestem a halottaskönyvben, mikor is halt meg Vajna nagyapó. Nem akartam hinni a szememnek: 1862-ben halt meg. Akkor még nem voltam háromesztendős.

Lám, ez a kép belevésődött a még alig eszmélkedő gyermeki lélekbe, viszont nyomtalanul tűnt el ugyanennek a gyermeki léleknek ugyancsak ebből az időből egy nagy megrendülése. Anikóval, aki akkor ötéves volt, én meg három, kint az utcán a kapu előtt szaladgáltunk, s tyúkszemű Benedek-Benedikti Laji négylovas üres szénásszekérrel hirtelen nekem hajtott, elgázolt, de sem a lovak nem léptek rám, sem a kerék alá nem kerültem: épen feküdtem a földön. Épen, de eszméletlenül. A rémület sikoltása után nyomban elvesztettem eszméletemet, úgy szedtek fel a földről. Már-már azt hitték, meghaltam. Üzentek is a harangozónak, hogy húzza meg a harangot...

Mindezt csak onnan tudom, mert gyermekkoromban sokat beszéltek róla. Én magam akkor Mózi nevű cselédünkre haragudtam. Miért, miért nem, azt hittem, hogy ő gázolt el. Mulattak rajta, amint vádoltam Mózit, mondván: Mózi a csocsóval⁶ lenomtatott. De erre a mondásomra sem emlékszem, csak később hallottam, hogy így keseregtem. És Mózira sem emlékszem, sejtelmem sincs arról, szőke volt-e, barna volt-e, nagy legény, kis legény, pedig sok esztendőt lakott nálunk, mindennap láttam - s íme, Vajna nagyapót csak egyszer láttam, s csökevény szarvával ma is látom. A három-négy esztendős koromban látottak s hallottaknak már oly

---

⁶ Cocó: a ló gyermekes neve.

nagy madárserege repdes körülöttem, hogy válogatnom kell, melyiket szólítgassam elé: csicseregd el, édes kis madárkám, hogy s mint volt, amikor én apró emberke voltam. A fecske csicsergi: emlékszel-e, amikor Gábor bácsi elbujdosott, s egy éjjel odahált András nagyapó lakatlan házában? Emlékszel-e arra a házra? Igen, emlékszem. Vén faház volt. Vastag, széles fazsindellyel fedett. Csak a külső képét látom, azt is haloványan, de látom. De láttam azt is, amikor lebontották, hogy a helyén kőházat építsenek Gábor bácsinak. Mért bujdosott el Gábor bácsi? Azért, mert édesapám rávert a pálcával, őreá is meg a két szolgalegényre is (Boda Sámuel volt az egyik, Bálint Izsák a másik). Estefelé jöttek haza szántóból, három ekével. Ahogy kifogták az ökröket, vizet mertek a kőválluba, s nekieresztették a kimelegedett állatokat. - Héj, az irgalmatokat, mit csináltok! - rohant elé a kert felől édesapám. - Ki tanított arra, hogy megmelegedett állatot megitassatok!? - s végigpálcázta a három legényt. Még most is látom édesanyámat, amint kezét tördelve, sírva kéri édesapámat: ne bánts! ne bánts! Mind a három legény sírva, kiabálva „bujdosott” el, Sámuel és Izsák haza, Gábor a nagyapó házába. (Mondanom se kell, hogy pirkadatkor már mind otthon voltak, s mentek szántani, mintha semmi sem történt volna.)

Ekkor én hároméves voltam. Megállapítom pedig ezt abból, hogy Gábor bácsi házának a tornácra nyíló ajtaja felett, keskeny homlokzaton ott az évszám: 1864. A ház építése tartott egy esztendő. András nagyapó házát eszerint 1863-ban bontották le. Nyilvánvaló, hogy ebben az esztendőben bujdosott oda Gábor bácsi. S világosan emlékszem, hogy míg a Gábor bácsi házát építették, nemegyszer vittem uzsonnát édesapámnak, de még arra is, hogy egy ízben egy tányér frissen sült palacsintát vittem neki. S hogy egyszer-másszor én is buzgólkodtam az építés körül egy-egy követ, téglát vittem Dénes bácsinak, a pallérnak, aki köpeci ember vala. Ez a név is bevésődött gyermeki lelkem táblájába, mert Dénes bácsi pihenés közben el-eljátszogatott velem. Mintha arra is emlékezném, hogy kék szeme volt - de már erre nem esküszöm meg. S emlékezem a baróti lakatosra is, aki az ajtókat s ablakokat szerelte fel. Kissé görbe hátú, fekete szakállú, fekete arcú, de jókedvű, gyermekbecéztető ember, s úgy megszerettette magát velem, hogy nemcsak nem féltem a fekete arcától, de vele is háltam. Széles mellére bújtatott, ülökémet tapogatva álomba ringatott, s reggelenként kacagva mesélte: No, ma megint nyugodalmas éccakám vót. Likat rúgott a hasamon a hálótársam!

Jó ember lehetett. Nyugodjék békében a baróti temetőben.

- Hát - füttyögtet most a mindentudó fekete rigó - emlékszel-e, te vén bohó, hogy volt neked még ebben az időben egy igen kedves pajtásod, aki fölvelt nagy, erős karjára, úgy vitt az iskolába, ott mutogatta neked a falitáblákon azokat a különös figurákat. Először azt mutatta, amelyik olyan volt, mint egy ekekabala. Ennek a neve volt: *A*. Aztán megmutatta azt a figurát, amelyiknek kettős hasa volt, mint a szárazbetegségben sínylődő, dagadt mellű Bogdán Mihálynak: az egyik az igazi hasa, az is puffadt, a másik a melle, az is. Ennek a neve volt: *B*. És következett az a figura, mely a félholdhoz volt hasonlatos. Ennek a neve vala: *C*. Így mutogatta nekem végig ezeket a furcsa figurákat, nagyokat, kicsinyeket, s otthon csak nevettek, hogy az a bolondos Szotyori bácsi ősztől tavaszig, buksi fejcskémbé palántálta az egész ábécét, s hallj csudát! nagybetűket, apró betűket össze is rakosgattam, s mikor az ötödik esztendő felé lépegettem, „úgy olvastam, mint a víz”.

Valamint volt idő, amikor a 90. zsoltár szerint, „sem ég, sem föld nem voltak”, azonképpen volt idő, „amikor tanítóképzők sem voltak”. Amikor az volt a legalkalmasabb tanító, aki leghangosabban énekelte a zsoltárokat, s kifogástalan pennát tudott hasítani a lúd tollából, tiszteletes uram és a nemes presbitérium examináló széke előtt. Hát, gyerekek, ez a világ olyan világ volt, hogy akkor is, akinek egy csepp esze volt, megtanult írni, olvasni, számolni;

az ökör meg akkor is ökör maradt, még ha Bécsbe vitték is, a közmondás szerint. Sőt: ökör marad az ökör ma is.

Ki volt, mi volt ez a Szotyori József? Szegény diákleány. Az udvarhelyi kollégiumból került a mi kis falunkba - mesternek. Így hívták s hívogatják ma is a kántortanítót. Bolondos, jókedvű, magas növésű, széles vállú legény volt. Alig hiszem, hogy négy diákosztálynál többet járt volna ki, pedig tizennyolc-húsz éves lehetett, amikor a „csonka” mester örökébe lépett. Azért hívták csonka mesternek, mert az egyik keze megbénult, talán amiatt is mondott le, késő öregségében, mivelhogy csak fél kézzel billegethette a kis szuszogó, sípoló orgona billentyűit. Nyugalomba ment hát a vén csonka mester, el is költözött a fiához a szomszéd vármegyébe, de nyár vége táján, a képzésre rendszeren visszajött. Kepének nevezték s nevezik a székelyek ma is a papi meg a kántori fizetést. Minden gazda, kinek legalább tizenkét kalongya őszi s ugyanannyi tavaszi gabonája termett, ebből kettőt-kettőt a papnak, egyet-egyet a mesternek adott. Ezek után következtek, akik csak fél kepet fizettek. S legvégül jöttek az „oszpórasok”, a földtelen emberek, akik egypár garassal rótták le adójukat isten szolgáinak.

No, most figyeljete ide. Lehetett akkoriban ötven-hatvan egész meg félkepező gazda, kerek-számban hát ötven kalongya kenyérnek való gabonát, ötven kalongya zabot kapott a mester. Igen ám, de ennek fele a csonka mestert illette, Szotyorinak eszerint maradt huszonöt kalongya gabonája, ugyanannyi zabja. Egy kalongyában van huszonöt kéve. Ha elhiszitek nekem, s pedig elhihetitek, hogy egy kalongya rozs jó, ha eresztett két véka szemet, ugyanennyit a zabnak is a kalongyája, eltűnődhetnek azon, miből élt s ruházkodott Szotyori József. Ötven véka gabona, ötven véka zab. Csak egyik-másik nagyobb gazda adott búzakepet, annak az ötven vékának is nagy része rozs volt. Vala pedig egy véka rozsnak az ára akkoriban egy német forint, egy német forint pedig negyven krajcár. A zab ára is akörül forgott, csak akkor szökött fel egy kicsit, ha háborús hírek kerengtek a levegőben. Akárhogy forgatom, Szotyori József kepejét pénzben nem tudom többre becsülni száz német forintnál. Ehhez még hozzáteszek tíz-tizenöt szekér fát, egy-két kis szántóföldet s kaszálót (az egész együtt kitehett egy holdat), s hozzáveszem még azt is, hogy esztendőn át énekszóval temetőbe kísért öt-hat halottat húsz krajcárjával, felvittek az iskolába harminc-negyven gyermeket, s fizettek minden gyermek után húsz krajcárt: bizony még kisül, hogy Szotyori József fizetése felrúgott százötven német forintra. Hiszen, igaz, igaz, ha nem csordult, cseppent. Teszem azt, a jobb módú asszonyok, amikor a gyermeküket felvitték az iskolába, kedveskedtek eggyel-mással, ki egy csirkével, ki egy tojással. Szerda és szombat délután játékdélután volt. Hol az iskola udvarán, hol a cinteremben szaladgáltak-verekedtek a gyerekek: ezt a szaladgálást-verekedést azonban meg kellett váltani. Egy tojás vagy egy cső kukorica volt a váltság. Még ma is kacag a lelkem, ha eszembe jut az a szörnyű dráma, melynek keservesen síró hőse voltam iskolába járásom egy szép délutánján. Szöttes ujjaskám zsebében volt a játékdélután váltsága: egy tojás. Ez a tojás, addig feszengtem a padban, egyszerre csak ropp! eltörött. Jaj istenem - nyilallt kis szívembe a rémület -, most nekem nem szabad játszanom. Keserves sírásban talált a mester, a Szotyori utóda, éppolyan fiatal legény, mint ő.

- Hát te miért sírsz? - kérdezte az új tanító.

A gyermekek válaszoltak helyettem, ki részvétellel, ki kárörömmel:

- Eltört a tojása! Félt, hogy nem játszhatik!

- No, ne sírj - simogatta meg fejemet a tanító bácsi -, azért szabad játsznod.

Igen, még ma is kacag a lelkem ezen a drámán, s még ma is érzi kezem a zsebemben szétfolyt tojás tapadós nyirkosságát. Próbálja csak meg valaki, töressen el egy tojást a zsebében, ha ugyan akad oly könnyelmű tékozló ma, amikor öt-hat korona egy tojás - aztán nyúljon a zse-

bébe: halála napjáig nem szabadul attól a kellemetlen érzéstől, amit ez a tapadós nyirkosság okoz.

De visszatérek Szotyori Józsefhez, mert tudom, kíváncsi vagy, nyájas olvasóm, hogy valóság-e vagy mese az az aranykor, amikor százötven német forintból megélhetett egy ember? Erre csak azt felelem: a csonka mester nemcsak megélt ennek a duplájából a feleségével, de még taníttatta is két fiát az udvarhelyi kollégiumban. Szotyori Józsefnek úri dolga volt. Ő egész nap a mi házuknál lógott, ott ebédelt, ott vacsorált, talán früstükölt is. Kis szobácskájába, mely egy fődél alatt volt az egyetlen iskolaszobával, csak hálni járt. Egykorú volt Gábor bácsival, nagy pajtáságba keveredtek, s rosszul mondtam, hogy lógott nálunk: kora tavasztól, amikor megadta az egzámot, késő őszig, amikor ember, állat fődél alá húzódott, s megnyílt az iskola is, Szotyori nagy buzgón dolgozott: szántott, kapált, kaszált, szénásszekeket rakott, fát vágott a legényekkel, s mindezt széles jókedvvel. Ő volt a még mindig szomorkodó, Ignáckát sirató család jókedvre derítője, ő „duvasztott” nekem furulyát a fűzfa mézgasz hajából; ő faragott nekem szekerecskét (szekerecskébe kerekecskét); ő vett föl nagy, erős karjára, s vitt enyhe téli napokon az iskolába, végig mutogatván a fali táblák csodálatos figuráit. Ez a tizennyolc éves legény a százötven német forintért minden télen megtanított húsz-harminc gyermeket olvasni, írni, számolni; az esztendő ötvenkét vasárnapján száznégyszer énekelt zsoltárokat és „dicséreteket”; három sátoros ünnep három-három napjára is esett tizennyolc istentisztelet; néha a pap helyett könyörgést is olvasott; elmondta szép rendbe a Miatyánkot; öt-hat halottat énekelve kísért ki a temetőbe. Ez a tizennyolc éve ifjú szolgálja volt Istennek, szolgálja volt a mi házuknak, ennek is, annak is jókedvéből - Mein Liebchen, was willst du noch mehr?

Várta-e, nem-e vígkedvű Szotyori a vén csonka mester halálát, erre csak a mindent látó Isten adhatna feleletet. Szeretett volna-e fészket rakni, azt az én ébredező lelkem ugyan vehette-e észre? Egy bizonyos, hogy fél kepére nem rakhatott fészket, a vén, csonka mester pedig nem akart meghalni. Mert ilyen csökönyös minden vénember. Magam is ilyen vagyok. Hiába csiripelnek a verebek, hogy lejárt a te világod, nincs szükség az írásaidra, lám, élek és írok, ha az asztalfiának is. A vén, csonka mester pontosan eljött a fél kepéért, kicsépelte, szekerre rakatta, s vitte a fiához. Vele jött a vén mesterné is, vékony, töpörödött asszony, akinek elméje csendes örületre háborodott abban az esztendőben, amikor a világ legnagyobb költője nyomtalan eltűnt a segesvári csatában. Ott esett el egyik fia a csonka mesternek is. Mindenki elhitte ennek a fiúnak a halálát, csak az anyja nem. Várta éjjel-nappal, ott bolyongott a falu végén, onnét leste, várta, mikor bukkan fel kedves alakja „döllő gödör” felől, ahol az út a falunak kanyarodik. Addig várta, addig leste, míg elméjére homály nem borult. És akkor sorba járta a házakat, mindenüvé beszólt: nem látták-e a fiamat? - Nem láttuk, lelkem, nem - minden háznál ez volt a felelet. Néhol az ágy alá is benézett; hátha ott rejtőzik a zsandár elől? Szegény csonka mesterné, ő nem a fél kepéért jött, mint az ura. Ő most is a fiát kereste. Álomkórosként bolyongott szerte a faluban, beszólt mindenüvé: Nem látták-e a fiamat? S mindig csak ez a felelet: Nem láttuk, lelkem, nem.

Milyen szép, milyen érzékeny, milyen megható költeményt lehetne írni erről, ha az érzékeny költeményeknek még volna olvasója! Ha nem durvította volna el lelkünket a világháború, s mind az a fürtelem, ami a világháború nyomán ránk szakadt! Hát csak elégedjete meg ezzel a két sorocskával: Nem látták-e a fiamat? - Nem láttuk, lelkem, nem.

Második fejezet

*Ebben felelet lesz arra az együgyű kérdésre:
miért építettek házat Gábor bácsinak, holott még csak húszéves volt?
Ennek rendjén szó lesz a régi s mai székely házakról,
sőt arról is, milyen volt az iskola*

Porban játszó gyermek volt még Gábor, az volt Benkő Trézsike is, s már a falu közvéleménye a két gyermeket egymásnak eljegyezte. Nem azért, mert a két gyermeket, jóllehet Gábor a felszegben, Trézsike az alszegben lakott, napról napra együtt látták játszózni, sőt azt is láthatták, hogy Gáborka estefelé mint vezette haza kézen fogva Trézsikét. Ebből ugyan nem lett volna házasság, a falusi hit szerint, ha az egyik gazdag, a másik szegény. De édesapám volt az első gazda a faluban, Benkő Dániel keresztapám a második. Közvélemény ide, közvélemény oda: ez a két gyermek szerette egymást. S nyilvánvaló volt, hogy amikor Ignácka halála után édesapám Gábort Udvarhelyre akarta vinni, a kamaszlegény húzódozásában nagy része volt Trézsikének.

„A legénynek éppen úgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak” - hirdette István nagyapó, s Gábor ezt annyira megtartotta, hogy Benkő Dániel keresztapám uram házánál más leányos házhoz soha be nem lépett. De Trézsikéhez sem járt más legény Gáboron kívül: minek szaggassák a csizmát hiába? Húszéves korában állt sor alá Gábor, s bizony sok ezüsttallért meg húszast pengetett le valakinek az asztalára édesapám, hogy Gábort ne vigye el a német Taliánországba, honnét nyolc-tíz esztendő múlva került volna vissza, ha ugyan visszakerül. Nosza, nagy hirtelen házépítésnek láttak, hadd álljon a ház, ha esztendőket üresen is: a fiú dolga immár, mikor visz bele asszonyt. Hiszen a Gábor háza egy esztendőt sem ásitott üresen: huszonegy éves volt, amikor Trézsikét bevezette a falunak akkor legszebb, legnagyobb házába.

Milyen ez az akkor legszebb s legnagyobb ház? Olyan, amely ma, szinte hatvan év múltán is a legszebbek s a legnagyobbak közé tartozik. Ennek a háznak szépsége s nagysága még csak akkor tűnik ki igazán, ha visszamegyek ama Benedek Huszár Gábor házához, amely Mária Terézia korában épült, s amely felépülését magának Mária Teréziának köszönheté. Ez a Mária Terézia valósággal gyámság alatt tartá a népet. Megmaradt a faluházán néhány jegyzőkönyv Mária Terézia uralkodásának utolsó tíz esztendejéből, s ezekben minduntalan találkozunk a felséges királynő nevével. Valósággal gyártódnak a rendeletek, melyekben hol ezt parancsolja, hol azt a világszép királynő. Nagy gondja volt a fonásra, szövésre, s míg a férfiak hadakoztak, az otthonmaradtaknak, s főként a suhanclegényeknek megparancsolta, hogy a téli estéken fonjanak, akárcsak az asszonyok. Az ő parancsolatjára honosodott meg hazánk földjén a burgonyatermelés; ő parancsolta meg Erdély minden községének s így Kisbaconnak is, hogy küldjön szekérrel egy alkalmas embert Kolozsvárra, ahol is kap egy szekérre való burgonyát, abból minden család néhányat, azt elültetik, s szép lassan elszaporítják. Alkalmasabb embert erre találhatott volna-e a falu „nemes székely huszár Benedek Huszár Gábor atyánkfánál”, aki világot járt ember volt, mert hadakozott a burkusokkal is, s akinek nem volt kedve a házasságra, vénlegénynek maradt, amiről szintén esik szó a jegyzőkönyvben, mivelhogy nemes székely Huszár Gábor uram „tilosban” találtatván, illetlenségeért meg is dorgáltatott. Nem lehetetlen, hogy az ő esetéből kifolyóan született famíliánkban az örök életű intelem: a legénynek éppúgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak...

Benedek Huszár Gábor testvére volt az én máska-nagyapámnak, vagyis dédapámnak, a nagy testű s nagy erejű Jeremiásnak, nagybátyja tehát István nagyapónak, akiről az az intelem ránk

öröklődött. Elég az, hogy Huszár Gábor vállalta a küldetést, s hazahozott Kolozsvárról egy szekér burgonyát, aminek székelyül pityóka a neve. Hány nap alatt járta meg az utat, ennek az emléke nem maradt meg. Száz évvel később, a XIX. század hetvenes éveinek elején, amikor éppen épülőben volt az erdélyi vasút, édesapám meglátogatta a Kolozs meg Szilágy megyébe szakadt Benedek Huszárokat, Miklós meg Antal nagybátyjainak a maradékait, hogy örökáron vegye meg azokat a belsősegeket s földeket, melyeket a nevezettek 48 előtt zálogjára adtak el neki. (Mert 48 előtt csak elzálogosítani volt szabad a székely birtokot, mégpedig harminc esztendőre, eladni nem.) A 70-es évek elején járt le ez a zálogvásár, s édesapám pénzzel meg-
rakodva felkerekedett a nagy útra, hogy a zálogos vásárból örökös vásárt csináljon. Kisbacon-
tól Kolozsvárig akkor öt napig tartott az út. Valószínű, hogy száz évvel elébb még hosszabb
ideig tartott. Mindegy: a fő, hogy Huszár Gábor meghozta a pityókát, s ezért az útjáért egy ház
volt a tiszteletdíj. Egy ház, melyet a falu épített neki. Ennek a háznak csak a fundamentuma
volt kő, a fala faragatlan, gombolyag cserfa. Minden egyes fája kilátszott, akárcsak a sovány
ember bordája, a vékony mésztakaró alól. Az alacsony falra aránytalanul magas, meredek tető
nehézedett, mely nagy, iromba cserfa zsindegyel volt fedve. Vala pedig az egész házban egy
nagy, tágas szoba, egy kis benyíló (abban a sütökemence) s oldalt egy kamara. Éppen elég egy
vén legénynek. Ez a ház kerek száz esztendeig állott, közvetlen a mi udvarunk mellett. Ez is
elzálogosított ház volt, így került István nagyapó kezére, tőle édesapáméra, mígnem ezt is
örökáron megváltá. Az én gyermekkoromban egy román pásztorember lakott benne, a vén
Demeter András, aki holtáig szidta Kossuthot, merthogy nem adta neki ezt a házat, holott ő
már 48 előtt benne lakott. Sehogy sem akarta megérteni az öreg, hogy nem volt ő édesapám-
nak sem jobbágya, sem zsellérje, egyszerűen bérlője a háznak, akárcsak én ma itt ennek a
budapesti lakásnak egy derék fűszeres házában; azzal a különbséggel, hogy én pénzben
fizetem a házbért, vén Demeter András meg 10, azaz tíz napszámmal róttá le. S volt ezért neki
lakóháza, veteményes kertje, egy kis pityókaföldje, egy istállója (a kecskéinek) - ilyen háziúr
volt az én édesapám!

No de találkozunk még vén Demeter Andrással, az országjáró, nagyokat füllentő, nekem igen
kedves emlékű vén huncfuttal, jerünk tovább. Ennekem most azt az utat kell bejárnom, mely a
Mária Terézia korabeli Huszár Gábor házából a Gábor bácsi házáig vezet. Az édesapám háza a
40-es évek elején épült, hetven évvel később, mint a pityókáért épült ház. Ennek már nemcsak
a fundamentuma volt kő, de azon felül is egy félméternyire ott kezdődött a fa, mégpedig
faragott, a közök kirakva apró kövekkel, s így bemeszelve sima téglaház képét mutatá. Széles
eresz volt a benyíló a ház közepén, ettől az eresztől jobbra egy nagy szoba, virágos, méhes
kertre nyíló, balra egy kisebb szoba és konyha. Az ereszből volt a bejárás a kamrába s a
pincébe, mely a föld színén volt s nem a föld alatt; az ereszből a feljárás a hijjuba (padlás) egy
odatámasztott jó magas létrán.

A mi házunk már szép, piros cseréppel volt fődve, három kémény füstölt rajta, a pityókás
házon egy sem; annak a nagy szabad tűzhelyéről a füst a hijjuban széledt el, s szivárgott ki las-
sanként a fazsindelyek hasadékai közt. Az esztendő verejtékes munkájának minden gyümölcse
szépen elfért e piros cserépfödél alatt. A hijjuban négyoldalt sorban állottak a falusi ácsok
faragta szuszékok, öt köblöstől fel húsz köblősig; ezekbe hordták fel a búzát, a rozst, a zabot,
az árpát, a borsót, paszulyt, az aszalt gyümölcsöt. Ami nem fért a szuszékokban, ott hevert
csomókban, a hijju tapasztott földjén. A pityókának nagy verem volt ásva a pincében. A
gerendákhoz volt erősítve, a pince hosszában, négy-öt széles polc a téli almának. Átellenben a
házzal, az udvar túlsó szélén állt a kukoricagóré, székelyül: a törökbúzás-kas, ennek lécbordái
közül mosolyogtak ki a piros meg sárga kukoricacsövek. A galambbúgos kapu egyik sarká-
ban, a pityókás ház közvetlen szomszédságában, kis házikó állt: ebben a kenyérsütő-kemence.
Egyszerűen *süjtő*-nek hívtuk. A kis kaputól oldalt volt a gémes kút, mellette egy nagy meg egy

kis kővállu: este, reggel friss víz benne a legelőre járó állatoknak. A ház háta mögött konyhakert, melyre mindkét szobából kis ablak nyílt. Tyúkleső ablak volt a neve. Innen lestük, nem kapirgál-e tyúkanyó a veteményesben. Az utcára néző szoba előtt néhány lépésnyi előkert, virágos. A ház már nincs meg, de egy fátyol rózsabokor, melyet édesanyám ültetett, még él és virágzik...

Három ablak nézett az utca felé, kettő a hátsó virágoskertbe, egy nagyobb és négy kisebb az udvar felé. A hátsó virágoskert volt legkedvesebb helyem. Az ágyasokban fehér szegfű, piros szegfű, packona meg csukros viola illatozott. Az ablakokra felnyúlt a mályvarózsa, s ha kinyitottuk, be is hajolt azon. A kert egyik sarkában orgonafa. Boroszlán nálunk a neve. A kerítés egyik falának épített méhszín alatt sorakoztak a méhkasok. Itt szerettem üldögelni, játszadozni egymagamban. Sok-sok száraz ágacska szurkáltam szép sorjában a földbe, öt-hat sorban. Nem katonák voltak ezek, hanem kisdíákok. Ezek helyett a kisdíákok helyett mondogattam fel a leckét. Szándékosan hibát ejtettem sorban tízzel, hússzal is, mígnem valamelyik a hátsó sorban hibátlanul mondta fel a leckét. Nosza, elévitem az első sorba. Így játszottam ösztönszerűen az életet. Mert, így lesznek az utolsóból elsők, az elsőkből utolsók, különösen, ha egy felsőbb hatalmasság beleavatkozik. Én voltam ez a felsőbb hatalmasság, de gyermekkorommal búcsút is mondtam ennek: sohasem lett többé senki általam utolsóból első, elsőből utolsó...

Az udvar hosszában még egy veteményes húzódott, a „pityókás” ház folytatásaként. Felerésze a béresház járuléka volt; itt termett meg nagyokat füllentő Demeter András esztendei káposztája, hagymája s egyéb zöldsége. A karós paszuly meg a lopótök indája felfutott a ház ereszére, összekeveredve lógott az ereszről a hosszú szárú lopótök meg a hosszú, vékony hüvelyű paszuly. Ecetet lopott ezzel a lopótökkel a kis hordócskából az öreg füllentő, bort aligha. Átellenben a pityókás házzal, a telek alsó sarkában egyszobás házikó húzódott meg, hajdan pálinkafőző, most „bérház” ez is. Ebben a kis termetű öreg Rigó zsellérkedett. Amennyire emlékszem, sokat zsémbelt miatta édesapám, mert a munkát nemigen kedvelte. Forró meleg napokon, míg a falu künn izzadt a napon, otthon felejtette magát, ült, üldögélt az árnyékos szobácskában, eregette a füstöt naphosszat - vajon miről gondolkozhatott? Őneki is volt egy veteményeskertecskeje, melyet keskeny udvar választott el a Demeter Andrásétól. E keskeny udvar végén húzódott meg a zsúpfődeles pajta, a hozzáragasztott sertésóllal: a két zsellér kevés számú állatainak hajléka.

Szóval, a mi telkünk kettős telek volt: nagy és kicsiny, s mintha két gazdáé lett volna, kerítés választotta el. A nagy telek hátsó felében L alakban három nagy gazdasági épület sorakozott: két szalmafüdeles meg egy cserépfüdeles csűr, mind a háromnak füdele alatt egyben pajta is. A cserépfüdelesben teleltek a „köteles marhák”, ökör, tehén, ló, a zsúpfüdelesekben a borjak meg a juhok. Külön kis ólak voltak a sertésnek meg a baromfinak, kissé közelebb a házhoz, hogy a rőfögő meg kodácsoló jószágok mindig szem előtt legyenek.

Ez volt a falu első gazdájának a belső telke. A csűrök mögött, természetesen, tágas csűröskert a szalmakazlaknak, a fedél alá nem fért szénának, mely rendszerint tavasszal került sorára, amikor a csűrök odrai kiürültek. A csűröskert mögött terült el a gyümölcsös, emögött egy lucernás, mely kirúgott a Macskás patakra. Ez a patak volt a határ. Ezentúl kezdődött a mező, lankás hegyoldal, mely a falu egyik szélét végigszegi. Hajdanában, az ősfoglaláskor a Benedek-nemzetség birtoka, az idők során ősi és „jövevény” nemzetségek közt úgy elaprózódott, hogy húsz esztendő keserves munkájába került nekem, a pennás ivadéknak, amíg a kardos nemzetség földjének egy részét csereberével meg háromszoros-négyszeres áron visszahódítottam. Igazabban: könyvíró tollammal *visszaírtam*. (Csak türelem, türelem, majd meglátjátok, mi lelket rendítő dráma lesz még ebből.)

A mi házuk már nagy haladás volt a Mária Terézia pityókás háza után, külsejében is, belsejében is, jóllehet a két házat hetven év választotta el. De hát akkoriban csakugyan lassan forgott a világ kereke, kevés volt a világgjárta ember, s ha egyik-másik hozott is magával valamit, próbált is egy s más újat, nemigen követték. Ellenben a mi házunkat s a Gábor bácsiét huszonöt év sem választotta el, de a különbség száz esztendőt is kitett. Ezt a különbséget én a szentgyörgyi német iskola javára írom: itt tanulta meg Gábor bácsi az építés művészetét. Ő rajzolta meg házának tervét, eszerint épült az újmódi, kőfundamentumos, égetett téglafalú ház, melybe téглаoszlopokon nyugvó tornácból nyílt a főajtó nagy, tágas szobába. Ennek a szobának két ablaka nézett az udvarra, az udvar mellett egy kis gyümölcsösre, melynek minden fáját András nagyapó, egy ablaka egy nagyobb gyümölcsöskertre, melynek fáit már, egy vén diófa kivételével, Gábor bácsi ültetvé. E szoba bútoraiából csak egy darabot említek meg: a feketére festett íróasztalt, melybe széles palatábla volt beleillesztve. Igen jó arra, hogy hirtelen számolást elvégezzon rajta, papiroost emiatt ne pazaroljon. Ennek az íróasztalnak a gazdája háziszótt, fehér posztónadrágot viselt, akár a cselédje. Mondhatnám, dacosan, szinte tüntetően ragaszkodtak az ősi viselethez a szabad székek ivadékai, hívták magukat fehér harisnyás székeknek, ellentétben azokkal, akik nemeslevelet szereztek vagy nem is szereztek, de így meg úgy elurasodtak. Igen szegény urak voltak ezek többnyire, kicsiny, rosszul művelt földeken tengődtek, s volt rá okuk, hogy a Huszárok, a Benkók, a Keresztesek, a Nagyok, a Bardoczok, a Balók (csupa kis- és nagybaconi familiák) jó módját irigyeljék.

Gábor bácsi íróasztalos szobájából jobbra is, balra is ajtó nyílt. Jobbra egy tágas „tessék szoba”, benne háziszótt gyapjútakaróval bevont dívány, üveges szekrény, nagy ruhaszekrény s ágy is. Ha akarom: „szalon”, ha akarom vendégszoba. Mellette keskeny oldalszoba. Volt hát három lakószoba, eggyel több, mint a mi házunkban. Az íróasztalos szobából balra a konyhába lépünk: háromszorta tágasabb, mint a mienk. Innen garádics vezet fel a kamarába, kamara mellett szintén garádics a híjjuba. A konyha oszlopos tornágra nyílik, erről a tornácról garádics vezet le a sütőkemencéhez s egyúttal a pincéhez is, amely már igazi pince: a föld alá került.

Néhány lépésnyire a ház mögött kisebb épület, ennek födele alatt a nyári konyha meg a gabonás: két oldalt egy darabban nyúlnak végig a hombárok, falusi ácsok mestermunkája, de főmestere Gábor bácsi legkisebb fia, aki András nagyapó nevét viseli. Ővé már a szülei ház. Gábor bácsi, „a vén jegyző”, aki harminc esztendeig volt három falu pennája, külön házat épített magának a telek másik oldalán. Kedves kis kőház: faragott kő az alja, kis, oszlopos tornáca van, kétoldalt rózsabokrok, a kicsi házban két szoba, konyha: éppen elég egy öreg pár embernek. A világháború sem tudta megkomorítani e kis ház nevetős képét: úgy nevet, úgy mosolyog, mintha az ég soha, de soha be nem borult volna fölötté.

De Gábor bácsi nemcsak magának épített házat, épített a nagyobbik fiának is, s ez már igazi úriház. Üveges verandán lépünk e házba, üveges verandáról egy hosszúkás keskeny szobába, melyben túlságos nagy helyet foglal el egy öreg zongora... Balra virágoskertbe nyíló nappali, jobbra két szoba, tovább a téli konyha, ehhez ragasztva a nyári. Ebben a házban tehát öt szoba van már, mivelhogy szobának számít a zárt veranda is. S ennek a háznak nemcsak zongorája van, de íróasztala is, holott gazdája, János gazda, csak a felső népiskolát végezte. De a leányai már mind kijárták a képzőt.

Itt most meg kell állítanom a tollamat, hogy mondanivalóm sorrendjét meg ne zavarjam. Mert nagy utat kell megtennem még, amíg eljutok odáig, amikor a székelgy gazdaember iskoláztatja nemcsak a fiait, de a leányait is... Ez már ugrás, szédítőnek látszó nagy ugrás, de majd kisé, hogy nem is ugrás, hanem fontolva haladó, egészséges fejlődés ez. Csak be kell pillantanod abba a virágoskertbe, melyre a nappali három ablaka nyílik, s már ez mutatja, hogy ennek a

háznak a gazdája ugrás nélkül is halad előre, szépen, egyenletesen, testi s lelki szemünknek jólesőn. Ez a virágoskert az én szülőházam, s az előtte meg mögötte illatozott virágosker-tecskék helyén születék. Ha nem nevel úrnak az édesapám, ma én volnék itt a gazda, mert ősrégi székely szokás szerint, engem illetett meg az ősi telek, mint legkisebb fiút. Ám én „tudományra” váltottam az ősi telket, s szomszédja lettem a Gábor bácsi fiának, kint a házam a falu szélén, nagy csendességben - jól történt-e így vagy rosszul, kisül, mire könyvemnek végére érek. E pillanatban idegenül tengődök a nagy Babilonban, s nem tudom, nem lépek-e idegen földre, ha innen - megszökhetem... Ó, ó, megint félrekalandoztam, János öcsém szép virágoskertjéről megfeledkeztem. De te megbocsátasz nekem, nyájas olvasó, hiszen vehetted észre, hogy bódult a fejem, bódult a szívem. A mi virágosker-tecskénket gombolyag fenyőboronák keríték be, János gazdáét az udvar felől jó móddal megalapozott, fonott drótsövény, az utca felől fedett kőkerítés. Egy rózsabokor, melyet édesanyám, s egy körtefa, melyet édesapám keze ültetett: a régi virágoskertből e kettő maradt meg. A rég kiszáradt, egyetlen orgonafa helyett, az udvar felőli részen, végig orgonabokrok szelik a drótsövényt, közbe-közbe sugár vörösfenyők - gyönyörűséges kép, s május havában mámorítóan illatos. A méhszín helyett, melynek tövében annyit játszadoztam, új méhszín, melynek födele alatt a gyékényből font paraszt méhkasok s a legújabb szerkezetű kaptárok szépen megférnek együtt. Édesanyám oltatlan rózsájára kegyelettel néznek a piros, a fehér, oltott rózsák, s egy közöttük talán szeretettel is: emlékrózsafája ez annak az ágynak, amelyben édesapám örök álmra hunyta szemét. Nagy gonddal ápolt virágágyak közepén, oldalt málna-, ribizli- s mindenféle díszbokrok, az utca felől sorban vadgesztenye, vörösfenyő, hegedűfenyő s még egy körte- s egy almafa: ez utóbbinak ágai, éppen, mint az én szülőházam ablakán a mályvarózsa, behajolnak a nappali nyitott ablakán. Szóval, itt szépen, harmonikusan, a régit le nem becsülve, az újtól nem irtózva, fejlődik az Élet, mivelhogy nem ott kezdik, ahová minden józanul gondolkodó ember hite szerint, eljutni csak századok múltán lehet. Ha ugyan lehet...

Mostan pedig megyek az iskolába. Már nem a Szotyori bácsi karján. Mert Szotyori bácsi mégis itt hagyott minket, pedig hogy szeretett, s hogy szeretttük mi is őt. Fészket akart rakni (nyilván megkívánta Gábor bácsitól), s hazament a falujába, Szotyorba, ahol a vén mester halálára nem kellett várnia; egész képét kapott. Hát elment Szotyori nagy sírással-rívással, sírt ő is, siratta a falu is, különösképpen a mi házunk népe, s talán legkeservesebben siratta még egy pirinkó kisfiú, akinek ezután a maga lábán kell iskolába járnia. S lám, a fél kepére nyomban akadt pályázó, két diáklegény, mind a kettő - Benkő. A néhai vén tiszteletes gyámoltalan fia az egyik, az a szegény Laji, aki búzával hizlalta a dísznót, amikor a maga gazdája lett; középajtai Benkő a másik, aki nevéen kívül más atyafiságban a kisbaconi Benkökkel nem vala. Lajinak, szegénynek nem volt hangja, annál hegyesebb, csengőbb a másik Benkönek, akinek Sándor a neve.

Hatodik esztendő taticsikáló gyerek voltam, amikor Benkő Laji, egy vasárnap délután, az egész falu színe előtt, Istennek házában egzámenre állott. Mert a kántori pályázat valóságos egzámen vala. Minden képező gazdának joga volt az egzaminálásra. Összevissza vallatták a pályázót a zsoltáros könyvből. Nem elégedtek meg azzal, hogy isteni tisztelet során végigénekelte a szokásos dicséreteket és zsoltárokat, nevezetesen: a gyülekező, a felálló, az ülő, a könyörgés és prédikáció közti éneket (mialatt a tiszteletes a bibliából kikeresi a prédikáció alapigéjét), meg az isteni tiszteletet bezáró éneket, mert végre is ez csak egy-egy ének, márpedig gyülekező, felálló, ülő ének többféle van, s hol vannak még a karácsonyi, húsvéti, pünkösdi énekek? És hol az úrvacsoraosztás közben szüntelenül szólók? Istenem, Istenem, mi tenger éneket kellett tudni, s azt orgonaszóval kísérni a kisbaconi fél kepéért!

Ma is látom, amint szegény Benkő Laji félénken, gyámoltalanul betámolygott Istennek házába. Szinte hallom fogvacogását, a cérnalábú áldozat térdeinek összeütődését: szánakozva néztek az öregek, vihogásukat nehezen visszafojtva a fiatalok. Mondjam tovább, ne mondjam, a mai szólásmondással élve Laji pályázata kínos botrányba fűlt. Alig hallható hangon dűnnyögte el a gyülekezőt: Ím, bejöttünk nagy örömmel... Hát, Lajit illetően nagy hazugság volt ez a nagy öröm. Bizony, nem jött ő ide örömmel. Anyja, a vén papné kényszerítette rá. De ő szegény csak nyomkodta tovább az orgona billentyűit, nekifohászott a felálló éneknek, amely azért nevezetik ennek, mert erre felállnak a hívek, s állva hallgatják és éneklük végig. Ó, de szép ez az ének, ha szépen csengő hang vezet az orgona mellől, s kíséri jó énekesek, leányok, gyermekek szoprán, legények tenor, idősebb emberek bariton hangja! Csak úgy repül az ég felé:

*Terólad zeng dicséretünk,
Nagy Isten! Téged tisztelünk!*

De most nem repült az ég felé ének, szárnyaszegetten bukdácsolt, s ha zengő hangú Benedek Sándor János, ez a szőke hajú, piros képű fickólegény hirtelen át nem veszi a szót, a felséges ének bizony nem jut fel az égbe... Zordon képű, hirtelen mérgű Dobai tiszteletesnek csak úgy szikrázott a szeme a haragtól, dörgő hangon kiáltott fel szegény fiúhoz: Elég volt, Laji, elég! - és Laji szeméből megeredt a könnyek zápora, félretántorgott az orgona mögé. Érzékeny szívű nénemasszonyok szipogtak, merthogy igen sajnálták a néhai aranyajájú tiszteletes gyámoltalan fiát. Tekintetes Gál Dánielné keresztanyám asszony szégyenében (mivelhog Laji is keresztfia volt) kiszaladt a templomból. Öregebb rendű emberek nemkülönben sajnálkoznak, csak a fiatalság vala - mint minden időkben - kegyetlen: egyetlen összevissza vihogás, élesen csengő kacagás botránykoztató meg az öregebb rendűeket.

Mi más volt Benkő Sándor pályázata a következő vasárnap délutánján! Vastag, telt nyakú legényecske volt ő, öblös torkú, bátor képű, apró, eleven szemű, hetyke járású - bizony, nem verődött össze az ő térde, nem vacogott a foga. Mint a győzelmében bizonyos hadvezér vonult be Istennek házába, jobbra, balra illendően hajtogatva fejét; csak úgy recsegett talpa alatt a fagarádics, amint felszaladt az orgonához; ott hirtelen leült, végigfuttatta ujjait, s érces hangon rázendített: Ím, bejöttünk nagy örömmel!

Gál János megyebíró (ez nálunk a kurátor neve) büszke-boldogan hordozta körül a tekintetét. Azt mondta ez a tekintet: *Van már mesterünk!* Benedek Balázs, ez a higgadt, minden szavát megfontoló ember, aki kellemetes baritonjával kísérte máskor a mester énekét, most hallgatott, s elégedetten hajtogatta a fejét. Az ő fejének hajtogatása is azt mondta: Van már mesterünk. Ezt mondta minden arc, minden szem. A Terólad zeng dicséretünk csakugyan zengett, s amikor következek erre Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik, Isten után való vágyakozás fénye ragyogott a szemekben. Vajna Rózsi, az én egykori pesztrám, most már nekiserdült, pirosalma képű leány meg is feledkezett magáról, a szeme rátapadt a nap hősére, aztán egyszerre csak megcsendült a hangja a zsoltár e soránál: És hozzá kívánczik! Megbotránkozással fordult felé minden szem. Gál János uram haragosan intette le. Ó, pedig Rózsi igazán olyan szépen, olyan „hegyesen” énekelt, s úgy el tudta nyújtani minden sornak az utolsó szavát, hogy az a következő sorba beléolvadt. Hát azt én az én hatesztendő butikó fejemmel gondolhattam-e, hogy Rózsinak már rabul esett a szíve? Hogy ő nemcsak Istenhez, de a nap hőséhez is kívánczók. Aminthogy, meglássátok, ennek a leánynak még ártatlan szíve tüzet fogott e napon; tüzet, mely csak sok-sok esztendő múltán alszik el, pedig mi tenger könny oltogató!

Hát végigénekelte Benkő Sándor mind az éneket, ami az isteni tisztelethez tartozék, de hohó! ez még nem elég: még csak most kezdődik az igazi egzámen. Most fogják megegzaminálni az

ifjú dalnokot a zsolttáros könyvből, sorba énekeltetvén a karácsonyi, a húsvéti, a pünkösdi énekeket. Hebegő beszédű Gál János uram (híres nagy verekezésben verték hebegőre a nagy erejű, nagy indulatú embert) a fél kepéért úgy megénekeltette szegény fiút, hogy sok lett volna, ha nem mesteri, de egész papi kepét fizet az eklézsia. Újesztendő napján, Úrvacsora-osztáskor, hosszas szárazság és hosszas esőzés idején és mindenféle alkalmatosságokkal énekelendő énekekre vala kíváncsi Gál uram, végezetül pedig, amikor már csurgott a verejték a delikvensről (mert az volt már és nem pályázó), feladá Gál uram a legnehezebb s legszebb feladatot:

- Mé-még egyet, ö-öcsém uram. A ki-kilencvenedik zso-zsoltárt! A kilencvenedik zsoltárt! Ezt a zsoltárt, a vastag nyakú, sziklakemény hitű kálvinisták dacos tanúságtételét Istennek örökkévalósága mellett; ezt a fenséges szép költeményt, minden zsolttárok közt a legszebbet, az énekhangot fent és lent kemény próbára tevőt. Ezt a zsoltárt, mely ellentmondást nem tűrően dörgi a hitetlenek fülébe:

*Tebenned bíztunk eleitől fogva,
Uram! Téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még sem ég, sem föld nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva:
Te voltál és te vagy erős Isten,
És Te megmaradsz minden időben!*

Csuda nagy örömeim s büszkeségem ragyogását látta gyermekszemem öregeknek, ifjaknak arcán. Van már mesterünk! ezt ragyogták az arcok, a szemek. Nem voltam - hála Istennek - csudagyermek, nem kerestem, nem kutattam, vajon van-e e sok arc közt bár egy, amelyre kiül a kérdés: hát tanítónk van-e? De későbbi időkből e napra visszatérve, megbizonyosodtam abban: ez a kérdés egyetlen lelket sem nyugtalanított. Kollégiumból jött ez az ifjú legény, nyilvánvaló tehát, hogy írni, olvasni, számolni tudnia kellett. Ha ezt a tudományát átplántálja a gyermekszeregbe, amihez pedig csak jó igyekezet szükségeltetik: akkor is bolond volt, ma is bolond ember, aki többet kíván ennél. A mi vén zsellérünket, a bölcs Demeter Andrást, édesapám egyszer megszólította hebehurgya munkájáért. Megállt a vén füllentő, s mondá egy igazi bölcs nyugodalmával: - Gazduram! Minden ember bolond ember, aki jobban táncol, mint ahogy tud. - Az új tanító okos ember volt: úgy táncolt, ahogy tudott, s most, öreg eszemmel tanúságot tehetek mellette: jól táncolt.

Októberben nyílt meg az iskola, de az egész hónapban csak két növendéke volt: Anikó meg én. Anikó az én nővérem. Ő már egy telet járt a Szotyori keze alá, túl volt a palatáblán, s irkája vonalai közé oly szép kerek betűket körmölgetett, amely kerekességhez - sok esztendő ide-oda próbálgatása után - csak öregedő esztendeimben jutottam el. Eleven eszű leányka volt, de amikor az új tanító kipróbált az olvasásban, ő még silabizálgatott, mutatóujjacsájával végigtapogatott a betűkön, én meg mutatóujj nélkül, mint a gyorsan folyó víz a medrében, úgy szaladtam végig Indali *Ábécés könyvé*-nek apró olvasmányain. Az én első könyvem nem az *Ábécé* volt, hanem az első igazi magyar gyermekkönyv: *Flóri könyve*. Az a könyvecske, melyet Bezerédj Amália írt egyetlen leánykájának, Flórikának s vele egy félszázad gyermeknemzedékeinek. Bezerédj Istvánnak volt a felesége ez az áldott emlékü honleány, annak a nagy szívű embernek, aki elsőnek szabadította fel jobbágyait a megalázottság, a földhöz-kötöttség járma alól - s lám, ebben az országban senkinek sem jutott eszébe, hogy ennek az emberpárnak nagyságát szobor hirdesse időtlen-időig; a legszebb, a legtökéletesebb szobor, mire magyar szobrász ihlete és vésője képes!

Ennek a könyvecskének minden versikéjét, minden mondatát elejétől végig olvastam százszor meg százszor; kicsi agyamban vittem az iskolába minden betűjét, képecskéjét, s bár meg-

kapott Indali Ábécéjének első lapján az „ő” elé rajzolt őzike is, s felejthetetlen emlékként vésődött a lelkembe - Flórika könyve maradt jó sok esztendeig legkedvesebb könyvem, az én gyermekkoromnak egyetlenegy gyermekkönyve! Egyetlenegy. Halljátok, unokáim, kiknek könyves állványain a hazai s a külföldi gyermek- és ifjúsági könyvek kettős-hármas sorokban szoronganak! Nekem csak ez az egy könyvem volt. Ennek az egy könyvecskének csak a táblája maradt meg - emléktárgyaim közt megtaláljátok -, de ami benne volt, úgy átgyökeredett a lelkembe, hogy ma is gyermeki gyönyörűséggel mondogatom, szavalgatom, dúdolgatom kedvesen együgyű versikéit: bizonyos, hogy ez az egy könyv elkísér engem a kisbaconi temetőbe! Ennek a könyvecskének lelkéből sarjadzott ki az én gyermekifjúsági könyveimnek terebélyes fája, melynek tövében ti meg-megpihentek... Ez a könyvecske tett adósává a gyermekvilágnak: mindazt a gyönyörűséget, mit az egyetlen könyv szerzett a gyermeki léleknek, tetézve adni nektek, gyermekek!

...Künn az udvaron összevissza szaladgálnak rémült sivalkodással a csirkék, édesanyám, Éva meg Anikó kerítgetik, no, most mindjárt lefognák, huss! Mikor már azt hiszik: megvan! - kisseran kezük közül a kiszemelt áldozat. Tudom, miért e hajsza: ma visznek föl az iskolába, két gyermek után két csirke jár a tanító bácsinak. Nem „illeték”, de illendő. Nem sajnálom a tanító bácsitól, de sajnálom őket, szegénykéket. A bús-beteg tejet szopott gyermek érzékenységgel nézem a hajszát, s bármint vágyakoztam az iskolába, most, hogy közeledik a pillanat, kicsi szívemet szorongani érzem: vége a szabadságnak, nem szökhetem át kedvem szerint a kis zsellérházba, amely amilyen kicsiny, oly nagy nekem: a mesék végtelen birodalma. Ott, abban a kicsi zsellérházban hallottam az első mesét. Mondója egy növendékleányka, s nem vén banya, mint azt gondoljátok talán. És az első mese után kisírtam-könyörögtem belőle a másodikat, harmadikat, a negyediket - aztán a jó isten tudja, hányadikat -, nem volt többé nyugodalma tőlem. Hol tanulta tengersokaságát a kacagtató, a hátborzongató, lélegzetfojtogató meséknek ez a leányka? Sem apja, sem anyja nem volt mesemondó. Nyilván fonó- s kukoricafosztó estéken szedte föl, s mondta tovább tódítva, cifrázva, én meg nyeltem magamba tátott szájjal, kipirult arccal, lázban égő szemmel, s végére ha ért egynek, rángattam a szoknyáját: tovább, tovább, még egyet, no még egyet! Emlékszem, világosan emlékszem, sok-sok este sírva bújtam karikás ágyacskámba, mert nem hívták át Rigó Anist - ő volt az én mesemondóm... Vajon él-e még Anis? Még élt most esztendeje, amikor világszép kertemből másodízben kellett menekülnöm... Eleven, vidám, csipkelődő, csúfondáros szájú vénasszony, szót-szóra mondó, nagyokat tódító - könnyű volt rekonstruálnom a mesemondó növendékleányt. S ahogy elnéztem, elhallgattam most ősz fejjel, bár egy mesére sem emlékezem, amit belőle kisírtam, már tudom, hogy ezekből a mesékből sarjadzott ki a másik fám, a mesemondó terebélyes fája, melynek tövében szintén meg-megpihenek... Bezerédj Amália és Rigó Anis... Nagyúri nő az egyik, zsellérléány a másik. Ennek a kettőnek lelki táplálékával mentem én az iskolába. Csak egy gyermekkönyvem volt? Ne, ne sajnáljatok, gyerekek. Szép volt, gazdag volt az én gyermekkorom. Tele volt a lelkem jámbor versikékkal, tele volt mesékkal, a nép, az istenadta nép kincsházának legdrágább kincseivel - szép volt, gazdag volt az én gyermekkorom!

Karján hordott Szotyori az iskolába, lába közé állított Benkő, úgy olvastatott próbát velem. Simogatta fejemet, arcomat, csudálkozott, álmélkodott, aztán egyszerre csak fölemelt az ölébe, s megcsókolt. Ezzel a csókkal „írta be” a hatesztendős apró emberkét. Hogy fölmelegítette, hogy felszabadította szorongó szívecskémet ez a csók! Belenéztem a szemébe, s mondtam nagy bátran: Tudom az egyszeregyet is, tanító bácsi!

- Ó, ne mondd - mosolygott színlelt csudálkozással.

- Tudom bizony!

- „Szöktetve” is?

- Szöktetve is!

És szöktetett összevissza: 5×5, 4×9, 9×4, 6×7, 9×9 - édesanyám meg gyönyörködve, aggódó arccal figyelt, nem zavarodom-e bele a szöktetésbe. - Ne féljen, édesanyám - bátorítá loppal oda-odavetett mosolygásom.

- De azt nem tudod, hogy a macskának hány a lába? - kérdezte hirtelen Benkő bácsi.

Kacagtam, hogy csak úgy csengett a kis szobácska.

- Ó, mit gondol, tanító bácsi! Négy, négy, négy!

- Ohó - mondta Benkő bácsi roppant komolyan:

*A macskának négy a lába,
Ötödik a farkincája.*

Mind kacagtak, édesanyám, a tanító bácsi, Anikó, de az én kicsi szívem elszorult, szemem sarkán kicsordult egy könnycsepp, hirtelen, váratlan gyúlt világosság buksi fejecskémben: íme, valami, ami nincs benne sem a *Flóri könyvé*-ben, sem az *Ábécé*-ben, s jaj, Istenem, még mi minden lehet, ami nincs meg ezekben! Alig tudtak megvigasztalni.

Október végére betakarodott a falu, megjött a november, melyről meg van írva *Flóri könyvé*-ben:

*Ködös és hideg november,
Fázik akkor állat, ember.*

Igen, megjött, lassanként megteltek az iskola padjai, bal oldalon a leánykák, jobb oldalon a fiúk. Csudálkozva láttam: fiúk, lányok, mind nagyobbak, én vagyok az iskola Benjáminja. Voltak a fiúk közt nagy kamaszok, a leánykák közt domborodó mellű növendék-leányok, akik még az Indali *Ábécé*-jénél tartottak, mutatójával babukoltak végig a betűkön. De akadtak köztük előrehaladottabbak is: Dobai Anikó, a pap leánya, Jankó, a fia: ezek már Gáspár János *Olvasókönyvé*ből olvasgattak, igen lassan, megfontoltan, amin én igen megzavarodtam, mert-hogy az ő apjuk pap vala... De nini, milyen szépen, milyen akadozatlan olvas Vajna Ferenc, ez a barna képű, csillogó szemű fiú, holott az ő apja nem pap, nem nótárius, nem megyebíró, csak fűrő-faragó ezermester, kicsi gazda - hogy lehet ez? Most kiáll a nagy, fekete táblához, mondatokat ír oda, gyönyörű kerek betűkkel, csuda, hogy tovább nem gurulnak. Megtudtam, hogy ezek a nagyfiúk s nagyleányok mind három-négy tele járnak iskolába, s lám, a legtöbbje csak babukolva olvas - hát ez hogy lehet? Hiszen rájöttem lassacskán. Aki felvitte gyermekét az iskolába - hát az felvitte. Aki nem vitte fel - hát az nem vitte: nemigen kérték számon. November közepén, Szent Márton napja körül telt meg az iskola, virágvasárnapján volt az egzámen. Közbe-közbe el-elmaradoztak a kamasz fiúk: ha jó szánút volt, mentek az apjukkal az erdőbe fáért. Márciusban, ha elolvadt a hó, kezdődött a szántás, apró fiúk, kamasz fiúk az ökör mellé álltak, nagyokat rittyegtettek ostorukkal, hogy csak úgy zengett a határ. Voltaképpen három-négy hónap volt az esztendő, az iskola esztendeje.

Amely gyermek rendesen járt az iskolába, s fogékony volt az esze, két télen kitanulhatta az egész iskolát. Ha hat telet járt, akkor sem haladt tovább: újra magolta a bibliai történeteket, a konfirmációs kátét, Erdély történetét, melyet versekben írt meg egy Györke nevű versfaragó. Ha mindehhez hozzáveszem Erdély kopott, színehagyott földabroszát, melyből egynéhány helységnek a nevét ki lehetett betűzni; az egyszeregyet; a számtudományokból a négy alapműveletet s a Gáspár-olvasókönyv olvasmányait; ennél több tudománnyal a kisbaconi iskola agyunkat meg nem terhelé.

Az én gyermekkorom népiskolája és középiskolája közt nem volt közvetlen kapcsolat. Akár két telet, akár hatot ültünk, üldögéltünk rozoga, nyikorgós padjain, a kollégium első osztályába föl nem vett nagytiszteletű Kiss Ferenc uram, a székelyudvarhelyi kollégium rektor-professzora. Ám az én időmbeli kollégiumnak volt négy elemi osztálya is, ennek azonban csak a második, legfőbb harmadik osztályába vették föl a falusi iskola „végzett” nebulóit, akik közt tizenkét-tizenéves kamaszok is voltak.

Amikor az első telet kijártam, éppen közepén voltam a hat meg a hét esztendőnek. Benkő bácsi - így mondanák ma - velem brillírozott a virágvasárnapi egzámenen. Kiállított az Úrasztala elé, ott előre, jobbra, balra szépen meghajtottam magamat, s elszavaltam egy költeményt, mely nem volt benne az Olvasókönyvben: *A megfagyott gyermek* volt e költemény. Írta báró Eötvös József. Így: E-ötvös. A tanító bácsi is így mondta: E-ötvös, s nem Ötvös. Akkor az Eötvös báró csak költő volt, s talán maga sem hitte, hogy még egyszer Magyarország kultuszminisztere lesz, a népoktatási törvény megalkotója. Mert volt már egyszer: 1848-ban. De amikor én *A megfagyott gyermek*-et szavaltam, 1865-öt írtak; már olvadozott ugyan a jég a megfagyott ország dermedt kebeléről, bimbóztak a remény virágai, de ki tudja? hátha megfagnak a bimbók, mielőtt virággá fakadhatnak. Az anyja sírján megfagyott gyermek érzékeny története megtalálta az utat az érzékeny szívekhez, s úgy tetszik nekem, akkoriban minden szív érzékeny vala, mivelhogy az asszony nép sírt hangosan, s kemény arcú férfiak is szemüket törülgeték. És mert ez elég hosszú költeményt megakadás nélkül csengette végig az iskola legapróbb gyermeke, ne csudáljátok, ha fülem hallatára jövendölé meg Gál János megyebíró keresztapám uram (persze hogy ő is keresztapám volt!): me-meg lássák a-tya-fífiak, e-ebből a le-legé-gény-kéből pa-pap lesz! S jól jövendölé Gál uram, mert bár palást, az öreg korral folyton növekvő nagy bánatomra, vállamat nem fődé, attól a pillanattól fogva, hogy tollamon át beszélhetek az én népemhez, mind e mai pillanatig, magamat papnak érzém...

Amikor az egzámennek vége volt, Benkő Dánielné keresztanyámasszony hirtelen lehajolt a pad alá, onnét kiemelt egy zsákot, a pad fölött áthajolva meglóbálta, s ím egyszerre csak a templom földjén tenger sok aszalt körte gurult szerteszét. Nem volt ebben meglepő, minden egzámen végén hol ez, hol az a néni, néha többen is, szétönté a maga aszalt körte ajándékát. Egy pillanat, s egymás fején-hátán rohantak ki a gyermekek, mohón estek a pompás csemegének, az erősebb félrelökte a gyengét, volt sírás, kacagás - ez az élet. Nem, nem egészen ez az élet. Én az első pad külső szélén ültem, szorosan visszahúzódtam a pad hátához, mikor az én padom kiürült, felálltam s úgy néztem a dulakodást...

Gál uram megjövendölte, hogy pap leszek, s ha bölcsebb ember, most a jövendölését megpótolhatá vala - pa-pap, de sze-szegény... Alig hiszem, hogy bárkinek is e gyülekezetben szemébe tűnt volna e kép: a templom közepén gomolyog, dulakodik egy csomó gyermek, egy meg ott áll, álldogál szótlán, gyámoltalan - mely boldogító, mely megnyugtató érzés ma, a hatvanadik év alkonyán, hogy életem folyásán véges-végig, sohasem vegyültem a dulakodók közé, mindig csak álltam, álldogáltam szótlán, gyámoltalan!

Nem, nem félek a számadástól, ha majd Isten előtt állok.

Harmadik fejezet

Ebben az író néhány lapot szentel édesapjának, akivel az olvasónak még gyakran lesz találkozása

A második egzámen után az egész falu tudta, hogy ősszel kollégiumba visz az édesapám. Onnét tudta, mert az Úrasztala előtt én szavaltam a búcsúztató verset. Bizonyos, hogy nem poéta írta a verset, mert emlékezetem tábláján egy sor sem maradt meg. Nyilván, kántor faragta, rossz rigmus volt, melyet isten tudja, hány iskolában hadart el az iskolától búcsúzóknévében az a fiú, aki vagy a legjobb tanuló, vagy a tanító kedveltje, vagy a - pap fia volt. Mit tagadjam, én voltam Benkő bácsi kedveltje, sőt, úgy látszik, ennek az esztendőnek a legjobb diákja is. Ebben nincs semmi csudálatos: a mi házuk volt a falu egyetlen könyvszerető háza. Az egész faluban, a pap kivételével, csak édesapámnak járt újság. Rendszerint velem olvastatta fel a königráti csatáról szóló híreket, s minduntalan megállított: lassabban, fiam, lassabban. Vajmi keveset értettem abból, amit olvastam, de azt megértettem, hogy valahol messze rettenetes dolgok történnek, mert édesanyám szakadatlan könnyezéssel kísértc olvasásomat, fel-felsóhajtvá: Ó, Istenem, Istenem! Megértettem, hogy tengersok katona áll szemben, ezek mind lövik, vágják egymást; hogy sok szép magyar fiú vére hullott idegen mezőre, köztük a Benedek Temető⁷ Istváné is, akinek halálát azonban nem újság, de fekete pecsétés levél jelenté.

Az én édesapámnak, a mai szemmel nézve, szegényes, de akkoriban gazdag könyvtára volt. A sort, természetesen, a Szent Biblia nyitja meg, mely egyúttal a család anyakönyve is. A Szent Biblia elején, üres lapon volt feljegyezve mind a két nagyapám s nagyanyám születésének s halálának esztendeje. Utánuk következett édesapám, aki 1815-ben, november havában, édesanyám, aki 1822. május havában született. És sorban hét gyermek. Kezdi Gábor 1843-mal, végzem én 1859-cel.

Hosszú élete folyásán nyolcszor olvasta végig édesapám a Szent Bibliát, s mindjárt hozzáteszem: nem volt nagy templomjáró ő, a vallásos lelkű, istenkáromlásban soha nem találtatott ember. Istent tisztelte, de perlekedő természetű szolgáját, az én keresztapámat, nemigen. Semhogy őt hallgassa, inkább a Bibliát olvasá.

A Szent Biblia után legkedvesebb s többször elolvasott könyve Budai Ferencnek, a tudós debreceni professzornak Történeti Lexikona volt, s holtig fájlalá, hogy e könyvnek csak az első kötete volt meg, az M betűig. Sokat forgatta Kállay Ferenc könyvét is. A nemes székely nemzetről szólót, melyben régi jelesebb székely családokról is van feljegyzés. Ebből a könyvből mosolygott rá egyik őünknek, Benedek Keresztélynek a neve, aki a XVII. század közepén Udvarhelyszék királybírája volt. A szűkszavú feljegyzést bő kommentárral kísértc édesapám. Apáról fiúra maradt az emléke, hogy Keresztély királybírónak halastava és jégverme volt. Halastónak is, jégveremnek is ma is megvan a nyoma az én kertemben. A halastó felett ma is buzog a forrás, mely friss vízzel táplálta. Ma az én házamba s kertembe innen ágazik szét a víz, ha ugyan bánatában ki nem apadt...

Több rendbe olvasá el Bölöni Farkas Sándor *Amerikai utazás*-át is, mely az én gyermekkoromban tiltott, rejtegetett könyv volt. Nemcsak édesapámnak, de az egész családnak igen kedves, agyonolvasott könyve volt Mayer István esztergomi püspöknek az 1859-ik évre szóló Kalendáriuma. Ezt édesapám annyira megbecsülte, hogy be is kötteté. Ez a derék püspök

---

⁷ A temető mellett volt a házuk, innen a Temető melléknév.

István bácsi név alatt szerkeszté Kalendáriomait, melyek tele voltak falusi népnek való, *Egy ballépés ezer bajt okoz* s efféle hasznos és erkölcsös történetekkel. Kioktatott arról, hogy kell a fagyott embert életre kelteni; szívre hatóan prédikált a pálinkaivás szomorú áldozatairól, s örök időkre emlékezetembe vésődött ez a verse:

*A pálinka gonosz ital,
Ki azt issza, korán meghal.
Nyáron izzaszt, télen fagyaszt,
Okos ember nem issza azt.*

Hát Boros Mihály könyve: *András, a szolgálégény* meg *András, a gazda!* Hogy faltam e könyvet, melyet Boros Mihály - amint később megtudtam - német földről ültetett át magyar földre, de színmagyarrá lett ám a könyv az ő tollán - nagydiákkoromban is gyönyörűséggel olvasám. És kézzől kézre járt - össze-össze is pereltünk rajta - Kriza Jánosnak, az unitárius költő püspöknek halhatatlan könyve, a *Vadrózsák*, a székely népköltésnek e kincsesháza: ennek a könyvnek tulajdonítsátok, hogy első könyvem az én népem nótáinak, balladáinak, meséinek szentelem. Ennek tulajdonítsátok, hogy ezt a könyvet a tizenhét éves ifjú készen hozá táskájában, világhódító álmokban gazdag szívvel, ide, a tündérvárosba, melyről ugyan ki hitte volna, hogy gyászfekete városra sötétedik valaha; melynek komor falai közt a szabadon járó foglyok százezrei támolynak, porig alázottan, reménytelen csüggetégségtől görnyedetten - ide, ide hozta első könyvét a tizenhét éves gyermek - ó, jaj, miért hozta ide?! Kinek hozta ide?!...

Érzem is, látom is, hogy ez a könyv, talán az utolsó, nem a „nyájas” olvasó kezébe való. Avagy lehet-e írni csendesesen, folyó vízhez hasonlatos folydogáló könyvet, amikor gyászfeketébe borult az ég felettünk, reng a föld alattunk? Amikor az ég, föld összeomlani készül? Amikor mind a magyar, akihez a nagy összeomlás vaksötét esztendejében száll le a Halál angyala, „mint magyar, reménytelenül hal meg”?

Tudod-e, nyájas olvasóm, mi az Őserő? Testnek s léleknek az az ereje, amely évszázadok óta porladozó ősök porából sarjadozik, s nemzedékről nemzedékre száll. Időnek, Sorsnak zordságával keményen dacoló. Romlott vért, mely titkon beléje szívárgott, szilajul dob ki, mint föld méhének minden piszkát a tűzokádó. Ó, áldott Őserő, tied a dicséret, a dicsőség, hogy a nagy összeomlás rettenetében sem reszket a kezem; hogy lelkemnek rendülése, szívemnek háborgása hirtelen lecsöndesül; hogy újra gyermekké leszek, s repeső szívvel vetem magamat szép gyermekkorom tündértavába.

...Íme, visszatérek édesapámhoz. Félek, róla tökéletes képet rajzolni képtelen leszek, bár nemes alakja e könyv folyamán, újra meg újra tollam elé kerül. Nagy, erős csontú, széles vállú, öl magas ember az én apám. Mélyen fekvő fekete szem, magas, széles homlok, arcán a Benedek Huszárok jellegzetes, rózsás pirossága, melyet a halál keze is csak meghaloványít, letörülni képtelen. (Talán Judit ősanyánk szerelmetes lelke lehelte ezt a rózsát első gyermekének arcára, s azóta kivirágzik a nemzetség minden fiának, leányának arcán?) Hirtelen lobbanó harag szikrákat csihol ki ebből a mélyen fekvő szemből, állandó jellege - szelíd mosolygás. A mesemondók mosolygása ez. Tele van a lelke olvasott, hallott, öröklött és átélt történetekkel, szeret évödni azokkal, akiket szeret; csak úgy ömlik a tréfás, dévajkodó beszéd, s foly, folydogál csendes történet történet után. Meg-megpihen, fel-felsóhajt, tovább úzi-fűzi a történetet, s ha könyvből olvasott szomorú történetet mesél, végezetül arca, szeme mosolyra derül, megnyugtató szóval is a hallgatót: de hiszen ez csak - *rege*. Így mondja: rege. Így, és

nem: mese. Sohasem mondja regénynek a regényt, hiába olvasta így a regények címlapján: öneki minden történet - rege. S mivelhogy rege és nem igaz valóság, bár olvasás közben könny gyűl szemébe, hamar megvigasztalódik s megvigasztal minket is.

A gazdaságban nem ismer tréfát. A Föld az ő legnagyobb, legmélyebb, s írig tartó szerelme. Gondatlanságot, felületességet, henyélést nem tűr. Kezén ég a munka, s megköveteli, hogy égjen a kezén háza népének, cselédjeinek is. Erdőre, mezőre egy kis hadsereg vonul ki, édesapám a vezére, a gyermekei, a cselédei, a napszámosok a közkatonák. Csak édesanyám marad otthon. Az ő gyenge kezét nem égette nap heve, nem durvította kapanyél, bár valósággal szerelmes volt erdőbe, mezőbe. Ünnepe volt, ha a háznak, a belső gazdaságnak gondját otthagyhata, s könnyű asszonygereblyével a szénát gyűjthetné.

- Az asszonynak otthon a helye - vallotta édesapám. - Mezei munkájának több a kára, mint a haszna. Miért? Mert amíg a réten egy boglyácskára valót összegereblyéz, egy nagy boglyára való kárt vall a ház meg az udvar, ha nincs rajta az asszony szeme. A jó asszony szeme. Mert - mondogatta édesapám - a gazda nem hordhat be annyit a nagykapun, hogy a rossz asszony ki ne hordogassa a kiskapun. - De ez úgy volt mondva, hogy benne mosolygott a nyugodt ember tudata: az én feleségem nem hordja ki. Sohasem is vetett új búzát a földjébe édesapám, mindig tavalyit. Nem is volt a búzája üszöges, konkolyos soha. De ne higgyétek, hogy azért a kiskapun nem hordtak ki sok minden jót. Nem édesanyám, hanem a „bejáró” szegény asszonyok, akik hol lisztért, hol szalonnáért, hol túróért jöttek, s üres kézzel sohasem távoztak. Nem kellett édesanyámnak rejtegetnie a gazda elől a jószívű adakozást; a gazda sem írta be könyvébe. Beírta a jóisten, aki mindent lát, s akinek bizony van erre egy nagy aranykönyve.

Csendesebb természetű munka ha folyt, mulattató históriákból ki nem fogyott. Megmegcsendült erdő, mező az egészséges kacagástól, egy-egy pillanatra megálltak a kezek, hogy annál jobb kedvvel, annál serényebben mozogjanak utána. Ki-kiszemelt hol egy legényt, hol egy lányt, mindig olyat, aki értette a tréfát, s mindjárt szerzett a legénynek feleséget, a leánynak férjet, nem hozzájuk illőt.

- Látod-e - mondta a leánynak -, én tudnék egy neked való legényt. Ott van Buklesz Andi, az éppen illenék hozzád. Mert Andi olyan legény, akinek nem fele kár, amit megesszik. (Értsd ezalatt: hanem egész kár.)

Buklesz Andi toprongyos, torzonborz vén legény volt, a neve is csúfnév.

- Hát még milyen feleséget tudnék neked - fordult a legénynek. - Bezzeg hogy eltalálna téged Jákób Ráki! (Ez volt a falu leglustább leánya.)

Ha nem mesélt, biztatott: daloljunk, de csak a vidám nótát szerette munka közben. Kedves ravaszság volt ez: vidám nóta gyorsítja a kezét, lassítja a szomorú.

Vannak emberek, kik csak a maguk gyermekét szeretik: édesapám meleg szívéből minden gyermeknek jutott szeretet. Gazdag gyermek, szegény gyermek egy volt neki: a gyermek - gyermek. Nem tudott úgy elmenni gyermek mellett, hogy rá ne mosolyogjon; hogy meg ne szólítsa: s ritkán indult el hazulról, hogy feneketlennek tetsző zsebében ne lett volna alma, körte, szilva, mogyoró - jó gyermeknek való. Amikor én a kisbaconi „akadémiát” elvégeztem, édesapám még javakorabeli, egyenes tartású, erőtől, egészségtől duzzadó ember volt, de már - nagyapó. Valóságos nagyapó. S ím, egyszerre a falu összes gyermekeinek nagyapója lett. Ha végigment az utcán, meg-megállították a gyerekek: Hová megyen, Huszár nagyapó? Ha több gyermek ugrálta körül, meg-megállt, le-leült a kapu elé, eltréfált velük, s aztán egyszerre csak azon vette észre magát, hogy gyermek ül a térdén, s biztatja: Vigyen Barassóba, nagyapó!

Hát vitte, hogyne vitte volna. Lovaglásra mozdult a lába, s dúdolta csöndesen:

*Gyí, te, lovam, Barassóba,
Mit hozok én Andriskának?
Csengőt-bongót a nyakára,
Aranyvesszőt a hátára.
Gyí te, lovam, gyí te, gyí!*

Aztán hirtelen lefordította a gyereket a térdéről, s színlelt rémülettel kiáltott: héj, aki adta! Felborult a szekér. Héj, atyafiak, ide, ide! Segítsetek!

Volt erre kacagás meg tülekedés.

- Engem is vigyen, nagyapó! Engem is borítson fel, nagyapó!

Vitte, vitte, s felborította sorba valamennyit.

Bizony nem lesz nehéz majd megmagyarázni, mért visznek a kisbaconi gyerekek virágot minden esztendőben Huszár nagyapó sírjára...

S ha vitte, vitte Barassóba a falu gyermekeit, hát engem, a legkisebbet hogyan vitt volna? Vitt ő „messzibb” is, a Romhány nevű cserfaerdőbe, mely szinte a falu fölé hajlik, s nemcsak a zúgása hallik be, de a vadgalamb bugása is. Valahányszor erre az erdőre gondolok (s de sokszor gondolok!), megcsendül lelkemben Kriza János dala:

*Erdővidék az én hazám,
Székelynek szült édesanyám.
Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám.*

Ide, ebbe az erdőbe vitt édesapám egy esős nap délutánján, amint egyszerre a nap kimosolygott.

- No, gyerekek - mondta Anikónak s nekem -, kisütött a nap, menjünk gombászni.

Hétéves volt Anikó, én meg öt. Nagy kedvvel indultunk az erdőnek. Édesapám nagy öblös kosarat vitt, mi meg afféle kis kötőkosarat. Hát, szép lassan kimendegéltünk az erdőbe. Csak úgy fehérlett meg kékült a föld a keserű meg a kék hátú gombától. Ide-oda kapkodtunk, szaladgáltunk, ujjongtunk, kacagtunk, zengett az erdő. Egyszerre csak megszólal édesapám halkán: - Nézzétek, amott jön errefelé két bibarcfalvi asszony. Én meghúzódok egy fa mögé, ti meg csak gombásszatok. Ha ideérnek az asszonyok, s kérdik, hogy kivel vagytok itt, mondjátok, hogy magatok jöttetek ide.

Mindjárt vissza is húzódott, mi meg szép lassan szedegettük a gombát, s közben egyre közelebb jöttek az asszonyok. Ezek is gombásztak. Bezzeg, hogy az asszonyoknak ez volt az első kérdésük:

- Hát ti kivel vagytok itt, lelkem gyermekeim?

- Mi bizony magunk vagyunk - felelt Anikó.

- Ó, ne mondd!

- Magunk bizony! - erősítettem én.

- Ó, ó - csóválgatta fejét az egyik asszony -, halljon ide, komámasszony! Hát osztán van-e lelke s istene az olyan anyának s apának, aki ezt a szetemnyi leánkát s legénkét erdőbe eresztí? Már én Dárius kincséért sem tenném meg.

- De még én sem!

- Talán mostohaanyátok van, lelkem? - kérdezte az egyik, s feleletet sem várva, folytatta: - Mert én már hallottam olyan gonosz mostoháról, aki rávette az urát, hogy vigye ki a maga két édősgyermekit az erdőbe, s hagyja ott. Hát ott is hagyta. Hej, sírtak szegény gyermekök, hogy zengett belé az erdő! Kiabáltak: édesapám! édesapám! Hiszen kiabálhattak, otthon volt már akkor az apjuk. Hát csak bolyongtak erre, arra, keresték az utat hazafelé, s addig keresték, hogy beveztek a rengeteg erdőbe. Csak mentek, mentek, s egyszerre csak találtak egy kicsi házat, aki csupa mézeskalácsból volt építve. Abból a'...

Mondjam tovább, ne mondjam? A jó asszony végigmesélte nekünk Jancsi és Juliska világszerte ismeretes meséjét. De mi most hallottuk először, fojtogatta a sírás a torkunkat, s hej, megkönnyebbült kicsi szívünk, amikor véget ért a mese, s Jancsi és Juliska helyett a vén boszorkány került az égő kemencébe. Amikor a mesének végire jutott az asszony, akkor jutott eszébe megkérdezni, hogy: - Ugyan bizony kinek a gyermekei vagytok, lelkem?

- Benedek Huszár János édesapámé, szolgálatjára - felelt illendően Anikó.

- Azé a nagy gazdái?!

- Azé - erősítettük mind a ketten.

- Halljon ide, komámasszony - csapta össze tenyerét a mesemondó asszony. - Az a nagygazda gombászni küldi a gyermekeit! Hát akkor a szegény hogy éljen?!

Na, éppen ideje volt, hogy édesapám nagy nevetve elébújjon a fa mögül. Bezzeg szégyenkeztek az asszonyok, a mesemondó néni kérte az „engedelmet” (a székely bocsánat helyett engedelmet kér), hogy így meg úgy, de hát ki is hitte volna.

- Jól volt ez így - nevetett édesapám. - Nem árt egy kicsi tréfa, igaz-e?

Nagy jókedvvel s tele kosarakkal indultunk hazafelé. Amint mentünk, mendegéltünk, egyszerre csak egy cserfának az odvából kiröppen egy vadgalamb, s mindjárt le is száll egy ágra, ott elkezd búgni, burukkolni.

- Láttátok-e - kérdi édesapám -, honnét repült ki az a galamb?

- Láttuk! Láttuk!

- Az ám - mondja édesapám -, fa odvában lakik a vadgalamb, mert nem tud fészket rakni. Pedig - mesélte tovább - szerette volna megtanulni a fészkekrakást. Kérte is a szarkát, hogy tanítsa meg. - Jó szívvel - mondta a szarka, s mindjárt rakni kezdte a fészket, aztán magyarázta, hogy így meg úgy kell azt rakni. - Tudom, tudom - mondta mindegyre a galamb. Hej, megharagudott a szarka, s mondta: - No, ha tudod, hát csináljad tovább - s azzal elrepült. De bizony a galamb nem tudta tovább rakni a fészket. Azóta sem tanulta meg.

Íme, három kosár gombával, s két mesével jöttünk haza. Ez a két mese meggyökeredett a lelkemben, soha el nem feledtem. Azért gyökeredett meg, mert erdőben hallottam; erdőben, ahol lejátszódott mind a két mese. Mindjárt a mi erdőnkben építette fel a gyermekfantáziám a mézeskalács házat, s amely fából kiröppent a vadgalamb, arra rajzoltam a képet, amint a szarka fészket rakni tanítja a galambot. S amikor később megismerkedtem Kriza szép versével, ennek az erdőnek hallottam zúgását, ebben az erdőben vadgalamb bugását.

Mondám, hogy édesapám ölmagas ember volt. Nem csuda, ha én, a pirinkó gyermek, mint óriásra néztem föl reá. Ha majd könyvem során még jobban megismerkedtem vele, azt sem fogjátok csudálni, hogy nemes alakja folyton-folyvást nőtt a szememben. Hogy akkor volt a legnagyobb, amikor görnyedt háttal tipegett-topogott a kertemben, s karomat karjába öltve feltámogattam a garádicson a verandára, s karosszékbe ültetém...

Negyedik fejezet

*Ebben az író feleleveníteni próbálja az erdei életet,
amilyennek ő kisgyermek korában látta*

Nem csuda, hogy Kriza János szép verse - *Erdővidék az én hazám*, meg-megdobogtatja szívemet: ennek az erdő koszorúzza vidéknek egy kis részecskéje az én falum is. Talán a legkisebb Erdővidék tizennyolc faluja közt. Ez a tizennyolc falu testvériesen oszlik meg Udvarhely és Háromszék között: kilenc-kilenc falu jut ennek is, annak is. Legkisebb az én falum, de nem legkisebb az erdeje: ötezer katasztrális hold a területe. Nemcsak gyermekszemmel nézve „rengeteg erdő” ez, de rengeteg erdőnek nézem ma is. Különösen e pillanatban, a Nagykunság fában szegény földjén folytatván e könyvnek írását.

Kicsi falum felső vége nagy hegyoldalba ütközik. Az egész oldal szántóföld, mindössze egy nagy, terebélyes vadkörtefa az ormán, több fa nincs: nyilván arra született ez a fa, hogy szemmel tartsa, őrizze a falut. Csíkkoldal a neve a szántóföldnek, s a szélén meredeken kikapargó út: Csíkorra. Ebből sejthető, hogy ez az út Csíkország felé vezet. Mert Csíkországnak hívják nálunk felé Csík vármegyét: ma tréfásan, de vannak, akik komolyan állítják, hogy valaha régen a Székelyföld e része - ország volt.

Ugyancsak megizzadunk, amíg kiérünk Csíkorra tetejére. Három oldalról cserfaerdő koszorúzza pusztá fennsík az erdőség előcsarnoka: Csíkhátja a neve. Azt hinnétek, ugye, hogy itt legfennebb silány zab terem. Nem jól hiszitek, mert itt minden harmadik esztendőben csudaszép búzatenger hullámszik. Egy esztendőt pihen a föld nálunk, juhnyájak legelik s trágyázzák, közben háromszor megszántja a székely, ősszel acélos búzát vet belé, a második esztendő tavaszán zabot, árpát, kukoricát, pityókát, aztán következik ismét a pihenés esztendje. Higgyétek el nekem, nincs rossz föld, csak rossz gazda. A székely pedig nem rossz gazda, szerelmese a földnek, neked, édes anyaföldem! Itt, a fennsíkon ha körülnézel, erdőnél egyebet nem látsz. A mi erdönket félkörben karimázza egy hosszan elnyújtózkodó hegylánc, s hegylánc hátán ég felé emelkedik a Feketehegy, a Kapushegy meg a Piliske. Nóta is van a Feketehegyről:

*Füstöl Feketehegy,
Hallik zúgása is,
Ez a barna kis leányka
Igen-igen hamis.*

A Kapushegynek kopasz a feje, csak a legtetején álldogál egy fenyőfa egymagában, mint vén ember fején egyetlen, ágaskodó hajszál. A Piliske büszkén néz le Feketehegyre is, Kapushegyre is, a messze végtelenségben elmerülő erdőségre: ő itt a hegyek óriása. Az ő fején csillan meg az első hó, messze földön hirdető: jön a tél. Az ő fején barnállik legtovább egy-egy havas foltocska, amikor már rég itt a jó meleg nyár, s madaraknak, kaszás legényeknek, takaró leányoknak énekétől hangos az erdő.

Feketehegy, Kapushegy, Piliske: ők az őrei a kisbaconi erdőnek Csíkország felől. Ennek a három hegynek a tetejéről messze belátsz a csíkországi síkságra, honnan sűrű sokaságban mosolyognak feléd a csíki faluk apró zindelytetős házai. Menj ki Csíkorra tetejére, az útból se jobbra, se balra ne kanyarodjál, s Csíkországba jutsz, erdőben járva véges-végig. Kezdi a cserfaerdő, folytatja a bükkös, s mind föllebb és föllebb emelkedve, végzi a fenyveserdő. A mi erdönk szélén kezdődik a fenyő, hogy aztán egész Csíkországot beborítsa. Mikor még vasutak nem voltak, a mi erdönkön át vitte vásárra Alcsík népe a deszkát. A mi erdönkön hajtotta a

baróti vásárra a havason nőtt tulkokat s apró székely lovakat. Nagyvásárok idején mindig tele volt az udvarunk csíki tulkokkal, ökrökkel, lovakkal. Ismerős és nem ismerős emberek kértek szállást éjszakára, amire édesapámnak, mint minden székely embernek, ez volt a válasza: Istené a szállás. Egész Csíkország népe a katolikus hitet vallja. Erdővidék népe, két falu, Barót s Miklósvár kivételével, a református meg az unitárius hitet, s akár hiszitek, akár nem, a más-más hitet valló népet szíves, meleg barátság fonta össze s fonja ma is. Édesapámnak kedves komája volt csíkszentsimoni Kerekes András, s ez a komaság átöröklődött: Kerekes András keresztapámuram András nevű fia tartotta keresztvíz alá Gábor bácsi egyik gyermekét. Pápista, kálomista, unitárius székely a más-más hit mellett vallott s vall egy közös, egybeforrasztó hitet is: Attila volt az ősapánk.

Ó, Attila, szegény népe, hová jutottál! - kívánczik tollamra a bús sóhajtás, de elfojtom, mert köt az ígéretem: az író feleleveníteni próbálja az erdei életet. Ne hidd, hogy a mi ötezer holdas erdők - erdő és semmi egyéb. Vannak az erdőben nagy területű legelők, s a lankás oldalakon, a hegyek közé csörgedező patakocska partja mentén összeszorult kaszáló rétecskék. Szent György napjától Szent Mihály napjáig a legelőkön épülnek az ökrök, a borjak, a lovak; a faluhoz közel eső részeiben a tehenek, s kaszálás után a juhnyájak is. Akkor az egész erdő - legelő.

Az erdő fája az én gyermekkoromban közös vagy. Ki-ki annyi tüzelőt meg épületfát hord el onnan, amennyit csak bír: maga szükségére, eladásra is. Legtöbbet az, akinek kevés a szántó-földje, de van két lovacskája, s mert hamar végez a mezei munkával, hordja a fát a piacra: ebből pótolja a kenyerét. Csak később semmisül meg a „régis székely törvény”: mindenkinek földbirtoka arányában szabja meg erdő- és legelőjét az „új magyar törvény”.

Június végén, amikor a rétről betakarították a szénát, s az erdei kaszálókra került a sor, a falu népének jó felerésze felköltözött az erdőbe, s búzaaratásra, ami nálunk július vége táján indul meg, költözött haza. Valóságos költözködés volt ez, de vidám, s nem szomorú, mint a városi költözködés, nem is beszélve arról a költözködéstről, amikor emberek ezrei költözködnek el az édes anyaföldről, komor vasúti teherkocsikban, s végezetül ezekben a kocsikban is maradnak esztendőszámra; itt éheznek, fagyoskodnak, rongyoskodnak, sírnak, keseregnek, és soha, de soha nem fogják megérteni: mi nagy bünt követhettek el, hogy ennek hontalanság lehessen a büntetése?!

Igen, valóságos költözködés volt ez. A nagy szénahordó szekér derekát megrakták szénával, s e közt helyezték el a törékeny edényeket: tálat, tányért, korsót; tarisznyában kést, villát, kanalat. Széna közé ültették a puliszkafőző üstöt, kisebb-nagyobb zacskóban a puliszkalisztet, mindenféle főzeléket, szalonnát, túrót, hagymát, sőt, s legalább egy hétre való kenyeret, akkorákat, mint egy-egy taligakerék. Ezen a szekéren nyújtóztatták el a kaszákat, villákat, gereblyéket. S vittek pokrócot is takarónak, nem a férfiaknak, de a fejr- meg a gyermeknépnek. A mi szekerünkön volt egy kicsi vánkos is. Ezt édesanyám csúsztatta be a széna közé... Ugyan kinek, ha nem nekem?

Rendszerint vasárnap, vecsernye után mozdult meg a falu népe: hosszú szekérsor kigyózott föl Csíkorra kanyargós útján. Csak a gyereknép ül szekéren, a nagyok, férfiak, nők a csendesen haladó szekér után mendegélnek.

Búzatenger hullámszik Csíkhátján, búzatenger közt kanyarog az út, de már közvetlen előttünk az erdő, cseróriások közé hajlik át az út. Több száz esztendő viharával dacoltak ezek az óriások, köztük nem egy villámütött - ennek hosszú, fekete utat vágott oldalán a villám, annak meg a testét oly mélyre égette, hogy barlang támadt a nyomán: két-három ember elbújhat benne. Az idők során erősen megritkult az óriások sora, búsan feketéllnek a levágott cseróriások

tövei, itt-ott egy halom domborul: sírhalom ez, sírhalma a lassanként eltemetődött óriásoknak. Messzire el lehet látni a cseróriások megritkult sorai közt: ezért Likat az erdőréz neve. Ide látszik balról Érces pusztája: hosszan, szélesen elterülő fennsík, csak itt-ott szomorkodik rajta egy-két öreg szomorú nyírfa. Térdig érő füvet terem ez a fennsík. Alatta húzódik meg sötéten, rejtelmesen, mély hegyszakadékban egy sűrű rengeteg: Istenkas a neve. Itt rejtőzködött Kisbacon népe a tatárjárás idején... S mert jól elrejté, Istenkasnak nevezték el. Istenkas fenekén vágtat szilajon Fenyős-patak, meg-megtorpanva s átugorva az itt-ott összetorlódott kőgátakon. S ihol itt van mindjárt Érces borvize: messze földön a legjobb borvizet bugyogtató. Érces borvize mélyen beásott, szűk mederben csurdogál, vörösre festve a medret is, a meder meredek oldalát is. Meredek oldalból barlangok szája vöröslik: nyilvánvaló, hogy a vasas víz festette vörösre, de szentül hiszi a nép, hogy a hegy keble aranyat rejtegetett valaha régen, talán most is... Apáról fiúra száll a mese, hogy tenger arany volt itt, de egyszer régen, igen régen, idejöttek a „magyarországiak”, s az aranyat elvitték...

Miféle mese ez, hogy a „magyarországiak” vitték el a kisbaconi erdő aranyát? Ennek a magyarázata igen egyszerű. Amikor még vasút nem hozta-vitte egymáshoz a székely meg a magyar testvért, a székelynek az Erdélyországon túl eső terület volt „Magyarország”, Erdély - az Erdély. Székely testvér a magyar testvért alig-alig látta, oly messzire éltek egymástól, akár két, egymástól idegen ország gyermekei. Csuda-e, ha mesét szöttek-fontak a magyarországiakról? Hiszen még ma is oly messze-messze van Székelyország Magyarországtól... Székelyországnak csak lassan mendegélő vasút jutott, az is jó későn, a gyorsvonatok csak úgy súrolják a nyugati szélét...

De csak menjünk tovább. A szekérkaraván bekigyózik egy lejtős, köves úton, nagyokat zökkennek a szekerek: bizony jobb itt gyalogszerrel járni. A cseróriásoknak búcsút mondunk, itt már kezdődik a bükkerdő: az utat kétoldalt öreg és fiatal bükkök sűrűje szegi. Ide csak delelőben süt be a nap: be pompás sétautat lehetne itt csinálni! De ez csak most jut eszembe, írás közben. Tudtam is én akkor, mi az a sétaút. Havasi patakon gázolnak át a szekerek, aztán nagy, meredek hegyen kanyarognak föl, még egy kanyarodás a bükkfa szegte úton: itt vagyunk Györkovácsban. Ez a neve annak az erdőrésznek, ahol nekünk is, másnak is a legtöbb erdei kaszálója van. Györkovács mellett van Bodvaj nevű vasbánya, mely sok száz esztendővel ezelőtt egy György nevű kovácsé volt: az ő nevét örökíté meg egy több száz holdas terület. Van azonban Györkovácsnak ága is, feje is, loka is; ez utóbbi mélyebben fekszik, a patak mentén, ezért a neve lok.

Édesapám Györkovács ágában vert szállást. Ennek a kaszálónak két képe volt: körös-körül fák meg bokrok szegték a lankásan emelkedő kaszálót, a határán, domb tetején, terebélyes bükkóriás volt ennek a kicsi szigetnek a királya. Még inkább nevezhetném mesebeli madáróriásnak, melynek szárnyai alatt egész sereg madárfióka húzódik meg. Húsz-harminc ember húzódhatott e faóriás alá az eső elől, sűrű lombján egy csepp eső sem szivárgott át. Bükkóriástól néhány lépésnyire a legénység leveles ágakból sátor alakú kalibát „épített” nagy hirtelen, a hazuról hozott szénával jó vastagon befödtek. Ide rakták be az edényeket, az élelmiszereket, s kétoldalt szénát is terítettek a földre - ez volt az édesapám ágya s az enyém. A többiek mind a szabad ég alatt hálnak, hatalmas tűz körül. Ki háttal, ki hassal fekszik a lobogó tűznek, mígnem aztán a nagyokat füllentő vén Demeter András meséin szép lassan álomba szenderülnek. A rengeteg erdőség rejtelmes sötétjében felgyúlnak itt is, ott is a tüzek: ha ma visszagondolok e képre, úgy vélem, így loboghattak az áldozati tüzek ezer esztendővel ennek előtte. Az ősrégi nomádélet újkori mása ez az erdei élet. A sátrak előtt égő máglyák, körülötte ülő és heverő, messziről kísértetiesnek tetsző alakok, a tűz fejenél ősz, öreg ember ül, s mesél a honfoglalásról...

Nagyokat füllentő Demeter András tavasztól őszig juhpásztor, téltől tavaszig szabó- és szücsmester vala. Házi fekete posztóból ő szabta, varrta nekem az első téli nadrágot s kurta kis zekét. A legényeknek ő „remekelte” a térdig érő, tulipántos juhbőr bundát. Sejthető, ugyebár, miért tettem macskaköröm közé a remeklést. Hirtelen tákolás volt bizony az ő munkája. Összehányta, mint ahogy ezt a szénaboglyácskákkel cselekedte. De mintha forró meleg köre ömlött volna a kifogás, elpárolgott az ő bölcs mondásán: Minden ember bolond ember, aki jobban táncol, mint ahogy tud.

Ha a falut felbundázta, átbullagott Csíkországba, honnét tavaszra került haza, egy zacskó húszassal meg egy zsák hazugsággal. E hazugságok közt esztendőről esztendőre ismétlődött egy arról a gonosz mostoháról, aki két mostohagyermekét sütőlapára ültette, az égő kemencébe belökte, ahol is azok, szegények, porrá égtek. Erős a gyanúm, hogy ez a hazugság a Jancsi és Juliska mesetöredéke, s mint töredék is meghamisítva, mert hiszen nem a boszorkány lökte égő kemencébe a két gyermeket, hanem mindnyájunk megkönnyebbülésére, a gyerekek a boszorkányt. Most is elmondta ezt a hazugságot, s édesapám nagy komolyan jegyezte meg: én hiszem - aztán körülnézett a hallgatóságon: hát ti hiszitek-e? - Hisszük, hisszük! - kacagtak a kaszások.

De nagyokat füllentő Demeter András nem érte be Csíkországgal, bekalandozta Erdélyországot is. Hol, hol nem, valahol szerzett egy kéregető könyvecskét: soha le nem égett templomokra kéregetett az öreg. Ahány gróf s báró volt Erdélyországban (pedig sok volt), mind felsorolta név szerint. Erről is, arról is tudott valami történetet, de különösen nagy kedvvel mesélgetett Haller János uramról, a fejelegyházi grófról, a szegény emberek kegyes patrónusáról. Szájtátva hallgattam a mesét arról a Haller Jánosról, aki József császár korában élt, s aki még a császárnak sem akart kitérni az útból. - Úgy volt, az nagyuram - mindig édesapámhoz mesélt -, hogy befogat hat fekete paripát aranyos, bársonyos hintájába Haller János uram, s hát amint vágat Segesvár felé, vágat vele szembe ugyancsak hat paripa, de mind a hat fejr, mint a frissen esett hó. - Hej, haj, ki járhat itt az én földemen hatlovas hintón - gondolja magában Haller János uram, s hát abban a szempercben nagyot rikkant a hat fejr ló kocsisa a Haller János uram kocsisának: Félre az útból, hé!

- Hó! állj meg! - kiáltott elé a kocsisának Haller János uram.

Egyszerre állott meg a hat fekete ló, mintha földbe cüvekelték volna, megállott a hat fejr ló is. Akkor felállott János uram s mondta: Félre az útból, paraszt! Tudod-e, hogy kinek a földjén jársz? Ez a föld az enyim. E felett a föld felett enyim a nap is, a hold is, a csillag is, enyim a lebegő ég is!

Hej, Szűz Mária, Szent József, ne hagyj el! Csak feláll erre a hat fejr ló gazdája is, nem szól semmit, csak kétfelé húzza a fejr köpenyegit, s hát a mejjin, mint egy tányér, akkora aranymonéta ragyog! De úgy ragyogott, hogy Haller János uramnak még a szeme is káprázdott a ragyogástól, pedig egymástól jó messzire álltak. Bezzeg hogy az aranymonétáról megismerte József császárt Haller János uram, illendőképpen kitért, s elszalutált mellette...

Így üzte-füzte tovább itt-ott felszedett, kicifrázott meséit a vén füllentő, aztán egyszerre csak éreztem, hogy két erős kar szép gyöngén felemel, és hallottam félálomban, amint mondta: aludjunk, bátyámuram, aludjunk (ez volt a becéző megszólítása), lefektetett a szénaderekaljra, fejem alatt megigazgatta a kicsi vánkost, pokróccal betakart - akárcsak édesanyám.

Sűrűn ismétlődő kopogás ébresztett föl hajnal pirkadásán, körülnéztem a kalibában: egyedül voltam. Nem az ajtón kopogtattak, mert hogy a kalibának nem is volt ajtaja. Ismerős hang volt már nekem ez az éles, zengő kopogás; kaszájukat verték, kalapálták a kaszások. Kibújtam a kalibából: a nap még valahol a Piliskehegy mögött készülődött világljáró, földmelengető nagy

útjára, de már lángvöröslött a keleti ég alja, kigyúlt arccal jelenté: keljetek föl, emberek! Isten áldott napja, ihol, közeledik!

Lám, már föl is keltek. Ott ülnek sorban a bükkóriás alatt a kaszások. Bükkóriásnak föld méhéből kidagadt, vastag gyökereibe beleverték a kaszaüllöt, ráfektették a kaszát, s lassú, gondos kopogással halad végig kasza pengéjén a kis kalapács. Úgy vág jól a kasza, ha becsületesen megverik s verik is becsületesen, hogy a kasza fel-feljajdul belé. A sor elején ül édesapám, mellette Gábor bácsi, aztán szép sorjába öreg kaszások: Bakó, Bonyhai, Rigó, mind a három József. A Józsefek után vékony dongájú, hosszú Gál Péter, aki mostanában hozott Csíksországból feleséget, s már nótát is csináltak róla, csúfondárosat:

*Csikból hoztam feleséget,
Kaptam is nagy nyereséget.
Tehenet is hármat hoztak,
De mind visszabogároztak.*⁸

Befejezi a sort a mi két legényünk: Boda Samel és Bálint Izsák. Tizenhat lábszár nyújtózkodik a zöld gyepen, mind a tizenhaton fejér posztónadrág, mintha a tél havából bükkóriás tövében itt felejtődött volna a tizenhat fehér csík. Nem talált a napsugár rájuk... Csak a vén füllentő nem ver kaszát, egy az, hogy nincs kaszája, más az, hogy nem is tud kaszálni. Élesztgeti a tüzet, aztán pipára gyújt, hosszan utána bámul a felfelé kanyargó füstnek, s jövendőli, hogy jó szénaszárító nap lesz „ez a mái szent nap”, mert felfelé száll a füst. Örül ennek minden szív (aki Krisztusához hív) - kasza hegyén kopognak már a kalapácsok, egyszerre emelkedik föl nyolc ember, nyelére szerelik a kaszát, fénkötokot félig vízzel töltik, a fénkövet megforgatják benne, s jobbról-balról végigfuttatják a kasza élén, előbb aprózva, aztán egész hosszában végigsimítva; búcsúzzatok, füvek és virágok, közeledik utolsó órátok. Édesapám teszi az első kaszavágást, ő az indító, a vezér. Nyomában valamennyi közt a legjobb kaszás, a kis termetű, széles mellű Bakó: egész rendet vág, mint az édesapám. Már a másik két József kíméli magát, nem fekszik a kaszálásnak egész testtel, csak úgy féloldalt, fartatva, félrenddel dicsérik az Istent. Ellenben hosszú Gál Péter teljes hosszúságában nekihúzakodik, egyenesre nyújtózkodik mind a két karja, mintha az a reménység biztatná, hogy magának kaszál, s hátha egyszer visszabogárodzik hozzá az a három tehén, amely - mondjam, ne mondjam? - csak a csúfondáros nótában volt meg... Utána jönnek a legények, virtuskodva: melyik vág szélesebb rendet, s leghátul Gábor bácsi: ő a sereghajtó. Én meg csak megyek, mendegélek mellettük, gyönyörködöm a kaszák meg-megvillanásában. Ihol, már Piliske fölött tündököl az öreg Nap, sugarai bújócskát játszanak a nyolc kaszán. Közbe-közbe incselkednek velem a kaszások: - Hol a kasza, kicsi gazda? Ó, Istenem, dobog a szívem, ha volna egy kicsi kaszám! De nincs. Van azonban kicsi villám, gereblyém, még András nagyapó remekelte Gábor bácsinak, ő féltő gonddal őrizgette, s most enyém a szent örökség. Hiszen, csak száradjon el a harmat, odaállok én is, rendet teríteni!

Madaraknak, legényeknek, leányoknak énekétől hangos az erdő. Hegyről hegyre száll a nóta, közbe-közbe megszólal az erdei telefon: Uhé! Uhé! Visszafelel rá valaki: Uhé! Uhé! Megtörtént a „kapcsolás”. Következnek a párbeszéddek: - Itt vagy-e Huszár Gábor? - Ez a Benkő Jakab hangja, állapítják meg a kaszások egyértelemmel.

- Itt vagyok, Benkő Jakab!

- Vág-e a kaszád, testvér?

---

⁸ Ha csípi a legyek, a szarvasmarha megfutamodik, veszettül nyargal. Ezt a nyargalást mondják bogározásnak.

- Vág, mert muszáj. Hát a tiéd?

- Ez is szót fogad, mióta megvertem!

A vén füllentő már tűz fölé akasztotta az üstöt, forr a víz benne, s szeme Kövespusztája felé mered: amikor ott megvillan Vajna Rózsi piros fejkendője, a puliszkalisztet beleönti az üstbe. Mire Rózsi ideér, két karján cepelve két nagy fazék tejet, már ő meg is keverte a puliszkát, ki is hengerítette az asztalkendőre, cérnával egyenlő darabokra szeldesi. Ihol, már itt is Rózsi, barnapiros arca csak úgy lángol. Nem csuda: két óra hosszat tart a gyalogút idáig. Beperdül a kalibába, hordja ki a tálakat, tányérokat, a kanalakat; a tányérokat teleönti tejjel, minden tányérba tesz egy-egy darab puliszkát, s akkor kiált csengő hangján a kaszásoknak: - Jöjjenek elé! De nem jönnek, míg ki-ki a rendjét végig nem vágta. Aztán jönnek csendesen, diskurál-gatva, s egyszerre csak ott ülünk mind a tálak körül. S bár „szavuk sem igen van azalatt, míg esznek, természete már ez a magyar embereknek”, a legények nem állják meg, hogy Rózsival ne incselkedjenek. Kezdi Boda Samel: - No, Rózsi, hány zsoldárt tanóltál tegnap este?

- Annyit, amennyit - pattog Rózsi -, mi köze hozzá?

- Szépön kikirilt-e a mester? - folytatja Bálint Izsák.

- Szépen hát! Szebben, mint te, amikor gazduram kiporolta a hátadat! - vág vissza a fickólegénynek.

Gyöngéd célzás ez arra, amikor édesapám Gábor bácsit is, Samelt és Izsákot is megpálcázta, mert a kimelegedett ökröket megittatták, s mind a három legény úgy elbujdosott, hogy hajnalig vissza sem tértek...

No de kiürültek a tálak, felszedelőzködnek a kaszások, fenik a kaszát, sorba állnak. Az öreg Bakó nyitja meg most a sort, mert édesapám csak harmatszáradásig szokott kaszálni. Villát vesz elő a vén füllentő is, Vajna Rózsi is, én is előveszem a kicsi villámot: másik oldalára fordítjuk a rendeket, hadd csókolgassa, melengesse a napsugár. Villa hegyén szárad a széna - mondogatja édesapám. Mennél többet forgatják, rázogatják, annál gyorsabban szárad. S amint a nap följebb, följebb emelkedik, a száradó széna édes illatával telik meg a levegő. Mely felséges illat! Emberek mesterkedése ehhez fogható illatot nem teremt. Erre csak Isten áldott napja képes. Az ő sugarai csalogatják ki fűből, az erdő sokféle virágaiból ezt az illatot. Belekeveredik ebbe az eper illata is. Mert, amint forgatjuk a rendet, ki-kipirosodik egy-egy lekaszált eper. Hol édesapám, hol Rózsi hajol le, de még a vén füllentő is: fölvesznek egy-két szem epret, s szólítanak: ide, kicsi gazda, ide, nesze eper. Magam is találok, fel-felsikoltok: eper! eper!

- No, várjon csak, bátyámuram - mosolyog rám édesapám -, mindjárt elvezetem én magát egy helyre: annyi ott az eper, mintha veres lepedővel volna beterítve.

Visz is, amint elterítettük, ami rendet addig kaszáltak. Hisz az én munkám még csak játék. Idejében való szoktatás. Pedagógusok nyelvén: játszva oktatás. Csak most tudom meg, minek tett föl édesanyám a szekérre egy füles kast is. Epernek. Karomba akasztja a kast, aztán kézen fog, megyünk, megyünk, mendegélünk, s egyszerre csak egy pusztá domboldalra érünk, ahol sem fa, sem bokor, csak rég kivágott fák törzse rothadoz. Egész erejével rátűz a nap, csak úgy forr a levegő fölötte, s hát az a domboldal veres lepedővel van beterítve! Különösen a kivágott fák töve valóságos eperbokrétákkal körülszegve. Egy-egy epertőn érett és félérett eper, köztük egy-két későn nyílt virág. Édesapám is nekihajlik, együtt szedjük az epret, ő lassan, én mohón. Felém-felém pillant, mosolyog. Azon mosolyog nyilván, hogy tőlem aligha telnék meg a kas...

- Hej, bátyámuram, bátyámuram - enyeleg édesapám -, többet a kasba, mint a hasba, így nem telik meg a kas. Amikor én ilyen nagylegény voltam, úgy szedtem én az epret, hogy mindig azt mondogattam: többet a kasba, mint a hasba - s bezzeg, hogy hamar megtelt a kas!

Annyira komolyan vettem édesapám enyelgését, többet egy szem epret sem ettem, míg a kas meg nem telt. Később el-eljárogattam eprészni a pajtásaimmal, s meg tudtam állani, hogy míg a kas meg nem telt, egy szem nem sok, annyit sem ettem. Csak a teli kosár után került a sor reám.

Nagy volt a kas, s dombosan tele szedtük. Alig bírtam fel a földről. Megcsudáltam édesapámat, aki oly könnyedén vitte, mintha üres lett volna. Éppen déleledre értünk a szállásra. Rózsai hangja végigcsendült az erdőn, fél falu népe hallhatta: Jöjjenek elé! A tálakba kitöltötte a fuszulykalevest, szalonnaszletek úszkáltak a tálakban, jó, nagy darabok a nagyoknak, egy kicsike a kicsi gazdának. Mert mit is mond a fecske?

*Kicsinek kicsit,
Nagynak nagyot.
Mert ha a kicsi nagyot kíván
Mindjárt kitekerintem a nyakát.*

Igen, igen, ezt csicsergi a fecske a fiókáinak. De én még nem láttam fecskét, aki a fiainak a nyakát kitekerintette. Hát ti, láttatok-e?

No, volt nagy öröm a kaszások seregében, amikor a fuszulyka után asztalra került az eper. De Rózsai nem engedte, hogy belemarkoljanak a kosárba, sorra vette a kaszásokat, azok tartották a markukat, abba hullatott egy összetett maréknyit. Bálint Izsák maradt utolsónak. Még félig volt a kas, de neki csak egy félmaréknyit hullatott.

- Tovább, Rózsai, tovább! - biztatta Izsák.

- Nekem kikirilhetsz - nevetett Rózsai -, egy szemet sem kapsz többet!

- Ne bolondozz, Rózsai!

- Tudod, mit mond a fecske? Kicsinek kicsit...

Lett erre nagy kacagás. Zengett belé az erdő. A vén füllentőnek a könnye is kicsordult.

- No, Izsák - mondták a kaszások -, megkapád a kölcsönt!

Jól is laktak, szívük szerint ki is kacagták magukat, felkászálódtak az „asztal” mellől, csendesen visszahúzódtak a bükkóriás árnyékába, ott egy kis szundításra leheveredtek. Édesapám is behúzódott a kalibába. Csak Rózsai maradt ébren meg én. Hozzádörgölöztem, mondtam neki: Jöjjön, Rózsainé, szedjünk epret. Ugye, eljő velem?

- Megyek kicsi gazdám, megyek. Hogyne mennék, édös aranylábú csirkém! Hát osztán kinek szedjük az epret? Az édösanyjának, ugye?

Intettem a fejemmel.

Leakasztott egy fazekat az ágasról (azon száradoztak, szellőztek a kimosott edények), mentünk az epresdombra: még mindig vörös lepedővel volt borítva, alig látszott meg rajta, hogy itt már egy nagy kosarat teleszedtünk. Négy szapora kéz szedte most az epret, s bár Rózsai „többet a hasba, mint a kasba!” kiáltással eprészett, gyorsan megtelt a kas. Mikor aztán nyugovóra kezdett hajlani az öreg nap, felkantározta a két tejes fazekat, az egyikbe beleállította a kicsit, az eprest, s indult hazafelé. Reggel fel az erdőbe két fazék tejjel, estére haza az üresekkel: így járta meg naponként kétszer az erdőt Rózsai, hazafelé vidám énekszóval. Nem egyedül. Egész csapat leány járta ezt az utat nap nap után, míg az utolsó fűszál is boglyába nem került.

Az erdő este: felejthetetlen kép ez. Eddig csak Rigó Anis meséiből ismertem a rengeteg erdőt, rengeteg erdő közepén a kicsi kunyhót, melyben több száz esztendőös öregasszony lakik, „akinek az orra a térgyit veri”, s aki azzal fogadja a szállást kérő királyfit vagy szegény legényt: szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál, mert különben így meg úgy. Az ő meséiből ismertem a magas hegy tetején, kakaslábon forgó arany várat, de mindezt látni csak most láttam: az est sötétjében, amikor felgyúltak a tüzek. Gyermekképzetelem látni vélte a tüzek mögött a kicsi kunyhókat, a komoran sötétlő hegyek ormán a kakaslábon forgó palotákat - nem vélek csalódnai, ha most, fehér hajjal, azt hiszem, hogy ezek a rejtelmes, titokzatos esték jegyezték el engem egész életre a mesemondás tündéresszonyával...

- Uhé! Uhé! - szólal meg az erdei telefon, összevissza egyszerre tíz-húsz helyen is. Üzenik a Benkő fiúk Gábor bácsinak, hogy jönnek. Valahol Leshegy oldalán tanyáznak, Bodvajbányához közel, messze tőlünk, de az est csendjében ide hallatszik az üzenet. - Jertek, jertek! - telefonál vissza Gábor bácsi.

Négyen jönnek. Három közülök Benkő Dániel keresztapámuram fia, Jakab a legidősebb, Gábor bácsinál két-három évvel fiatalabb. Mostanában váltotta meg az apja a taliánországi katonáskodástól... Széles mellű, tagbaszakadt, nagy erejű legény, nagy virtusú, eleven, piros-pozsgás képű legény. Őt követi József, a kamasz diák, akit én *Huszár Anna* regényemben Ádámnak kereszteltem el. Ő is izmos fickólegény, kerek, piros arcú, nagy, kék szemében mintha mindig könnycsepp harmatoznék. Az én gyermekszemem ugyan hogy vehette volna észre, hogy ez a száz esztendőre teremtett fiú ifjonti halálra van eljegyezve? Gergely, akarom mondani: Gergő a harmadik, nálam két évvel idősebb, legkedvesebb pajtásom. Az ő házuk az alszegben, a mienk a felszegben, s mégis együtt, kettesben játszunk. Hol ő jön hozzánk, hol én őhözjuk, s estefelé háromszor-négyszer is hazakísérjük egymást: alig-alig tudunk megválni. Nyargalni sem úgy nyargalunk, mint más gyermek: a kisujjunkat egybe kapcsoljuk, úgy vágatunk az utcán végig. Csendes, méltó természet volt Gergő, éppen, mint Ádám. A végük is egy - de minek mondjak el mindent előre? Szökébe hajló volt ez a három Benkő fiú, szinte cigányfekete a negyedik, a haragos kedvű Kornéliusz fia: János. Ideális szép, fekete képű ifjú apjának egyetlen fia. Senki sem kételkedett abban, hogy tavaly ősszel, szüreten jártában, egy maroszéki nagy úr leánya meglátta s megszerette. Hallották, amint marasztalta: Maradjon itt, Benkő János! De Benkő János nem maradt ott, volt neki otthon jegyese: a szép Sándor Trézsi, akinél akkoriban csak egy szebb leány volt: Balázs Mária. Mind a kettő Benedek leány volt, de csak az apjuk keresztnevén hívták: így különböztették meg egymástól a Benedek-sarjadékokat.

Több Benkő fiú nem volt a faluban. Évszázakra visszamenően megállapították, hogy a Benkő-nemzetség hét férfinál többre sohasem emelkedett. Itt megállott. Az igaz, hogy mind derék szál emberek voltak, s mert csak „heten vagyunk, uram, heten”, a Benkő-birtok nem is oszlott szét.

Édesapám nagyra becsülte a Benkőket mint jó gazdákat, soha eggyel sem akadt össze a tengelye. Szívesen látta, hogy Gábor bácsi Benkő leányt vesz feleségül, de már annak nem örült volna, ha valamelyik leánya Benkő fiúba szeret... Mint férjnek, rettenetes rossz híre volt a Benkőknek. Nem mintha kicsapongó természetűek lettek volna, ők is vigyáztak a tisztaságukra, akár egy leány. De kibíratatlan zsémbes természet volt valamennyi Benkő. Hirtelen lobbanó, nehezen csendesedő. Nekik csakugyan olyan asszony kellett, amelyet a nóta kíván: „ha beteg is, keljen fel”. Ha hazajöttek a mezőről, az erdőről, akár lóval, akár ökörral, az asszonynak künn kellett teremnie az udvaron, segítenie az urának lónak, ökörnek kifogásában. Az ő kezükön az asszony férfivá nevelődött. Ez a nevelődés nem ment simán, s édesapám nem feledte el, hogy réges-régen egy Huszár Anna halálba menekült e nevelés elől. El kellett

ezt mondanom, hogy megértsetek: mért sírt, rítt hiába Éva, a már növendéklány s Anikó, a még csak tízesztendős, de magas, nyúlánk növésű, fittyfiritty leányka: minket is vigyen az erdőbe, édesapám!

- Itthon a helyetek, az édesanyátok mellett - mondta ki az ítéletet édesapám.

Azért egyszer-egyszer ők is feljöttek reggelenként Rózsival, ha nemcsak tejet, de egyebet is föl kellett hozni az erdőbe. Ilyenkor Éva főzött, Anikó meg én hol epréztünk, hol a száradó szénát forgattuk. Sohasem láttam szebbnek az eget, mint egyszer így, szénaforgatás közben. Bodros bárányfelhőcskék gyűltek, gyülekeztek, aztán egyszerre csak rengeteg nagy báránysereg szállotta meg az ég mezejét. Égető hevet sütött a nap. Fel-felnéztünk az égre, gyönyörködtünk az égi báránykákban, s Anikó felsóhajtott: Jaj, Elekecske, Elekecske, de szeretném, ha olyan szép kendőm volna, mint az a felleg, ott ni! Rávezette a szememet erre a fellegre: csakugyan olyan volt, mint egy habos selyemkendő. Egyszerre csak hatalmas kiáltás zavart fel a gyermekes álmadozásból.

- Le a kaszát! Villára! - harsogott édesapám vezényszava, s már abban a pillanatban Bodvajbánya felől megdőrdült az ég. Még halkán, morogva, messziről, de vészjelentőn.

- Takarj, ember, takarj! - zúg át az erdőn a vészkiáltás hegyek tetejéről, oldaláról, a völgyekből. Nemcsak magukat riogatják, de a közel s távol dolgozókat is, hátha valamelyik nem vette észre, mint tornyosodnak a felhők Bodvaj felett. Könnyen megesik ez. Magas hegyek közé szorult völgyecskek felett csak egy darabka eget lát a munkásember: ezen a darabkán még egy felhőfoszlány sincs talán, amikor túl a hegyen már esőtől terhes, fekete felhők gomolyognak.

Mind eldobálták a mi kaszásaink a kaszát, villát ragadtak, s riadtan, izgatottan szedték, dobálták össze a szénát, rakták hirtelen boglyácskába, aminek különben nálunk merekje a neve. Nem láttam én még eddig ilyen eszeveszett s mégis rendben folyó munkát. Azok az emberek, kik minden dolgukat szinte tempósan végzik, semmit el nem hirtelenkedve, mindennek a módját megadva, mintha csak közeledett volna a világ vége, kétségbeesetten igyekeznek menteni a megszáradt szénát, nehogy az eső bepiszkolja. Az eső még nem érkezett ide, de a verejték már csurgott az emberekről, én is szaladtam ide, oda, lábatlankodtam, de végre is csak félrehúzódtam az útból: majd még villára szednek engem is, s beletemetnek valamelyik boglyácskába... Már jöttek, jődögéltek a nagy, fekete fellegek Bodvaj mögül, mind kisebb-kisebb térre szűkült az ég azúrkekje, végig-végignyilallt az égen a villám, utána eget, földet rengető mennydörgés; nyomban rá száz meg száz fekete paripát fogott hintaja elé a Vihar: amerre elnyargalt, meghasadt az ég. Kezdetben csak egy-egy nagy esőcsepp koppan a fejünkre, aztán szörnyű nagy zuhanással szakad le az a száz meg száz fekete paripa: fellegszakadás ennek a neve. Patakokban folyt az esőle a lankás kaszálón, söpörte maga előtt a szénát, amit fel nem takarhattak, bepiszkolva tavalyi falevéllal, mindenféle giz-gazzal, törme-lékágacskákkal a boglyácskák tövét.

Aztán - aztán - egyszerre csak nyílni, nyiladozni kezdett az égnek kárpitja, oszlottak-foszlottak a fellegek, átvándoroltak Csíkországba. Kisütött Isten áldott napja, mosolyogva nézte magát a gödrös helyeken összegyűlt tócsák tükrében...

Mondta búsan, keserűen édesapám: - Most már mosolyoghatsz...

Csuromvíz verődtek össze az emberek, csak mi, gyermekek maradtunk szárazon, mert idejében behúzódtunk a kalibába. Most te, kényes olvasóm, ugye, azt gondolod, hogy ezek a bőrig ázott emberek ruhát váltottak nagy hirtelen? Igen, vált majd szombat este, aki hazamegy vasárnapolni. Ide ugyan senki sem hoz váltóruhát. Még a madarak is kinevetnék, hát ember az embert! Hiszen, raktak volna tüzet (hol van fa, ha itt nincs, rengeteg erdő kebelében?), de csurog a víz minden fáról, elevenről, halotról. A tűzhelyen is tócsa. A vén füllentő elészedi

minden tudományát, sűrű bokrok rejtekeiből kotorásznak elé félvizes tavalyi faleveleket, hárman is csiholják a tüzet: szikrázott a kova, fogott is tüzet a tapló, de bizony esteledett, alkonyodott, amikor keservesen nyöszörögve, sírva, lobbog vetettek a száradó ágak. Nem, nem, ez este nem volt mesemondás, a vén füllentőben is elázott a füllentés: mind, ahányan voltak, a siralmasan égő tűz körül kuporogtak, azt piszkálták, biztatták: égj, tűz, főj, fazék! - de bizony sem a tűz, sem a fazék nem fogadott szót. Isten áldott napjára maradt végre is a szárítás: ő a legjobb ruhaszárító. Ő az, aki rendbe hozza, amit a Vihar rontott: mind a széna, mit szétvert, pocsékká tett, estére ott állt megszáradva, domború hasú nagy boglyákban.

Valahol csak szénaboglyát látok, mindig eszembe jut e nap: hány ilyen boglyán forogtam a karó körül, rátaposva minden villa szénára mit édesapám erős karja hozzám emelt, elibém tett le! Maga szerette rakni a boglyát, s egy kis gyermek éppen elég volt arra, hogy tömörré tapos- sa a szénát, elébb-elébb lépve, forogva a karó körül. Mikor aztán feladta az utolsó villa szénát, mondta:

- No, bátyámuram, most csússzon le.

És én csúsztam bátran a boglya domború hasán, mert az a két erős kar kitérve várt reám, aztán szépen összekapcsolódott a derekam körül, széles keblére ölelt édesapám, úgy eresztett le a földre.

Ezeknek a perceknek melegségét, édességét most is érzi öreg szívem.

Édes, jó, meleg szívű apám!

Amint ma mondanák: a Vihar nagy szenzáció volt nekem, de édesapám meleg szíve is tartogatott számomra szenzációt: egy almafa képében. Györkovács ágától egy hajításnyira terül el a legnagyobb erdei kaszálónk: „Kicsi mező” a neve. Kicsi mező az erdőben. Fák és bokrok szegték ennek is a határát, de a közepe táján forrás volt, forrás fölött az almafa.

- Hej, bátyámuram, bátyámuram - mosolygott édesapám -, nézze csak, mennyi alma van azon a fán!

- Be kár, hogy vad! - mondtam én.

- Hiszen majd meglátjuk!

A fa alá mentünk, édesapám két kézzel megfogta a derekát, teljes erőből megrázta kétszer-háromszor egymás után, s csak úgy hullott a szép, piros alma.

- Szedje, bátyámuram, szedje.

Hiszen szedtem, hogyne szedtem volna: jó lesz játéknak. - Kóstolja meg, bátyámuram - biztatott édesapám.

Hát beleharaptam. És felsikoltottam utána: - Édesapám! Édesapám! Ez éppen olyan, mint otthon a mi édes almánk!

- Ó, ne mondd!

- Bizony Isten!

- No, akkor én is megkóstolom - mondta nagy komolyan. - Lám, ez csakugyan olyan, mint a hazai édes almánk.

- No, ez csuda - mondtam én.

- Bizony csuda ez, fiam - mondta most már elérzékenyülten édesapám. - Mert ez a fa vadfának indult, de volt egyszer régen egy igen-igen jó ember, s mit gondolt, mit nem magában, otthon

az édes almafáról levágott egy ágacskát, felhozta az erdőbe, itt a vad csemetébe beleoltotta. Isten megáldotta a munkáját, mert nemcsak ő evett a gyümölcséből, ettek a gyermekei is, de még az unokái is. Mit gondolsz, ki oltotta nemesre ezt a fát?

- András nagyapó! András nagyapó! Ugye, ő?

- Ó fiam, ő, Isten nyugtassa meg.

Ó, te áldott ember, minden nagyapók közt a legmelegebb szívű nagyapó! Te nem elégedtél meg azzal, hogy egész kertet szenteltél otthon a gyümölcsfának, itt, rengeteg erdő közepén is megnevesítél egyet, hogy a nap hevében eltikkadt munkásemberek szomjúságukat megnyhíthessék. Amikor ezt a fát oltád, ugye, gondoltál rám is, az ismeretlenre, talán az én unokámra is?

Íme, ez volt a második szenzáció. Nem idegeket korbácsoló, nem is vérbizsergető: egyszerűen szívet melegítő.

Most pedig búcsúzzunk az erdőtől. Telnek, múlnak a napok, a hetek, közeledik a búzaaratás, aztán nemsokára indul a kisdíák messze, messze, ismeretlen világba.

Ha el nem indult volna... De elindult.

Ötödik fejezet

*Ebben az író arról az esztendőről beszél,
amikor az öregek megfiatalodtak*

Nyugtalanul vártam az őszt: nyilván életemben először és utószor. Mert a méla szeptember ugyan máig a legszebb s legkedvesebb hónapom, most, fehér hajjal, nem siettetem, szeretném, mind hátrább, hátrább tolni érkezését: hátha így később is hagy el. De akkor erős vágyakodás lepte meg gyermekszívemet, számláltam a napokat, mintha mesebeli tündérváros lett volna Székelyudvarhely, ahová én oly erősen vágyakoztam. Tündérváros a komoly, domborodott homlokú Budvár aljában. Ama Budvárnak aljában, amely réges-régen, ennek előtte ezer esztendővel, a rabonbánok fészke volt...

Annak, aki már diák, repülve repül a vakáció, nekem mint sáros, köves úton a szekér, oly lassan döcögött a nyár.

- Hát csakugyan elmegy? - kérdezte búsan egy nap százszor is Benkő Gergő.

- Elmegyek, el, de hat hét múlva visszajövök!

Az utolsó hetekben alig tudtak elválni, sötét estig kísérgették egymást haza. S már rajzolgattuk a jövőt. Pap lesz belőlem, mégpedig kisbaconi pap, Gergő lesz a megyebíró. Ő adja a kenyeret s bort az Úrasztalára, én meg sorba kiosztom a körben álló embereknek: először a kenyeret, utána a bort.

Ó, de jó lesz, ó, de szép lesz!

Közénk-közénk állt harmadik játszópajtásnak Rigó András is, a zsellérünk fia. Nevéhez híven fütyös, jókedvű gyermek, el sem lehet képzelni kenderkócból font ostorkája nélkül. Mindig fütyült, pattogatott, én meg sokat törtem azon fejemet: mi lehet az oka, hogy András vidámabb kedvű, mint én. Mondtam is egyszer az édesanyámnak:

- Én nem értem, édesanyám, Rigó András mindig fütyöl, pattogat az ostorával, sohasem szomorú, semmitől sem fél, én pedig megrebbegek, ha csak egy szalmaszálat felkap a szél mellettem...

- Hát az egyik ember vidám, a másik szomorú kedvű - magyarázta édesanyám mosolyogva, de láttam, hogy könny csillant meg a szemében.

Később értettem meg könnye csillanását: a bús beteg tejre gondolt. Magát okolta szomorú kedvemért, szél fölkapta szalmaszáltól megrebbebésemért.

Sokan voltak a faluban, akik nemcsak csudálkoztak, de meg is ütődtek azon, hogy egy ilyen „szetemnyi” legénykét „kolégyomba” visznek, messze, oda-vissza kétnapi járóföldre. Hírül hozták a bejáró asszonyok, hogy Balandi Józsiné (Baló András Józsefné székelyesítése), ez a hosszú, kajla hátú, nagy szájú asszony meg is szólta szüleimet. Hogy azt mondta: - Ugyan bizony, van-e lelkük s Istenük, hogy ezt a tökmag legénykét idegen földbe palántálják? De mindjárt el is dicsekedtek édesanyámnak a bejáró asszonyok, hogy ők sem dugták be a szájukat, megmondták Balandinének magyarázta: - Jobb, ha hallgat az olyan asszony, akinek az ura reszketős Pali kezéből kikapta a vakarút s megette az istentelen. Hogy Elekecske addig sírt, addig „erdőlt” az édesapja s édesanyján, amíg bele nem nyugodtak: hát hadd menjen. De a nagyasszony, amikor csak a jóisten látja, folyton siratja Elekecskét. Az igaz valóságot mondtuk-e, nagyasszonyom? - Azt mondták, azt - igazolta könnyes szemmel édesanyám.

Csakugyan ez volt a „való igazság”.

Az én kicsi falumból öt diák járt ez időben a kollégiumba: mind kamasz legények. Benkő Ádám (már csak megmaradok a regénybeli keresztnéve mellett), igen, ő nyitja meg a sort, termetre, arcra, tehetségre az első. Őt követi Benedek Benedikti József s öccse, a „bölcs” Antal. Hosszú, vékony dongájú, ingadozó járású Jóska, zömök, pufók, pirosposzsgás arcú Antal. A negyedik a pap fekete képű fia, Jankó. Az ötödik: gyenge tüdejével kántornak készülő Boda Elek.

Ezeknek a diákoknak nem volt pihenő a nyári vakáció. Még a pap fiának sem. Kaszáltak, gyűjtötték, hordták a szénát, arattak, mindenféle mezei munkában részt vettek. Így nevelődtek a falusi diákok, s bizony mondom, nem rosszul nevelődtek: hiteles tanú mellettem a világháborút követő, régi rendet felforgató forradalmak: nem kell az éhenhalástól félnie annak, aki ifjúkorában megfogta a kasza nyelét.

De a vasárnap az övék volt. Vecsernye után összeverődött a diáksereg nálunk, innen indultak a rétre, a réten át csererdős Borvízoldal tövébe: ott bugyog, Isten tudja, hány ezer esztendeje egy borvízforrás kétöles mélységből, faköpuibe fogva: Kisbacon ifjúságának vasárnap délutáni találkozója.

Én is hozzájuk szegődtem, köztük lábatlankodtam, s velünk volt mindig Éva, Anikó s még egy Anikó, a papleányka. Mind a két Anikó tízesztendős, de hirtelen nőtt gyermek. A mi Anikónk nemcsak testvérem, de pajtásom is, gyermek-ifjúkorom minden örömének, bújának hűséges megosztója - itt, a vasárnapi kirándulásokon indult az ő regénye, szemem láttára, s folyt, folydogált tovább, míg a regényből - dráma lett.

Eleven, vidám, bátor beszédű leányka Anikó, kevés szavú, mélázó ifjú Ádám. Mélázó? Ezzel talán nem mondtam eleget. Hiszen a Székelyföld legtöbb szülöttje méla, hallgatag természet: a hegyek, rengeteg erdők közé szorult völgyek ölén növekedő népek ismertetője ez. Több volt ő a mélánál: bús kedvű, érzékeny, kissé érzélgős - ilyennek láttam, amikor én is kamaszodó korba léptem. Ádám meg-megfogta Anikó kezét, így kézen fogva, karjukat lóbálgatva haladtak a réti ösvényen, s borvízkút körül, amikor letelepedtünk, csudálatosképpen mindig egymás mellett ültek. Anikó csacsogott, Ádám mosolygott, s néha-néha egyet-egyét szólt is. Igen, itt két szívben nyílt, nyiladozott a szerelem virága: korán nyíló, korán hervadó.

Minden szem mosolyogva nézte a gyermekszerelem ébredését, csak édesapám arca komorodott el, látván Anikó nagy örömét, ha elsőnek jött Ádám, elszontyolodását, ha megkésve jött, a többi diák után. Pedig így szólította: Ádám bácsi. Hogy is szólíthatta volna másként, amikor Ádám hat egész esztendővel idősebb volt, mint ő!

De most Isten veled, nyájas idill, mely fölött már borong az ég. Őszre hajlik az idő, olyan búsán suttognak a falevelek: búsán a diákoknak, búsán Anikónak, vidáman nekem. Még néhány nap, székérre ültetik, viszik a kicsi diákot. Nini, már ott is áll a szekér az ajtó előtt. Egy kis domb emelkedik a szekér hátsó felében, ponyvával letakarva. Mi minden nyugszik e domboldal kebelében! Egy zsák liszt, hat hétre való: ebből süt majd a gazdasszony hetenként három kenyeret a kisdiaáknak. Egy zsák búza: ajándék a rektorprofesszor úrnak, aki a kisdiaákot megegzaminálja: vajon felvehető-e a harmadik elemibe? Egy kis zsák bartamisz körte: korán reggel rázta meg az öreg terebélyes fát édesapám (István nagyapó ültette, Isten nyugtassa meg!), édesanyám szedte föl a földről, míg a kisdiaák édesen aludt. Van e domboldalban egy kis dézsa túró, egy kis tábla szalonna, molnárpogácsa. S tele a szekérláda is útravalóval. Ez a láda majd ottmarad a kisdiaáknak: ebben tartja a kenyeret, a túró s minden jót. Hely jut ebben a ruhájának is, a könyveinek is.

Édesapám már ott ül a szekérládán, hátát a „domboldalnak”, lábát az elősaroglyának veti, erős marokkal fogja a gyeplőt: nyugtalankodik a Pista meg a Fecske. Hároméves csikók, ők is most látják majd először azt a tündérvárost, de bár nagy a feje a lónak, aligha gondolták, hogy teljes tíz esztendőn át vagy százszor hordozzák meg ezt a kisfiút oda meg vissza. Még nem tudtam kibontakozni édesanyám ölelő karjaiból. Úgy elsirat, mint ahogy a halottat siratják el nálunk.

- Ó, édes kicsi fiam, de korán leszakadsz a szívemről. Alig tollasodtál, s már elrepülsz, csacsogó madárkám! Ki melenget, ha megfázol? Rossz gyermekek ha megbántanak, ki csókolja le a könnyedet?

- Nono, elég volt már, elég - szól le a szekérről édesapám csendesen, megindultan, s fél karral maga mellé emel. Még egy pillanat, s az utcáról kiáltok vissza: - Ne sírjon, édesanyám!

Pista, Fecske kitáncol a galambbúgos kapu alatt, melynek homlokáról jószemű ember még leolvashatná a százesztendőös feliratot: Áldás a bemenőknek, béke a kimenőknek. Fülhegyezve, ijedezve robognak át a falu hídján, „kaluppba”, már mint galoppban vágtatnak ki a Fűrész utcán. Ennek tetején kezdődik a középszeg: itt lakik három diák: Benedek Benedikti József és Antal, néhány házzal odább Boda Elek. Öreg Benedek Benedikti Sámuel ott ténfereg a szekér körül, de semmihez sem nyúl: egy az, hogy hizásnak indult, kényelmes természetű ember, más az, hogy kerekszám hat fia van - minek törné magát. Emberemlékezet óta nem látták őt szántani-vetni, kaszálni: sovány, nagy csontú gebéivel folyton Oláhországot járja legidősebb fiával, azzal a tyúkszemű vénlegénnyel, aki hároméves koromban szinte halálra gázolt. Mindenféle fa- meg cserépedényeket szállított, s amikor „bejött a vaseke” - ezt is. Örménynek csúfolták a székelyek, mert - kereskedett. Szófukar ember, sajnálja a szót, félmondatokban beszél - a másik fele benne marad - így köszön: Jóp-isten. Így köszönnek a fiai is. Mind a hat. Édesapám nemigen kedveli, bár komaságban vannak. Sok földvásárját megrontotta, de főként azt nem tudta felejtetni, hogy a fia átgázolt az ő fián. Azért beköszönt az udvarra, legyintett is az ostorával hívogatóan: jöjjön, koma, jöjjön. Tudta jól, hogy hiába biztatja: majd Udvarhelyen találkozunk, útban minket utól nem érne: a „vén örmény” lovait nemigen látta még futni emberi szem.

Megállunk a Boda Elekek kapuja előtt. Ő a mi szekerünkön jön. Az ő apja is Sámuel. Az édesanyja testvére az édesapámnak. Az egyetlen testvére. Rákhel a neve. Kissé görnyedt hátú, magas, sovány ember öreg Boda Sámuel. Félig gazda, félig kerekes. Sohasem tanulta a kereskemesterséget, de fél falu szekérébe ő „kerítette kerekre a kereket”. Hét fiúnak s három leánynak adott életet Rákhel néni, ez a kicsi, rózsapiros arcú asszony, aki akkor látta meg a napvilágot, amikor István nagyapó másodszer „ment ki a franciára”, s elébe szaladt, mikor a francia földről hazakerült... Az udvarhelyi temetőben gyakran álltam meg egy sírkő előtt, a verses felirat két sorát máig sem feledtem el:

*Tizennyolc gyermeket e világra hozott,
Ő a jó Istennek eleget áldozott.*

Hogy a tizennyolc gyermek közül hányan álltak a termékeny anya koporsaja mellett, arról nem szól a vers. Rákhel néni koporsaja mellett, amikor késő vénségében leszállt érte a Halál angyala, a tíz gyermekből kilenc gyermek állott, mind meglett emberek. Ugye, az Úristennek ő is eleget áldozott? S bár nyugtalankodik Pista meg Fecske, már azt is elmesélem róla, hogy az ő csengő énekes hangját örökölte a legkisebb fiú: Elek. S Rákhel néni csengő hangja lopta gyermekszívembe azt a felséges szép költeményt, melynek akkor sem költőjét, sem címét nem ismerém (honnan is ismerhettem volna?): Csokonai Vitéz Mihály legszebb költeménye volt. Címe: *A reményhez*. Bizonyosan Rákhel néni sem érdeklődött aziránt, vajon ki volt, mi volt, aki ezt a felséges szép „éneket” költötte, de téli estéken, mikor édesanyámmal kettesben pergették az orsót, oly szépen, oly érzékenyen énekelte, hogy minden szava, minden hangja szívembe nyiladzott, ottan meg is gyökeredzett. Pista, Fecske hiába nyugtalankodik, én a szívet indító ének néhány sorát zümmögöm most. Elzümmögöm, mert aligha dalolják ma máshol, a kálvinista kollégiumokban talán, pedig Csokonai Vitéz Mihályt a modern költők seregébe sorozta a legújabb nemzedék... Halljad, ember, halljad:

*Földiekkel játszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak Remény!
Kit teremt magának
A boldogtalan,
S mint védangyalának
Bókol untalan.
Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevetsz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?
Csak maradj magadnak!
Biztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Mégis megcsalál.*

Egy kis cókómokkal kapaszkodik fel a szekérre Boda Elek. Most már hárman ülünk a szekérládán, jobbról édesapám, balról Elek bácsi, aki nyurga, magas legény, lehet vagy tizenhét éves, de még csak második gimnazista. Nem volt ez ritkaság. Tele voltak a kollégium alsó osztályai pelyhes állú legényekkel: a katonáskodás elől menekültek ide, s innen mint kántorok, szegény, kis eklézsiákba. No, Pista, Fecske, most már mehettek. A pap utcáján már zörög a Benkő Ádámék szekere, két tüzes szürke iramlík végig a szűk utcán: Jakab, a kocsis, mellette Gergő, az én kedves pajtásom, hátul ül Ádám s a pap fia.

Hát, jön Gergő is. Nem a kollégiumba, hanem hogy két napot még együtt legyünk. Hiszen, hamarosan áttelepítjük Boda Eleket az ő szekerekre, ő meg átszalad a mienkre: átkaroljuk egymást egész úton, így búcsúzunk, búcsúzkodunk.

Lám, lám, már csak a falu szürke tornya látszik. Még látom a templom tornyát is, aztán süketes hangú harangjával az is elmarad. Isten veled, kicsi falu! Isten áldja, édesanyám! Ne sírjon, ne. Majd meglátja, hipp, hopp! nemsokára karjai közé repülök...

...Mit gondoltok, ha csak a mi kicsi falunkból három szekér diák indult a tündérvárosba, hány indulhatott három-négy vármegye sok-sok falujából! Képzeld a vármegyéket egy-egy óriás méhkasnak, amelynek diáknépe egyszerre, egy nap rajzik, s mind az udvarhelyi vén kollégiumba tart. Maga Háromszék, ágyúöntő Gábor Áronnak, ősmagyarokat kereső Kőrösi Csoma Sándornak, Rákóczi Ferenchez, a nagy fejedelemhez hívségben halálig kitartó Mikes Kelemennek a hazája egy kis ország, s ennek a kis országnak akkor csak négyosztályos kollégiuma volt. Százával ontotta a diákot Udvarhelynek. Hát még az anyavármegye, melynek szívéből sarjadt ki a vén kollégium terebélyes fája! Annak az anyának a szívéből, akiről büszkén dalolja az udvarhelyszéki fehér harisnyás, kurta, fekete kacagányos, széles karimájú, magas tetejű kalapos székely:

*Udvarhelyszék olyan szék,
Egy is vele fel nem ér.
Csak székelymagyar lakja,
Ősi jussát nem hagyja.*

*Öltözetünk, nemzeti,
Mégpedig eredeti.
Nem viselünk bugyogót,
- Megkérdehetik nagyapót!*

És jöttek a diákok Csíkországból (csak a katolikus gimnáziumba), Nagyküüllő meg Brassó vármegyéből. Két teljes napot tartott az útjuk szekéren, s mégis jöttek, jókedvvel, vidám énekszóval, nekitüzesedett arccal, s nyilván mind azzal a nagy, erős elhatározással, hogy meghódítják a világot. Hiszen a diák az a semmi, akiből minden lehet...

Álomnak, gyönyörű álomnak tetszett nekem mind, amit ezen a napon láttam. Nem csuda: tán először voltam túl a falum határán. Nini, a nagybaconi diákok! Nemhiába nagy falu, öt szekeret érünk utól a keresztútnál: mind az öt szekéren diák. Ezeket csaknem mind ismerem: egy ugrás egymástól a két falu. A legtöbb atyafiság. Ihol a Baló fiúk (egy apának három diákfia s otthon még egy csapat fiú), a Bardoczok, a Nagyok, a Keresztesek, a Tókosok, s köztük az örmény fűszeres fia is: Bogdán Kristóf. Hogy kifeketéllik még a barnapiros, lesült képű fiúk közül is! Amott balra, a hegyek között mosolyog egy kis falu: Bodos. Nagy madárfészeknek tetszik messziről. Épp most lejt le a hegyi úton egy szekér. Komoly képű, fekete szakállas Budai Károly ül rajta három fiával. Mintha csak vetélkednék Baló Józseffel, aki szintén fekete szakállas: ha te három fiút adsz a tudománynak, hármat adok én is! Messze bent, hegyek közt, rengeteg erdőség aljában húzódik meg Szárazajta, de megvillan a hegyi úton két szekér: nyilván a Csutak meg Józsa fiúk ülnek azon.

- Jönnek a „muszkák” is! - kiált hátra Boda Elek.

Muszkának tette meg a néphumor Szárazajtát, a jóisten tudja, miért.

Belejtünk Bibarcfálvára, s ím, akkor fordul ki két szomszéd kapun két szekér. Mindkettőn egy-egy fehér szakállas öregúr, s mind a kettőnek két-két fia. És mind a két fehér szakállas öregúrnak az egyik fia nagy szakállas diák, a másik meg apró emberke, akárcsak magam. Az akkor élő emberek nem csudálkoztak ezen. Oly egyszerű s oly bús ennek a története. Azok a szakállas diákok akkoriban születtek, amikor Kossuth Lajos „szép csengettyűhangja”⁹ megreszketteté a magyar levegőt: A haza veszélyben! Így mondhatnám röviden: az a két szakállas diák Világos előtt született, az a két kisfiú pedig Kufstein után. Ott sínylődött szomorú rabságban, sok-sok esztendeig a két Borbáth, mert a magyar szabadságért harcolának...

Indul már nagytiszteletű Szász József esperes is: három fia van, mind a három diák, világos, hogy Isten szolgálainak szánta őket. Falu alsó végén, nagy, kőkerítéses udvar közepén nemesi udvarház: ebben lakik a nagy, fehér szakállú Bartha, az Aporok jószágigazgatója. Őneki is három diákfia. Vihetne Szabó István uram is hármat, négyet is, mert ő a falu legnagyobb gazdája, de mert csak két fia van: kettőt viszen. Hát az Osváth fiú! Hát a punktum Benedek Farkas! No, most számoljunk. Ebből a kis méhkasból tizennégy diák rajzik Udvarhely felé! Ilyen elmaradt, ilyen - hogy pesti nyelven szóljak, tisztesség ne essék, mondván - igen, ilyen „kulturátlan” volt ennek előtte félszáz esztendővel a székely falu.

De itt vagyunk Baróton. Egy kicsit város a formája, mert vásáros hely, különben nagy falu. A „sánta” Zathureczky széles udvarán is ott áll a hintó, de még ló nincs előtte. Készülődik ő is két fiával. Na, tudom, még el sem jutunk Olasztelekig, utolérnek a hosszú lábú lovak. Talán el is hagynak, ha ugyan Pista meg Fecske engedik. Most még mi járunk elől. Pista is, Fecske is idegesen hegyezi, csavargatja a fülét, minden pillanatban készen az ugrásra, ha valamelyik szekér meg akarná előzni. Már alig látom a végét a szekérkaravánnak. És ez a hosszú sor nő, növekszik, folyton szaporodik. Egy-egy fordulónál úgy tetszik, mintha óriási kígyó tekeregne, facsarogna utánunk. Barót kevés diákot ad nekünk, mert a falu nagy többsége katolikus. De amint kikanyarodik Olasztelek felé a karaván, dombon fekvő udvarán magas szál, szép piros arcú úriembert pillant meg szemem: Benedek Sándor ez, a vitéz negyvennyolcas huszár, most

---

⁹ Ágyúöntő Gábor Áron levelében olvasható Kossuth „csengettyű”-hangja.

dulló: ő is hozza Zoltán fiát. Vele jön két árván maradt testvére is: György és Antal, mind a kettő nagydiák. Olaszteleken a Bartha meg a Kolumbán fiúkkal szaporodik a karaván. Bardoc, Füle, Száldobos, Vargyas: mindenik kidob magából három-négy diákot, többet is. Jönnek a fülei meg száldobosi Bodák és Bogák, a bardoci Barthák, Csereyek, Zayzonok, a vargyasi Danielek: a három fia Daniel királybírónak. Ezek unitáriusok, de Udvarhelyen kezdik az iskolát, mert még most sincs vasút, s Kolozsvárt van az unitáriusok kollégiuma. Köpec, Miklósvár, Középapja, Nagyajta, Bölön, mind erdővidéki faluk, nem esnek utunkba, de rajzanak ezek a faluk is, egy sereg Benkő, Benedek, Gyenge, Gáspár, Sikó - ne várjátok, hogy félszáz esztendő múltán mind elősoroljam őket. De ti nem is várjátok. Nektek unalmas ez a sok falu- és családnév. Az, az. Ám ne feledjétek, hogy a magyar nagy, talán hosszú ideig tartó per előtt áll: talán javára válik népemnek ez a kis kultúrhistoria...

Tovább! Tovább!

Vargyas végén rettentő magas hegy ágaskodik elénk: a Bikás hegy ez. Mind a diák leszáll a szekérről, az „apostolok szekerén” vág neki a hegynek. Micsoda rajzás, micsoda hullámzás! Micsoda zsvajgás, szervuszolás, parolázás! Egészséges kacagástól csendül a letarolt hegyoldal. Ha mind hallhatom s fel is jegyezhetem, amit ezek a diákok összevissza beszéltek a nyári vakáció élményeiről! Tudom, kitelnék belőle egy szép, nagy - bolondság.

Kint vagyunk a hegy tetején: felséges panoráma tárul elénk. Ó, de szép! Ó, de gyönyörű! - A Rika! A Rika! Réka-királynő erdeje!

Ameddig a szem ellát: erdő. Sárguló, pirosodó falevelek tengere. Jobbra és baka végtelenségbe vesző hegláncok, s lent a völgyben, hegyek aljában Réka-patak kanyarog. Patak mentén fehérlik a széles országút, hágva, lejtve hullámosan. Amott égbe kívánczik egy hegyóriás: Hegyestető a neve. Azt regéli a nép róla: itt volt Attilának, a nagy hun királynak legkedvesebb vára. Világverő nagy útjában ide tért meg rövid pihenőre. És itt halt meg Réka királynő. Patak partján komor méltósággal ül egy óriás mésző, nagyobb a házunknál: ez alatt alussza örök álmát...

Egyszerre kitágul a szűk völgy, az országútjától hirtelen kanyarodással búcsút vesz a patak, s országútja és Réka-patakja közt, akár a mesebeli „terülj-abrosz”, őszi kökörcsin borította rét kerül elénk. A réten - minek mondjam magam, amikor oly lelkesen kiáltják helyettem az erdővidéki diákok: Éljen, Éljen! A háromszéki diákok!

Vagy tíz szekér áll az erdei rét közepén. Nagy csomóban hevernek a diákok, csak egy áll köztük, egy barna képű, göndör szakállas diák, aki épp most szorítja álla alá a hegedűt, ráfekteti a vonót, s felsír a száraz fából valami bús, végtelen bús nóta - sohasem hallottam azóta ilyen szomorú, szép nótát. Mintha vezényszóra történt volna, megáll az erdővidéki szekérkaraván, elnémul a lárma, csak akkor tör ki újra erdőzendítő tapsban, ujjongásban, amikor a szomorú nóta utolsó hangja is az erdő megilletődött csendjébe olvadt.

- Erre, erre! - ugrálnak fel a háromszéki diákok. - Ide, erdővidéki diákok, ide!

Mindjárt rá is gyújtottak a szekeres emberek régi, kedves nótájára:

*Megálljon, kend, hó!
Itt a stáció!
Eladjuk a gyeplőt, hámot,
Élünk egy kis jóvilágot.*

Még el sem hangzott a hívogató nóta, az egész karaván bekanyarodik a rétre. Édesapám kifogja a csikókat, megrakja szénával az elősaroglyát, aztán magától nekifordul Pista is, Fecske is. Ezt cselekszik a többiek is. Nagy szekértábor borította el a rétet. Gomolyog, hullámzik a

nagy- és kisdíákok vidám serege. Szekerek derekából elékerülnek az elemózsiás zsákok, tarisznyák, csikóbőrös kulacsok, s a szelíd verőfényű őszi nap gyönyörködve mosolyog le öreg embereknek, szakállas és növendék-ifjaknak, apró gyermekeknek e vidám kedvű gyülekezetére. Fehér szakállú tiszteletes meg tekintetes urak, házi posztózekés székely gazdaemberek paroláznak, örvendeznek, ölelkeznek, egyiknek-másiknak könny csillog a szemében: a fejr-egyházi síkon látták utoljára egymást. Azon a gyászos emlékü réten, hol muszka dzsida döfte át a legnagyobb magyar költő szívét. És jött a dicsőséges csaták után - Világos. Ahol a honvédek sírva rakták le a fegyvert a muszkanak. Ahol a magyarnak egy nagy, mély sírt ástak. Már ismertem e sírról a szomorú nótát: édesapám, amint ment, mendegélt, mélázott az eke után, csendes, halk hangon gyakran zokogta ezt:

*Honnan jössz te oly leverten, bús pajtás?
Mért sír egyik szemed jobban, mint a más?
És arcodon mért látni oly bánatot,
Mintha elmúlt volna minden jó napod?*

*Sírok, pajtás, sírni fogok örökre,
Míg élni hagy a jó Isten kegyelme.
Világostól hozom a nagy bánatot,
A magyarnak ott egy mély sír ásatott.*

- Hé, a lenkertedet! - riadt fel a nóta után édesapám. - Igen, kilépett a barázdából az ökor.

Az irgalmadat! A lenkertedet! - soha e kettőnél más „káromkodást” nem hallottam tőle. Az elsőt még csak sejtettem: mi lehet, a másikon megzavarodtam: mi lehet az a lenkert? Kert, amelyben lent termelnek? No, ez ugyan nem káromkodás. Nagydiákkoromban sütöttem ki, hogy lenkert a Landsknecht megszékelyesítése. Így örökítette meg a székely az osztrák Landsknechteket, a magyar nép átkos emlékü, hívatlan vendégeit.

De csak térjünk vissza Világoshoz, ugye?

Akkor sem értettem, most sem értem, mért kellett gyalázatos halállal halni meg a hősöknek, akik hazájuk megtámadott szabadságáért hullatták vérüket. Mért kellett oly sok magyarnak idegen földön bujdosnia? Mért kellett Kufsteinnak, Josefstadtnak nyirkos börtöneiben sínylődni? Íme, itt, ezen a réten, ebben a kicsiny táborban is tíz öreg embert számoltak össze, akik több esztendei fogsággal fizettek, mert szerették, mert védték a hazájukat. Nézttem, néztem az öregemberek szelíd, jóságos arcát, hallgattam az öreg tiszteletesek istenfélő, kegyes, kenetes beszédét: ezek mind honvédek voltak, Bem apó fiai, s mind megszenvedtek, keservesen megszenvedtek honszerelmükért. Ez bujdokolt, azt besorozták császár katonájának, s vitték messze, idegen földre. Ez börtönben sínylődött, az csudamódon kerülte el a legyalázatosabb halált.

Mi volt a bűnük? - Szerették a hazát. Hogy értse meg ezt egy kisgyermek esze? Hogy értse meg, amikor az öreg emberek elméje sem érti meg?

De mi nagy dolog történhetett, hogy ezek a sokat szenvedett emberek ma mind oly vidám kedvűek? Megmagyarázom négy számjeggyel: 1867. Ennek az esztendőnek június hónapjában tették Ferenc József fejére Szent István koronáját. Ebben az esztendőben békült meg királyával a magyar. Ebben az esztendőben borult fátyol a világosi temetőre. Az aradi akasztófákra. A rabláncon sínylődő, az idegenben bujdosó magyarok megmérhetetlen szenvedéseire. Haynaunak, a bresciai hiénának, magyar honleányokat meggyalázó vesszejére. Özvegyeknek, árváknak könnyeire. Ebben az esztendőben támadt fel halottaiból az eltemetett szabadság. Újra éledett Magyarország. Nagy és szebb jövőndő reménységével teltek meg a szívek...

- Boldog ifjúság! - áradott a lelkes szó Zayzon tiszteletes ajkán, s gyönyörködve legeltette gyermekmosolygású szemét a százfőnyi csapaton. - Te már szabad hazának vagy a gyermeke. Ha küzdöttünk, ha szenvedtünk, nem küzdöttünk, nem szenvedtünk hiába. Megvirradott!

Nézd, nézd, hogy megfiatalodnak az öregemberek! Kotyognak a kulacsok, körbe járnak a poharak, s öregek, ifjak ajkán felcsendül a bordal, hogy zúgva zúg belé Réka erdeje:

*Ez a pohár körbe jár,
Éljen a barátság!
Éljen, éljen, éljen az,
Az igaz barátság!*

S hogy egészen az alkalomhoz illő legyen a dal, megújrázzák s megtoldják:

*Éljen, éljen, éljen a,
Éljen a szabadság!*

- Halljuk Brassai Benedek Jánost! - csendül Benkő Ádám hangja.

- Halljuk, halljuk! - kiáltják a diákok, s biztatják az öregek is János diákot, a vén kollégium híres hegedűsét.

És feláll Brassai Benedek János, a Benedek-nemzetség Brassóba szakadt ágának sarjadéka, megkongatja szépen szóló hegedűjét.

Csendesen, majd mind erősebben, szinte szilajon kíséri a muzsikaszót öregek és ifjak éneke. És láss csudát, egyszerre csak lassú magyarra fordul János diák muzsikája, felállnak sorba mind az öregek, s kedves, öreges tempóban, komolyan, méltóságosan járnak a lassú magyart. Álmélkodva, visszafojtott lélegzettel, gyönyörködve nézik a diákok, amikor vége a táncnak, tapsol a diáknép, ölelgetik az öregeket, akik, lám, egyszerre megfiatalodtak! A nap, az áldott nap is, csak nézte, gyönyörködve nézte a megfiatalodott öregek táncát. Úgy tetszett, szeretne leszállni közéjük, hogy az ő sok millió esztendőszíve is megfiatalodjon.

Amikor az öregek megfiatalodnak... Nézd csak, hogy belemelegednek a vigasságba! Honnét, honnét nem (ugyan honnét, ha nem a szekérládából), elékerül a Csákány Elek szárnykürtje, a Pethő Jóska fuvolája, a Deák Gyuri cimbalma; de más hegedű is kerül elé. Már kongatja is Bitai Domokos, feszíti a húrokat - gyermekszemmel is látok annyit, hogy ma Isten szabad ege alatt virrasztjuk át az éjszakát. Körben állnak a muzsikusok, a kör közepén János diák. Ő a karmester. És felzendül a magyar nemzet imádsága: Isten áldd meg a magyart!

Öregek, ifjak felemelkednek, levett kalappal állják körül a muzsikusokat, s messze zeng az erdő, visszhangot vet a tarfejű szikla: öreg emberek mélyen járó hangja, gyermekhangok ezüstös csilingelése vegyül össze hegedűnek sírásával, szárnykürtnek szelídre halkított, majd harsogó bugásával, fuvolának lágy leheletével, s szárnyat öltve száll az imádság a magas egekbe. Még nem tudom, hisz oly kicsiny vagyok, oly tudatlan, hogy ami itt történik, valami nagy, valami fenséges történet, s egyszerre csak szívemtől a talpamig szalad a vér meg vissza, törékeny kis testem megrázkódik, amikor felsír az imádság:

*Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövődőt!*

De bár szememet könny homályosítja s fülemet zúgatja hatalmas hangáradat, látom s hallom, hogy mialatt szent áhítatba merül öregek és ifjak lelke, egy hintó vágat végig az országúton. Nagy úr lehet, aki a hintóban ül, mert fejét félrefordítja, mintha nem akarná látni, hallani, hogyan ölelkezik a Föld az Éggel; hogyan száll egy sokat szenvedett nemzet imája a magyarok Istenéhez. Szinte tolvaj módjára surran el mellettünk. Vajon ki lehet? Oldalán cingár fiú ül, az

lopva felénk tekint, aztán ő is hirtelen elkapja fejét. Akkor nem tudtam, most már tudom, hogy mit érezhetett a szíve. Úgy szeretett volna leszökni a hintóról, közénk szaladni, velünk dalolni a Himnuszt! S nem tehette - az apja miatt. Lehet-e a gyermekszívnek keservesebb érzése, ha nem tehet valamit - az apja miatt?

- Félrefordította a fejét - dörmögi a vén Borbáth Sámuel, s látom arcán a gyűlölet, a megvetés villanását.

- Cudar Bach-huszárr! - tör ki Zayzon tiszteletes szívéből a sok-sok esztendeig fojtogató düh -, hány jó magyar szenvedett miatta!

- Ha meggondolom - folytatta Borbáth Sámuel -, hogy ez is magyarnak született, magyar anya dajkálta, szégyenpír borítja el arcomat.

- Verje meg az Isten! - átkozódott egy háromszéki gazda -, ötven botot veretett rám, mert egy bujdosó honvédnek szállást adtam éjszakára.

- Ő juttatta akasztófára Váradi Jóskát, azt a szép éfi embert - mondja egy másik háromszéki gazda.

Igen, igen, Váradi Jóskát, akiről így szól a szomorú nóta:

*Váradinak szép körhaja,
Meszes gödör a sírhalma.
Mind a világ megengedett,
A kapitány nem engedett.*

Ott porladozik a sepsiszentgyörgyi temetőben. (Vajon visznek-e még virágot sírjára a sepsiszentgyörgyi asszonyok?)

Álmélkodva, félig értetlen hallgattam a haragos kifakadásokat. Nem voltam tisztában (ugyan, hogy is lehettem volna!) a Bach-huszárnak nevezett úr bűneivel, de azt megéreztem, hogy szörnyű nagy bűnei lehettek. Édesapámhoz simultam, mintha védelmet keresnék nála, s félénken kérdeztem:

- Mit vétett az az úr, édesapám?

- Majd megtudod, fiam, ha nagyobb leszel - tért ki a válasz elől.

- Nincs nagyobb bűn a hazaárulásnál! - süvített végig a kis táboron egy éles gyermekhang.

Tíz-tizenkét éves fiú lehetett, aki ezt mondta. De ez már nagyfiú volt az én szememben. Hogy irigyeltem ezt a fiút! Mi sok mindenről tudhat, amiről én nem tudok!

Hazaárulás... Ezt a szót most hallottam először. De az értelme lassanként, még ott, Réka erdejében kibontódott, megvilágosodott. Ki a hazaáruló? Aki, amikor ellenség tör a hazára megtagadja a hazáját, megtagadja a szüleit, testvéreit, s az ellenséghez pártol. Látja sírni, szenvedni a véréből való vért, a húsból való húst, a csontjából való csontot, s szíve nem esik meg testvéreinek sok s nagy szenvedésén; pénzért ahhoz szegődik, aki miatt gyászba borult az egész ország, s az ellenségnél is nagyobb, lelketlenebb ellensége lesz a saját vérenek.

Ó, már kezdem érteni, ki volt, mi volt az a nagyúr, aki félrefordított fejjel, tolvaj módjára surrant s tűnt el az erdő sűrűjében. Már világosság kezd gyűlni kicsi agyamban. Sejtteni, hogy miért fordította félre a fejét. Hej, de bánhatja, de szégyellheti a bűneit! Tavaly még hatalmas, nagy úr volt, botoztatta, börtönbe vetette, felakasztatta a hazájukhoz hű magyarokat, s most egy nagy semmivé zsugorodott. Felvirradt a magyarnak, ismét van királya, felragyogott a szabadság fényes napja, s menekülnek a hazaárulók, visszabújnak a sötét odúkba, mint a baglyok meg a denevérek.

- Szép birtoka van - mondja torjai Pethő István -, háromszéki nemes úr, hivatalra nem szorul, mégis az ellenséghez pártolt: kétszeres a bűne.

- Meghalt. „Nyugodjék békóban, míg a lánc elkészül”, ámen.

E szavakkal temette el az élő embert Zayzon tiszteletes.

Ó, Istenem, miket hallok! Azt mondják élő emberről, hogy meghalt. Ösztönszerűen megragadtam édesapám kezét. Megértette, hogy mely szomorú érzés sanyargatja kicsi szívemet. Mosolyogva nézett rám, megsimogatta fejemet.

- Ne félj, édes fiam, én nem haltam meg. Nem, fiam, nem.

Lám, lám, az a meghalt élő ember de megzavarta ezt a felséges szép ünnepet, az arcok elkomorodtak, a lelkek háborogtak. Az örömek tengerébe belecsöppent egy csöpp méreg - s hogy felkavarodott, hogy felháborodott, hogy megzavarodott a tiszta vizű tenger!

Áldott szerencse, hogy ebben a nagy tengerháborgásban egyszerre csak egy másik hintó kanyarodott a rét felé. Nini, hogy gyúlnak ki az arcok, a szemek! Ugyan ki jöhet azon a hintón?

„Sánta” Zathureczky László. Erdővidék népének legkedvesebb embere. Felső-Magyarországból szakadt ide a nagypja, görbe országból görbe országba, de az egész Zathureczky-nemzetiségnek egyenes és színmagyar volt a szíve. Egy kicsit biccentett „sánta” Zathureczky lába, de nem biccentett a szíve, a jó magyar kedve. Amikor meglátta a háborgó lelkű gyülekezet, egyszerre lecsendesült a lelkek háborgása, gyermekként ujjongtak az öregek, vivátoztak, elébe szaladtak, a kocsijából egyenest a vállukra emelték, s vitték nagy diadallal oda, ahol az imént körbe járt a pohár, s ahol most ismét körbe jár, mert - itt van Zathureczky László!

- Ez az ember! - harsogja lángoló arccal az olaszteleki Kolumbán Dániel, tüzes vérű, szókimondó székely.

- A nép igazi barátja - toldotta meg édesapám.

Most már szállhatott a nap lefelé, jelenthette az est közeledtét, nem lesz itt sötétség.

- Lássátok, lássátok, székely testvérek - emelte magasra poharát Zathureczky - hányszor biztattalak: ne csüggedjete! Hányszor húzta a cigány erdő sűrűjében, ott is félve, mert mindeütt leselkedtek ránk a kopók:

*Megvirrad még valaha,
Nem lesz mindég éjszaka!*

- Ímé, megvirradt!

És - mely csuda! - lebukott a nap a hegyek mögé, utolsó sugarával végigcsókolta a szabad magyarok e kicsiny táborát, nagy, sötét fallá merevedett az erdő, óriás fekete sapkát húzott tar fejére a sziklahegy, s mégsem lett éjszaka. Kigyúltak a csillagok az égen, hatalmas lángnyelvek csaptak fel a máglyából, mit a diákok nagy hirtelen összehordtak, felzendült újra meg újra:

*Ez a pohár körbe jár,
Éljen a barátság!*

Hogy nevettek odafönn a csillagok! Hogyne, mikor éjfél után egyre azt danolták az öregek:

*Nem, nem, nem, nem, nem, nem,
Nem megyünk mi innen el,
Míg a gazda, házigazda
Furkós bottal ki nem ver!*

Nagyokat nevettek az öregek is. Mert hát ugyan ki itt a házigazda? Az ám, az Erdő. Na, ez ugyan ki nem veri a vigadó öregeket. Áll és hallgat, lélegzetét visszafojtva hallgat. Oly régen nem látott vigadó, dalos, szilaj kedvű embereket. Oly néma volt ő is Világos után!

De én ott fekszem a szekér derekában széna közé gomolyodva, félálomban hallom: Nem, nem, nem, nem, nem! Fél álomban hallom azt is, amikor Csákány Elek riadót fúj a szárnykürtjén. Megmozdul a szekértábor. A keleti ég alján pirkad a hajnal. Elnyom az álom. S ím, egyszerre szárnyára vesz az édes hajnali álom, s úgy röpít édesanyám karjai közé. Oly hevesen ölel, csókol, hogy felébredek.

Dörzsölöm az álmat szememből, s tekintetem egy templomon akad meg.

- A kisbaconi templom! - Sikoltok, öröm és csalódás verekedik e sikoltásban, öröm, hogy hazajöttünk, csalódás, hogy nem vittek a kollégiumba.

- Álom ez vagy valóság? - kérdeném ma.

Nem álom, valóság volt, hogy a kisbaconi templomot láttam. A kisbaconi templomnak a párját. Egy pallér építette a kisbaconi református meg a homoródújfalusi unitárius templomot...

Még egy futamodás, s Oklándon nyargal át a vidám karaván. Az alvégi kocsmáros elképedten néz a karaván után, egy szekér sem fordul be hozzá. Német ember, zsandár volt nemrég, ráházasodott egy székely kocsmárosnéra, tüzes magyarrá szilajodott később, most szentül azt hiszi szegény, német volta miatt nem fordulunk be hozzá. De bizony a magyar kocsmáros kapuja előtt is elnyargalunk, az is elképedve bámul utánunk: ez sem történt még, mióta a világ - világ, hogy a Rikán túlról jövők Oklándon ne stációzzanak. Na, sem a magyar, sem a német nem feledi el a koronázás esztendejét. - Akkor volt az - fogják mondani -, amikor a háromszéki s erdővidéki diákok nem állottak meg Oklándon!

Nagy hegybe ütközik Oklánd felső vége, a diákok leugrálnak, mind gyalog vágunk a hegynek, melynek, hiába esik közelebb Oklándhoz, mégis Szentpáli-hegy a neve. Szentpáli-hegy tetejéről nagyszerű panoráma tárul elénk. Jobboldalt jobban-jobban szűkülő völgyben, erdők aljában húzódik meg három falu: Karácsonyfalva, Almás, Lövete. Egyenest előrenézve, Homoród vize mentén, széles rét terül el, s egy-egy futamodásra következik egymás után Jánosfalva, Szentpál, Recsenyéd, Szentmárton. Valamelyik diák nótába kezd, folytatják a többiek:

*A szentpáli hegytetőn
Ott vár az én szeretőm,
Kökényszeme taplót gyűjt,
Azért szeretem én úgy.*

De nemcsak arról nevezetes a szentpáli tető, hogy valamikor ott várt egy legényt a szeretője, akinek kökényszeme taplót gyűjtött, de még inkább arról a nagy gyepes halomról is, mely alatt a nép hite szerint, hun vitézek porladoznak. Az öregek is lekászálódnak a szekerekről, a hun sír köré telepednek, s Zayzon tiszteltes régi dicsőségről emlékezik, amikor Attila ősapánk meghódította az egész világot. Haj, rég volt, rég volt, régi dicsőségünk vajon feltámad-e?...

- Székely szülte a magyart! - kiáltja szókimondó Kolumbán Dániel, Zayzon tiszteletes emlékezésén fellelkesülten. S mindjárt meg is állapítja, hogy: Ha székely nem volna, magyar sem volna.

Sánta Zathureczky Karácsonyfalva felé mutat, s szájtátva hallgatom, amit a nagy erejű, nagy virtusú Diményről mesél. Ölesnél jóval magasabb volt, s mindig nagy, kemény csontú fehér paripán lovagolt: ha ráült, azt hitted volna, égbe ütközik a feje. Két fia volt, azok is magas szál legények. Egyszer Kolozsvárra ment a fiaival, s amikor végiglovagoltak a városon, csudájukra kigyúlt az egész város. József császárt, amikor ellátogatott Erdélybe, Dimény uram kísérte a Rika-erdőben, mert akkoriban sok zsvány tanyázott ottan.

- Sunt latrones? - kérdezte a császár.

Na, most hogy feleljen erre Dimény uram, amikor csak egy-két szót tud latinul. Hát így felelt:

- Sunt desztul, felséges Kájzer! (Sunt - desztul: egyik szó latin, a másik román. Nyilván úgy okoskodott Dimény uram, hogy tud a császár románul, mert hiszen kétszer is fogadta audiencián Hórát.)

Arról is nevezetes volt Dimény uram, hogy nagy sereg cigányt tartott, s mert igen szerette a köménymaglevest, rengeteg köményt szedetett velük. Mikor aztán meghalt, így siratták el a cigányok:

*Háj, meghót a vén Dimény,
Nem kell neki több kömény!*

Tudom, behallott a kacagás Karácsonyfalvára is, Szentpálra is, hisz oly kevés kellett akkor ahhoz, hogy öregek, ifjak, gyermekek egészséges kacagásra fakadjanak!

Amikor aztán elnémult a kacagás, elébátorkodott a poétás fülei Fosztó József, fekete képű, komoly, csendes beszédű gazdaember, s mondá: Én is tudnék egy történetet Karácsonyfalváról, ha meghallgatnák az urak.

- Ide vele, ha van füle - szójátékoskodott sánta Zathureczky:

- Ennek előtte sok száz esztendővel - kezdte Fosztó József -, élt Karácsonyfalván egy Tamása Márton nevű éfi ember. Egyszer, amint szántogatott, lelkendezve szaladt hozzá a kondásfiú, a markában néhány ezüstpénz, s kérdi:

- Ugye, bácsi, ez pénz?

- Pénz hát! Hol találtad?

- Itt túrták ki a disznók, né!

Odamegy Tamása Márton, ásni kezd a fészítőfával, egyszerre csak megkondul a fazék, kifordul a földből, s hát, Uram, Teremtőm, tenger pénz gurul szét a földön.

- Jaj, mennyi pénz! - kiabált a legényke.

- Ne sikótozz - mondta Tamása -, mert még idecsődítéd a falut! - s hirtelen haragjában nyaka közé vág a fiúnak.

Na, a legényke nem sikótozott többet. Szörnyethalt.

Hej, szegény Tamása, most mit csináljon? Megölt egy gyermeket akaratlan. Esze nélkül szaladt a feleségéhez, s mondta neki: - Feleség, nekem világgá kell mennem, mert ez s ez történt velem. Esküdj meg, hogy teljes hét esztendeig vársz reám, addig a kezedet másnak nem adod.

- Az asszony megesküdött, Tamása meg világgá ment, a Mezőségig meg sem állt, ott egy

gazdához beállt béresnek. Szerette a gazdája, mert hajnaltól késő estig dolgozott, éjjel azonban sírt, mint egy szerelmes legény, s imádkozott, mint egy pap. Ha elszenderült, rettentő látomásai voltak. Hallott kakukkszót, zűrös-zavaros muzsikaszót, lónyerítést, kecskemekegést. Aztán ellátogattak hozzá lúdlábú emberek, fekete törpék, fehér szakállú öregek, „szép asszonyok”¹⁰, akikkel gyermekkorában sokat ijesztgették a játjai. (Vagyis: a játszótársai.) Táncooltak a „szép asszonyok” körbe-karikába, hívták, csalogatták hogy menjen velük... Nappal sem volt nyugodalma, mert ahol járt, udvaron, erdőn, mezőn, mindenütt forgószerű kerekedett, s ettől erősen félt, mert azt hitte, „szép asszonyok” táncolnak benne. Egyszer, amikor éppen faragott a szin alatt, rettentő forgószerű kerekedett, olyan forgószerű, hogy valósággal muzsikált. Kapta-fogta magát, s nagy haragjában a forgószerű közé dobta a fejszét. No, ha közé dobta, el is tűnt a forgószerű, de a fejsze is, mintha föld nyelte volna el.

Amikor a hetedik esztendő is vége felé járt, mondja Tamása Márton a gazdájának:

- Gazduram, köszönöm a jóságát, megyek haza. A feleségemnek megígértem, hogy a hetedik esztendő utolsó napján otthon leszek. Ő pedig megesküdött, hogy addig nem adja másnak a kezét.

- Mehetsz, fiam - mondta a gazda -, de én meg hét egész esztendőre fogadtalak, s ha utolsó napjáig ki nem töltöd, egy petákot sem fizetek.

Mit csináljon szegény Tamása Márton? Szégyenszemre hazaállítson egy krajcár nélkül? Kiszolgálja a hét esztendőt, hiszen csak vár rá a felesége egy-két hetet.

Úgy is tett. A nyolcadik esztendő első napján indult útnak. Este egy gazdaembernél kért szállást. Istené a szállás, fogadta a gazda, még vacsorához is ültette, aztán a tűzhely elé telepedtek, diskuráltak, közben a gazda szerszámfát, fűrőt, kalapácsot, fejszét vett elő, s fűrni, faragni kezdett. Nézi, nézi Tamása a fejszét - hiszen ez az ő faragófejszéje! Rajta volt a cifrázat: két tulipán s egy kereszt. Kérdi a gazdát: hol kapta a fejszét? De nem a gazda felelt a kérdésre, hanem valaki más az ő háta mögött, vékony, sipító hangon: - Ne azt kérdezd honnét került ide ez a fejsze, hanem azon gondolkozzál, hogy holnap reggel kilenc órára hogy s mint érsz haza!

Visszafordult Tamása, s hát rettentő vénasszony áll ott. Két hosszú fog lóg ki a szájából s ijesztően vigyorog rá.

- Mért kilenc órára? - hebegett Tamása Márton.

- Azért, mert a feleséged egy magas barna emberrel akkor esküszik.

Halálos félelem fogta meg Tamása Mártont. Hiszen még háromnapos járőföld Karácsonyfalva, s talán ki sem tud mozdulni ebből a boszorkányos házból! De hirtelen összeszedte minden erejét, nagyot ordított, hogy remegett a ház belé: Hazamegyek holnapra, ha belehalok is!

- Haza, ha én hazaviszlek! - kacagott a boszorkány.

- Ó, Istenem, édes jó Istenem, mivel háláljam meg? - kérdezte Tamása.

- Semmivel - felelte a vén boszorkány. - Aki hét esztendeig hű volt a feleségéhez, annak minden jó lélek adósa.

Azzal a vénasszony rostát vett elő, s mondta: Ülj belé! Egy, kettő, beleültek a rostába, a vénasszony valami verset pusmogott, s a rosta már fenn is volt a lebegő égben. Repült, sebes szélnél sebesebben, még a gondolatnál is sebesebben, s reggel pontban kilenc órákor leszállt

---

¹⁰ Bűbájosok, boszorkányok.

itt, né! a Szentpáli-hegy tetején. Hát, éppen akkor indult a násznép a Tamása Márton udvarából a templomba.

- Tartóztasd a hitet, Tamása Mártonné! - kiáltott torkaszakadtából Tamása Márton, s futásnak eredt. De hirtelen eszébe jutott, hogy meg sem köszönte a vénasszonynak a nagy jószágát, s visszafordult. Hát, Uram, Teremtőm, kit lát? Olyan szép leányt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.

- Hová lett a vénasszony? - kérdi Tamása nagy álmélkodásra.

- Itt vagyok, én vagyok - mondta a leány, s nézésével úgy megigézte Mártont, hogy földbe gyökerezett a lába. Láta, hogy a násznép már közeledik a templomhoz, s nem volt annyi ereje, hogy egyet lépjen.

- Bocsáss, te drága lélek! - könyörgött Tamása Márton. - Ne kelljen saját szememmel látnom a feleségem esküvőjét.

- Jól van - mondta a szép asszony -, elbocsátlak, ha megfogadod, amit mondok.

- Megfogadom, meg.

- Ne dobj a forgószélbe soha semmit.

- Nem dobok, nem.

- Járj békével - szólt a szép leány, s eltűnt, mintha föld nyelte volna el. Hej, szaladt most Tamása Márton, mintha szemét vették volna, folyton kiabálva: - Tartóztasd a hitet, Tamása Mártonné!

Éppen a templomajtónál érte be a násznépet. Hiszen nem kellett többet mondania: tartóztasd a hitet, ahogy meglátta az asszony az urát, sírva borult a kebelére...

Már szinte delet mutatott a nap, úgy a szentpáli lejtőn felejtkezett a karaván. De itt, úgy látszik, a dolga senkinek sem sietős. Szép lassan mégis felkászálódunk, s a kanyargós lejtőn bekigyózik a karaván a síkságra, mely apró sószemecskéket harmatozik: ez is meg egy kicsiny házba zárt sóskút is sejteti, hogy a föld méhe itt sót rejteget. Falu szélén, egymagában mélázik egy öreg kastély, közel hozzá egy még öregebbnek a romladéka: mindkettő a Kornissoké hajdanában... Ma látom az első igazi kastélyt, meg is csudálom, lelkembe vésődik a képe, s később, sok-sok esztendő múltán e kastély kertjében vélem játszodozni a Szentpáli család gondtalan gyermekeit. Innen indítom ki Katalin bús regényét...

Egy futamodás, s ihol Recsenyéd. Oly kicsiny falu, hogy mire az utolsó szekér beér, az első már kívül a falun. Ennek már jó ismerős a neve. Sokszor hallottam mondani a megszorult, bajba került emberről: Megszorult, mint a recsenyédi kutya. Már mondja is édesapám a recsenyédi kutya szomorú esetét. Kiömlött egyszer a Homoród vize, elárasztotta a rétet, úgy elárasztotta, hogy övig jártak benne az emberek. Ott ért egy kutyát az áradás, s szegény mit tehetett? felkapaszkodott a szénaboglya tetejére, ott kuporgott, ott várta napokon, éjjeleken át a víz apadását. Lám, lám, így tette halhatatlanná a kis Recsenyédet egy kutya... Balra, magas hegy tetején búslakodik egy vár romladéka, vár aljában húzódik meg egy mosolygó kis falu: Bágy. Látom a templomot, templom mellett Isten szolgájának hajlékát - ugyan álmodhatnám-e, hogy sok-sok esztendő múltán itt játszódik le életem egyik legbájosabb epizódja?...

Csak egy futamodás Recsenyéd-től Szentmárton, s itt megint oly képen akad meg a szemem, aminőt nem láttam eddig: a templomot vastag, magas kőkerítés veszi körül, s a kőkerítés falából nagy, sötét szemek merednek reám. Édesapám megmagyarázza, hogy Erdélyben sok templom körül van ilyen magas kőkerítés: emögé húzódott a falu népe az ellenség elől. Azok

a likak meg arra valók voltak, hogy ágyúval meg puskával kilőttek rajtuk. Mindjárt történetet is mond, igaz történetet abból az időből, amikor a tatárok Erdélyországba betörték. Élt akkor Szentmártonban egy Bíró Gábor nevű ifjú, akit leányhajú Bíró Gábornak hívtak, mert oly hosszú haja volt, mint egy leánynak. Nagylegény korában is az édesanyja fésülte a haját, mégpedig úgy, hogy Bíró Gábor magas lábú székre ült; így is szinte földig ért a haja. Szentmártonba is ellátogattak a tatárok, s leányhajú Bíró Gábor volt a nép vezére. Merthogy túlon túl sokáig tanyáztak a tatárok Szentmárton körül, Bíró Gábor egyszer, alkonyattájban, kitört a várból, utána a férfiak, verték, hajtották a tatárokat, azok eszük nélkül szaladtak át a Homoródon, Gábor mindenütt a nyomukban. Éppen át akart ugratni a Homoródon, de hosszú haja belegabalyodott a szederindákba. Ahogy ezt látták a tatárok, hirtelen visszafordultak, s szegény leányhajú Bíró Gábort megölték...

Lám, mennyi mese, mennyi történet, mennyi kép rakódik lelkemre egynapi járó úton! Erdő, mező, hegy, völgy, falu - minden mesél itt. A mesék földje ez - csuda-e, ha szép csendesen mesemondóvá nő az a gyermek, aki most még meg-megremeg a holnapi nagy naptól, amikor majd könyvet ad a kezébe egy tudós professzor, s az olvasás dönti el: beírja-e a harmadik elemibe?

Jaj, mi szörnyű magas hegy ágaskodik elénk Szentmárton túlsó végén! Kanyargós út kígyózik oldalán, hol meredeken, hol lankásan. Azt mondja édesapám: ez a patakfalvi hegy. Túlsó oldalának tövében Patakfalva. Mind a diák leugrál a szekérről, egy kis hadsereg mássza meg a hegyet, itt-ott rövidítve a kocsit. Fent a tetőn útszéli kocsmá hívat, de itt csak egy hirtelen lehajtott pohár pálinkára szoktak megállni az utasok, aztán Udvarhelyig meg sem állnak. Lent, mély völgykatlanban szorong egy kis falu: Kénos a neve. Bizony, kínos lehet innen a kikapaszkodás. Olyan ez a kis falu, mint egy óriás virágbokréta, melyet a hegy tetejéről dobott le valaki bolond jókedvében. Dió-, cseresznye- és meggyfa: e három fa borítja be a hegynek kapaszkodó kerteket, ártalmas szelektől védetten, minden esztendőben messze piroslik a kénosi meggy és cseresznye, földig hajlik a vén diófa ága. Ma erről híres nekem Kénos. Később messze földön szárnyára kapja a hír: itt maradt meg épségben az ősrégi székely „regős ének”:

*Porka havak hulladoznak,
de hó reme, róma!
Nyulak, őzek játszadoznak,
de hó reme, róma!*

Itt rejtőzködött ezer esztendőn át a regős ének, észrevétlen, ami nem csuda, hisz elrejtőzött a falu is a világ elől.

Belejtünk, kanyargunk Patakfalvára, már tudom, miért ez a neve. Végigkínlódik a közepén egy köves patak, maréknyi víz benne. És jön utána Árvátfalva: sejtem erről is, hogy mért kapta a nevét. Kicsiny, árva falu ez. Még papja sincs, csak lévitája, aki énekel is, néha-néha prédikál is...

Hegy, völgy, hegy, völgy. Jobbra kanyarodunk. Felsőboldogasszonyfalva mellett, széles mező terül elém, széles mező közepén igazi folyó: a Nagyküküllő. Már látok egy darabkát a tündérvárosból. Komor redőkbe ráncolt arccal mered rám Budvár, otromba sziklaféjével, reám méregeti éktelen nagy szemeit. Micsoda félelmetes szemek: ezekben csak baglyok tanyázhathatnak. Vajon gondoltam-e arra, hogy ezt a sziklahegyet, életem könnyelmű kockázatával egykor majd megmászom, vetélkedésből, mert különben kinevetnek a pajtásaim? Nem gondoltam én arra. Félve nézek a mogorva hegyre, melynek tetején réges-régen a rabonbánok tanyáznak. De átellenben az erdő borította Csicserhegy már nem volt félelmetes, nyájasan nézett le a

rétre, s tövében az öreg vadkörtefa - no, körtefa, te se gondoltad, hogy majd egykor, őszbe borult fejjel verset írólad ez a csudálkozó gyermek...

Jobbra, csendes völgy ölében egy kis kápolna. Hányszor jövünk majd ide! Innét lessük, fordul-e ki a hegy mögül a kocsi, mely értünk jön, s visz haza, haza, vakációra! De a szekér csak nem akar kifordulni a hegy mögül, nosza, kimegyünk a boldogfalvi tetőre, onnét ellátunk Árvátfalváig, s nézzük, nézzük, addig nézzük az árvátfalvi fordulót, amíg a szemünk könnybe lábad - vivát! Jön a szekér! A Pista! A Fecske! Már hallik is a Fecske csengettyűje...

Csaknem egészen eltakarja szemem elől a „tündérvárost” egy kopár hegylanc: Kuvar a neve. Csupa kő meg omladozó kavics az egész hegy, féltékenyen, irigykedve nyújtózkodik a város elé. Csak egy otromba nagy épületet nem sajnál tőlünk, de ez nincs is bent a városban, ridegen áll egymagában: a kaszárnya ez. A „császári-királyi” kaszárnya. Persze, német a felírás, s fölötte mogorva kétfejű sas terjeszti ki védőszárnyait. Aztán egy hosszú rúd állja utunkat, egész szélességében átfogva azt. Most hallom először ezt a szót: sorompó. S most tudom meg, hogy nemcsak a molnár szed vámot, de a tündérváros is: öt krajcárral vámol meg minden szekeret, s ezért az öt krajcárért szabad véges-végig rázatni magunkat a döcögős kövezeten. Egy-egy hajításnyira lámpások: már gyűjtogatja egy létrán álló, fehér harisnyás székely. Vastag és vékony, sipító hangon ugatnak a kutyák: most látom először az icipici kutyácskákat, melyekről később sül ki, hogy mopszli a nevük, s osztrák tiszték hozták magukkal... Végtelen hosszúnak tetszik nekem a nyílegyenes Botos utca (ma Kossuth Lajos neve ékesíti), néhány egyemeletes ház itt-ott, a többi földszintes, s megállapítom, hogy kevés van azok közt oly szép, mint a Gábor bácsié. Hát ez a tündérváros? De fordul a szekér, elénk tárul a széles piac, hol sorban állnak a dinnyés szekerek, s a piac szélén égnek mered kettős tornya a barátok templomának. Talán itt kezdődik a tündérváros? Itt, itt. No, már látom a kálvinista templomot is: csak egy tornya van, de ez aztán torony! És - és - szembe vele egy komoly, igen komoly épület: a kollégium. A kollégium! Nagyot dobban a szívem. Félénken, elfogódottan nézek a vaspánttal borított kapu felé: előtte állnak, álldogálnak nagy- és kisdíákok, köztük szakállas legények is, s kapu felől a szekerek felé, szekerek felől a kapuk felé összevissza repdesnek az örvendező szervuszok. Ez a komoly, nagy épület már kétemeletes, a másodiknak ablakai a földélelől kandikálnak ki, s tetején karcsú torony, karcsú toronyban két csengettyű - be szeretném, ha megszólalnának!

Lankás hegy emelkedik a vén kollégiumtól nem messzire: ennek a tetejéről néz le rám a katolikus templom, s szembe vele egy hosszú, emeletes ház: a katolikus gimnázium. Lám, idelent is, odafent is, szembenéz egymással Isten és a Tudomány háza. Mely szép gondolat!

Szűk utcákon döcög át a szekerünk, aztán megáll egy kapu előtt. Lejtős udvarra nyílik a kapu, s lejtő aljában búvik meg egy fazsindelyes, tornácos ház: igazi székely falusi ház. Ebben lakik egy becsületes csizmadiamester. Hozzá irányították az édesapámat: az ő felesége sok diákot vállal, nem ottlakásra, mert a vén kollégium ad majd szállást nekem is, hanem kenyeret süt, ebédet, vacsorát főz, kimossa az ingecskémet, s kócos fejemet hetenként kétszer meg is fésüli...

Későn jöttünk: már annyi diákot vállalt Felmériné asszony, hogy a kisbaconi diákokat nem vállalhatja. De a jószívű emberek ottmarasztanak éjszakára. Édesapámnak ágyat vetnek, a mi részünkre nagy gyékényt terítenek a földre, ki-ki a párnáját elészedi: kész volt az ágy.

Felméri uram sokáig eldiskurált édesapámmal. Szenderegve hallgatom beszélgetésüket.

- A jóisten megsegített - mondja Felmérí uram. - Két fiam van: az egyik most Angolországban tanul, a másik a kollégiumba jár. Ha hazajön a nagyobbik fiam, professzor lesz valahol...

Évek múltán tudom meg, hogy az a fiú, akiről Felméri uram beszélt, Felméri Lajos, a kolozsvári egyetem tanára, a jeles pedagógus.

Mit gondoltok, nem Isten rendelte-e, hogy én abban a házban aludjam át az első éjszakát, melyben a Nemzeti nevelés írója született?

Tíz év múlva, az utolsó éjszakán, ennek a háznak kapujához vezettek el „felszabadult” pajtásaim, ők beléptek a kapun, én visszafordultam. Legyetek türelemmel, majd elmondom a maga helyén: miért.

Hatodik fejezet

*Ebben az író a régi kollégiumot próbálja megeleveníteni,
amilyennek gyermekszemmel látta*

Átellenben a vén kollégiummal, van egy fazsindelyes ház, ebben lakik a rektorprofesszor: nagytiszteletű Kis Ferenc uram. Szekerünk megáll a ház előtt, édesapám leemel egy zsák búzát, én kinyitom az utcára nyíló ajtót, széles folyosóra lépünk: balról Kis uram írószobája, jobbról a lakása. Már több apa és gyermek várakozik a folyosón, fal mellé támasztva állnak szép sorjában a búzás zsákok: ajándék a rektorprofesszor úrnak, aki az új diákok nevét egy nagy könyvbe beírja, s aki a harmadik elemi osztályba kíváncszó gyermekeket meg is egzaminálja. Az ősülő hajú nagytiszteletű asszony fogadja a szülőket és ajándékokat, paroláz velök, nem győzi köszönni a búzát, a túrót, a szilvaízet s minden egyéb jót, na, meg végigélvezi a „csókolj kezét” biztatással előrelökösött falusi gyerekek kézcsókjait.

Lám - jegyzem meg magamban -, itt is az a szokás, ami nálunk. De nagy a különbség: Benkő bácsinak két csirkét adott édesanyám, a rektorprofesszornak meg egy zsák búzát az édesapám.

Értékes, de ártatlan ajándékok ezek. Minden szülő hozott valamit, egyik sem számíthat arra, hogy az ő fiát Kis uram megkülönbözteti majd a többitől. Egyszerűen: ősrégi szokás ez, a tisztességtudás megnyilatkozásának egyik formája. Hiába hozott zsák búzát édesapám Kis uramnak, félve lépek be az írószobába, amikor a sor ránk kerül. Láttam én már előző nyáron a nagybaconi templom szószékében ezt a kis termetű, széles vállú, pocakos, kopaszodó fejű embert. Itt, a nagybaconi templomban folyt le az erdélyi református zsinat, s emlékszem, világosan emlékszem a nagy, kerek fejre, a nagy, csillogó-villogó szemekre; nem feledtem a kissé rekedtes hangot, melyen a felszentelendő ifjú papokat egzaminálta. Ez a kis, de hatalmas ember fog most engem megegzaminálni.

Belekapaszodom édesapám kezébe, félve nézek föl a nagytiszteletű úrra, akinek, úgy tetszett, most nem csillog-villog a szeme, hanem mosolyog szelíden, biztatóan. Még nem tudom, hogy vannak emberek, akiknek mindvégig gyermekszemük van, de érzem, hogy ennek a hatalmas embernek olyan szeme van, mint egy gyermeknek: elmúlt a félelem, bátran veszem kezembe a könyvet, a Kis uram nyújtotta könyvet.

- Nyisd fel, fiam, ahol tetszik - mosolyog Kis uram, aki kicsinységemre való tekintettel a második elemibe akar beírni.

Felnyitom a könyvet, egy pillanatra zavarodottan állok meg: hiszen ez nem magyar könyv! Pedig a betű - „magyar”, de a szavaknak semmi értelme. Latin könyvet nyomott a kezembe Kis uram. Világos, hogy a c-t nem olvastam k-nak, a t-t sem c-nek a magánhangzók előtt, de csak úgy vágatok át a sorokon.

- Elég, fiam, elég - simogat meg kezével és gyermekszemével Kis uram, s abba a nagy könyvbe nyomban beír.

Velünk együtt jött be Benedek Sándor bácsi is Zoltán fiával. Egy fejjel magasabb ez a fiú, mint én. Rajtam háziszöttes ruha (édesanyám keze szötte-fonta), Zoltánon úrfis ruha, amint-hogy az is ő: úrfi.

- No, fiam, téged nem is olvastalak - mondja Kis uram, s beírja a nevét.

Amikor kijöttünk, mondja Sándor bácsi édesapámnak:

- Ej, de féltém, kedves bátyám, hogy az én fiammal is olvastat Kis uram. Magyarul is akadozva olvas még.

Lám, elég korán észrevettem már valamit, amelyhez hasonlóan gyakran lesz még részem pályám folyamán. Velem nemcsak azért olvastatott próbát Kis uram, mert kicsike vagyok, hanem azért is, mert háziszóttos a ruhám. Mért nem olvastatott próbát Zoltánnal? Mert Zoltánnak bolti ruhája van. Mert Zoltánnak szolgabíró az édesapja, az enyém meg gazdaember.

Még nem léptem át a kollégium küszöbét, s már tanultam valamit. Egy szót sem értettem a könyvből, melyet Kis uram olvastatott, s mégis sokat tanultam. Olyan sokat, hogy megfájdult belé - nem a fejem, hanem a szívem...

A vén kollégium elé kanyarodik a szekerek, ott már várnak reánk a kisbaconi diákok. Együtt hordjuk be a kisdíák cókókját egy földszintes szobába. Boda Elek hátára kapja a szalmazákot, mely hazai szalmától domborodik; Benkő Ádám egymaga viszi az én kis karikás ágyamat, mely valamelyik nagydiák ágya alá fog kerülni. (Vajon kié alá?) Benedek Jóska meg Anti a ládámat fogják fölön, énnekem marad a tarisznya: bartamisz körte benne. Legkedvesebb pajtásom, Gergő, aki csak azért jött velünk, hogy még egy-két napot kéz a kézben járassunk-kelhessünk, búsan viszi a túrós dézsát meg a szilvaízes fazekat - hej, miért is nincs kedve a tanulásra, most itt maradna ő is! Oly szépen elférnénk ketten egy karikás ágyban...

Kétoldalt, a fal mellett három-három ágy, egy meg a szoba közepén, rajta barnult, összevissza faragcsált födél: ez az asztal. Nappal asztal, éjjel ágy. Ezen az „asztalon” fogunk majd ebédelni, néha vacsorázni is, s ekörül ül esténként tíz nagy- és kisdíák, magolva egy szál fagygyúgyertya mellett. Nem lehetetlen, hogy néha-néha két szál gyertya is fog pislákolni ezen az asztalon.

Kétablakos a szobánk, nagytiszteletű Bacsoni Ádám uram udvarára nyílik: ő az első papja az udvarhelyi református egyháznak. Ebben a kétablakos szobában tíz nagy- és kisdíák alszik, ki nagy, ki karikás ágyban, de van köztünk egy kis diákszolga is: ennek már karikás ágya sincs, az ő ágya az én ládám, az én ládámnak kopasz fedele. Párnája a szóttos kabátka, takarója a zekéje. Soha nem hallottam neve van: Leopold. Mindjárt megtudom, hogy gazdag úriember volt az apja. Tönkrement, meghalt. Saját kezével vetett véget életének. Édesanyját a bánat vitte sírba. Leopoldon megkönyörült egy nagybácsija, beadta a kollégiumba - diákszolgának, de már sem karikás ágyat, sem párnát, sem takarót nem adott neki. Leopold, amikor először láttam, ládán üldögélt, a más ládáján, az ajtó mögött, félénken szipogott: úgy látszik, épp az elébb sírta ki magát szíve szerint.

Diákszolga... Mi ez? Diák is, solga is. Minden szobában három, nagyobb szobákban négy solga, a többi - „tanítvány”. Ki lehetett az a vaskalapos, alacsony gondolkozású ember, akinek agyában ez a megalázó osztályozás gyermek és gyermek közt megszületett? Íme, én „tanítvány” vagyok, mert az édesapám hatökrös gazda; Leopold solga, mert apátlan, anyátlan koldusnál is koldusabb fiú. „Tanítvány” vagyok, mert édesapám fizet egy esztendőre öt forint huszonöt krajcárt „tan-” és „lakdíj” címén: egy nagydiáknak, aki öt-hat gyermeket, délután öttől-hatig, előkészít a másnapi leckére, öt pengő forintot - egy esztendőre. „Tanítvány” vagyok, mert édesapám Szabó Dánielné asszonynak egy esztendőre huszonegy pengő forintot fizet, aminek ellenében Szabóné asszony minden héten süt nekem három kenyeret egy félvéka lisztből; minden héten egyszer, amikor a sor reám kerül, főz egy nagy fazék levest két font hússal (egy font hús ára hat krajcár); s minden héten vacsorára egyszer egy fazék fuszulykát, melynek megszírozására két krajcár ára szalonnát visz neki - az én solgám. Az én diáksolgám. Szabó Dánielné mossa ki ingecskémet, gatyácskámat; ő sűrűzi ki a hajamat minden

szerdán és szombaton délután. Hát a Leopold haját ki sűrűzi ki? Senki, senki. Törődik-e valaki az ő boglyas hajával, s ha boglyas haját ellepik a bogarak? Senki, senki.

Alig kezd nyílani, nyiladozni a szemem, kedvetlenítő igazságtalanságokba ütközök.

Hozza az ebédet Boda Elek; ő a „főzető” diákszolga. Több ennél: az én szolgám. Még ennél is több: az én gyámom. Mert ő nagy legény, s bár csak második gimnazista, már a huszadik esztendő tapon... Unokatestvérek vagyunk: én „tanítvány”, ő szolga. Mi heten, tanítványok, asztal mellé ülünk, a három diákszolga üldögél a ládákon, s nézi sóvárgó szemmel, keseredett szívvel, amint kanalazzuk a levest, esszük a főtt húst. Hiszen, vékony ebéd ez, nagy karéj kenyérral pótoljuk, de én mind azon tűnődöm: mért nem ebédelhet az a három fiú velünk? Boda Elek bátyja, Sámuel, szolgállegény édesapámnál, de ő is, a másik szolgállegény is a mi asztalunknál eszik. A cseléd - a család tagja. Hát Boda Elek, Leopold s a többi Leopoldok mért nem tagjai ennek a diákcsaládnak?

Amikor mi felkelünk az asztaltól, ők is leülnek; megosztóznak a maradéklevesen és húson. Ki sem mossák a tányért, úgy merik belé a levest. Nekik is éppen egy tányér leves jut, mint nekünk; oly kis darabka hús, mint nekünk, de mégiscsak maradék ez, mégiscsak megalázó ez. Úgy szeretném magam mellé ültetni Boda Eleket, akit én Elek bácsinak tisztelek, hisz jó tíz esztendővel idősebb, mint én; és úgy szeretném magam mellé ültetni Leopoldot, akinek mindig sírásra áll a szája, még ha mosolyog is. Ó, szegény Leopold, mire jutottál! Mesélik a háromszéki diákok, hogy bársonybugyogóban járatta mamája, kényeztette, becézgette - csuda-e, ha torkát a sírás mindig fojtogatja?

Az asztalfőn a „primárius” ül, a szobafőnök. Benedek György a primárius. Finom, puha testű fiú. Puha az arca, a keze, a haja, a szénfekete haja, mely gondosan simul fejére. Brassai Benedek János a „secundárius”, a kollégium első hegedűse, ő osztja ki a levest a tanítványoknak, a primárius osztja tíz szeletre a húst. Mint minden diák, szereti a szegyes húst, s mert ő választ először, mindig az övé a szegye, ez a kemény, porcogós húsdarab, mely voltaképpen legkevesebbet érő része a marha húsának, de hát - porcogós! Íme, újabb igazságtalanságba ütközök alig nyíló, nyiladozó szemem, s megállapítom az első hét végén, hogy a porcogós szegyhús éppen tíz esztendő múlva kerül rám, amikor majd én is primárius leszek valamelyik szobának. De hallom, hogy kárörömmel beszélnek egyik szoba primáriusáról, aki tavaly is primárius volt, most is az, mindennap megparancsolja a főzető diáknak, hogy olyan húst vegyen, amelyikben nagy darab szegye van. Ezt mindig ő eszi meg, s ő a legsoványabb diák a kollégiumban: csupa csont és bőr. Ez kissé lecsöndesíti háborgó lelkemet: lám, a primárius igazságtalan, de igazságos az Isten! Szinte félve fűzöm az előző mondat végéhez: O, sancta simplicitas! Mert egyszer már megégettem a kezemet e felkiáltás miatt. Arról kellett nyilatkoznom, hogy gyermekkoromnak melyik volt a legkedvesebb karácsonya. Az, feleltem én, amikor karácsony reggelén a pajtánkban született egy bocika, s édesapám ennek a bocikának a bőgését nekem ajándékozta. Boldoggá tett ez az - ajándék. S hozzá tettem: O, sancta simplicitas! Ó, boldog gyermekkor! És ekkor megírták rólam, micsoda elmaradt ember a gyermekek írója, aki az ostobaságot, a maradiságot magasztalja! Hát, Isten neki, újra kiáltom: O, sancta simplicitas!

Igen, lecsöndesítette háborgó lelkemet a hit Isten igazságosságában. Nem szégyeltem: így volt. Nem szégyeltem: ma is hiszek benne. Ma, amikor ezer okom arra, hogy megrendüljön a hitem...

Őrizem régi, elfakult írások közt azt a kis füzetecskét, amelybe napról napra be kellett jegyezni az első esztendő kiadásait: összesen ötvenöt pengő forint. A liszt s minden egyéb élelmiszer, az espónak nevezett vékony ebéd pótlása - nem számít. Otthon is elfogyasztottam volna

annyit, talán többet is. A ruha sem számít: a kalap s a csizmácska kivételével minden a háztól telt ki. Csak néhány forinttal kell vala többet fizettetni minden tanítvánnyal, néhány véka liszttel kellett volna megadóztatni minden tanítvány apját: nagyobb karéj kenyér jutott volna tanítványnak is, szolgának is. S ha a messze jövőndőbe lát a múlt, nem tesz különbséget gyermek és gyermek közt; nem szolgáltatja ki egyikkel a másikat, de szépen megosztja köztünk a munkát. A nagy diákok felváltva járnának a mézszárszékre, vinnék a húst a gazdasszonyhoz, délben meg behoznák az ebédet. Felváltva hordanák a vizet a piaci kútról, s felváltva vinnék a tányérokat a gazdasszonyhoz, ott tisztára mosnák, s úgy hoznák vissza. A kicsi diákoknak maradna a szoba kisöprése. A nagydiák nem subickoltná ráncos szárú csizmáját a kisdíákkal, de kisubickolná maga. Ki-ki a magáét. Mindenki dolgoznék, erejéhez mérten, amint illenék ebben a diák-köztársaságban - ó, de sok úrfi nem züllik el később, ha így nevelődik!

Így kellett volna, ugye, de nem így volt. Hát hogy is volt? A főzető diák fölkel virradatkor, megy a mézszárszékbe, mégpedig sietve, nehogy társai elhalásszák előle - a szegyes húst. Onnét megy a gazdasszonyhoz, átadja a húst, siet vissza a kollégiumba; ott, ha tetszik, eléveszi a könyveit, magol, ha nem: senki sem kéri számon tőle, vajon a leckéjét megtanulta-e. A vízfordó is szalad kora reggel a piacra, a szivattyús kútból telecsorgatja a füles, hosszúkás faedényt (kártyának hívja a székely), az is siet vissza a kollégiumba. Ha legalább két kártya volna, könnyebb volna a dolga, de egy van, s ez hol balra, hol jobbra húzza szegényt, amint hol a jobb, hol a bal kezében cipeli, ő szalad délben a gazdasszonyhoz a tegnapi ebédről mosatlan tányérokkal, mert a kollégiumban nincs meleg víz. Vele egyszerre szalad a főzető, az ebédért, akivel bizony megesik télen, amikor síkos az út, hogy elvágódik, ezer darabba törik a fazék, a leves ott fagy meg az utcán, csak a hús marad meg, azt felszedi, hozza: itt az ebéd, egyetek!

Este hol ez, hol az hozza el a fuszulykavacsorát. Minden este fuszulyka! Néha úgy összesülfő, hogy még az éhes diáknép sem eszi meg. Azzal laknak jól, hogy az összesült-főtt fuszulyka közepébe beállítanak egy szál faggyúgyertyát, aztán körülülük az asztalt, s éneklik:

*Gaudeamus igitur,
Juvenus dum sumus!*

De időnként puliszkalisztet, túrók küldenek hazulról az édesanyák, s ilyenkor nagyurak vagyunk: túrós puliszkát vacsorázunk. Laetum nuntium (örvendetes üzenet) a hazulról küldött harapnivalóknak a neve, s ez közös, ez mindnyájunké: a legfukarabb diák is kénytelen közprédára dobni a hazait. De mert a fuszulyka a rendes vacsora, fuszulykásoknak csúfolnak a suszterinasok, annak csúfolnak a pápista diákok is, de nem maradunk adósok a pápista diákoknak, s visszakiabáljuk: Lencsések! Igen, a kálvinistáknak fuszulyka, a pápistáknak lencse a vacsorája. Egyébként szent a barátság köztünk: a nagyobb pápista diákok gyakran belopódnak a kollégiumba, a kálvinista pajtásokhoz, merthogy nálunk szabadabb az élet, itt füsttengerben úsznak a szobák, s könnyen csempésződik be egy-két kupa bor is... De visszatérek a diákszolgákhoz, mert még nem mondtam el a munkájuk javát. Amíg szerdán s szombaton Szabó Dánielné asszonyom az én hajamat sűrűzi, sűrű portengerben úszik a kollégium kettős udvara: az összes diákszolgákat kiharancsolja a „kontra”, a kollégium legöregebb diákja, aki már teológiát végzett: a rendnek, a tisztaságnak legfőbb őre ő. Ez „közmunka”, ugye, de nekünk, a tanítványoknak, semmi közünk hozzá. Mi vagyunk a nagy többség, mi piszkíthattunk legtöbbit, tehát a kisebbség söpör, tisztogat utánunk.

De leszáll az est, megszólal a csengő a toronyban, hangja végigcsendül a városon, elszáll a rétre is: jó fertályórát húzza a soros csengető diák, hogy ha valamelyik kint kószál, kapuzárás előtt beérjen a vén kollégium falai közé. Nyolc órakor bedöndül a nehéz kapu, kétszer meg-

fordul csikorogva az idomtalan nagy kulcs, a csengető diák beviszi a kontra szobámba, az ajtó sarkánál szegre akasztja - most már aki kint rekedt, a kontra híre-tudta nélkül be nem jöhet. Egy osztálytanító teológus s a csengető diák sorra benyitnak a szobákba. Elöl megy a csengető diák, kezében egy vastag, háromszögű bot, a három sima oldal beragasztva papirossal, ezen a három papírszeleten felírva az összes diákok neve.

- Jó estét! - köszön a diák. - Jelen vannak az - urak?

- Jelen! - feleli a primárius - ha senki sem hiányzik. - Aki nincs jelen, annak a neve után jelt tesz a diák, s írásban jelenti a kontrának, hogy ki nem volt otthon.

Van az első emeleten, a lépcső mellett, egy kis szoba, utcára nyíló. Egy asztal, egy szék, egy kis érckályha: ez az egész bútorzat. Ide ül be kapuzárás után egy nagydiák, itt várja, lesi éjfélig, vajon húzza-e meg valaki a csengőt. Sokszor ugratják fel arra járó kaptos emberek, mérgesen csapja be az ablakot, aztán ismét leül az asztal mellé, olvas a faggyúgyertya mellett - vajon, mit olvas? Bizonyosan Jókai-regényt. Ha diák csenget, leszalad a kontra szobájába, a kulcsot leakasztja a szegről, kinyitja a kaput, följegyzi a belépő diák nevét s azt is, hány óra, hány perckor jött haza. És megy reggel erről a szomorú jelentés a rektorprofesszorhoz: aláírja a diák is, a kontra is. De szemben, a kálvinista templom tornyában tizenkettőt üt az óra, s a diákvigil boldogan siet fölverni legédesebb álmából a másik diákot, aki éjfélről kapunyitáshoz a vigil.

Hiszen, nem kellemes dolog ez a vigilkedés, ritkán is kerül sor egy-egy diákra, bár csak a hetedik és nyolcadik osztályosok vigilkednek, de a diákszolgák vigilkedése mellett valóságos nagyúri állapot. Mind a három nyílt folyosón egy-egy diákszolga őrködik éjfélig s egy-egy éjfél után. Kis diákszolga, nagy diákszolga, mindegy. Sétálnak körben a folyosón, meg-megállnak, figyelnek: nem surran-e ki valamelyik diák a folyosóra, s nem - piszkít-e oda? Ha megesik a baj, s nem éri tetten a tetteit, jaj neki! Mert reggel a kontra bejárja a folyosókat, őt követi az éjszaka hat vigilje, s akinek a folyosóján rondaságot talál, azt lekapják a húsz körméről - és rá veret a kontra úr szegényre hármát, ha több rondaság találtatott, hatot is. Nagy veszekedéssel, sírással-rívással folyik le ez a körmenet. Az éjfél előtti vigil esküdzik, hogy ő éjfélkor tisztán adta át a folyosót; az éjfél utáni meg esküdzik, hogy amikor körüljárták a folyosót, ott volt a piszok. A kontra igen egyszerűen tesz igazságot: kiporoltatja a nadrágját mindkettőnek.

Ez így, könnyedén elmondva, ugye, humorosnak látszik? De képzeljétek egy téli éjszakát, húsz-harminc fokos hideggel, ami nem ritkaság a székely havasok alján; képzeljétek hozzá egy tízesztendősi fiút, akit éjfélkor felráznak legédesebb álmából: jere ki, vigyázz reggelig, a meleg szobába visszamenned egy percre sem szabad - nem égbe kiáltó lelketlenség történt-e ezzel a kisfiúval? A kapucsengetésre vigyázó nagydiákok jól befűtött szobában olvassák Jókait, ezek meg fagyoskodnak a dermesztő hidegben: csuda-e, ha vissza-visszasompolyognak a meleg szobába, ott ülnek, ülnek a lánán, s egyszerre csak bekoppan a szemük, reggel ott találják a kopasz lánán összezsugorodva, alusznak, álmodnak - vajon, miről álmodhatik egy ilyen gyermek? És reggel megvan a baj, a szörnyű nagy baj. Itt is egy folt, ott is egy folt. Ki bolond, hogy sötét éjjel, hidegben, lebotorkáljon a második emeletről, az „alsó” udvarba, ahol sötétlik, búzlik egy otromba nagy épület; tapogatózva a vaksötétségben, amikor sietős az útja, igen sietős?...

Rémüldözve gondolok arra ma is: hátha szegény ember az édesapám, s nekem is künn kell dideregnem a hideg éjszakában. Nézegetem a nyolcesztendősi gyermekeket, nézegetem, nézegetem: micsoda apró emberke voltam én, amikor leszakadtam az édesanyai kebelről! Egy beteges, nyurga legény a „gyámom”, a védelmezőm: szegény Boda Elek, akinek utána károg-

nak a diákok, s mert folyton az ő sarkában látnak, már az első héten kárognak utánam is: kár, kár, kicsi varjú, kár! Gyenge mellű, köhögős Boda Eleknek csakugyan kissé rekedtes, károgós a hangja. Kész a csúfnév: varjú. S kész az én csúfnévem is: kicsi varjú. Nem győzők most annyit mosolyogni ezen, mint amennyit sírtam akkor. Talán egy gyermek sem sírt annyit, mint én. Egynek a szíve sem sírt úgy vissza tán a falujába, mint az én kicsi szívem.

Milyen nagy kedvvel jöttem ide, s szeretnék már hazarepülni, soha, de soha el nem hagyni édesanyámat. Benkő Gergőt, mesemondó Rigó Anist s öccsét, Andrist, aki mindig füttyöl s pattogat kenderostorával... Egyszer meg is kísérelem a szökést: míg a kisbaconi diákok kiütöst játszanak a réten, észrevétlen félresompolygok, megyek, mendegélek az öreg fűzfák közt. Nem messze fehérlik az ország útja: ha én ebbe beleállok, addig megyek, mendegélek, amíg szépen hazaérek. Kikerülök az országútra, felém mosolyog egy falu. Udvarhelytől egy futamodás. De a diákok észreveszik eltűnésemet, hallom a kereső, kiabáló hangjukat, aztán megpillantanak, rosszat sejtnek, megfutamodnak, megfutamodom én is: a falu végén érnek utol. Keservesen sírok: eresszenek, eresszenek, haza akarok menni!

- Haza? - nevetnek a diákok -, hiszen ez az út Csíkországba vezet!

Kisül, hogy éppen ellenkező irányban akartam megszökni. Nagy, négyszögű tábláról lemered rám a falu neve: Bethlenfalva.

Szép gyöngén kézen fognak, úgy vezetnek vissza a rétre, onnan be a városba, ott is a piacra, ahol sorban állnak a gyékényfödeles szekerek, szekereken sárgadinnye, görögdinnye, szőlő. Benkő Ádám vesz egy nagy sárgadinnyét, azt szeletekre vagdalja, mindeniknek jut egy szelet. Vesz szőlőt is, s biztat: egyél, Elekecske, egyél. Eszem, eszem s szép lassan megvigasztalódom. Arcomon felszárad a könny, s vidám kedvű diákok közt felvidult szívvel megyek vissza a vén kollégiumba.

Négy elemi, nyolc diákosztály: ez a vén kollégium. Az elemi osztályosokat cellistáknak nevezik. A diákosztályokba járók: kollégysták. Az első és második elemi osztály növendékei majd mind városi gyerekek. Csak azokat a falusi gyerekeket degradálja le a második elemibe Kis uram, akik még silabizálva olvasnak. Csudálkozva látom, hogy az első s második elemisták közt is alig akad oly kisfiú, mint én. Úgy látszik, gyermekük iskolába járatásával az urak sem sietnek. Ki-ki akkor adja iskolába a fiát, amikor neki jölesik. Talán még az urak sem sejtik (hát én hogyan sejténém?), hogy svábhegyi villájában most törli fejét a népiskolai törvényen Eötvös József, akinek *Megfagyott gyermek*-ével Isten házában megrikkattam a kisbaconi fejérmépeket. Ez a törvény fogja iskolába kényszeríteni a hatéves gyermeket. Ez a törvény fogja megakadályozni, hogy egy osztályban, egy padban szorongjanak kamaszodó fickók s öklömnyi emberkék. Az osztályban, amelybe én belépek, ez a kép: kamaszodó fickók, tíz-tizenkét éves fiúk, s ezek seregében egy félénk, szepegő fiúcska, akinek szeméből egy tréfás szó is könnyet fakaszt. A tanító, hosszú, nyurga, teológiát végzett diák, a második osztályból feljötteket ülteti az első padokba, mégpedig grádus szerint: legelől a kitűnők, aztán a jelesek, jók, elégségesek, ők a „beérkezettek”, akárcsak azok az írók, akik a közhit szerint (néha annak ellenére) - beérkeztek, szóval: megilleti őket az első hely, még ha nem is illeti meg... Mi, most jöttek, vagyunk a kezdők, tehát hátul a helyünk. Alig van köztünk néhány úri-gyermek, a nagy többség, az egész osztálynak nagy többsége gazda- meg napszámosgyerek. A háromszéki meg erdővidéki fiúk fekete meg szürke posztóharisnyások, egyik-másik vitézkötés és brassói posztónadrágban feszít, az udvarhelyszéki fiúk fehér harisnyások: itt még ragasz-kodik a nép az ősi színhez... A fekete meg szürke színt elnyomja a fehér. Fehér harisnya, durva, patkós csizma, magas tetejű, széles karimájú kalap, kurta zeke, mely alól ki-kivillan a

kendering, sőt az is oly kurta, hogy a harisnyakötésből mindegyre kisiklik: ezeken a fiúkon a ruhának egyetlen darabja sem árulja el, hogy - diákok...

No de türelem, majd kicsinosodnak szép lassacskán ezek a feketére sült arcú fickólegénykék, és sokan előkerülnek majd a második, de még az első padba is.

Szeretnék valahol helyet találni, s addig löknek, lökdösnek hátrább, míg szerencsésen hátra-
taszigálnak a legutolsó padba. Tovább nem lehet, mert ennek a padnak a háta már a falnak
támaszkodik. Itt húzódunk meg Leopolddal, szorosan egymás mellett: egy az, mert szeretjük
egymást, más az, hogy Leopoldnak nincs könyve, nekem pedig van. Ránk illik a nóta:

*Én is árva, te is árva,
Bújjunk egymás árnyékába!*

Kettőnk közt ugyan ő az igazi árva, de félárvának én is beillek, oly igen gyámoltalan, félénk,
gyenge szívű vagyok.

A tanító szomorúan, mai szemmel visszanézve: csüggedten lépdegél az első pad előtt, meg-
megáll, hosszan eltűnődik, mint hosszú lábú gólyamadár: mit kezdjen ezzel a mindenünnen
összeverődött, hetven-nyolcvan főnyi csapattal? Végre felszólítja az első fiút: olvass. Egész
héten nem csinálunk egyebet: olvasunk. Nem akarok hinni a fülemnek: az első padbeliek
baktatva, vontatottan olvasnak. A második, harmadik padbeliek el-elakadnak, silabizálnak.
Mire a sor reám kerül, már nem az vagyok, aki néhány nappal elébb. Ott áll a gólyalábú tanító
az utolsó pad szélén, fejét szüntelen hajtogatja, közbe-közbe mondogatja: jól van, jól van, én
meg olvasás közben is észreveszem, hogy az első padbeliek, meg a többiek is hátranéznek, s
hallom, amint suttogják: a kicsi varjú, a kicsi varjú.

Hiszen a kicsi varjú csúffá tette a városi gyerekeket, de az olvasás mégiscsak sírással vég-
ződik.

- Mért sírsz? - kérdi megütődve a tanító.

Nem felelek.

- Mért sírsz? - kérdi újra.

Nem felelek.

Akkor feláll Leopold, s mondja:

- Azért sír, instállom, mert kicsi varjúnak csúfolják.

Nádpálca volt a tanító kezében, mérgesen lecsapott az asztalra: Csend! Elnémult az osztály.
Aztán egyszerre húszan is felálltak, csupa falusi gyerekek, úgy mutogattak a városiakra: Ez is
mondta: kicsi varjú! Az is mondta: kicsi varjú! Erre meg felálltak a városiak, s kórusban
kiabálták: Nem igaz! Nem igaz!

Látható ebből, hogy a falu és város harca nem az Úrnak 1919. esztendejében tört ki - régibb
keletű az.

- Csend! Csend! - csattog a nádpálca a padon, majd városi és falusi gyerekek hátán elegyesen -
s ezzel falu és város harca elintéződik...

El, az osztályban, de kitör újra, amint az udvarra kikerekedünk.

- Kicsi varjú! Kicsi varjú! - kiabálják felém a városi gyerekek, aztán szaladnak is, bizony, nem
előlem, de a kamaszodó fickók elől. Akit megfoghatnak, döngetik, öklözik, földhöz vágják, a
porban meghengergetik: nesze, nesze, porcelánfenekű! Kell-e még? A következő napokban
már csak ritkán s nagy messziről hallom: kicsi varjú! Kicsi varjú! - s egyszerre csak vége

szakad falu és város harcának az én kicsiségem körül. De még sokáig idegenül, félve nézem a bársonybugyogós fiúkat. Ugyan, sejthettem-e, hogy majd egyszer egy ilyen bársonybugyogós fiú szíve forr össze a szívemmel... Hogy kart karba öltve, összefonódva sétálunk a Küküllő partján? Ábrándozunk, fellegrákokat építünk, jósolgatva egymásnak nagy, szép jövőndőt, babérkoszorút. Együtt keresi, szedegeti a székely népköltészet vadvirágait, a bársonyruhás s a posztózekés fiú - ugyan, sejthettem-e?

A jövőndő nekem még a - szüreti vakáció. Már csak annyira van a jövőndő, hogy a hatheti „diligenciából” eltelt négy hét, két hét múlva jön a Pista meg a Fecske, hazaröpítenek édesanyám kebelére. Az osztály, különösen reggelenként, összefoly a szemem előtt, mintha köd gomolyogna a borzas meg a simára fésült fejek fölött. Mintha falra vetett árnykép volna a gólyalábú tanító. El-elsuhan az első pad előtt, meg-megáll, néha falnak veti a hátát, s ilyenkor úgy érzem, hogy rám mered a szeme. Félve húzódok Leopold mellé, bár szóról szóra, betűről betűre bevágtam a leckét - igen, így kívánja ez a szomorú ember, így kívánják a többiek is mind: tanítók és professzorok. Magolunk és magolunk. A bátrabb gyerekek „kihívják” az előttük ülőt, s ha eredményesebben magoltak, ott mindjárt helyet cserélnek. Meg-megesik, hogy egy órán tíz-húsz grádussal is alább kerül, aki a leckét szóról szóra, betűről betűre be nem magolta. Hiába tanítja a Szentírás, hogy „a betű öl, a lélek az, mely megelevenít” - lelketlenül ölnék a betűvel. A gólyalábú, szomorú tanító soha semmit meg nem magyaráz, csak olvastatja, hol ezzel, hol azzal a holnapi leckét, s óra végén kiadja, hogy hányadik laptól hányadikig kell szóról szóra, betűről betűre bevágnunk. Közbe-közbe rácsap hol az asztalra, hol valamelyik padra nádpálcájával, ha erősen zümmög-zummog a méhkas türelmetlenkedő népe: ez a magyarázat. Engem nagy ritkán szólít fel, mivelhogy a holnapi lecke felolvas-tásával s a kihívásokkal telik el az óra. Gyámoltalanul húzódok meg Leopold árnyékába, nem hívom ki az előttem ülőt, mert nem akarom elhagyni legjobb barátomat, aki, szegény, nehezen tanul: még nem tudom, azért-e, mert gyenge fejű, vagy azért, mert lelke folyton egyebütt jár, bizonyonnyal legtöbbet az édesapja s anyja sírja körül. De ha nem is ragaszkodnám Leopoldhoz, nincs merszem a kihívásra: hátha egy szót elvétek. Érzem, hogy már rég az első padba ülhetnék, de nem akarok ott ülni. Én már sok zsoltárt tanultam a kisbaconi iskolában, s benne volt egyikben ez a sor: A csúfólódóknak nem ül ő székébe... Egy-egy bátrabb falusi fiú a kihívásokkal előkerült az első meg a második padba, én is elé év végén a másodikba, a grádusban tizenhatodiknak. „Színegyesem” volt mindenből, s mögöttem még négy-öt fiúnak. Vagyis: húsz gyermek szóról szóra, betűről betűre vágta be a leckét. A negyedik elemi végén, kihívás nélkül nyomulok előre hatodik kitűnőnek, s jutalomkönyvet is kapok, egy kis könyvecskét: az Új testamentumot. Kapok könyvet, de nagy ára van ennek: el kell hagynom Leopoldot. Már csak a szobában, az udvaron bújhatunk egymás árnyékába, ő, szegény, ott rekedt az utolsó padban. Ki súg neki ezután?

Maradt-e valami lelkemben mindabból, amit a harmadik meg a negyedik elemiben tanultam? Nem maradt egyéb: egy könyvnek a címe. *A magyar nemzet története* az, írta Rajcsányi János. Minden fejezet fölött egy-egy királynak a neve, s a név alatt: mettől meddig uralkodott. Ezzel az egy könyvvel tanultam többet, mint amennyit a kisbaconi iskolában, egy könyvvel többet két esztendő alatt. A *Flóri könyvé-t*, melynek hatéves koromban minden versét tudtam, ma is szinte végig tudnám mondani; István bácsi kalendáriumának nem egy történetét máig sem feledtem el; ma is látom a képet, amint Dobozi Mihály lovára kapta hitvesét, száguld az üldöző törökök elől, s Kisfaludy versének (Dobozi Mihály és hitvese) még a betűit is látom; Eötvös *A megfagyott gyermek-e* kitűrülhetetlen gyermekkori emlék, s ím, a kollégium két esztendejéből csak egy könyvcím maradt meg. Egy könyvem s két tanító: mind a kettő hosszú lábú, nyurga legény. Az egyik szomorú, a másik jókedvű, ráncos, recsegős-ropogós csizmában illegó-billegő; járás közben, ülés közben is mindig rezegetti a lábát, mintha mindig rezgős

polkát járna. És volt ennek a lábát rezgetető tanítónak egy oly hosszú fűzfavesszeje, hogy a szoba egyik feléből a másik felébe ért. Ott hevert ez a vessző éjjel az ágya mellett, s virradat felé, amikor legédesebb a gyermek álma, felverte ezt a vesszőt, és átsuhintott az ő meleg ágyából mindazon ágyakra, amelyekben még a gyermekek édes hajnali álmukat aludták. Ez a vessző engem is felébresztett... Otthon az édesanyai csók, itt a vessző; sem ezt, sem azt soha, soha el nem felejttem.

Este tíz óra előtt nem szabad lefeküdni a gyermekeknek. A nagydiákok lefekszenek, amikor éppen nekik jólesik, az apró emberkék meg ott ülnek, üldögélnek a „nappal asztal, éjjel ágy” körül, egy szál faggyúgyertya mellett magolnak, bóbiskolnak, s tíz órakor a rezgőpolkás tanító, ha ugyan nem alszik, felkérdezi a leckét. Aki eldarálja, lefekhetik; aki nem, ott marad éjfélig is. Reggel öt órakor felkelés. Tél van, még csak hét órakor kezd virradni, ismét a faggyúgyertya mellé telepszünk, álmosan, fáradtan, kedvetlen, szüntelen cáfolva, de hiába, hogy „a hajnal a Múzsák barátja”...

Szeretnék, úgy szeretnék ide rajzolni valami édes, kedves emléket abból a két esztendőből, s csak egyet, egyetlenegy találok: amikor a harmadik osztály egzámenje után, a kisbaconi diákokkal gyalogszerrel indul a kilencedik esztendőbe járó gyermek - haza. Ma is fel-felkacag a lelkem, ha nézem apróbb unokáimat, s akkori magamat hozzájuk méregetve, erre az utamra gondolok. Délben vágunk neki a nagy útnak, szénás csűrben hálunk meg, aztán neki a Rika-erdőnek, ott Benkő Ádám somfabotot vág, megfogja az egyik végét, én a másikat, így húz maga után. Vasárnap, férfiak, asszonyok a kapuk előtt üldögélnek, rajtam igen sajnálkoznak a fejérmépek, de én vidám lelkű vagyok, repdes a szívem: már látom a falunk tornyát - már otthon is vagyok; édesanyám összecsapja kezét, nem akar a szemének hinni; ölel, csókol, aztán lehúzza csizmácskámat, ágyba fektet, vizes ruhával borogatja égő talpamat, és térül-fordul, visszaröppen hozzám egy tányér erdei számócával - ó, édes jó anyám, ennek az epernek illata, íze a kisbaconi temetőkertig kísér el engem!

Hetedik fejezet

*Ebben sok minden közt két különös emberről
s egy igen szomorú temetésről lesz szó*

Már harmadik esztendeje koptatom a vén kollégium udvarát, s még csak messziről, félve bámulom a professzor urakat. Voltaképpen oly kevesen vannak, hogy az csupa csuda. A négy elemiben s a négy alsó gimnáziumban teológiát végzett, szakállas diákok tanítanak, csupán egy professzor ereszkedik le közénk: Pataky Pál. Az állat-, növény-, ásvány- és vegytan professzora ő. Kevesen vannak, de így is alig győzi a csengető diák reggel hét-nyolc óra közt végigjárni őket, s jelenteni alázatosan, hogy a professzor úrnak ma, ettől eddig, ebben s ebben az osztályban - órája van. A napról napra váltakozó csengető diákoknak kell ezt számon tartaniok, nem a nagytiszteletű professzoroknak. Amikor kinek-kinek ezt jelentette, nyargal vissza a kollégiumba, fel a csengettyűs toronyba, lesi, várja, mikor kongat nyolcat a kálvinista templom toronyórája, s osztályba csengeti a diákokat. De két csengető diák van, az egyik a folyosó nyitott ablakából lesi a professzor urakat, s amint egynek felbukkan az alakja, aztán megy, mendegél lassan, méltóságosan az osztálya felé: bekiált a tornyocskába, mire megszólal a csengettyű, végigkíséri szavával a professzor urat. Külön-külön mennek rendszerint, s egy fertály óráig, kevés szünettel, szól a csengettyű, hirdeti mindenknek, akiket illet, hogy: némuljon el a földi lárma, mert jön, jön, közeleg isten után a legfőbb hatalmasság. Gyáva, kicsi szívem összeszorul, ha nagy ritkán e félelmetes emberek valamelyikét megpillantom, de lassanként felnyílik a szemem, s csudálkozással látom, hogy azok a nagydiákok (a legtöbbje szakállas legény) nemigen félnek a professzor uraktól, s a „földi lárma” csak akkor némul el, amikor nyílik az ajtó, s akkor sem mindjárt, de lassan-lassan, igen lassan némul el. Az ősidők-ből átöröklődött ceremóniák már haldokolnak. Haldokol a professzor urak csengettyűszóval való kísérése is. Csak messziről félelmetesek e nekem oly hatalmas emberek, azok a nagy szakállas diákok meg csak a mathézis professzorától félnek: egy az, hogy a mathézis igen nehéz tudomány, más az, hogy nagytiszteletű Korondi uram szörnyen goromba ember. Hiába szór néha villámokat Kis uram gyermekszeme, egy-két hízelkedő szóra lecsendesül, arca, szeme mosolyog. Esztendőről esztendőre eljártsszák neki ugyanazt a komédiát, amikor a világtörténelem folyamán a forum romanum megelevenítésébe kezd, így: De hah! Mi ez? Mi zaj? Micsoda pokoli lárma? Állatok bögése. Emberek ordítózása. Asszonyok jajgatása. Gyermekek sikoltozása, és egyszerre valamennyi diák felugrál, egymás hegyén-hátán rohan az ablakhoz: látni, mi van odakint.

- Csak tessék, tessék vissza - mosolyog meglegedetten Kis uram -, a forum romanumról beszéltek.

Szeretném ide varázsolni a nehéz lélegzetű ember egy-két szó után meg-megpihenő, rekedtes hangját; ide varázsolni diadalmasan körültekintő gyermekszemét, mely hisz, szentül hisz a diákriadalom komolyságában, esztendőről esztendőre, az első órától az utolsóig hisz...

Mint a vasgereben foga, oly egyenes, szúrós Korondi professzor szakállának, bajuszának minden szála. Szúrós a szeme is. Egyetlenegyszer láttam mosolyogni tíz év alatt. Volt egy szép kis leánykája, az a szép kis leányka egyszer csak elkezdett bicegni, aztán sorvadt, sorvadt, elsorvadt, kivitték a temetőbe, s akkor valami különös keserű mosoly ráfagyott a marós szemű ember ajakára: szúrt a szeme, fagyasztott az ajka - talán nem is volt igazi mosolygás, amit én láttam, egyetlenegyszer...

Hiányzik most nekem, hogy nem ismerhetem Mogyoróssy Szőke Józsefet, a filozófia s költészet professzorát. Ő még abból a régi világból való ember, aki nem viselt bajuszt, simára

borotvált arccal filozofált s írogatta verseit, rettenetesen rossz verseit. A versei igen rosszak voltak, de nagy, jó szíve volt: gyönyörű rétet hagyott a kollégiumra, s a szegény diákok részére mindenféle alapítványokat. Mindössze annyit kötött ki, hogy halála után a kollégium a verseit adja ki. Ki is adták. Egy-két példány ha elfogyott belőle, esztendőkön át lepte a por Mogyoróssy Szőke József verseit a kollégium könyvtárában, mígnem jutalomként szétosztották köztünk. Jutott belőlük a szekundás diákoknak is. Két esztendőben ez volt a jutalomkönyv. Hűségesen végigolvastam a talpig magyar s talpig rossz poéta verseit, íme, bizonyosság ez a négy sor:

*Küküllő partján vakarni
Sok pénzt csinál marhabőr,
Nem kell dolgot nem akarni,
Ha német, magyar embőr.*

S hogy magyarázója legyek e derék ember költészetének: az első két sorból azt tudjuk meg, hogy az udvarhelyi bőrcserző vargák, akik a Küküllő partján vakarták a marhabőrt, sok pénzt csináltak ezzel; az utolsó két sor meg azt mondja, hogy akár német, akár magyar az embőr, a munkát ne kerülje. Jól beszélt, bölcsen beszélt, nagytiszteletű uram, s igen szép volt a kertje, melyet ránk hagyott: ott én igen sokat andalogtam, igen sok rossz verset faragtam - legyen az emléke áldott!

De talán ideje már, hogy bemutassam a különös embereket, akiket a fejezet élén bejelenték. Ihol már jön is az egyik: két botra támaszkodva, nagy óvatosan tipeg egy magas, széles vállú, szintelen, puffedt ábrázatú ember. Nagy, kerek okuláré mögül előremered két nagy szem, nem néz sem jobbra, sem balra, mindig csak előre. Kevesen köszönnek neki az utcán: a szélütötte, kesernyés szavú, csipkedő, minden szavával maró embert, ha lehet, kikerülik. Javakorabeli ember, de családja nincs. Két öleb a családja, ezeket becézi, embert nem szeret, őt sem szeretik. Ma különnek mondanák Pataky Pált, de én e pillanatban gyermek vagyok, falusi gyermek, nem szabad még ismernem e szót, sőt, ha jól utána gondolok, a különös szót is aligha ismerém. Igen, jön, jődögél ez a végig megmerevedett ember, belép a mi osztályunkba, nagy nehezen felkapaszkodik a katedrára, hol feltolja, hol letolja pápaszemét, megmerevedik az egész osztály - megmerevedett professzor, halálos csendbe merevült gyermekek. Jaj, Istenem, de szeretnék a padok alatt visszabújni az utolsó padba, Leopold mellé. De itt kell szoronganom az elsőben, mert úgy tetszett a rezgőpolkás tanítónak, hogy a hatodik grádusba emeljen. Őt fiú ül előttem, mind az öt úrfi. Már kezdünk barátkozni, de jön ez a különös ember, szeme rámered az első padra, sorba állítja fel az előttem ülőket. Kikérdezi, melyik kinek a fia. Mind az ötnek ismeri az apját, s mind az öt gyermekhez van valami bántó szava. Látom, világosan látom, hogy az úrfiságuk miatt bántja őket ez az előkelő, úri családból való ember. Amikor rám kerül a sor, előbb a pápaszemen át mustrál, aztán magas, széles homlokára tolja a pápaszemet, kövér tokája, mint egy teli zacskó fityeg az állán, néz, néz, aztán színlelt csodálkozással kiált fel, kissé selypítve, kényesen:

- Jól látnak semeim? Mi azs apád, fiam?

- Gazdaember - mondom, s reszket a lábam, vacog a fogam.

- Gazsdaember? - álmélikodik a megmerevedett ember, s majd keresztül szúr a szemével. - Gazsdaember? S te hatodik vagy? Talán a te apád is vacsoráztatja a tanító urakat?

Zavarodottan állok, szeretnék föld alá bújni. Mit feleljek erre?

- No, sólj, fiam, sólj - mondd meg az igazsat!

Alig tudom visszafojtani a sírást, nagy nehezen nyögöm ki:

- Az én édesapámnál nem vacsoráztak.

- No, fiam, ezst beírom a könyvecskémbe. Van egy fiú, kinek azs apjánál nem vacsoráznak a tanító urak, s mégis hatodik.

Mindjárt elé is vette a könyvecskéjét, aranyos nyelvű ceruzájával befirkált valamit.

Hiszen, való igaz, hogy utánam még következett néhány úrfi az első padban - ha úgy tetszik a rezgőpolkás tanítónak, nem ültet elébük, s bár ne is ültetett volna: lám, ez a szerencsétlen természetű ember most rám uszítja ezeket a fiúkat, falu és város harca újra kitör. Való igaz az is, hogy a tanító urak el-eljártak ebédre, vacsorára a városi meg a közeli falusi úri szülékhez, de ez, ugye, így volt mindig, mióta a világ-világ, s így is lesz minden időben. Ugyan, kik voltak ezek a tanítók? Kisgazdák, napszámosemberek, szegény özvegyek fiai többnyire, akik diák-szolgácul éheztek át a kollégiumot; aztán mentek a nagyenyedi teológiára, ott folytatták az éhezést az ingyencipón, s négy év leteltével visszajöttek a kollégiumba osztálytanítónak. Egy szobában laktak velünk; ugyanazt a sovány ebédet ették, amit mink. Jövedelmük: vajmi csekély fizetés, s amit a három sátoros ünnepen szereztek mint legátusok. Bizony, rájuk fért, ha egyszer-másszor gazdagon terített asztalhoz ülhetének. S csuda-e, ha kedveztek a vacsoráztató szülék fiainak?

Mi tette ilyen kesernyössé, kegyetlen szókimondóvá ezt az embert, nem tudom. Sokat suttoztak titokzatos, rejtelmes életéről, ami a gyermekagnak érthetetlen káosszá zavarodott, s ma is csak sejtem, hogy miért húzódott vissza az emberektől, s mért csípte, marta azokat, akik útjába akadtak. Professzortársait sem kímélte, szemünk láttára, fülünk hallatára szégyenítette meg Kis uramat, aki szerencsétlenségére, épp akkor tévedt be az osztályunkba, amikor ez a kesernyés ember prelegált nekünk. Mert prelegált, s nem adta fel a leckét, mint a tanítók: ettől a laptól eddig szórul szóra, betűről betűre magoljátok be. Egészen más emberré vált, amint az ő kicsi tudományát (mert aligha volt nagy) közölte velünk. Áhítattal tapadt szemem a kövér tokára, úgy tetszett nekem, hogy ebből a hol felhúzódó, hol leereszkedő zsírzacskóból száll ki az a sok-sok érdekes dolog, amit egyik-másik állatról elmesélt nekünk. Igen élveztem csendes, halk, gügyögő beszédét, s mintha hájjal kenetetett volna minden szava, különösen azok a szavak, melyekben z meg sz fordult elő: az-zs-vé, az sz-s-é lágult az ő ajakán.

Igen, belépett Kis uram, mi felálltunk illendően, de még nem is inthetett, hogy ülünk le, a rettenetes ember szeme rámeredt Kis uramra, s monda, amint következik:

- Servus, Feri! Tán tüt áruls?

Kis uram arca lángba borult, zavarodottan hebegett valamit, s kisompolygott az osztályból... A megdöbbenés visszafojtotta az önkéntelen elékivánczó kacagást. Hiszen, Kis uram rektor-professzor volt, első a professzorok között. Joga volt belépni minden osztályba, megkérdezni a professzorokat, a tanítókat: meg vannak-e elégedve az osztállyal. S ím, szót se szólhatott, szégyenkezve sompolygott ki ez a hatalmas ember, akire én szorongó félelemmel néztem eddig.

Első eminensnek lenni nagy dicsőség minden időben, de ez a dicsőség terhes dicsőség: mindennap, minden órában készen kell lennie arra, hogy a második eminens kihívja. Tizenhúszan figyelik, hogy minden tárgyból jól bevágta-e a leckét, s jaj öneki, ha rajtakapják a nem-készülésen: összesúgnak a második eminenssel, biztatják: hívd ki! Itt az idő, most vagy soha! Nem tréfadolog ez. Az első eminens élete merő nyugtalanság. Újra meg újra szerencsét próbál a második eminens. Ezt is ostromolja a harmadik. A harmadikat a negyedik. És így tovább. Egy-egy eleven eszű, fáradhatatlan magoló egyszerre előretör a második padból az elsőbe, s

nem nyugszik meg, amíg az első eminens mellé nem kerül: szakadatlan ostrommal most ez nyugtalanítja. Micsoda nagy lelki nyugtalanság ez a gyermeknek, aki ott ül az első pad élén, s látja, mint közeledik hozzá a veszedelmes ellenfél: tegnap még tizedik volt, ma már ötödik, holnap - ki tudja, mit hoz a holnap? Jaj, be szép volna, de nagy öröm volna, ha a félévi egzámen után azzal köszöntenék be otthon: Első vagyok, édesapám! Végiggondolom ezt az örömet, de hirtelen nagy nyugtalanság száll meg. Nem is merek arra gondolni, hogy kihívjam az előttem ülőt. Valami azt súgja nekem, hogy ez a különös ember egyszerre csak megragad az üstökömnél fogva, s az első eminens helyére ültet. S valóban, aki maga is úrfi volt, mégpedig - mondják - igen előkelő úrfi, óráról órára csipkedi, mardossa az úrfiakat, aztán egyszerre csak lecsap a mennydörgős mennykő: föltesz egy kérdést az első eminensnek, nem tud megfelelni rá: ülj le! Tovább kérdi a másodikat, a harmadikat, a negyediket, az ötödiket: ülj le, ülj le! Rám kerül a sor, reszketve állok fel, ráhibázok a kérdésre, mint a kocavadász a nyúlra, ennek a különös embernek elég annyi, hogy az első eminens helyére ültessen.

- Te lesel ezután az első! - hirdeti ki diadalmasan a verseny eredményét, s hogy még jobban megkeserítse a legyőzöttek lelkét, hozzáteszi: Holnap délután jere fel hozzám!

- Igenis - hebegem félénken, szorongva, miközben a volt első eminens sírva borul a padra.

Ne mosolyogjatok, dráma, igazi dráma ez, apró emberek drámája ez. Sír a legyőzött, s a győztes a győzelmének nem örül. Már-már megbarátkoztak velem a fiúk, most bizonyosan gyűlölni fognak... Nincs örömem az elsőségben!

Hamar híre fut a kollégiumban, hogy „már megint mit csinált az a bolond Pataky”, de a falusi gyerekek ujjonganak, éljenzik az igazságot, olyan erősen éljenzik, hogy az osztálytanítónk dühösen kergeti szét őket. Egy kis, vörös képű ember most a tanítónk, az ő szobájában lakom, s látva-látom, hogy nem örül a diadalomnak. A „gyámom”, Boda Elek is szomorúan mosolyog, közben mindegyre a melléhez kap, görcsös köhögés fojtogatja, arca oly sápadt, hogy ijedten nézek rá. Már túl van a húsz esztendőn, volt egyszer sor alatt is, s még csak egy osztállyal lépett elébb, amióta itt vagyok. Ismételte a második osztályt, most ismétli a harmadikat: Istenem, Istenem, milyen furcsa lesz, ha egyszerre csak egy osztályba kerülök Elek bácsival! Fél-e, nem-e ettől a gondolattól, nem tudom, de félek én. Fáj kicsi szívemnek, hogy ez a nagy, nyurga legény óráról órára zsugorodik össze - miért is nem marad otthon? Túrna a földet, mint a bátyjai. De az együgyű szülőknek sejtelmük sincs arról, hogy ez az ifjú kétségbeesett harcot folytat a Betűvel. Azt sem látják, hogy már rég eljegyezte a Halál. Ők csak azt látják, hogy gyenge, vézna, paraszti munkára nem való, de éles a hangja, megtölti a templomot, s ma-holnap „kiszáll” valamelyik eklézsiába, dicsérni az Urat! Köhög, köhög, folyton köhög? Ettől a falusi ember meg nem ijed. Hány embert hallottak köhögni az emberi kor végső határáig! Hát csak köhögj, szegény fiú, köhögj. Amit a szülei nem tudnak, ő tudja jól: el van jegyezve a Halálnak. Hogy lehull a sárguló falevéllal. Ő azt is tudja, hogy szűk mellében egy vacogó téli éjszakán fogant meg a Halál csírája. Ott, a nyílt folyosón. Ahová éjfélkor állították ki. Örködni a folyosó tisztaságán. Mind tudjuk, csak az apja, anyja nem. Doktor az ő tüdején soha nem hallgatódzott. Köhögésével soha senki nem törődött - mit tehet egyebet a szegény parasztfiú: egyszer csak leesik a lábáról, ágyba fektetik, ahonnan „többé már föl nem kel”.

Hát igen. Boda Elek szomorúan mosolyog az én diadalom hallatára, de másnap anyai gondossággal öltöztet az audienciára, kifényesíti patkós, kopogós csizmáskámát, kikeféli a port a harisnyámból, az ujjasomból, a kalapomból: csokorra köti a nyakkendőmet, hátrafésüli a hajamat s úgy kísér el a Botos utcába, be annak a keskeny háznak az udvarára, melynek emeletén egymaga lakik a különös ember. Felkísér a jó fiú a garádicson, be is csönget helyettem az ajtón, öregasszony fogad, annak átad: a professzor úr rendelte ide ezt a fiút.

- Jaj lelkem, fiam, mit csináltál, hogy iderendelték? - renyekedik az öregasszony.

- Nem csinált ez semmi rosszat, nénemasszony - felel helyettem Boda Elek, s bátorít engem: ne félj, köszönj bátran, de nehogy kezet csókolj, mert a kézcsókolást igen utálja.

- Ne, lelkem, ne - int az öregasszony is, s azzal kinyit egy ajtót. Két öleb szalad elém mérges csatolással, de az öregasszony leszidja, s szégyenkezve kullognak félre. - Erre, fiam, erre - s újra ajtó nyílik: nagy, tágas szoba közepén, aranyozott szegélyű karosszékben ül a különös ember. Díszes hálókabát rajta, a nagy, vörös bojtok szinte földig érnek. Valóságos virágerdő körötte. Csuda nagy növények, csebrekben, széles, sima levelűek meg vastag, a kövérségtől majd kihasadó, tüskés levelű növények: te már sejtet, művelt olvasó, hogy pálma volt az egyik fajta, kaktusz a másik. S a virágos virágok egész erdeje. Virágok, nekem teljesen ismeretlen virágok. Nagy az örömem, amikor egy-két ismerőst felfedezek: sárga violát, fehér violát, fuksziát, szegfűvet.

A különös embernek könyv a kezében. Pápaszemét feltolja a homlokára, hosszan rám mered a szeme, idegenül néz rám.

- Ki vagy te, mi vagy te, mit akarsz, fiacskám?

- Azt parancsolta tegnap professzor úr, hogy jöjjenek ide.

- Mit beszélsz, fiam? Nem parancsoltam én, csak mondtam. Igen, igen - tologatta föl, le a pápaszemét -, már emlékszem, emlékszem - s kövér kezével végigsimogatott a homlokán. - Igen, igen, tegnap óta te vagy az első. Nehogy ségyenbe hagyj, értetted?

- Értem, instállom.

- Ugye, te szolgafíú vagy?

- Nem, instállom, tanítvány vagyok.

- Ú-úgy. Hát osztán hány ökre van az apádnak?

- Hat, instállom.

- S hány fia van?

- Kettő, instállom.

- No, látod... egy fiúra három ökör jut. Mit csinálnál három ökörrrel? Hát csak azt mondom: tanulj, tanulj, tanulj.

- Igen, instállom, tanulok.

Volt az asztalon egy sárga csengő (én aranynak néztem), fölvette, csengetett, bejött az öregasszony.

- Ezt a fiút vezesd a kamrába. Töltsd meg a zsebjeit marosszéki piros párisalmával. Ettél-e már piros párist? - kérdi tőlem.

- Nálunk nem terem - mondtam én. - De tudok róla egy nótát - bátorkodtam neki.

- No, látod-e, ott születtem én, ahol az a nóta termett - mondta ellágyult hangon, aztán elgügyögte, selypítette:

*Bekecs alatt Nyárád tere,
Ott egy kunyhó zsuppal fedve,
De belseje aranybánya,
Arany benne egy kis lányka.*

- Tudnád-e folytatni? - pirult ki a fehér, merev arc. - Hát folytasd.

Folytattam:

*Marosszéki piros páris,
Hej, piros az én rózsám is.
Szép az alma az ágtetőn,
De százszor szebb a szeretőm.*

*Zsellér vagy te, én meg székel,
De egünkre egy nap jó fel.
Egy eső hull a földünkre,
Mért lennék hát különb, mint te?*

Hogy ellágyult ez a megmerevedett ember!

- Eredj, eredj - mondta hirtelen, nyilván szégyellve ellágyulását. De késő volt, én már a könnyet is láttam csillogni a szemében.

Valakit ez az ember ott a Nyárád terén igen-igen szerethetett. Valakiben ez az ember ott a Nyárád terén igen-igen csalódhatott... De ezt csak most mondom, akkor hogyan gondolhattam volna erre?

Az én „gyámom” ott ült a konyhában, az asztal mellett, nagy pohár tej s puha fehér kalács előtte. Le-lehajtott egy-egy korty tejet, köhécselt, aztán ismét lehajtott egy kortyot.

- Igya meg, lelkem - biztatta a jó öregasszony -, hát te iszol-e? Hogyne innál. - S pohár tejet, kalácsot nyomott a kezembe: - Egyél, fiam, egyél, van itt minden jó, hál’ Istennek. Folyton küldi, küldözgeti a professzor úrnak a testvére a sok minden jót. Folyton hívja, hívogatja: jere haza, mit kínlódsz a gyiákokkal, de különös ember ez az én gazdám: mézeskaláccsal sem lehet hazacsalogatni. Hej, nagy szomorúság érhetne otthon!

A konyhából nyílt az ajtó a kamrába: mosolygott szép sorjában a polcokon a marosszéki piros páris, mosolygott sok mindenféle ismeretlen alma: bizony, nem válogatta a jó öregasszony, telerakta mindkettőnknek a zsebét, mert hát - van itt, lelkem, fiaim, minden jó, van bizony!

Van a kollégiumban sok-sok lakószoba, de - betegszoba nincs. Van egy nagyterem, abban mennyezetig érő állványok, az állványokon pókhálós latin könyvek, amelyeket soha senki nem olvas, de - betegszoba nincs. Van egy nagyterem, abban orgona, szószék, ebben minden szombat este próbaprédikációt tartanak a nagydiákok; év elején, év végén itt folynak le a megnyitó-, a záróünnepségek - helyes, helyes, de betegszoba nincs. Van egy kis szoba, ebben néhány ásvány, egy-két vegyi meg fizikai kísérleti eszköz, amelyekkel a kísérlet sohasem sikerül: van ebben egy emberi csontváz is: Vencel a neve; és van itt egy hosszú falánc, melyet az én uzoni pap bátyám faragott ki egy darab fából; és van itt egy kis szekerecske, melyet meg András nagyapám faragott szintén egy darab fából, de úgy, hogy forog mind a négy kereke; e két utolsó csudában büszke megilletődéssel gyönyörködöm, de a refrén csak mindig ez: betegszoba nincs!

És szegény Boda Elek nem kérdi: van-e betegszoba, nincs-e, egyszerre csak a falnak hanyatlik, leroskad az én ládámra, ömlik szájából a vér, s nincs egy edény a szobában, nincs az egész kollégiumban, amibe a tüdejét kihányja. Hová fektessük? Van karikás ágya, de ha ezt kihúzzuk a nagy ágy alól, egész nap bele-belebotlunk. Hová vigyük? A „tündérváros” még igazi tündérváros: kórháza nincs. Visszük Szabó Dániel uram házához: neki van egy szobája, konyhája, egy kis műhelye, majd ágyat vetnek valahol a szegény fiúnak. Igaz, hogy ő csak

mosásért fizet, esztendőre néhány forintot, de Szabó Dániel uram is, a felesége is derék, jólelkű emberek, ők bizonyosan megkönyörülnek rajta. Meg is könyörülnek, pedig a házuk apró gyermekkel teli. Nem is gondolnak arra, hátha gyermekeikre elragad a betegség? A vén, a tudós kollégium is csak egy ragadós betegséget vesz tudomásul, azt, amelyik szeme láttára terjed: a rüh ez a ragadós betegség. Egyszerre csak vakaródzani kezd egy gyerek, kisül, hogy rühes. Hazaküldik. Aztán, a diákok nagy örömeire, sokan vakaróznak, a professzor urak összeülnek, s kétheti vakációt adnak. Rühes vakáció a neve. A legnépszerűbb valamennyi vakáció közt, mert - csudák csudája - nem minden esztendőben kerül rá sor. Orbáncot, difteritist tréfára vesz a vén kollégium. Buday Gábornak egyszerre csak sütőtöknnyire dagad az arca. Senki sem tudja, hogy ez orbánc, tehát ragadós: éjjel-nappal két osztálytársa borogatja az arcát - s egyikre sem ragad el. Deák Gyuri difteritiszbe esik, ott fekszik a gazdasszonyánál, de állandóan mellette két osztálytársa, borogatják a torkát. A felejtethetlenül rózsapiros képű fiú egyszerre csak felugrik az ágyból, fulladozik, hörög, kiszalad az udvarra, alig tudják lefogni, betereelni, aztán leroskad az ágyba, s szörnyű hördüléssel lelkét kiadja.

Ez nem mese, nyájas olvasó. Borogattam Buday Gábort is, Deák Gyurit is. Sem az orbánc, sem a difteritisz egyikünkre sem ragadt el.

- - - Szerencsére, még egy hét, itt a szüreti vakáció, aztán vihetjük haza Boda Eleket - meghalni. Hiába vigasztalják a kisbaconi diákok, szomorúan mosolyog. Jól tudja, hogy lehull a sárguló falevéllal. Folyton hagyakozik. Ha otthon hal meg, jöjjön el a diákbanda, kísérje ki a temetőkertbe, a sírnál pedig Benkő Ádám mondja el a búcsúztatóbeszédet. Szidják, hogy mit beszél összevissza, de mindent megígérnek. Úgy lesz, úgy.

Úgy is lett. Boda Elek lehullt a sárguló falevéllal. Az udvar közepén a koporsó. Alig férnek a koporsó körül: apja, anyja, hat házasember meg legény, mind a hat testvére, s három fiatal asszony: ezek is a testvérei. És a sógorok és a sógorasszonyok. Mind a kilenc testvérnek rózsapiros, egészségtől duzzadó az arca. Elek a tizedik volt - neki a pirosságból nem jutott. Lélekrendítően sírnak a Boda fiúk, ezek a kemény, erős emberek. Az halt meg, akire büszke volt a família. Nyilván arról ábrándoztak, hogy Elek az ő éles, magasan járó hangjával valamelyik nagy eklézsianak, talán éppen városi eklézsianak lesz a kántora. Sejtelmük sincs arról sem a szülőknek, sem a testvéreknek, hogy ez a koporsóban alvó ifjú rettenetes harcot harcolt a Betűvel; hogy le-lemaradt, s húszéves korában a harmadik osztályban elégelte meg az ő harcát a könyörületes Halál. A kisbaconi diákok nem árulták el sűrű bukásait; a professzor urak nem értesítették a szülőket; azt sem vették észre, mint köpdösi ki a tüdejét; nem akadt egyetlen ember, aki mondja: eredj haza, fiam, otthon édesanyád fejte tejet ihatol; roncsolt tüdődbe Kisbacon virágos rétjein tiszta levegőt szívhatsz - itt megöl a por s a piszok.

Igen, az udvar közepén a koporsó. Az édesanyában, Rákhel néniben feltámad ama Rákhel, akinek siralmait Arany János oly megindítóan örökítette meg. Sohasem hallottam szívhez szólóbb költeményt, mint amilyen volt ennek az öregasszonynak a siratója. Ezt a költeményt a minden fájdalomnál nagyobb anyai fájdalom szülte, s bár nem voltak benne csengő-bongó rímek, oly szép, oly dallamos volt! Halljátok csak ezt az elzokogott éneket: „Ó, édes szép fiam, szívemről szakadt gyönyörű magzatom! Nyisd fel, nyisd fel nevetős kék szemedet! Nézzed, nézzed, itt vannak a gyiák barátaid! Halljad, halljad, hogy siratnak téged! Ó, szép hangú, ékes szózatú fiam, virágoskertemnek legszebbik virága! Ki vigasztalja meg édesanyádat, ha szívére bánatfelleg borul! Ki mondja nekem ezután: ne sírjon, ne epossze magát, lelkem édesanyám, meglássa, meg, minden jóra fordul! Jaj, ki mondja nekem: ne fáradjon, lelkem anyám, hozok vizet a kútról, forgácsot a szín alól, kigyelmed helyett tüzet gyújtok, vizet forralok én! Olyan voltál, mint egy szelíd, szófogadó leánka. Olyan ékes, mint egy piros szegfű, s jajj, de elhervadtál, jajj, jajj!”

Indul a gyászmenet. Felváltva hat legény viszi a virággal borított koporsót. Az iskolás gyermekek nyitják meg a sort. A leányok nagy téli kendőjüket zászlóvá avatják, guzsaly nyelére kötve a kendőt. Virágbokréták elevenítik a kendőzászlók búsfekete színét. Mögöttük halad az ifjúsági zenekar: Benedek-Brassai János a hegedűjével, Csákány Elek a szárnykürtjével, Sebesi Arthur, Pethő Jóska a fuvolájával. Itt van Ferdinánd is, akinek az apjára kimondták a Rika-erdőben megfiatalodott öregek: meghalt. Versenyhárosa, halálos ellensége volt Benedek-Brassai Jánosnak, s most itt békül ki a két ifjú Boda Elek sírja felett. A gyászindulóval összeolvad a harangok zokogása. Hallom, amint felsóhajt a szép Balázs Mártha: Ó, Istenem, ha tudnám, hogy ilyen szép temetésem lesz, még ma meghalnék! Aztán egyszerre csak megállapodik a feketéllő tömeg a temetőkertben; a tiszteletes imádságot rebeg el, s nyomban rá előlép Benkő Ádám, a ki-kitörni készülő sírástól fojtogatva mond el egy gyönyörű költeményt a növendékfáról, amelynek gyökerét láthatatlan féreg orozva lepte meg, s ím, egyszerre száradni kezd a fácska, sárgulni a szép, zöld levél. Ma egy levél hull le róla, holnap kettő, három; hiába öntözik aggódó kezek, hervad, fonnyad, mígnem elszárad, egészen el. Ó, hát ez az a szép ifjúság? - tör ki Benkő Ádám kebeléből a vádaskodó panasz. Hát azért ültetjük a fát, hogy nem a gyümölcsét, de még a virágját se lássuk? Nincs-e igaza a dalnak, mondván:

*Fogd meg, pajtás, a vasvesszőt,
Verd meg vele a temetőt,
Mert nem kedvez semmi épnek,
Semmi szépnek!*

Az én gyermeklelkemet ezek a háborgó szavak ragadták meg, emlékezetem tábláján ezek maradtak meg. S éljek száz esztendő, nem törlődik ki lelkemből a fenséges kép, amikor Benedek-Brassai János és mellette Ferdinánd, a behantolt sír felett siratták el hegedűjökön Boda Eleket. Ó, mégis szép az ifjúság! Mekkora nagy erő van két ifjú szeretetre hajló szívében! Nézzetek ide. Ez a két ifjú haragos szívvel fordult el egymástól. S íme, egybeforrott szívvel állanak a sír felett. Szívük egybeforrott, lelkük összeölelkezett. Látod-e ezt a mennyeknek országából, Boda Elek?

- Látom, látom, hallom az égi szózatot. Nem fáj a halálom.

Hallod, halál, hallod? Hol van a te diadalmad? Hallod, koporsó, hallod? Hol van a te fullánkod? Íme, győzött az ifjúság. Ifjú szívek szeretete erősebb tenálad!

Ó, szép ifjúság! Ó, én szép ifjúságom!

Boda Eleket nem az öreg Dobay tiszteletes temette. Már esztendeje aludt a régi temetőkertben. Ő lett ennek utolsó lakója. Boda Eleket új pap temette, új temetőbe. Nem volt ifjú ember az új pap, s nem is volt mutatós. A tudomány embere volt Barthos László: nem elégedett meg a nagyenyedi teológiával, idegen országok több akadémiáján pótolta a hazai tudást. Eredetiben olvasott német, sőt angol könyveket is, s amikor hazakerült, végig pályázott minden üres eklézsiát, s mindenütt elbukott, mert nem volt mutatós. A sok betű a szemét megrontotta; asztal felett való sok görnyedezés hátát meggömböltette, s már szürkült a haja, a szakáll, amikor nálunk próbált szerencsét. Ez volt az utolsó próba. Ha ez sem sikerül, megfogja az ekeszarvát, miként azt Cincinnatus tevé. Inter duos litigantes tertius gaudet: így lett Barthos László a mi papunk. Édesapám egy atyánkfia mellett tűzte ki a zászlót, Benkő Dániel keresztapám uram Ádám osztálytanítója mellett. Két nemzetség harca volt ez, erős, kemény harc, de egyszerre csak mind a két vezér begöngyölytette a zászlót, kezet fogtak, megbékültek, mielőtt a harc gyűlölködéssé fajult vala. Hiszen csak nemrég, Gábor bácsi lakodalmán borított fátyolt

a múltra édesapám. A két nemzetséget ez a frigy békítette ki. Hát - begöngyölítették a zászlót, s megválasztották a tudomány hajlott hátú emberét.

És most megint nézem, nézegetem, tetőtől talpig méregetem a tízesztendő fiúcskákat, s nem győzök eléggé csodálkozni a tudomány hajlott hátú emberén, aki fölengedett engem az ő katedrájába, hogy hirdessem az ő híveinek Isten igéjét. Íme: „adva van” egy gyermek, akit egy különös ember különösködése első eminenssé emel. Nyugtalanító dicsőség, de a gyermek - gyermek, végre is „beletörődik” a dicsőségbe, sőt szeretne már szárnyat ölteni, úgy repülni haza, s belekiáltani a faluba: Első vagyok, első! Ez a gyermek Benkő Ádámától kap egy prédikációt - nosza, egykettőre bemagolja. Kunyorál tőle egy kezdő s egy záró imádságot is: azt is bemagolja. Akkor rászegődik az édesapjára: vigye el őt a tiszteletes úrhoz, kérje meg, hogy vasárnap délután prédikálhasson.

- Ugyan, ugyan, mit gondoltál - mondja édesapám. - Hiszen még a nagydiákok is belesülnek a prédikációba.

- De én nem sülök bele!

Újra meg újra elhadarom a könyörgést, a miatyánkot, a prédikációt, s a szüntelen való kunyorálás vége: édesapám kézen fog, s elvisz a tiszteletes úrhoz.

- Ez a fiú folyton „erdől” rajtam, tiszteletes úr. Prédikálni szeretne. Ugye, még nem szabad ilyen kisfiúnak?

- Attól függ ez, Benedek uram, hogyan állja ki a próbát - mosolyog a tiszteletes.

Azzal leül a díványra, lába közé állít, s mondja:

- Kezdjed, fiam, de lassan beszélj, ne hadarj.

Összekulcsolom a kezemet, elmondom a könyörgést, utána a miatyánkot.

- No, most, amíg a kántor énekel, a Bibliából kikeresed a textust, ugye?

- Igen, kikeresem.

- Hát keresd ki.

Eléveszi a Bibliát, a textust kikeresem, felolvasom, s nyomban rá a prédikációt elszózatolom. Utána megint miatyánk s a záró imádság.

- A próba jól sikerült - simogatja meg fejemet a tiszteletes -, jövő vasárnap délután te prédikálsz.

- De hátha belesül? - nyugtalankodik édesapám.

- Legyen nyugodt, Benedek uram, most még nem fog belesülni.

Vajon mit érthetett ezalatt? Hogy most még nem sülök bele, de belesülhetek, ha majd nagyobb leszek? Igen, igen, arra gondolhatott, amire én is gondolok ma fehér hajjal: az emberi lélek gyermekkorában a legbátrabb, a legvakmerőbb. A tömeg nem zavarja, mert nem lesi a hatást. Szemét a falnak szegezi, figyelő szemekbe bele nem kapaszkodik - nem, a gyermekprédikátor nem sül a prédikációjába, vágat előre, mint a vágató havasi patak - és - és - igen, minden gyermeknek angyala van, aki vigyáz reá!

Ki volt az én angyalom? Bizonyára az édesanyám, ki más?

A falusi drót hamar hírül vitte, hogy jövő vasárnap délután Elekecske prédikál. Az emberek hitték is, nem is.

- Hiszen ki sem látszik a katedrából!

Na, ezen segített fehér hajú Mihály András, a vén harangozó, aki már félszáz esztendeje húzza az élőket hívogató, a holtakat elsírató, a jégverést elriasztó harangot, s aki a sípoló, szuszogó orgona mögött oly türelmesen nyomkodja a fűvót - felvitt a katedrába egy fejőszékecskét, azt körülbástyázta, nehogy felbillenjen: erre állt a gyermek prédikátor, így csak nyakáig ért a katedra!

Tele a templom, mint ahogy tele volt, amikor iskolától búcsúzós versemet szavaltam az Úrasztala előtt. Barthos tiszteletes palástjának két szárnya meg-meglebbenti arcomat, amint nyomában lépdegélek az ő födeles széke felé. Szól az orgona. Benkő bácsi rázendít a gyülekező énekekre: Ím, béjöttünk nagy örömmel... Testi szemem nem, de a lelki látja Vajna Rózsit! most is az orgona felé száll a hangja, bizonyosan arrafelé, de azt is érzem, hogy rám gyönyörködik a tekintete, aztán szertevillan: ide nézzetek, én dajkáltam ezt a gyermeket! Most is éppoly hosszan nyújtja el az ének minden sorát, mint a Benkő bácsi pályázatán - ez a leány, úgy látszik, énekben és szerelemben „hű lesz mindhalálig”... Vajon elnyeri-e „az élet koronáját”? A tiszteletes, mielőtt leülne, fejét kissé meghajítja, de nem tartja elébe a kalapot, mint ahogy a hívei cselekszik. Talán idegen országból hozta ez újítást? Én is meghajtom fejemet, s elrebegek magamban: Uram, hallgasd meg imádságomat! Aztán fölnezek, körültekintek: éppen szemben ül édesapám, a Huszár-nemzetség külön székében. Feléje mosolygok: ne féljen, édesapám! Majd jobbra villan a szemem: ott ül édesanyám az első székben, két oldalán két leánya - ne féljen, édesanyám! Látom, az asszonyok, különösen a leányok, összesúgnak, aztán nagy hirtelen a bokréták mögé rejtik a mosolygásukat. De én oly nyugodt vagyok, mint egy - gyermek. Nem érzem azt a nyugtalanságot, amit később mindannyiszor érezék Istennek és az Országnek házában, valahányszor beszélnem kellett. Még nem ismerem ezt a szót: lámpaláz. Hiszen a lámpát is csak a tél óta ismerem. Ekkor vette édesapám az első lámpát Brassó városában. Egy kicsi, állólámpácska, az egyetlen még a faluban. Ezen a télen, az Úrnak 1870-ik esztendejében záródott le a vén kollégiumban is a faggyúgyertyakor, s nyílt meg az új kor: a csudálatos világosságot árasztó lámpa kora. Még a petróleum szót sem ismerem: fotogén a neve. Ilyen tudatlan gyermeknek lehet-e lámpaláza?

A gyülekező énekbe még nem vegyül a hangom, de a „felálló” éneket együtt énekelem a gyülekezettel:

*Terólad zeng dicséretünk,
Nagy Isten, téged tisztelünk...*

Mintha már gyengülne Benedek Balázs barátom hangja; mintha reszketne is egy kicsit, de nekem úgy tetszik, így még szebb. Isten házába illőbb. Csudálkozom Gál János keresztapám uramon, hogy lám csak a beszédje hebegős, az éneke nem. Nagy szeretettel néz reám, aztán büszkén tekint körül, mintha mondaná: ugye, megmondtam, hogy a fiúból pap lesz? Nono, várjon még egy kicsit, keresztapám uram.

Most már, hogy így egy seregben látom a falu népét, feltűnik némi változás. Nini, már ez is ledobta, az is ledobta az ősi viselet fő jellemzőjét: a fehér harisnyát. Gábor bácsin meg a Benkő fiúkon brassai posztónadrág feszül. Leányok seregében fel-feltűnedezik a kontyba kötött haj, mely még tavaly egy fonatban lógott, bekötve széles, tarka pántlikával. Még csak Gál Dánielné keresztanyámasszony meg a papkisasszonyok viselnek krinolint, de ki tudja, mi lesz holnap, holnapután, hisz már szállingóznak a hírek, hogy Erdély földjén is kezdik lerakni azokat a „vasléniákat”, amelyekről a hitetlen székely huszároknak 1835-ben mesélt Bodola püspök... De lám, vasút nélkül is megérkezett a krinolin.

Ez különben utólagos bölcsekedés, s ugye, nem is ide illő, amikor nekem Istennel s nem földi hívságos dolgokról kellene társalkodnom. Szabad-e most egyébre gondolnom, mint a mindent látó, mindent tudó Istenre, akinek a még ártatlan gyermeki lélek bemutatni készül első áldozatát? Szabad-e mással társalkodnom, mint ővele, akiben „bíztunk eleitől fogva” - igen, ami még aligha történt délutáni istentiszteleten, Benkő bácsi azzal tünteti ki a tanítványát, hogy a legszebb s legnehezebb zsoltárral kísér fel a katedrába. Tebenned bíztunk eleitől fogva... Az utolsó két sor éneklése közben lépdegélek föl a lépcsőn: Te voltál és te vagy erős Isten - És te megmaradsz minden időkben!

Vékony hangomon megakadás nélkül száll az Égbe a könyörgés, a miatyánk, a prédikáció. Csak Istent lát szemem, embereket nem. De azért érzem, hogy minden szem az én arcomra tapad, s az utolsó ámen után szédülni érzem a fejemet, támolyogva jövök le a papiszékbe. Most már belekapaszkodom a tiszteletes kezébe, úgy jövünk ki a cinterembe, ott elkap két ölelő kar, édesanyám karja: lelkem kis papom! És sok-sok csókot kell elszenvednem öreg-asszonyoktól, s alig tudom édesanyám fülébe súgni: jaj de fáj a fejem!

- Eresszék, eresszék - könyörög édesanyám -, fáj a feje!

- Ó, ó - sápítoznak az asszonyok -, megigézték, bizonyosan meg!

- Ne-nem ke-kellett volna - hebeg Gál János keresztapám uram - i-ilyen ko-korán pré-prédikáltatni.

- Ki hamar kezd, hamar végez - jósolja Balandi Józsiné, aki még mindig nem tudott belenyugodni, hogy nem voltam nagyobb egy ütés-taplónál, amikor a kollégiumba vittek. Ez az asszony most is csökönyösen jövendőli, hogy sohasem lesz pap belőlem. „Gazda lesz abból elébb-utóbb, majd meglássák.”

Nono...

Egész csapat asszony kísér haza, s egy szívvel-szóval erősítik, hogy megigézték; tanácsolják, hogy „vizet kell vetni”; ez a fejfájást elmulasztja, az ígézt elüzi egyszeribe. Be sem megyünk a házba, hisz annyi az asszony, hogy be sem férne mind, valamelyik vizet merít a kútból, Anikó pohárral szalad ki, de hoz egyebet is: egy darabka faszemet. Mi lesz itt? Az lesz, hogy a poharat belemeríti a kút vedrébe, csaknem színültig telik a pohár, s beledobják a faszemet. A széndarab egy ideig ott lebeg a víz színén, aztán kezd ereszkedni lefelé, száll, száll, s egyszerre csak leszáll a pohár fenekére.

- No, ugye, hogy megigézték?! - tör ki egyszerre a diadalmas kiáltás. - Leszállt a szén a pohár fenekére!

Bezzeg hogy leszállt, mert azok a kis likacskák a szénben megteltek vízzel...

- Ó, ó, édös aranyházú csirkém - renyekedik Rákhel néni -, éppen így ígézték meg az én drága fiamat, amikor a mester helyett énekelt!

- Igyál, fiam, igyál - biztat édesanyám. - Három cseppet. Úgy, úgy, úgy!

Akkor belemártja ujját a szenes vízbe, s több rendben végigsimogatja homlokomat.

Ó, Istenkém, Istenkém, ha én most pesti gyerek volnék, bezzeg tudnám, hogy mit művel az édesanyám: masszírozza a homlokomat. De falusi tuskó vagyok, s elég, ugye, ha érzem, hogy édesanyám ujjának simogatása mint könnyebbíti buksi fejemet...

- Már nem fáj, édesanyám!

Nyolcadik fejezet

*Ebben az író bocsánatot kér, hogy nem is egy,
de két igen szomorú temetésről kell megemlékeznie*

„Szárnya, szárnya szárnya a madárnak” - szárnya van az Idő kerekének is. Lám, maholnap egyedül maradok, mind elröpülnek a kisbaconi diákok, ki erre, ki arra, Benedek-Benedikti József valahol a Mezőség egy kis magyar szigetecskéjében-lévita. Pap is, kántor is egy személyben. Sohasem tudott énekelni, mégis megválasztották: tetszett a mezőségi magyaroknak a hosszú szál székelgy legény. Dobay Jankó is átröpült a dévai képzőbe: Isten szolgájának fiából a nemzet napszámosa lesz. Már próbálgatja szárnyát a kirepülésre Benkő Ádám is, Benedek-Benedikti Antal is. A „bölc” Antal. Mind a kettő a vén kollégium büszkesége. Amaz papnak, emez tanárnak készül. Amaz a kollégium első szavalója, emez első matematikusa.

Bölcs Antal az ifjúsági könyvtáros. Egyedül lakik a könyvtárszobában, mellette az olvasószoba, abban egy hosszú asztal: itt olvassák az újságokat a nagyobb diákok. Nekem még nem szabad újságot olvasnom, de ki tiltja meg, hogy Bölcs Antalnál ne tanyázzak? Ő sorba adogatja ki a Jósika- meg a Jókai-regényeket, én meg az ő szobájában falom nagy mohón. Vakációra az ötödik osztálytól kezdődően minden diák kap olvasnivalót. Sorsot húznak a könyvekben, s annak rendje szerint válogatnak. De Bölcs Antal sorshúzás nélkül is juttat nekem, s a vakáció esős napjaiban, csöndes estéim hangosan olvasom a könyveket. Leghűségesebb hallgatóm édesapám és - Anikó. Nem mese, amit róla az ő regényében írtam: Anikó folyton búja az iskolai könyveket, olvas, ír, ezer kérdése van hozzám: mi ez? Hogy kell ezt érteni? Ugyan mit forgat a fejében ez a süldő leány? Azt forgatja a fejében, hogy Ádamból pap lesz, s öbelőle - papné. Hiszen, ha volna leányiskola, de nincs közelben. Honnét, honnét nem, egyszer egy kisasszony jött Nagybaconba. Levélhulláskor jött, virágfakadáskor el is tűnt. Isten tudja, hová, merre. Ez a kisasszony iskolát nyitott: ide járt Anikó is - levélhullástól virágfakadásig. Kerek betűi megcsinosodtak, édesanyámnak szép fehér harisnyát kötött - és hímzett egy könyvjelzőt - nem nekem, nem, Ádámnak hímezte azt. Minden betűje közt az a betű volt a legformásabb: teleírta az irkáját egy névvel, amelyben kétszer fordul elő az *a*. Persze, ékezet volt rajta... Ím, az eredmény - levélhullástól virágfakadásig.

Édesapám nyugtalanul nézte, mint falja Anikó a betűt, mert látta, hogyne látta volna, hogy készül itt valami, neki nem tetsző, régi kedvetlen emlékeket felelevenítő... Lám, abba belenyugodott, hogy Gábor bácsi Benkő leányt vegyen feleségül, de mintha átok ülne ezen a családon: az első gyermekkel egy nap temetik Benkő Trézsit, s édesapám lelkét babonás félelem szállja meg... Szegény Gábor bácsinak sem egy jajszava, sem egy csepp könnye: némán, megtörtén kíséri első és utolsó szerelmét a temetőbe. Meg is szólják az asszonyok: nem is sírt! De én hallottam az ő sírását. Volt neki egy kis jegyzőkönyvecskéje, ennek egyik lapjáról sírt felém: „A bú örökké bú marad, akár fakéregből, akár aranypohárból isszuk azt.”

Gondolom, Eötvös Józsefből írta ki. Mindegy, akárhonnán. Az ő búja örökké bú maradt.

...Hull a hó, hull a hó, itt a karácsonyi vakáció, könyvekkel megrakodtan jön haza a kamaszodó diák. Ó, ti nyájas, feledhetetlen téli esték! A szabad tüzelőben lobog a tűz, szelíd, enyhe fényt áraszt: csak elébe kell ülni, s vígan olvashat, aki olvasni megtanult. De Isten veled, régi világ, íme, már a lámpa ég az asztalon, a falu első lámpája, megvilágítja az asztalt, még azon is túl, s mi ott ülünk az asztal körül. Édesapám, Anikó, Ádám meg én. Édesanyámnak asszonyvendégei vannak: mind guzsallyal jöttek, kis székeken ülnek, szép sorjában, a szoba közepén. Pereg, pereg az orsó, lassan, lassan, alig észrevehetően fogy a guzsalyra kötött kender, s domborodik, domborodik az orsó. Ádám olvas. Oly szépen olvassa Petőfi verseit,

hogy meg-megáll az orsó, s a gyönyörűségtől fel-felsóhajtanak az asszonyok: Ó, Istenem! Nem ezt sóhajtják: ó, de szép! Ezt sóhajtják: Ó, Istenem! Különösen tetszik az anyai szívnek a Fekete kenyér, a Kis lak áll a nagy Duna mentében meg az István öcsémhez. De tetszik az Anyám tyúkja is meg a Szeget szeggel: hangos nevetés kíséri ezt. Minden tetszik, ami ennek a gyermekembernek a lelkéből lelkedzett, mert minden szavát megértik, mintha csak az ő lelkükből lelkedzett volna, s nem Petőfiéből. Látom édesapám arcán, mint enyhülnek, szelídülnek vonásai. Egész lelkével Ádám ajkára tapad, s nem veszi észre, hogy Anikó két kezébe temeti az arcát, csak a fekete szeme villogása látszik: ez a fekete szeme belekapcsolódik az ifjú szelíd, kék szemébe - ha nem ez a szerelem, akkor mi a szerelem?

Ádám legációba készül. Nem árulom el, hogy hová, melyik eklézsiába, mert itt kezdődik az ő tragédiája. Mondjuk: Dombháza ez a falu. Vidám szívvel indult legációba Ádám, úgy szerettem volna vele menni: egy az, hogy Gergő volt a kocsis, más az, hogy pompás szánút volt - Ádám repült az envesztébe. Elment egy pirosposztag arcú, nagy jókedvű, szerelmes, gyönyörű jövődőről ábrándozó ifjú, s négy nap múltán visszajött egy halovány arcú, beesett szemű, kevés szavú, maga elé bámuló, megroppant testű, lelkű öregember. Láttam, mint ül ki Anikó arcára a rémület. Istenem, Istenem, mi történhetett vele? Nem az, aki volt. Ha szerét ejtheti, megfogja Anikó kezét, de alig van szava, szomorúan nézi a leánykát, s mintha meg-megcsillanna szeme sarkában egy-egy könnycsepp. Aztán hirtelen hangos jókedvre fakad, de gyermekszemmel is látom, hogy a jókedvet erőlteti, hogyne látná Anikó, aki a szívével lát?

- Hej, Ádám bácsi - szólalok meg váratlan -, de szerettem volna magával menni, amikor legációba ment!

- Velem? - nézett rám megütődve.

- Bizony. Oda-vissza kerek egy napot szánkázhattam volna.

- Az ám - kapott a szón Ádám -, ma is szánkázhatnánk.

- Menjünk, menjünk - örvendezett Anikó.

Már repül is a szán velünk az erdő felé. Ádám és Anikó a hátulsó ülésben ülnek, én szembe velük. Fel van csengőzve Pista is, Fecske is, meg-megrázzák bolond jókedvvel a fejüket, prüsszkölve fújják a meleg párát a hideg, arcpirosító levegőbe, porzik a hó, itt is, ott is kiszaladnak az utcára, utánunk bámulnak, aztán egyszerre csak bent vagyunk az erdőben: sohasem láttam ily szépnek az erdőt. Ameddig a szemem ellát - fehér az egész világ. A fák zúzmarája - ennél szebb virágot ki látott? És az a lenge fehér fátyol, mely a fák fölött lebeg - ez a te menyasszonyi fátylad, erdő! Hallgatag, elfogódott vagy, mint az oltár elé lépő leány, kinek boldogságáról oly ékesen beszél az ő némasága. Talán e pillanatban fogamzik meg lelkemben a hang, mely deresedő fejjel csendül dallá:

*Ó, erdő, erdő, sűrű rengeteg,
Nem tud betelni a lelkem veled!
Szép vagy, ha fáid daltól hangosak,
Legszebb vagy télen, mikor néma vagy.*

De csak én, a kisfiú, látom ezt a szép fehér világot, ők nem látnak semmit e világból, csak egymást. Mint két fázós madár bújnak össze, mosolyognak, de ez a mosolygás oly szomorú! A csengő hangját hallják-e vajon? Hallom én, már nem vidám, de kesergő, síró hang ez, nagy szomorúságot, gyászfeketeséget bejelentő.

Hallom a suttogva ejtett szavakat, de nem értem, oly csudásak, érthetetlenek. Félig mosolyogva, félig sírva suttogja el a leányka:

- Ugye, nem szeret?

Félig mosolyogva, félig sírva suttogja Ádám:

- Nem.

- Nem is fog szeretni soha?

- Nem.

- Gyűlöl, ugye?

- Gyűlöllek.

- Hát akkor csókolj meg!

Ó, de bolondos tréfa ez! Nem törődnek velem - ajkuk összetapad.

De a csengő csak sír, s mintha az erdő is sírna, halkán, csendesen, ők azonban nem hallják az erdőnek, csengőnek a sírását, újra kezdődik az a csudálatos suttogó párbeszéd.

Kérdi a leányka, félig sírva, félig mosolyogva:

- Holnap elmegy, ugye, el?

- El.

- Vissza sem jön, ugye, nem?

- Nem.

- És elfelejt, ugye, el?

- El.

- És nem látom soha többet, ugye, nem?

- Nem.

- Hát akkor csókolj meg!

És az ajkak összetapadtak, a csengő sírt, úgy sírt, és sírt az erdő is halkán, csendesen...

„Holnap” megyünk, csakugyan megyünk. Már nem repülünk, gondolkozva jár a nehéz havas úton Pista is, Fecske is: kényszeredetten forog a csikorgó kerék. Hideg szél marja arcunkat, ritkán szólunk egyet-egyed. Ádám lehajtott fővel bámul maga elé, föl-fölrebben, mint az ijedt madár. Bölcs Antal vidám legátusi élményekkel próbálja megkacagtatni, de Isten tudja, hol jár Ádám lelke, fanyar a mosolygása. Mintha mondaná: Lettél volna ott legátus, ahol én, nem volnának vidám élményeid!...

A vén kollégium nem ismer fiára, csodálkozva nézi: mi történt vele. Szótlán sétál fel s alá a szobában, aztán heverész, könyvet nem vesz a kezébe. Suttogni kezdenek a diákok. Valami nagy dolognak kellett történnie Benkő Ádámmal: csak áll, áll, ha felszólítják, a kérdésre nem válaszol. Kérdi a professzor: nem készült? Még annyit sem mond: Nem. Minden felszólítás egy szekundát jelent. Dühös szekundát. Mert dühösek a professzorok, hogy úgy hallgat, mint a néma. Még csak a nem szócskát sem tudják belőle kicsikarni.

- Mi történt magával?

- Beteg?

- Felejtí, hogy egy fél éve van még? Hisz maga kezdettől fogva kitűnő diák volt. Szándékosan meg akar bukni? Nem sajnálja a szüleit?

Mint az izzó-meleg kőre öntött vízcsepp, párolog le róla az erkölcsi prédikáció. Fel-felveti lehajtott fejét dacosan, s már-már kiröppen ajkán a nyers visszautasítás: kinek mi köze hozzá!

Ez Benkő, merőben - Benkő. Egész falu ismeri erről a Benkőket: az ő belső életükbe idegennek a bepillantást nem engedik. Más ember ha „kárré vallja” egy állatját, mindjárt tudja az egész falu. Halljad, falu, halljad, mi nagy kárt vallottam! A Benkők eltitkolják a kárt. A Benkők nem panaszkodnak, nem keseregnek. Megdöglik egy ló? Titokban eltemetik. Napok múltán érdeklődik ez is, az is, hol a szürke? Nincs erre válasz.

Egy reggel aztán Benkő Ádám nem megy az osztályába. Keresik a kollégiumban, keresik a városban, sehol sem találják. A szobánk meg a szobánk körül a folyosó kíváncsi diáknéppel telik meg. Összevissza találgatják: mi történhetett vele? Megszökött volna? Hová? Haza? Egyebüvé? A rajta való ruhában távozott: minden egyéb ruhája itt van. A könyvei ott állnak szép sorban az ő külön asztalán. Én igen rosszat sejtek, leülök a ládámra, ágyam karfájára hajtom a fejemet, úgy siratom Ádámot és Anikót. Valamelyik diák feleleveníti annak a diáknak az esetét, aki az ötvenes években a pápista templomból az aranyfeszületet ellopta. Egy leány kedvéért lopta el. Azt mondta ez a diák a leánynak: Úgy szeretem magát, hogy még lopni is tudnék magáért! Erre a leány nagyot kacagott, s azt mondta neki: Hát lopja el a pápista templomból az aranyfeszületet! S a diák ellopta. Hajnalban, amikor rorátéra harangoztak, besurrant a templomba, az oltárról lekapta nagy hirtelen a feszületet, szalad a leány ablakához, de hiába kopogtatott, az ablak nem nyílt ki. Közben észrevették a lopást, a kálvinista diákokra esett a gyanú, mert akkoriban is szerettek azok eljární a rorátéra. Nosza, rögtön becsukták a kollégium kapuját: majd kisül, hogy ki van távol. A diák a zárt kapu láttára, esze nélkül szaladt ki a városból. Évek múltán három udvarhelyi diáknak kedve kerekedett látní a Hortobágyot: ott találkozott azzal a diákkal, aki a feszületet ellopta. Felcsapott betyárnak. De a feszület akkor is nála volt. Átadta a diákoknak, vigyék haza, adják vissza...

- Leány van a Benkő Ádám dolgában is - mondta egy diák. - Hallottam, hogy Ádám beleszeretett Dombházán egy úrileányba. Az a lány úgy tett, mintha ő is szerelmes volna belé. Bolondította, aztán szeme közé kacagott Ádámnak, amikor búcsúzni ment hozzá.

- Ott voltál? - szegezte a kérdést ennek a diáknak Bölcs Antal. - Ugye, nem? No hát.

De az én lelkemben tüzet fogott a diák meséje, világosság gyúlt a nyomán. Egyszerre meg-elevenedett, megvilágosodott az erdei különös, rejtelmes párbeszéd. Most már láttam, világosan láttam, hogy nem volt ez igazi enyeltés. Anikó kérdezte: Nem látom soha többet, ugye, nem? S felelt Ádám: Nem. Mosolyogva felelte, de oly szomorú volt e mosolygás! Igen, igen, Ádám komolyan mondta: nem. Igaza van annak a diáknak: Ádám beleszeretett egy úrileányba, az bolondította, aztán kikacagta. Ádám szíve megtántorodott, s a lelke - megzavarodott.

De hová tűnt Ádám? Ádám a város végétől csak egy hajításnyira ment, ott belépett a kapuján annak a nagy, rideg háznak, amelynek homlokán kétfejű sas terjeszti ki szárnyait. Ádám jelentkezett katonának, mérték alá állították, megvizsgálták, gyönyörködtek szép formás testében, s még aznap ráhúzták a császár ruháját. És Ádám egy hét múlva uniformisban jelent meg a kollégiumban, összeszedte a holmiját, közben szűkszavúan felelgetve az álméltkodó diákoknak, s az én félénk kérdésemre: tudják-e ezt otthon? - megrezzenve felelte: hogyne, hogyne...

Hát, katona lett Ádám, aki papnak született. De hordják a híreket a diákok, hogy Ádámmal a kaszárnyában sem boldogulnak. Egyre a földet nézi, jobbra helyett balra fordul, fel-felriad a kemény szavakra, aztán ismét felejtí, hogy katona, a káplár szidja, mint a bokrot, a bakák kacagnak a diák „ügyetlenségén” - Istenem, Istenem, mi lesz vele!

Az lett vele, hogy egyszer, estefelé, bejött a kollégiumba, s néhány barátját meghívta - búcsúvacsorára. Azt mondta: más városba viszik. Mentek a diákok, éjfélig búcsúvacsoráztak, akkor becsöngettek. Velük jött Ádám is. Volt pedig véletlen egy üres padlásszoba, amelynek nem akadt lakója: bement abba a szobába, ott gyertyát gyújtott. És írta Ádám, írta a leveleket virradatig, akkor fölment hozzá egy pajtása, hogy lássa: alszik-e vagy ír még.

Ádám aludt. Ott aludt a szoba kopasz padláján. A katonakabát, az ing széttárva, kabát is, ing is véres. Mellette hevert egy kétsövű pisztoly. Csak az egyik csöve volt üres.

Ádám szíven lőtte magát.

Végigüvölt a kollégiumon: Meghalt Benkő Ádám!

- Meglőtte magát!

- Hol? Hol?

- Az üres szobában!

Százával rohannak fel az üres padlásszobához, a mi szobánkban csak én maradok, meg - Leopold, az árva Leopold.

- Nem nézed meg? - kérdi Leopold.

- Nem, nem!

Levetem magamat az ágyba, sírok keservesen, siratom Ádámot, de megnézni nem merem.

Aztán jönnek vissza lassanként a diákok. Mind „előre látták”, hogy így lesz. Ádám megzavarodott az elméjében, írt a szüleinek, a testvéreinek, be sem zárta a leveleket. Oly kuszán, zavarosan írt, hogy alig olvasható. Nincs egy értelmes sora. És írt két leánynak. Mind a kettőnek a keresztnévére írt. Az egyik Ilona, a másik Anna. Mind a kettőnek csak egy-egy sort írt. De ez az egy sor világos, nem zavaros. Azt írta Ilonának: Megbabonáztál - verjen meg az Isten! Annának ezt írta: Fáj a szívem - hozzá lőttem.

Megint diákok jönnek, s felháborodva beszélnek, hogy bejött négy baka s egy káplár. Felkapták Ádám holttestét, beledobták egy gyalulatlan koporsóba, úgy vitték ki a kollégiumból.

Minden szó, amit hallok, gyötri, mardossa a szívemet, és sírok, sírok, hangos jajszóval, mintha én volnék Ádám édesanyja.

Ó, te szegény anya, te együgyű falusi asszony, te! Meghalt a te deli szép fiad, meghalt erőszakos halállal. Láttad őt szomorkodni az utolsó héten, de, ugye, nem ütöttél meg ezen, hisz máskor is búskedvű volt a te szózatos ajkú fiad. Nem sejtette meg az anyai szív, hogy halálba indul a gyermeke; hogy utólszor mondja: Isten áldja meg, édesanyám!

Nem, az anyai szív nem érezte meg ezt. Sem apának, sem anyának sejtelve sincs arról, hogy az ő fiuk, a kollégium, a falu büszkesége csak bámul, bámul maga elé, a professzorok kérdéseire nem felel. Egnapi járó a falu a várostól, s apának, anyának sejtelve sincs, hogy a fiok beállt katonának. Diák el nem árulja, rektorprofesszor hírül nem adja. Megvárják, amíg lecsap a mennykő. Akkor aztán azon a levegőben lógó, hosszú drótszálon (ó, milyen csudakitalálás ez!) Udvarhelytől Barótig repül a gyászfekete hír: Ádám meghalt! Lovas legény vágatva viszi a dróton küldött levélkét, az elsőt, a legelsőt ebbe a kis faluba: Ádám meghalt!

Hát lecsapott a mennykő. Földhöz veri az anyát. Ágyba fektetik, élet-halál közt viaskodik. Fia koporsójára nem borulhat. De jön az apa s vele Ádám bátyja, a nagy erejű, nagy szívű Jakab. Ezt a „kárt” már nem lehet eltitkolni a világ előtt. Háborog az apa lelke, mint a kitörni készülő vihar. És kitör, dühöng szakadatlan: Megcsalt! Megcsalt!

Italtól bódultan tántorog be a vén kollégiumba, Jakab szégyenkezve támogatja, csitítja: hallgasson, édesapám!

Nagy sereg diák gomolyog a folyosón, s megbotránkozva hallgatják a bódult fejű öregember kitöréseit:

- Megcsalt! Megcsalt! Azt hazudta: pap lesz, s katona lett belőle!

- Hallgasson, apám! - könyörög Jakab. - Jöjjön, vegyük meg a koporsót s a szemfedőt.

- Koporsót? Szemfedőt?! Temesse el a császár!

Odajön a rektorprofesszor:

- Mi ez? Mi ez?

- A rektorprofesszor úr - figyelmezteti az öregembert halkán egy diák.

De a bódult fejű öregember nem hallja, folytatja tovább:

- Hát ezért hullattam tenger verejtéket!? Tötöttem a zsebit pénzzel. Mindig tötöttem. Tötösed, vén bolond, tötösed!

- Csendesüljön, Benkő uram - szólalt meg most Kis uram -, Isten adta, Isten elvette.

- Nem vette el! - ordított közbe az öregember. - Nem igaz! Ő maga vette el az életét. Meggyalázta a familiát. Ezt még Benkő nem cselekedte! Koporsó?... Hadd el te, koporsó! Szemfedő? Hadd el te, szemfedő!

- Édesapám! Jöjjön, jöjjön!

Közrefogták a diákok a boldogtalan öregembert, nagy kinnal-bajjal vezették ki a kollégiumból. Én a kapuból néztem utána. Vissza-visszaverődött: Megcsalt! Megcsalt! Koporsó? Hadd el te, koporsó! Szemfedő? Hadd el te, szemfedő!

...De Jakab megvette a festett koporsót, a szemfödelet. A kollégium bandája kíséri utolsó útján a halottat. Kivonul az egész kollégium. Az apára nem ismer rá, aki előző nap látta, hallotta. Komoran, földre süttöt szemmel megy a koporsó után. A sír szélén némán, megtörtén áll. Szeme rámered a koporsóra, aztán a tegnapi jelenet tanúinak nagy csudálkozására, belezokog a gödörbe, amely egy szép reménységet kegyetlenül elnyelt örökre. Mindörökre.

Benkő Dánielnek, az egyszerű szántó-vető embernek igaza volt: őt a fia megcsalta. Benkő Dániel és valamennyi szántó-vető ember nem azzal a számítással adja kollégiumba a fiát, mint annyi meg annyi ezer szegény városi ember. A szántó-vető ember nem spekulál a fiával: kineveltetem, majd lesz a fiamnak nagy állása, szép fizetése, gazdag leányt vesz feleségül, a fiam lesz az én penzióm: amit ráköltöttem, majd kamatos-kamatjával visszafizeti. Az egyszerű szántó-vető ember nem gondol visszafizetésre. Nincs is szüksége rá. Túrja a földet haláláig, a föld, az édes anyaföld megtermi néki a mindennapi kenyeret, ennél egyebet, ennél többet ugyan mért kívánna? Az úrrá lett fiú úriházában idegenül, hontalanul érezné magát. A szántó-vető ember érzéke, tapintata sokkal finomabb, mint ahogy ezt te, művelt olvasóm, gondolod. Ő a familia dicsőségéért nevelteti úrrá a fiút. Jólesik szívének, ha fia el-ellátogat a szülei házába, de ő a fia házába nem kívánczik. Ő nem az az apa, aki a kurta szárú cserépipát hosszú szárú tajtékipipával cseréli fel, s a durva lócáról a puha karosszékbe helyezkedik át.

Benkő Dánielnek, az egyszerű szántó-vető embernek igaza volt, amikor a fiáért hullatott véres verejtéket s a ráköltött pénzt felhánytorgatá. Azzal a pénzzel szép darab földeket vehet vala. Ő ezekről a szép darab földekről lemondott a familia dicsőségéért. Az ő fiából papot jósoltak, ékes szavú papot, akinek a híre messze földet jár be majd. S íme, az ő fia, a familia

büszkesége - egyszerre csak felcsap katonának! S teszi ezt egy leányért, aki a fejét elcsavarta, hűségében megtántorította s végezetül kikacagta. S történt ez az ő szép, egészséges, erős fiával karácsony ünnepének három napján! Ezt egy szántóvető ember egyszerű, sima úton haladó lelke hogy értse meg?

Nem, ezt Benkő Dániel keresztapám uram lelke nem érthette meg. Művelt apával is megesik, ugye, hogy egyszerre csak megdöbbenve látja: a fiút, aki szeme láttára nőtt fel, egy egész világ választja el tőle. Benkő Ádámot az apjától nem is egy, de több világ választotta el. Tele a feje rendszertelenül, összevissza olvasott könyvek útvesztőivel. Ki s be sétálnak lelke kapuján, Jósika, Jókai túlidealizált nőalakjai. Messziről bámul az utcán sétáló úrileányok után, szemtől szembe soha még eggyel sem állt. S végzete hirtelen-váratlan szembeállítja egy szép úrileánnyal, aki, más gavallér híján, „beleköt” a jóképű falusi diákba. Még nem ismerik a „flört” szót, de nyilvánvaló, hogy az úrilány flörtöl vele, ugrasztja, bolondítja szegény fiút - hogyan kapná be a horgot!

Ádám új, eddig csak könyvekből ismert világba kerül. Be más itt a levegő! Itt minden illatozik. A kisasszony könnyűfajta nótákat „klimpíroz” a vén, hangolatlan zongorán, de ennek a diáknak még soha senki nem zongorázott; nem hallja, nem veszi észre a hamis hangokat; nem látja a lélek ürességét - a fiú meg van babonázva. A kisasszony pompásan mulat három napig, s amikor a boldogtalan fiú dadogni kezd egy valahol olvasott szerelmi vallomást, nem dadoghatja végig: az „istenő” szeme közé kacag.

Kivert kutyaként kullog haza. Nem mer a tükörbe nézni: összevissza pofozottnak érzi magát. Hát ezért a lányért tántorodott el a vadvirágtól?! Perel magával, mint a haldokló gazember az ördöggel. S hiába kacagott az a lány a szeme közé: meg van babonázva. De mi lesz azzal a vadvirággal, aki mint egy Istenre, úgy néz föl reá? Ezt már nem tudja, nem meri végiggondolni. S mert nem tudja és nem meri végiggondolni - nincs más menekvés: a halál.

Én tudom, mi az: amikor az ifjú lelke válságba sodródik, s a mi leszt végiggondolni nem tudja, nem meri...

Benkő Ádámnak meg kellett halnia.

A hat kisbaconi diákból maradt hát kettő: Antal meg én. Antal is elhagyni készül, már arról ábrándozik (bár éppenséggel nem ábrándos természetű), hogy jövő ősszel megy a pesti egyetemre. Még nem döntött: a matematikának vagy a történelemnek lesz-e a professzora. Majd indulás előtt sapkába teszi a matematikát meg a történetet, velem huzatja ki a cédulát.

- Tudod - mondta -, az eszem a matematikához, a szívem a történelemhez húz. No, meglátom, melyiket húzod ki.

Én is már kezdtem szőni-fonni a terveket, építgetni a légváratokat - Istenem, hogy telik az idő! A tíz esztendőből elrepült hat, még csak négy van hátra. Egyelőre verseket faragok titokban, igen rossz verseket, s mint valamennyi versfaragó diák - Petőfit szeretném utolérni, sőt még inkább - túlszárnyalni. De alkudni is hajlandó vagyok: megelégedném azzal, ha testben, lélekben oly tökéletes lennék, mint - Kárpáthy Zoltán.

De mit üzzem-fűzzem tovább, ki s mi szeretne lenni egy tizenöt esztendő legényke. Ebben a korban a nagyratörés (vagy tán helyesebben, nagyralátás) határtalan, mint mesebeli halászné telhetetlensége, aki előbb király, majd pápa szeretne lenni, s végezetül - Isten. A cápa teljesíti a telhetetlen halászné szertelen kívánságait: a putri helyébe palotát varázsol, megszerzi neki a királyi koronát, a pápai tiarát, de amikor megtudja, hogy ez sem elég, Isten akar lenni, rettentően felháborodik:

Mit akar a vén liba?

Mars vissza a putriba!

Hányan, ó, hányan kerülünk vissza putriba (vagy tán nem is jutunk tovább) - mire megvénülünk!

...Megint hull a hó, hull szakadatlan, itt a karácsonyi vakáció. Mit gondolt, mit nem Bölc Antal. Dombházát választotta: abba a faluba megy legátusnak, ahonnan egy esztendővel elébb Benkő Ádám sápadtan, megtörten jött haza. Nem is titkolta: azért választotta Dombházát, hogy lássa szemtől szembe azt a leányt, aki miatt Benkő Ádám kioltá az ő szép ifjú életét.

Antal is sápadtan jött haza, de ennek nem a szerelem volt az okozója.

- Mi bajod?

- Ég a mellem, mint az égő katlan.

Antalt agyonetették, itatták hol borral, hol pálinkával a vendégszerető székelyek, megrontották a gyomrát, de a matematika (vagy história?) leendő professzora még mindig falusi ebben: ha megrontja gyomrát, a mellére mutat, azt tapogatja, simogatja, az ég, mint az égő katlan.

Fanyalogva jár-ke, szégyell lefeküdni, mellégés mián, nem ízlik az étel, de etetik, tovább tömik, végül is lábáról a láz leveri. Az orvosság: rossz feketekávé és mindig csak a rossz, seprős feketekávé. Antalnak már nemcsak a melle, de a feje is ég, valósággal lángol. Megmeglátogatom, aztán egyszer meg is kérdezem: láttad-e ezt a leányt.

- Láttam.

- Milyen?

- Csipás - mondta megvetően, s kiköpött utána.

Nyilvánvaló, hogy Antal nem volt költő. Antal filozófus volt. Lehetett volna az a leány mennyből leszállott angyal: Antal lelkét meg nem zavarja.

Hát tovább égett Antal melle, lángolt a feje, ő maga sem vette komolyan a baját. Orvost ha hívnak, nyilván azt mondja: ez a fiú igen beteg. Nem engedem, hogy a kollégiumba vigyék, míg a láza meg nem szűnt. Nem hívnak orvost, ő se kívánja, feltámolyog az ágyból, útra készülődik. Az ő apja van soron, az ő szekere visz engem is. Lassan járó, sovány öreg lovai vannak Benedek-Benedikti Sámuelnek, már hajnalban indulnunk kell, hogy kapuzárás előtt a kollégiumban legyünk. Fagyoskodva sietek a hajnali hideg levegőben Antalék udvarára. Itt-ott szalmatűz lángja világít ki az utcára, apró szikrácskák kavarnak a levegőben, hirtelen el is alszanak: szeretnék ide is, oda is beszaladni, egy kicsit a tűz körül melegedni, belebámulni a tűzbe, s nézni, nézni, hogyan nyargal előre-hátra a tüzes csóva - igen, igen, itt is, ott is perzselik a disznót, dideregve-melegedve állja körül a gyermeknép, várják, sóvárogva várják a néhai fülét, farkát. De én már nem vagyok - gyermek; de én már ötödik gimnazista vagyok; énnekem sietős az utam, hátha megesik a nagy csuda, és várakoznak miattam. Csakugyan kint áll az udvar közepén a szekér; gyékényernyő sötétlik rajta, öreg Benedek-Benedikti Sámuel korholja nagy legényfiait: most veszik észre, indulás előtt, hogy a lógósnak egy lábáról hibádzik a patkó. Ott áll már a lógós az udvaron, egy legény a gyertyát tartja, egy a lógós lábát fogja, a cigánykovács kezében csattog a kalapács. Bemegyek a házba, fullasztó meleg bűz, mint minden olyan szobában, ahol sokan hálnak, ahol soha ablakot nem nyitnak: az ágy szélén üldögél Antal. Rajta már a téli zeke, összehúzza magán jó szorosra: ebben a fullasztó meleg bűzben is mintha dideregne. Egy öreg asszony tipeg-topog a gyéren világított szobában. Nem kérdi: hogy vagy, fiam? Nem mondja: maradj itthon, fiam. Antalnak mostohaanyja van. Lám, lám, én egyszer betegséget színleltem, csak hogy tovább maradhassak édesanyám közelében, s bizony, nem engedett el az édesanyám!

Hírül hozzák, hogy befogtak, Antal feláll, egy kicsit megtántorodik, de összeszedi magát, s köszön a mostohának: Isten áldja meg, anyó. Az is köszön: Isten áldjon meg téged is - s tovább tesz-vesz, mintha ez az ifjú, a matematika (avagy a história?) leendő professzora csak az udvarra menne ki, tovább nem. Megfogom Antal karját, levezetem a tornác garádján. Három ló szomorkodik a szekér előtt. Antal kezel a bátyjaival, aztán fellép a ferhécre, bebújik az ernyő alá, én utána, ott a pokróccal beterített szénaülésem elhelyezkedünk. Tetejéig, végéig meg van gyúrva az ernyő szénával: a „vén örmény” - minden udvarhelyi útjából cserépedénnyel tér meg, ha ugyan hazatér velem, s nem viszi egyenest be Oláhországba. Lomha nagy testén sarkig érő juhbőr bunda, alig tud felcihelődni a ferhécre, leül az első saroglya ülésére, melléje telepedik a tyúkszemű Laji.

Pilinkál a hó, igazi disznóperzselő hajnal, csikorog a fagyos, havas út a kerekék alatt, a három gebem bizonytalankodó ügésben halad végig néhány ház során. Még ki sem érünk a faluból, e bizonytalankodó ügés egészen bizonyos mendegéléssé lassúdik, s így megyünk, mendegélünk, a fagyos, havas út csikorog, bent az ernyő alatt pedig egy ifjúnak ég a melle, lángol a feje. Sem apja, sem bátyja hátra nem néz. Egyszer sem kérdezi: hogy vagy, fiam? Nem fázol-e? Pedig jól tudom, hogy a „vén örmény” szereti ezt a fiát, a maga módja szerint: nagyra van vele. De ez az a família, mely unja a beszédet, kettéharap szót, mondatot. Hiszen igaz, igaz, a székely nem bőbeszédű, de ennek a famíliának mintha fájdalmat okozna minden szó, amit a száján kiereszt.

Magas hegyek, magas hegyek után következnek. Hegyek aljában magától megáll a három gebem. Tyúkszemű Laji leszáll, hogy könnyítsen a szekéren. Lekászalódik a „vén örmény” is, amikor látja, hogy a gebék nem tudják megmozdítani a szekeret. Alig egy perce áll a szekér, s a csattogó, maró hideg a kerekeket a simára csiszolódott, síkos úthoz fagyasztja. Én is kibújok az ernyő alól. Antal feje hátrahanyatlak a szénába: csuda, meg nem gyúl a széna, úgy ég, úgy lángol az arca.

- Hát Anti... - néz rám a vén örmény.

Azt kérdezi ebben a két szóban, hogy: nem száll le?

Mondom szomorúan:

- Anti beteg, erősen beteg.

- Hüm, hüm - csóválja a fejét az öreg.

Laji üti, veri a három gebét, az öreg meg én a hátsó kerekék küllőibe kapaszkodunk, végre megmozdul a szekér, de minden húsz-harminc lépésre megáll. Nekifekszünk a saroglyának, úgy toljuk a szekeret. Ránk sötétedik a patakfalvi hegynek, a legmagasabb hegynek az aljában, csak a havas út, a havas mező világít - és toljuk, toljuk a szekeret. Egy öregember s egy fickó legényke. Jaj, ha látná ezt az én édesanyám! Sejtelmem sincs, hány óra: lehet nyolc, lehet tíz, de lehet hat óra is, hisz négy órakor már sötétedik. Még ezután fogom összegyűjtögetni azokat a nótákat, amelyekkel megnyerem az Önképzőkör egy aranyát. Ebből az aranyból lesz majd az az egyfedelű ezüstóra, amelyet egy hétig-kettőig mindegyre kirántok, s nézem, nézem, hosszan nézem: hány óra. Hosszan, sokáig, hadd lássák mindenkinek, akiket illet, hogy engem sem a gólya költött. Ó, édes, szép ifjúságom!

De az út - az rettenetes, olyan rettenetes, hogy nem merem aprajára leírni. Félek, hogy hitetlenül csóválod fejedet, nyájas olvasó. Éjfélkor áll meg a szekér a vén kollégium kapuja előtt. Kibújok az ernyő alól. Szólok Laji bának: segéljen ő is Antinak. Letámogatjuk Antalt, az apja hümmögött, de tovább nem jut a hümmögésnél. Nyílik a nehéz, vasalt kapu, nagyot

döndül nyíltában. Anti mondja alig hallhatóan: Isten áldja, édesapám - az apja most mégis mond valamit, ennyit: ejnye, ejnye - s a kapu bedöndül utánunk.

Már nem Antal a könyvtáros, nincs külön szobája. Föltámogatom a padlószobába, még ébren vannak a diákok, élénken beszélnek karácsonyi élményeiket, de hirtelen elakad a beszéd, megütődve néznek Antalra: mi lett ebből a csupa erő, csupa élet fiúból. Amikor megtudják, hogy „csak megrontotta a gyomrát”, vége a megütődésnek. Leül az ágya szélére, szól, hogy oldjam ki a zsákját, vegyem ki az ennyivalót. Egész nap nem evett egy falatot. Azt hiszi, éhes, pedig csak ég a „melle”... Kenyeret, szalonnát, penészesedő juhtúrót veszek ki a zsákból. Mohón eszi a csípős túrót, azt hiszi szegény, ez elfojtja a belül égő tüzet. Ám a csípős túró nem hogy elfojtaná, de éleszti a tüzet, még erősebben ég a „melle”, s lejjebb, a beleiben mintha macska kaparászna. Nincs lelkem otthagyni, lehúzó a csizmáját, a nadrágját, közben ő a felsőruháját tépi le magáról, s bele hanyatlik az ágyba. Borogatás kéne a fejére, a hasára, de kisül, hogy egy csöpp víz sincs a szobában. Estére gyűltek be a diákok, senkinek sem jutott eszébe, hogy a piaci kútról vizet hozzanak. Több szobát bejárunk - víz sehol. Minden szobának világhíres neve van: Párizs, London, Bizánc, Lausanne, Utrecht, Amsterdam, Debrecen - de egyiknek sincs vize.

Jókor reggel doktort hívatunk. Fiatalember, igazi doktor, nem felcser, alaposan végigtapogatja Antalt, kifaggatja, aztán papírt, tollat kér, és sűrű fejszóváltások közt írja meg a receptet. Kérde: van-e üres szoba?

- Van - mondják a diákok.

Igen, tavaly óta üres egy padlószoba, az, amelyben Benkő Ádám a szívéhez lőtt, merthogy fáj a szíve.

Mondja a doktor:

- Üzenni kellene az anyjának, hogy jöjjön ide, ápolja.

- Nem, nem, nem! - rémüldözik Antal.

- Mostohája van - szólok halkán a doktornak.

- Mi majd ápoljuk - mondja egy diák. - Nappal két osztálytársa, éjjel is kettő: ez a szokás itt.

Egy diákszolga kisöpri az üres szobát, aztán négy diák fölemeli az ágyat, így viszik Antalt az üres szobába, ahol Benkő Ádám a szívéhez lőtt... Visszük a székét, a ládáját. Akik ápolják, azok is visznek széket magukkal: a betegszoba be van bútorozva. Fát is hoznak, begyűjtanak az érckályhába: dorombol a tűz, de nincs melege. Második tele, hogy ebben a szobában tűz nem égett. Szaladok ki a városba, végigjárom a fazekasmestereket, végre megtalálom a város végén, a barompiac szélén, Antal apját. Szűk a fazekasmester udvara, a szekér a kerítésen kívül, a barompiacon áll, a kerítésen át adogatja egy fazekas az edényeket, az öreg átveszi, Lajinak továbbadja, a szekéren áll a fazekas, rakosgatja a tányérok, tálakat a széna közé. Köszönök, fogadja az öreg: joppisten! - Mondom, hogy Antal rosszul lett éjjel, doktort hívatunk, megvizsgálta, receptet írt, külön szobába vitette...

Az öreg rám bámul, az edényt továbbadja Lajinak, füle tövét megvakarja, s végre kinyögi:

- Ejnye, ejnye...

- Mondtam, ugye, hogy ne hozzuk el? - veti oda Laji, s nyugodtan adja tovább az összemarkolt edénycsomót.

- Hallgass! - förmed rá az öreg, s mintha semmi sem történt volna, tovább folyik az edények adogatása. Hogy gyorsabban vége szakadjon, felpattanok a szekérra edényt adogatni.

Végre megtelik a szekér, beballagunk a kollégiumba, egész úton csak ennyi szavát hallom: - Hát csakugyan?

Bizony, bizony, csakugyan. Kezdem érteni, mért nem szereti ezt az embert, az én édesapám, a falu minden gyermekének Huszár nagyapója...

Fölmegyünk a betegszobába, megáll az apa a fia asztala mellett: nézi, nézi, aztán megszólal. Kérdi az ápoló diákoktól:

- Ugye, nem hal meg?

- Ó, dehogyan hal - nyugtatják a diákok.

- Hát - szól a fiához -, az anyádat kiküldjem-e?

- Ne, ne, ne!

- Jó, no, nem küldöm.

Következik hosszú hallgatás.

- Hol fáj?

Antal végighúzza tenyerét a homlokától a hasáig. Ez a felelet.

- Megcsemellett - mondja az öreg a diákoknak.

- Bizonyosan meg.

- Feketekávét hozassak-e?

Antal a fejét rázza. Aztán megszólal:

- Megrakták-e a szekereket?

- Meg.

- Kár beromlani Oláhországba.

- Mért, te?

- Mert visz már a vasút oda edényt eleget.

- Fene egye meg, aki kitalálta!

Szidja a vasutat, mert „azóta” mindig kárral járja Oláhországot. De megy, mégis megy, mert ez az ő - élete: ülni, üldöggélni a megrakott szekéren, adni, venni, alkudni - nagy csuda, ha ez az ember nem szekéren hal meg.

- No, megyek - szólal meg hosszú hallgatás után.

Eléráncigál valahonnét a fehér harisnya ellenzője mögül egy kis bőrzacskót, abból kikotorász néhány piculát, a diákoknak ajándékozza, hogy: vegyenek bort rajta, s adjanak Antinak is, aztán megfogja a fia kezét:

- No, Isten áldjon, fiam. Hát - ugye, jobban léssz?

- Jobban.

Kezel velünk, s becsukódik az ajtó utána.

- Ugye - erőlködik a mosoly Bölcs Antal ajakára -, szerencsés természete van az apámnak?

- Erősen szerencsés - jegyzi meg egyik diák.

- Sejtése sincs arról, hogy meghalok.

- Ne beszélj bolondot!

- Mondom, hogy meghalok. Ha édesanyám élne s itt volna, ő megérezné... Itt maradna mellettem. De az apám nem érezte meg... Pedig hat fia közül csak engem szeret...

Hiába van két diák Antal mellett, mindig félve nyitok be a betegszobába, ahol Benkő Ádám a szívéhez lőtt. Amikor holtan hevert a szoba padlaján, nem mertem megnézni, de most látom, folyton őt látom. Az ő halálát követő éjszakákon borzalmas álmaim voltak, fel-felriadtam, rémülten sikoltoztam: már alig mertem este lefeküdni. S a kollégiumból hazakísértek ezek a borzalmas álmok. Édesanyám kétségbeesetten folyamodott fűhöz-fához, mindenféle falusi orvosságot megpróbált, amivel az ijesztő álmokat elűzni hitte a falusi orvosi tudomány. Még ónat is öntött egy vénasszony, s valahogyan úgy ömlött szét az ón, hogy katonafarmát mutatott. Világos, hogy katonától ijedtem meg. Attól, attól. Csakugyan. Benkő Ádám katona volt, amikor a szívéhez lőtt. A „diagnózis” tehát meg volt állapítva. De nem a vénasszony gyógyított meg, ennél egy sokkal vénebb asszony: az Idő.

S íme, most, hogy beléptem ebbe a szobába, újra megjelennek a felijesztő álmok. Ott kellett volna lennem Antal mellett, de csak reggel látogattam meg, akkor is félve. És a harmadik reggel felverik a kollégiumot: meghalt Antal! És nem volt mellette senki, míg vívódott a halállal. Előbb az egyik ápolódiák hagyta ott: megy a szobájába, egy kicsit ledül. Aztán elálmosodott a másik is. Megnézte Antalt: nyugodtan aludt, amikor éjfél kongatott a toronyóra. Hátha reggelig alszik? Ez is otthagya.

Reggel felakadt szemmel találták Antalt - nem volt, aki lezárja szemét. Nem volt, aki letörülgesse arcáról a halálverejtéket. Csendesen aludt-e el, vagy nagy kínok között - ki tudja? Most már mindegy. Meghalt.

- Meghót? - ez volt az első szava hozzám Antal apjának, akire a város végén várakoztam.

- Meg.

- Igazán?

- Igazán.

Éppen indulóban volt Oláhország felé, amikor a drótüzenetet kapta. Rajta kívül hárman jöttek. A veje, Gál István, végtisztességtételeknél igen alkalmas, ékes szavú ember: ő szokta megköszönni a halott elföldelése után a gyászoló gyülekezetnek a megjelenést; őt élő fia közt a legpiacosabb: István; - és egy összeaszott, csupa csont és bőr anyóka, Rózsi né', Antal nagynénje: ez lesz a sirató asszony. Őt hozták el a mostoha helyett. Egyenest Szabó Dániel uram házához megyünk: ott van kiterítve Antal. Megállnak a ravatal mellett, a férfiak merőn, némán nézik a halottat, csak a csupa csont és bőr asszony nem bír hivatalos bánatával, kárrogó hangján mindjárt belefog a siratóba. Hangjának, szavának sem lelke, sem szíve. Látszik, hogy Antal nem ennek az asszonynak a szívéről szakadt. Hogy ennek az asszonynak szívéről sohasem is szakadt gyermek. Be másként siratta el Rákhel néni az ő fiát!

- Ó, lelkem Antikám. Antikám, jajajaj! De szép valál, de jó valál s mégis meghalál, jajajaj!

- Elég, elég - hallgattatja el az apa. - Még nincs itt a gyülekezet.

Megindultság csak a vő komoly, ünnepies arcán látszik, István gyámoltalanul áll egy helyben - vajon meddig kell itt állnia? Lassan, nehezen gyűlnek, gyülekeznek az apa széles mellében azok a vízcseppek, amelyeknek, ha eljutnak a szem gödrébe, s onnan elészivárognak, könnycsepp a nevük. Keze hátával törülgeti a szemét, tovább nézi, nézi legkedvesebb fiát, fejét csóváltgatja, hümmöget. Már gyűlnek, gyülekeznek a szavak is:

- Hát meghaltál. Isten adjon neked nyugodalmat.

Otthagyjuk a halottas házat, csak a csupa csont és csupa bőr asszony marad a ravatal mellett: hogy mindjárt rákezdje, ha jön valaki: Ó, lelkem Antikám. Antikám, jajajaj!

Ékes szavú, ünnepies arcú Gál István, a temetés rendezője. Ő vásárolja a szemfödelet, a koporsót, selyemsapkát Antal fejére, fehér harisnyát a lábára. Ő megy nagytiszteletű Szylveszter uramhoz, az első paphoz, hogy megkérje egy könyörgésnek s egy szent beszédnek az elmondására. Nagy az öröme az öreg embernek, amikor hallja, hogy készül a diákbanda is, egész nap próbálja a halotti indulót. Hogy a sír felett egy diák, a kollégium poétája mondja majd a búcsúztatót.

S csakugyan minden úgy folyik le szép rendjében, ahogy előre megmondatott. Temetés után csudálatos beszédessé lesz az apa: nem győzi dicsérni a diákbandát. Hogy az milyen szépen „mozsikált”! Egy hordócska bort rendelt a muzsikáló s a halottvivő diákoknak. Nagy a becsülete a vőnek, aki oly ékes szavakban köszönte meg a gyülekezetnek a megjelenést: a professzor uraknak, hogy a megboldogultat minden szépre s jóra tanították; a diákoknak, akik őt betegségében ápták; a bándistáknak, akik utolsó útján elkísérték; a halottvivőknek, akik a fáradságot nem sajnálták; s végezetül annak az ékes szózatú diáknak, aki nem sajnálta az éccakai nyugodalmat, s nemcsak megírta a búcsúztató versét, el is szavallotta.

Nagy adakozó kedve támad a legkedvesebb fiát vesztett apának: ami ruhája, könyve volt Antalnak, mind szétszítja a diákok között. Gyöngyszem írású Szabó Dániel urammal, aki nemcsak a csizmáit csinálta remekbe, de remekbe pingálta a betűit is, ajándéklevelet írat. Gál István háromnapos leánykájának ajándékozta a falu végi kertjét. Annak az emlékeztetjire ajándékozta ennek a leánykának, hogy Antal halála napján született, meg annak az emlékeztetjire, hogy Gál István az udvarhelyi temetőben becsületet szerzett a családnak. Ami nemes mag ennek az öreg embernek a keblében el volt temetve, a fia temetése életre keltette, kivirágoztatta. Mintha a fiát is csak azért taníttatta volna, hogy ezt a szép temetést megérje. A dolgát jól végző ember meglepődöttségével, nekividult szívvel ült fel a szekérre; arca, szeme mind azt mondta: én vagyok az az öregember, nevezet szerint Benedek-Benedikti Sámuel, aki fiának az a szép temetése volt.

A búcsú pillanatában csak én voltam szomorú, igazán szomorú.

Ádám után Antal - egyedül maradtam.

Kilencedik fejezet

*Ebben az író egy falut próbál megeleveníteni,
melyben a lelkek még nem szabadultak fel*

Most pedig az Aporok ősi fészkebe megyünk. Mennem kell valahová, nincs itthon maradásom. A vidám, nyári vasárnapoknak vége. Egyedül maradtam. A hat kisbaconi diákból egy maradt, s ez az egy én vagyok. Erdő, mező fel nem vidít. Kedvetlenül forgatom, gereblyézem a szénát. Anikó nótás ajka elnémult. Gergő még mindig jó pajtásom, de már kissé bátortalan beszél velem. A beszédteméből már az első nap kifogyunk... Szeretnék beletemetkezni a könyvekbe, de a könyvtáram oly szegény! Nekifekszem a németnek, a franciának, de ha itt-ott elakadok, nincs, akitől útbaigazítást kérjek.

Édesapám kedvetlenül nézi - kedvetlenségemet. Nézi, de nem kérdi az okát. Úgy látszik, a kérdéssel még várakozik. De az anyai szív nem vár sokáig.

- Mi bánt, fiam?

- Semmi, édesanyám.

Látom édesanyám arcán, hogy még mindig nem tudta kiűzni fejéből: Ő az okozója az én szomorúságomnak. A bús beteg tej... Jókedvet erőszakolok magamra:

- Semmi bajom, igazán semmi, édesanyám.

De az anyai szív nem nyugszik meg, tűnődik, búcsálódik, keresi a szomorúságom orvosságát. Aztán egyszer, váratlanul, felsóhajt:

- Istenem, Istenem, de rég láttam Ignác bácsit!

Ignác bácsi az édesanyám testvére. A nevében és külsejében szép Uzon templomában volt ő Istennek a szolgálja, de Istennek bölcsessége úgy rendelte, hogy leghívebb szolgálja - ne szolgálja többé. Szépen csengő hangja legyengült, s java férfikorában örökre leszállt a szószéktől az uzoni pap. Felesége, a büszke, nemes Kun Gábor egyetlen leánya - tüzes vérű, erős akaratú, akadályt nem ismerő, nem tűrő leány: merő ellentéte a szelíd lelkű, kék szemű papnak. Gögös apja gögjét megtöri, s lesz belőle - tiszteletes asszony. Ignác bácsi eladja kisbaconi földjeit, föld helyett földet vesz: nem Uzonban, hanem Torján, az Aporok ősi fészkeben. Ide húzódik meg bánatos szívvel, de az isteni végzésben megnyugvással: van két kisleánya, még hátra lehető életét nekik szenteli. Hallom, még csak hallom róla, hogy két esztendeig volt a marburgi, majd a berlini egyetem hallgatója, a német nyelv tökéletes tudásával és sok-sok német könyvvel jött haza. Abban az esztendőben, amikor Kossuth „csengettyűhangja” végigcsendült az országon: A haza veszélyben!

Mindezt még csak hallom, ezután fogom megismerni a pap bácsit. Egnapi járó Kisbacontól Torja, de ne féljete az úttól, bár országútjának híre-nyoma sincs, ahol mi járunk: rengeteg erdőn viszlek, amely kezdődik Kisbacon határán, s amikor vége szakad: elénk mosolyog Torja. Mindennap hallok valamit Ignác bácsiról, Torjáról (99 kisasszony van benne), s ártatlan hamiskodással édesanyám fölkelte bennem a vágyat: de szeretnék oda menni! Visznek, visznek, hogyne vinnének. Édesapám azért, hogy a pap bácsitól sokat tanulok; édesanyám azért: hátha felvidul ott a szívem. Vasárnap virradatkor indulunk: édesapám s anyám hátul ülnek a puha szénaülésben, én elől, a kocsládán: én vagyok a kocsis. Nem megyünk üres kézzel atyafilátogatóba: egy kalongya selyempuhára héhelt kendert visz édesanyám Mária néni, merthogy igen szeret fonogatni téli estéken: egy kis zsák haricskalisztet a pap bácsinak, merthogy igen szereti a túrós haricskapuliszkát. Itt-ott mehetnénk országútján is, de

közeledik az aratás, rövidítjük az utat, hogy édesapám egy mivesnapnál többet ne veszítsen. Kimászunk Csíkorra tetejére, onnét bekanyarodunk a Macskás erdőbe, torony irányba, út nélkül lejtünk be a Súgó patakba; a lelkünket is majd kirázza a gidres-gödrös út, mely többször patak, mint út. Egyszerre magas, meredek hegy ágaskodik elénk: Uzonbérce ez. De nem kell leszállanunk a szekérről. Pistának, Fecskének gyermekjáték a kapaszkodó, már kint is vagyunk egy széles, bokros fennsíkon: alattunk, mogorva Murgó-hegy aljában bugyborékol az uzonkai borvíz. Mondják, hajdan e borvíz tájékán lakott Nagybacon népe, a tatárjárás után húzódott le mai földjére. Hopp! Már ott vagyunk a borvíz forrás mellett, iszunk belőle. Mellette egy nagy medence: haragosan bugyborékol benne a szénsav. Ez a nagybaconiak feredője. Vallatóhideg a vize: ritka fejrénp merészkedik bele. De itt vannak a káposztás kádak, a hüléskergető vizet felforralják, kádba öntik, s vígan lubickol benne a fejrénp. Téltre majd ezekbe a kádakba sózzák el a káposztát - miért ne? Sátorszerű kalibák körös-körül, ház még nincs: az ősmagyar élet ez, azzal a különbséggel, hogy nem kanca-, de tehéntejet isznak a nagybaconi „fejér” és „fekete” magyarok.¹¹ Itt a feredő körül legelésznek a tehének, azon frissen, zubogósan isszák a tejet. Ha hozzáteszem ehhez, hogy ez a nép még megtartja a negyedik parancsolatot, sőt a hetediket is, csuda-e, hogy itt hosszú életűek az emberek?

Szorul a völgy, meredek lejtőkön ereszkedünk le, s mindjárt elénk is mered ennek hasonmása. Háromszor-négyszer ismétlődik lejtő és kapaszkodó - csak székely ló bírja ezt. Így jutunk újabb fennsíkra, az erdő egy futamodásnyira megszakad, hogy helyet adjon egy hosszan elnyúló, keskeny falunak. A házak oly egyformák, csupa faház. Az udvarok szűkek, egyforma szűkek. Mindjárt látod, hogy jobbágy volt a falu népe. Messze bent, széles udvar közepén, fák közt rejtődik egy kastély, a Mikes család kastélya. József császárnak, miként Haller János uram, a korabeli Mikes is odavághatta volna: enyém itt a föld, felette az ég, égen a nap, a hold s a csillagok is! Idegen földről települtek ide e nép ősei, színmagyarokká váltak az idők folyamán. Keskeny szalagocskák tarkállanak a határban: kender-, mák-, bab-, pityókaszalagocskák. Bizony, szegény lehet ez a nép. Nem messze a kastélytól egy nagy, éktelen nagy, otromba, kormos fedelű épület, úgy hívják: évegcsúr. Magyarul: üveggyár. Borospalackokat, poharakat, ablaktáblákat fújnak itt pokoli hőségben a volt jobbágyok - ráérnek a földmíveléstől. Közvetlen mellettük, felettük a végtelen erdőség, s egy szál fára sem mondhatják: ez az enyém.

Keresztbe szeljük Bükszádót (ez a falu neve), ismét benne vagyunk az erdőben. Hegy, völgy, lejtő, kaptató. Oldalt, égnek meredő hegyek aljában, óriás tál fenekén, elmarad a Szent Annató. Ismerem a regéjét, sóhajtok feléje - no, meglátom még valaha. Mintha a pokol tornácaiba jutottunk volna, fojtó kénszag üti meg az orromat.

- Közeledünk a Búdös-barlanghoz - mondja édesapám.

Jó messzire van még a barlang, de előreküldi a hírnökét, mérgesen sustorékoló, kénsavas vizű medence képében. Négyszögre kivágott medence itt is, ott is, Isten szabad ege alatt. Van itt kénsavas, szénsavas, sós, hammas feredő: válogathatsz benne. Szénsavas, vasas borvízforrás, fákópüben: ihatsz belőle. Ott vagyunk már egy széles fennsíkon: ide épül majd valamikor az a fürdő, amelynek - Bálványosfürdő lesz a neve. Most még: Búdös. Egyetlenegy ház a fennsíkon: az erdő őre lakik benne. A többi, mint az uzonkai borvíz körül, sátorszerű kaliba. Ebben tanyáznak a „fürdővendégek”. Nagy, megrakott szekerekkel jönnek ide: a sátrak körül szekértábor. Akárcsak a mohi csata idején. Minden sátor előtt ég a tűz, fő az ebéd, sistereg a hagymás tokány. Mankón járó emberek bicegnek elő innen-onnan, a négyszögre vágott medencék

---

¹¹ A hagyomány szerint fejér (szőke) és fekete magyarok voltak a nagybaconi őslakók. A falut egész hosszában patak szeli ketté, egyik partján a fejér, másik partján a fekete magyarok települtek le.

felől. Óvatosan, tapogatózva eregélnek le a kanyargós, meredek ösvényen a szemfájósak: ezek a gyilkos ként lehelő Büdös-barlangból jönnek. A könnyfacsaró kéntől várják vissza szemük világát. De nagyobb számmal vannak a makkegészséges emberek, akik egy hétig, kettőig tanyáznak itt, esznek-isznak, néha-néha meg is fürödnek. Többnyire hétszilvafás tekintetes urak, akik el-elábrándoznak azon, hogy: hej! mit csinálna ebből a helyből az - angol! Még az angol a világ legélelmesebb, legvállalkozóbb, legpénzesebb népe, nem a zsidó. Ez a szegény, magára hagyott nép folyton az angol után sóhajtozik, tőle reméli Tusnádnak, Borszéknek, Előpataknak, Málnásnak, a Szejkének és mind a többi fürdőknél felvirágoztatását. Húsz év előtt még Kossuthot várta meg Türr Pistát: - Majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát! - most az angolt várja. Nos, addig várta, hogy ötven esztendő múltán el is jött, s az országnak kétharmadát egy bolond nagy ollóval levágta...

Fölme gyünk a barlanghoz, hadd lássam a Természet csudáját. Itt is, ott is besüppedt sírkő s erős kénzag jelenti: mindjárt ott vagyunk. Szándékosan és vigyázatlanságból sok ember halt meg itt. A kén forrva forr, lobog a barlang kénes levegője, falát sárgára festette a kén, de nem egész magasságban. Csak fel kell állni egy nagy darab kőre, szabadon vehetünk lélegzetet. Bizsereg, gyöngyödzik a testünk: egyszerre forró verejték lepi el. Becsukott szájjal, erősen befogott orral lehet csak végigszaladni a néhány lépésnyi barlangon: egy szippantás elég, hogy földhöz verjen, megfojtsa a kén. „Büdös, de jó”, rajzolta fel valaki nagy otromba betűkkel a barlang falára, s csakugyan áldják a meggyógyult emberek. Annak is jó, aki könnyen akar az élettől megszabadulni...

A barlang felett még messze magasra emelkedik a sziklahegy: valaha régen vár volt a tetején. Ugyan, melyik magas hegy tetején nem volt vár az én hazámban? Ihol, innét csak egy jó futamodás (kengyelfutónak) a Szent Anna-tó, ennek a helyén is hegy meredt az égnek, s hegynek tetején vár. De hegy is, vár is elsüllyedt, tó fakadt a helyén, s úszott a tóban tizenkét hattyú, az a tizenkét leány, akiket hintaja elé fogott a vár ura: így akarta visszaadni versengő testvéreinek, a büdös vár urának, a látogatást. A tizenkét hattyú kiúszott a tó partjára, megrázódott, ismét leánnyá változott. A legszebb köztük, Anna, aki megátkozta a kegyetlen váruurat, itt maradt örökre. A nép szentté avatta, kápolnát épített emlékezetére. Átellenben a barlanggal, Torja felé, még áll a Bálványosvár egy fala. Ki ne hinné el, hogy tündérek építették ezt a várat, mégpedig tündéróriások? Egy tündér fennállott a hegy tetején, egy meg lent a köves patakban: úgy adogatta fel a követ a hegy tetején állónak: reggel kezdték, s este állt a vár. Ide menekült a pogányhitű Apor a fiaival - a keresztény vallás elől... Ide rabolta az egyik Apor fiú a torjai Mike Ilonát, a keresztény leányt. Itt téríti meg a keresztény hitnek Mike Ilona az urát... Szép, igen szép erről a monda: majd megírom húsz esztendő múlva...

Pistát, Feckét megítatom, befogom, feltelepedünk a szekérre, lassan ereszkedünk le a meredek úton, le a völgybe. Kétoldalt végtelennek tetsző hegylánc szegi a szűkre szorult völgyet, idestova kanyarog benne a patak, százszor is átgázolunk rajta, táncolnak a kerek a köveken: mintha mennyországban járnánk, amikor futamodásnyi gyepes utat ajándékoz a szeszélyesen kanyargó patak. S mely szeszélyes a hegyláncok kanyarodása is! Minduntalan elénk kanyarodik egy-egy, a láncból szabadulni vágyakodó darabja a hegynek: no, ha elhagytuk ezt, bizonyosan kitágul a völgy. De csalódás ér újra meg újra, vége-hossza nincs az elénk ágaskodó hegyeknek. A nap már a nyugati hegylánc mögé bukik, amikor kiterül a völgy, szerteszét ágazik a patak, a lovak ösztönszerűen megiramodnak; látják a falut. Alig felerésze látszik, s ez a felerész is oly nagy, amilyen nagy falut még nem láttam. Kisül, hogy ez a falu voltaképpen négy egymásba ragadt falu: Volál, Karatna, Fel- és Altorja. De még egyéb furcsaság is kitűnik róla: Háromszék földjének egy darabkája, s nem Háromszékhez, hanem Felsőfehér megyéhez tartozik, amelynek székhelye - Segesvár. Jó, igen jó lovakkal kétnapi út ide. S van még a szomszédságban néhány ilyen falu, s szerteszórtan egyebütt is, kis

szegletecskék a mappán: s ezek együtt Felsőfehér megyének neveztetnek. Bemegyünk a faluba, sűrűn érik egymást a szűkebb meg tágasabb kúriák, a nemesi udvarházak, még sűrűbben a zsellérházacsókák, volt jobbágyok már nagyobbacska házai, s elvéve módosabb házak: hatökrös gazdák laknak itt. Sem nem urak, sem nem jobbágyok - katonáembereknek hívják őket. A székelység ama bizonyos harmadik rendje ez, mely a lófőszékely után következik, s amely 48 előtt gyalog szolgálta a császárt.

Vasárnap, alkonyodik, csak úgy hullámszik a torjai korzón, a fűzfa szegélyezte patak mentén a torjai aranyifjúság. Itthon ragadt gavallérok, vakációzó diákok, mind úrfiak, s még nagyobb sereg páváskodó, begyeskedve sétáló kisasszony - úgy látszik, nem tréfált édesanyám, amikor azt mondta: kilencvenkilenc kisasszony van itt. De nekem most csak arra van gondom, hogy büszkén kiszeggett fejjel vágtasson végig Pista s Fecske a torjai korzó mellett, csak úgy fél szemmel sandítok a társaság felé - vajon itt van-e már az a kisasszony, akivel én is majd szemtől szembe fogok állani, mint ahogy állott Benkő Ádám az ő Ilona nevű végzetével?

Karatnán van Ignác bácsi háza, édesapám utcáról utcára igazgat: jobbra hajts, balra hajts. Addig jobbra, addig balra, megérkezünk, régi udvarház elé kanyarodik a szekér, megállunk a tornác előtt; Fonott karosszékben ül egy fehéredő hajjú, komoly arcú, nyúlánk természetű ember, mellette egy javakorabeli, kissé hízásnak indult, villogó szemű asszony. Alattuk, a lépcsőn egy fiatal s egy serdülő leány. Első pillanatban látom, hogy örülnek nekünk. Fiatalosan szalad elénk Ignác bácsi, lesegíti édesanyámat. Megcsókolják egymást, ám ezt megelőzően édesanyám illendően kezét csókol a pap bácsinak. (1817-ben született a pap bácsi, 1822-ben az édesanyám.) Mári néni, a két leány - mind csókkal fogadják édesanyámat, engem megsimogatnak: hisz Elekecske már nagy fiú! Bizony nagy, már egy-két hónap, s tizenöt esztendő lesz Elekecske.

A nagyobbik leány: Máríka. Igazán Máríka. Szőkébe hajló, átlátszó arcú, finom, törékeny teremtés, szelíd lelkű, kék szemű, mint az édesapja, félig torjai, félig baconi típus. A kisebbik, Zsuzsa, kevés beszédű, szomorú kedvű, ridegnek tetsző, csak lassan világlik meg, hogy hideg külseje meleg szívet takar. Azt hiszem, egészen kicsi korában sem becézték Zsuzsikának. Barna arc, nagy, fekete haj: egészen baconi típus. Az anyja, ha haragszik rá valamiért, nem is szólítja másként: te baconi!

De ez a ház most a békesség, a csendesség háza - ideális papi ház. A háznak úri ház a formája, bár jóval kisebb, mint a Gábor bácsié. Apró fazsindelyes ház, mindössze három lakószoba benne, aztán konyha, kamra. Kétoldalt folyosó veszi körül, a faoszlopokra borszőlő indái kapaszkodnak, oszlopok közt hosszú virágládák: most éppen fehér violák nyílnak bennök. Ez a ház Kun Gábor uram háza volt, de a konyhát, a folyosót a pap bácsi ragasztotta hozzá. Eszerint két szobában húzódott meg tekintetes Kun Gábor uram büszkesége, akinek családfáját az a nagy szégyen érte, hogy leánya beleszeretett egy művelt, szelíd lelkű ifjúba. Egy papba, aki *csak* „katonaembernek” a fia.

Virágillat a folyosón, virágillat a házban. (Nem mondom: levendulaillat, mert ennek a hitelét, levendulaillatot soha nem szagolt írók igen-igen lejáratták.) S a kert, a kert! Szép, szabályosan vágott, gondozott utak, az utak mentén gyümölcsfák: batul, pónyik, aranypármén. Patak szeli át a nagy gyümölcsöst (minden fáját a pap bácsi ülteté), a patakon könnyű kis híd, a karfája zöldre festve: a pap bácsi saját kezű műve. Túl a patakon nagy, kerek tó, fehér és vörös liliumok szegik, a közepén karcsú rúdon kis nemzeti zászló. A patakból csurog a víz a tóba, onnét vissza: mindig friss a vize. De ez csak az egyik kert. A ház végén virágoskert, virágoskert szélén méhszín. Átellenben egy másik kert: ez is gyümölcsös, a közepén gyümölcsaszaló, a pap bácsi kitalálása - és szaladgál a kertben egy őzike. Most még rémülten szalad előlem, de majd megbarátkozunk. Úgy megbarátkozunk, hogy majd, amikor az őzzé varázsolt árva fiúról

írom a mesét, ez az őzike szaladgál a szemem előtt, ezt a kertet látom, áttelepítve ide a másik kert tavát. S mennyi málnabokor a kerítések mentén! Önkéntelen András nagyapám kertjére gondolok. Ő is ily szép sorjába ültette a fákat, mint a fia; ő is málnabokrokat ültetett az - unokáknak, mint a fia, aki bizonytalansággal az unokákra gondolt szintén, amikor e bokrokat ültet. Apa és fia, mindketten a halhatatlanságnak dolgoztak, s jusson bár idegen kézre az édes anyaföld, unokáról unokára öröklődik a szép sorjába ültetett fáknak, a kerítések tövéből mosolygó málnabokroknak édesbús emléke: apának és fiának a halhatatlansága. Igaz-e?

A pap bácsiban nincs egyetlen vonás, a kálvinista papot ezer mérföldről megismertető. Arcának, kezének szinte átlátszó fehérsége, hangjának lágysága, modorának simasága, minden mozdulata a francia regények abbéjára emlékeztetne engem, de még azt sem tudom, mi fán terem az abbé: tudatlan kálvinista diák vagyok. Műveltség dolgában messze felette áll a falusi tekintetes uraknak; azoknak is, akik just hallgattak a marosvásárhelyi akadémián, aztán félig vagy egészen végezten az ősi kúrián rekedtek, az ősből apránként eladogatva egy-két darabot. Nagy tisztelettel hallgatják szavait a tekintetes urak, ő meg szelíd mosolygással néz el a korlátolt, maradi okoskodású fejek fölött. Megütődve hallom, hogy apró úrficskák öreg rend cselédek is tegeznek. Hiszen ez egészen más világ, mint a mi világunk, odaát, az erdőn túl, a szabad székely lakta szép Erdővidéken! Ha a tekintetes úr felnéz az egekre, s azt jövendőli a felhők járásából, hogy: meglássátok, ma eső lesz - a tekintetes úr cselédje (vagy napszámosa) alázatosan jegyzi meg: jól parancsolja a tekintetes úr, ma csakugyan eső lesz. Akármit mond a tekintetes úr, nem mondja, hanem parancsolja. Volt jobbágy, volt zsellér még mindig bizonytalanul, félve, ijedezve jár az új világban, vajon nem tér-e vissza a régi világ, a 48 előtti? Huszonöt esztendő röpi el 48 után, de a lelkek még nem szabadultak fel. Sem a nemesi, sem a paraszti lelkek. Most már kezdem érteni az én kicsi falumnak talán egyetlen jobbágyemberét, aki a negyedik faluban lakó méltóságos Ákos úrfinak, minden tavasszal ajándékbáránnyt viszen. Méltóságos Ákos úrfi családjának néhány darab földje volt a mi határunkon 48 előtt, erre a néhány földre volt jobbágy Pattantyús Vajna Áron. Méltóságos Ákos úrfi sok pénzt vesztett a kártyán, a mamája az egész vidéket beszaladgálta pénzért: Pattantyús Vajna Árontól is kapott harminc ezüst húszasokat. Méltóságos Ákos úrfinál minden tavasszal megjelen a volt jobbágy az ő bárányával, s meginstálja alázatosan az úrfit: ha megkaphatná a harminc ezüst húszasokat...

Ez úgynevezett történelmi tény, ha úgy tetszik: kultúrtörténelmi adalék annak a bizonyítására: mely lassan, nehezen szabadulnak fel a lelkek.

Ebben a rengeteg nagy faluban két könyvtár van: egy holt s egy eleven. A holt könyvtár az Aporok lakatlan kastélyában látható, egy nagy terem közepén, a földön, óriási halomba összehányva. Ezt az egereket olvassák. A másik, az eleven: a pap bácsió. Itt találkozom először Schillerrel és Goethével: itt válogathatok először kedvem szerint a jó magyar könyvekben, s olvashatom végig a *Vasárnapi Újság*, a *Magyarország* és a *Nagyvilág* bekötött évfolyamait. Itt kezdtem fordítgatni s könyv nélkül is megtanulni Schiller kisebb költeményeit, különösen, amikor megtudtam, hogy Márka is próbálgatja gyenge szárnyait, ő is fordítgat Schillerből, édesapja nagy öröme.

Ennek a rengeteg nagy falunak kilencvenkilenc kisasszonya közt csak két igazán művelt kisasszony van: Márka és Zsuzsa. Lengyelországi német leány, Jozefin kisasszony s a pap bácsió együtt oktatják, nevelik a leánykákat. A derék kisasszony ismereteinek hiányosságait bőven pótolja a pap bácsió: ő egyformán járatos a tudomány minden ágában. Nem magoltat, hanem magyaráz, az apáknál szokatlan nagy kedvvel és türelemmel. A gazdaság nem köti le idejét: felibe művelik a földjeit, leánykáinak s kertjeinek szenteli életét. Közbe-közbe fűr,

farag, mint András nagyapó, Márikának is, Zsuzsának is kis szövőszéket farag, amelyen játszva tanulják meg a szövést. Művészi faragványú kalitkákban füttyülnek a kanári-madarak: mind e kalitkák a pap bácsi remeklései.

Mári néni szerepe a leánynevelésben annyi, mint a többi tekintetes asszonyé: nagy gondja van arra, hogy az ő leányait öltözködésben túl ne szárnyalják a többi kisasszonyok. Majomszere-tettel veszi körül a két leánykát, különösen Márikát. Csak ezt a két leánykát szereti meg az urát, ez a három lény az ő világa. Már gyűlöli azt a fiatalembert, aki szerelmes a törékeny Márikába, s aki egyszer bizonyosan leszakítja az ő kebléről ezt a gyenge virágszálat, s elhervasztja, el...

Jószívű asszony Mári néni, látva látom, hogy sem tőlem, sem mástól az ételt nem sajnálja, de nem memék, időn kívül, kenyeret kérni tőle. Nehezen szokom meg az itteni rendes, kimért életet. Pontban reggel hat órakor tejeskávét, pontban déli tizenkét órakor ebéd, pontban este hat órakor uzsonna-vacsora, mely elmaradhatatlanul tejeskávével kezdődik s túrós puliszkával vagy paprikás csirkével végződik. Ez a rendes, megszabott étkezés a magyarázata (talán Németországból hozta a pap bácsi?), hogy a halálnak rég eljegyzett ember, a torjai tekintetes urak nagy álmélkodására, szép öregséget ér, míg a vasgyúró tekintetes urak sorban dőlnek ki férfikoruk delén. Alig hiszem, hogy valahol a földkereken, ekkora területen, lenne még annyi özvegyasszony, mint itt. Némelyik kúrián kettő is: a nagymama meg a leánya. Alig csoszogó vénasszony és életerős, javakorabeli asszony: mind a kettő özvegy. A férfiak közt ritka, amelyik késő öregséget ér. Nagy-nehéz munka nem fogyasztja életüket, nyilván a tétlenség, a borozgatás, a rendetlen élet viszi a temetőbe. Vannak itt méltóságos urak is (Isten tudja, mért címezik így őket), s ezek is oly kis birtokon urak, hogy csupa csuda. Néhány jobb módú tekintetes úr 100-200 holdon úr, a többi 10-21 holdon tengődik, de úr. Kaszanyelét, kapanyelét, ekeszarvát meg nem fogja. Van két sovány ökre vagy két rossz lova, emellé egy kisbéres, egy-két napszámos, ezek dolgoznak, a tekintetes úr meg nézi. A tekintetes úrnak vannak nagy kamasz fiai - ki járt túl egy-két esztendőt a falusi iskolán, ki nem -, ezek sem dolgoznak, lógnak ide, lógnak oda, mívesnapokon is kugliznak, borvizes bort iszogatnak - miből? Mári néni tudja, miből. Az ő éles szeme mindent meglát, s szókimondó szája semmit el nem hallgat. Tőle hallogatom, hogy ez a tekintetes úr is eladott egy darabka földet, az is eladott. Ennek árából kapott új ruhát az úrfi meg a kisasszony. S én ezeket még messziről, bátortalanul nézem, mert én még háziszóttos ruhában s patkós csizmában járok. Tudom, az édesapám könnyen járathatna úrfiasan, de magam sem vágyakodom erre. Még nem. Most csak egy a vágyam: olvasni, olvasni és olvasni. Behúzódok az oldalszobába, ott van a pap bácsi könyvtára: ez a kis szoba az én mennyországom. A szomszédyszoba meg-megtelik vendégekkel, rám-rám nyílik az ajtó, látnak egy pillanatra a vendégek, úrfiak, kisasszonyok, tekintetes urak és tekintetes asszonyok, fél szemmel kisandítok, aztán hirtelen visszabújok a könyvbe. Végre is ki kell bújnom az uzsonna-vacsorához. A nagy, kerek asztalra van terítve. Törékeny Márika körül két gavallér legyeskedik: csudálatosképpen mind a kettő kész ember, de csak az egyik visel hivatalt, a másik itthon ragadt úrnak. Egyelőre próbálgatja, hogyan lehet az ember kicsi földön úr, ráér még az a hivatal, ha ez a kicsi föld is kicsúszott alóla. A hivatalt viselő gavallér szép szál ember, széles vállú, eleven tekintetű, jóképű ifjú, látszik rajta, hogy Pesten jogász-kodott: egészen kipallérozódott. A falusi gavallér zömök, hízásra hajló, cigányképű, menny-dörgő hangú - itt a csata már eldőlt. Megfojtanak egymást egy kanál vízben Márikáért, akinek, szegénynek, maholnap csak a nagy, csudálkozó kék szeme marad. Akinek törékeny testét harmadnapos hideglelés sorvasztja - és alig hallhatóan köhécsel. Mári néni két farkasnak nézi a két gavallért, akik marakodnak az ő báránkjára fölött; gyűlölködő pillantást vetveget rájuk, különösen az egyikre, hiszen látja, hogyne látná, hogy az ő báránkját melyik farkas falja fel...

Márka érzi, hogy a halálba megy, de a napról napra hevesedő ostromnak nem tud ellenállani. A két farkas marakodását nem bírja nézni sokáig. Márka választ. Akármelyiket választja: halált választ. Arra a farkasra esik a választása, aki városba viszi. Abba a városba, hol a szeszgyárak bűzétől - dögletes a levegő. Oly dögletes, hogy a helyi humorizálás szerint, ott a bacilus is megdöglök.

Márikát meleg nyárban viszik el a szülei házából, s meleg nyárban hozzák haza, holtra váltan, derekaljakkal, dagadó vánkosokkal kipárnázott kocsin. Márka után még jön egy kocsi: azon egy jól megtermett, nekigömbölyödött dajka ül, karján néhány hetes csecsemő. Márikát lefektetik leánykori ágyába, ahonnét többé nem kel fel. De Márikának elébb még meg kell siratnia kedves kanáriját, a Micit. A dajka kikotyogja: meghalt a Mici, s Márka tágra nyílt nagy szeméből szivárogni kezd az oly sokszor visszafojtott könny. Márka rám néz.

- Temesd el a virágoskertbe.

Kis koporsót faragok Micikének, sírt ások a virágosba, elföldelem Micikét, fejfát állítok neki.

Márikának el kell még siratni a kicsi Ilonkát is. Órá a sor csak ezután kerül. Márikának falevelek hullását meg kell várnia, s amilyen engedelmes gyermek vala, mindig, meg is várja, míg Márikát kiviszik a temetőbe, Ilonka mellé fektetik. Aludjál szépen, Márka.

A mennyország pokollá változik. Mári néni sír, tombol, átkozódik, ezerszer kiáltja egy nap: Gyilkos! Gyilkos! Gyilkos! Ő tudta, előre tudta, ugye, megmondta, hogy az a „farkas” megöli - ugye, megölte! Könyörög a pap bácsi: csendesülj! Nyugodjunk bele Isten akaratába.

- Nincs Isten! Nincs Isten!

Most még az esztelen harag tagadtatja meg Istent, de telnek, múlnak a napok, s a pap bácsi rémülten látja, hogy ez az asszony, aki Istennek szolgájáért dacolt az apjával, fittyet hányt az egész nemzetségnek, megtagadja Istent, nem hisz többé benne: Nincs Isten! Nincs! Minden szava egy-egy tórdöfés, a vallásos, szelíd lelkű ember vérző szívének. Mennyivel mélyebb az ő bánata! Oly mély, hogy még könnye is alig van. Az ő szeretete emberi szeretet, nincs ebben semmi állati. Csendes megadással cipeli vállán a keresztet. Csendes megadással ül a poklok tüzében. Csendes megadással tűri az istentagadó, nyers, indulatos, csúfondároskodó szavakat.

Szeretnék hazaszaladni, de a szent embert itt hagyni képtelen vagyok. Valami titkos varázs húz közelébe minden nyáron. Ő mindig az, akinek első pillanatban láttam. Istent megtagadta Mári néni, a szent embert nem tagadja meg. Ő a bálványképe. Őérette meg-meglágyul a nyeresége, le-lecsitul a szilajsága. Már-már mintha azon igyekeznék, hogy úgy szeresse Zsuzsát is, mint ahogy Márikát szerette...

Vajon Istennel mikor békül ki?

Tizedik fejezet

*Ebben megtudjuk, hogyan lesz a diákból úr,
s többek közt azt is, milyen hasznos dolog a legáció?*

A diákból úgy lesz úr, hogy a hatodik osztály egzámeneje nem egzámen, hanem - rigorozum. Magyarul: szigorított egzámen. Aki ezt a szigorított egzámenet kiállja, abban a pillanatban úrnak szólítják még a professzorok is. Ahogy kilépnek az auditóriumból a folyosóra, az újdonsült urak első dolga, hogy cigarettára gyújtsanak. Mostantól kezdve nem kell törni a fejüket, hol is szippantsanak el egy cigarettát. De nemcsak cigarettára gyújtanak, amint a folyosóra kiözönlenek, de gyermekes boldogan kiabálják egymás nevét, tagolva, hosszan elnyújtva, s ami fő, az úr-at hozzáragasztva, így ni: Be-ne-dek E-lek-úr!

Ó, de szépen hangzik, ugye? Eddig, ha valaki keresett, belekiáltotta a vén kollégiumba a nevemet, tagolva, elnyújtva, de egyszerűen, úr nélkül. Ezentúl hozzátoldják az urat. Eddig, ha feleletre szólított a professzor úr, fel kellett állanom illedelmesen. Ezentúl ülve maradok, s úgy felelek. Eddig nem volt jussom, hogy eklézsiát válasszak s „hivatalosan” hirdessem Isten igéjét. Ezentúl én is sorra kerülök, s kedvem szerint válogathatok az előlem még el nem szedett eklézsiák közt.

Úr lesz a diákszolgából is. Ha arra való, privát tanítványokat kap, mehet legációba, innen is, onnan is, ha nem csurran, cseppen. Szegény Leopold, lám, most úr volna ő is, de az ő érzékeny szíve nem bírta végig a szolgaságot: szinte szégyellem leírni, hogy Leopold is - nem, nem a kollégium üres szobájában, szülei sírján lőtt a szívéhez...

Hát, most majd hivatalosan járunk legációba. Akkreditált követi leszünk a vén kollégiumnak. Nyomatott ajánló levelet kapunk, amely rövid, vallásos elmélkedés s egyben ajánlólevél is: benne a nevünk. Minden eklézsiáról tudjuk, hány olyan család van ott, amelyik az ajánlólevelet elfogadja, s azt legalább egy pengő forinttal meg is váltja. Ki-ki annyit vásárol, darabja, gondolom, két krajcár, de ezt a nagy summát majd csak akkor fizetjük, ha a legációból visszajöttünk. A legnagyobb summa lehet ötven krajcár - bizony, nagy ez egy diáknak legáció előtt.

Öreg iskolatársaimmal, ha össze-összetalálkozom s elevenítgetjük a diákélet emlékeit, lelkünk legszívesebben a legáció emlékei körül mulatozik. A kigondolt és valóban megtörtént élményeknek, anekdotáknak kincsháza épül az emlékezés során. S mind megegyezünk abban, hogy az emberekkel való érintkezésnek, a nyilvános szereplésnek nagyszerű előkészítő iskolája a legáció. „Minden háznál más a szokás”, s minden faluban más-más, addig ismeretlen szokásokat találunk. Még nem jár vasút felénk, sem viseletben, sem gondolkodásban nem egyformásodott a nép. Puskalövésnyi távolságra eső faluk népének más a viselete, más a háza, más a beszéde, mások a szokásai, mások az erkölcsi.

Vannak eklézsiák, amelyek nincsenek benn a vén kollégium legációs listájában, mivelhogy hivatalosan legátust sohasem kértek. De ha magától ajánlkozik valamelyik diák, akinek nem jutott eklézsia, vagy még nincs is soron: jó szívvel látják. Apró gyermek voltam, amikor az első prédikációt elhadartam a kisbaconi templomban, s bizony, nem tudtam bevárni, amíg a sor reám kerül: legényke voltam még, tizennégy esztendő legényke, s mit gondoltam, mit nem, Virágvasárnapján felpattantam a Fecskére, elgaloppoltam (székelyesen mondva: elkalupéroztam) a szomszéd faluba, egyenest Pethő Mózes tiszteletes úrhoz. Akkor én már olvastam táblabíró uraimékról: igazi táblabíró típus volt Pethő tiszteletes. Rózsás, gömbölyű arc, hatalmas, pocakos termet, hosszú szárú pipa, talán csak a nevetős gyermekszeme nem volt táblabírói. A felesége kedves öregasszony; inkább „nagyasszony”, mint tiszteletes, ami nem

azt jelenti, hogy minden tiszteletet meg nem érdemel. Egy kicsit kicsillett legátusnak a táblabírói-tiszteletes, de elfogadott, hogyne fogadott volna, hiszen öt prédikáció elmondása alól szabadítom fel. Ünnepe szombatján már Pista, Fecske röpítnek Magyarhermányba, nyitott kapu vár, édesapám huszárpajtásának, Pethő Mózes bácsinak a kapuja. Igen, Pethő Mózes a pap, Pethő Mózes a - megyebíró. Valamint az én falumban minden harmadik ember Benedek, itt minden harmadik - Pethő. A tiszteletes is, a megyebíró is gyermektelen ember. Kár, mert mind a kettő szép szál ember, mind a kettőnek rózsapiros az arca, bár mind a kettő öreg ember. A megyebíró Pethő Mózesnek már ezüstsínű is a haja. Vidám kedvű öregember Pethő Mózes, estére összegyűlnek a házánál a jó emberei: báránytokány a vacsora, karcos bor a csúsztatója. Egyszerre megered a nóta, csupa régi magyar nóta, diákos emberek nótái. Nem itt hallom először ezt az igen-igen szomorú nótát:

*Kalapom szememre vágom,
Mellette hervad virágom -*

de meglep, mert csak diákoktól hallottam eddig. Ezek pedig mind fehér harisnyás, egyszerű székely emberek. Az egész faluban csak két nadrágos ember van: a pap meg a kántor. Itt úr nincs, mind szabad, fehér harisnyás, az ősi viselethez szívósan ragaszkodó székelyek. A falu közvetlen az erdő aljában húzódik el, hosszan, igen szűk völgyben, kicsiny és sovány a szántóföld határa, annál nagyobb az erdeje. Ez az erdő - mindenkié. Szabad préda. Hiába emeli fel tiltó kezét a törvény, nem bír e néppel sem bíró, sem szolgabíró, sem csendőr. Az erdő, a rengeteg erdő a nép hazája, mindene. Nyers, szilaj, dacos e nép, merő ellentéte az én kicsi falum szelídebb, jámborabb lelkű népének, de - itt következik a csuda: sokkal szorgalmasabb templomjáró, még a beszéde is oly kenetes, mintha folyton a Bibliát olvasná. A szegényebb rend (s ez a nagy többség) kicsi gazdasága mellett mindenféle mesterséget űz. Szereszama nincs a kádároknak, a fazekasoknak, a kőfaragóknak. Erdővidék minden falujának van jellemző mellékneve: Hermány - kádározó, Kisbacon - kalácsütő. Amott a - szegénység, itt a - jómód.

Igen, ez a nyers, szilaj, dacos, verekedő nép vallásos, kenetes, szorgalmas templomjáró. A kicsi legátus hírére szorongásig megtelik a templom, de alig kezdek a prédikációba, csintalan legényecskék a karzatról eleresztenek egy verebet, nyilván nem azért, mert megszánták a rabságát, hanem meg akarják zavarni a legátust. A veréb ijedten röpköd ide-oda, belebeleütődik a falba, a legénykének vihognak, lent a nép háborog, nagy a megbotránykozás. Egy pillanatra megállok, aztán folytatom a prédikációt, a legénykének megnyúlik az arcuk: nem sültem bele, s ráadásul otthon, ha nem mindjárt a templom előtt, el is döngetik. Kimegyünk a templomból, a nép megáll, várakozik, én is megállok, akkor előrelép egy öreg ember, a kalapját leveszi, forgatja, én is leveszem, s az öreg ember cicomátlan szavakban megköszöni a gyülekezet nevében az „ünnepi szózatot”, s végezetül „engedelmet” kér a legénykének helytelenkedéseért. Engedelmet s nem bocsánatot: a székelynek engedelem a bocsánat. Én „megengedek”, szent a béke, mire a fejrénépek körülfoznak, összevissza csókolnak, aranyszájú meg aranylábú csirkémnek neveznek, közben itt-ott a tömegben döngetik a legénykéket. Sokan lelkekre kötik, hogy ünnep után búcsú nélkül nehogy hazamenjek, mert azt igen erősen szégyellenék, s én sorba is járom a házakat az egyházfival, aki egy üres zsákot szorongat a hóna alatt.

Amilyen szilaj ez a templomjáró nép, oly erőszakos a vendégszeretete is. Minden háznál kell ennem egy-két falatot, megízeltintem a mézes pálinkát (haj, Istenem, mi lesz ebből) - no, még egy falást! Szeresse! Ó, ó, édes Jézusom, de madárétű! - sopánkodnak, olyan szívükből sopánkodnak, hogy ellenállani lehetetlen. Hamarosan megtudom, hogy mire való a zsák. A zsák arra való, hogy: „mindenünk van, csak pénzünk nincs”, pénz helyett hát gabonával

kedveskednek, a zsák meg telik, telik, én meg nevetek magamban: mit szól majd az édesapám, ha gabonával állítok haza. De hellyel-közzel pénzt is adnak, többnyire egy nagy otromba rézpénzt, amelynek susták a neve, különben négy krajcárt ér az. Suszter tallérnak csúfolják a városi népek. Van ezzel a pénzzel kapcsolatban csúfolódó versike is: Azt mondja:

*Egy pár ember hat susták,
Mégsem ér egy polturát.*

Így is rengeteg pénz gyűl össze, mert a táblabíró-pap egy pengő forinttal, a kántor ötven krajcárral pótolja a sustákat és a krajcárokat, a zsák is megtelik, Pethő bácsi pénzre váltja, jóllehet tele a szuszékja: hazaviszek vagy tíz pengő forintot s első regényemnek a - csíráját.

Felbuzdulok az első sikeren, célba veszem Bodost: hegyek közül mosolyog a mi falunk felé, egy jó futamodás. Erdő borította hegylánc hajlik a falu fölé, itt már viaskodik a bolti posztó meg a háziszóttas nadrág a fehér harisnyával. Ez már nem az az áradozó, kenetes beszédű nép. Mintha némi fanyarság ülne az arcán - miért? Jaj annak a falunak, amelyet szájára vesz a csúfolódásra hajlamos székely. A bodosiak után kukukk-ot kiabálnak, s ha kérded, miért, meg is magyarázzák. Réges-régen perelt Bodos Baróttal egy erdőn, s végezetül abban állapodtak meg, hogy mind a két falu népe kimegy az erdőbe, ott megvárják, amíg Barót felől is, Bodos felől is megszólal egy kakukk, s amelyik falu kakukkja tovább bírja, azé lesz az erdő. A bodosi kakukk bírta tovább, de hogyan? Úgy, hogy egy bodosi ember jó előre fára mászott, s amikor észrevette, hogy az ő kakukkjuk elhallgatott, folytatta a kakukkolást - így lett Bodosé az erdő.

A bodosiakat meglátogatja a püspök, látogatás után kikísérik a faluból.

- Menjenek vissza, ne fáradjanak tovább, kedves atyámfiai - mondja a püspök.

- Megkérjük az engedelmet - így a megyebíró -, de mi minden kedves vendégünket elkísérjük az akasztófaig.

Hát, ez igen-igen rég történhetett. Akkor, amikor Bodos határán is állt az akasztófa. Ha - állt.

Most már kezdem sejteni, hogy mért rögződött a bodosi ember arcára a fanyarság. Folyton, nemzedékről nemzedékre csúfolódást hallani: elkedvetleníti, fanyarítja az arcot. Ez az arc bizalmatlanul fogadja a köszönésedet: vajon nem következik utána csúfolódás?

A Budai család Bodos első családja. Az öreg Budai Károlynak három diák fia, a legnagyobb, József, Pesten van, az orvosi egyetemen, s róla most csak annyit szabad elárulnom, hogy az övénél tanulságosabb, érdekesebb pályát nem sok magyar ember futott meg. De köti a kezemet, hogy én e pillanatban csak tizenhat éves kamasz vagyok, s nem szabad róla többet tudnom: József orvosnak készül... Majd kitűnik: a bodosi templomban sem azért a néhány pengő forintért mondtam el öt prédikációt. Sokkal többet hoztam el onnét: egy nevet, egy ismeretlen nevet, amelyhez most még csak ennyi fűződik: orvosnak készül. Na, és hoztam egy kedves dalt:

*Gyi fel, sárga, a tetőre,
Veled megyek mennyegzőre.
Iha, cin, cinárom,
Szeret a virágom!*

*Ha megfázok, ha meghülök,
Mellette felmelegülök.
Iha, cin, cinárom,
Szeret a virágom!*

Hull a hó, hull a hó, ismét itt a karácsony. Nekem apróember koromban sem állítottak karácsonyfát, pedig mi rengeteg karácsonyfa zöldellik a mi erdőnkben! Nem panaszképpen mondom, hiszen az én gyermekkorom a karácsonyfát hírből sem ismeri. A XIX. század elején gyűjtik az első karácsonyfát valamelyik Podmaniczky kastélyában: német volt a házasszonya, hazájából hozta e kedves szokást. A XIX. század vége felé jár az Idő mutatója, s nálunk a karácsonyfát még mindig nem ismerik. Zörgő dió, mogyoró, piros alma: ez a falusi gyermek karácsonyi ajándéka, s ha erre az egyszerű Szentháromságra emlékezem, szememből a könny kicsordul. A sárga kísér ez az édes emlék: Karácsony hajnalán a szabad kemence tüze karikás ágyacskámra világít, nyitogatom a szememet, s egyszerre csak arcomon elkezd gurulni valami, gurul, gurul, legurul meleg kebelemre, oda kapok: alma, alma, piros sólyom alma! És ott áll édesanyám, fölém hajolva, mosolyogva, aztán megcsókol - melyik gyermeknek van ennél édesebb karácsonyi emléke?

De már nagydiák vagyok, a dombházi pap vendégszobájában virradok karácsony reggelére. Ellenállhatatlan vágy hozott e faluba. Megragadtam az első alkalmat, amikor én is válogathatok az eklézsiák közt: Dombházát választottam. Látni akarom azt a falut, ahonnan két kisbaconi diák hozott halálos mérget: szívében az egyik - gyomrában a másik. Vajon, mit hozok én? Még szeretem, igen szeretem az életet, meg-megrettent Ádám és Antal bús végzete, de a babonás félelmen győz a kíváncsiság.

Dombház nagy falu. Két temploma van: református az egyik, unitárius a másik. Látszik a népén, hogy Dombházától már nincs messze Brassó. A jómódú gazdákon (és sok itt a jómódú) brassai posztónadrág, testre szabott kurta kacagány. A fejjérnépeken selyemszoknya, prêmes bundácska, a fejükön selyemkendő. Jól megtermettek a férfiak, egyenes a tartásuk, büszke a járásuk. Itt már nem egy székely huszárcsalád van, mint az én falumban, de sok. Az öregek arra büszkék, hogy ők „volt nemes székely huszárok”, az ifjabb nemzedék arra, hogy székely huszárfamíliák ivadékai. Van azonban a falu közepe táján egy nagy, nemesi udvar is, mélyen bent, az utcától messzire magas kőház: az oszlopos tornácra vagy tíz garádics vezet. A garádicsok már kissé korhadoznak, de - kinek mi köze hozzá? A nagy kőháztól néhány lépésnyire egy hosszúkás faház, van vagy tíz ajtaja, udvarra nyíló; minden ajtó egy-egy szobát jelent: vendégszobák ezek. Az udvar másik felében a gazdasági épületek, nagy csűrök, nagy istállók, s érzem a bűzéről: szeszgyár is van itt. Székelyül: pálinkamasina, s csak meg kell fordítani, megvan a termelt folyadék neve: masina-pálinka.

Az öreg tiszteletes úr előre kioktat, hogy a nagy kőház gazdája agglegény. Négy konceptust (ez az ajánlólevél neve) kell vinnem e házba: egyet a gazdának, egyet a nagybácsijának, a méltóságos úrnak, kettőt a házigazda nénjeinek. Mind a kettő öreg kisasszony. Mind a kettő megvárja, hogy kezet csókoljak neki. Mind a négy konceptusért a házigazda fizet, sőt ő fizet egy másik méltóságos úrért is, aki azonban más telken lakik, az agglegény telkén és házában. A nagy kőházban lakó méltóságos úr is „már végzett” - oktat ki a tiszteletes -, a más telken lakó méltóságos úr is. Szerencsére, a nagy kőházban lakó méltóságos egyedülálló ember, de a másiknak van felesége, négy leánya - s ezeket mind a tekintetes úr élelmezi, ruházza. Igen, a tekintetes úrnak nagy birtoka van, s mégiscsak tekintetes úr. Akinek nincs földje: méltóságos, akinek van: tekintetes. S mert a tekintetes úr tartja a méltóságosokat, nyilvánvaló, ugye, hogy a tekintetes úr előbb-utóbb ténsúrrá hanyatlík?

Már tudom, mi a lámpaláz; elfog, valahányszor indulnom kell a szószékre; elfog most is, amint a nagy kőház garádicsán följebb, följebb lépek. Jön velem az egyházfi, szeretném, ha ő is bejönne velem, de kint marad a tornác. Ő csak a konyhán keresztül léphet a - palotába. Félénken kopogtatok, dörgős szabadra nyitok be.

A nagy ebédlő közepén áll a házigazda, tagbaszakadt, barnapiros arcú, negyven felé járható ember. A tornácra nyíló ablak mélyedésében, karosszékben ül egy sovány, aszott arcú vén ember. Hálóköntös, hálósipka, nagy kerek okuláré, hosszú szárú tajtékpipa, kezében egy kolozsvári újság: a *Kelet*. Illő idétlenül meghajlok, és bemutatkozom: van szerencsém bemutatni magamat, én vagyok az ünnepi légátus, a nevem... S átnyújtok egy konceptust az öregúrnak. Láthatóan jólesik neki, hogy őt nézem a ház urának, kegyesen átveszi a konceptust, mindjárt bele is fog az olvasásba. Közbe átnyújtom a házigazdának is, aki barátságosan dörmög valamit, azt hiszem, azt, hogy üljek le. De alig ülök le, nyílik az ajtó, gyors léptekben szalad át az ebédlőn egyik öreg kisasszony, nosza, felugrom, elkapom a kezét, de haragosan kirántja, tovább rohan, s becsapja maga után az ajtót. No, ez jól sikerült. Újra nyílik az ajtó, belép a másik öreg kisasszony, az öregebbik, ez már nem szalad, lassan, méltóságosan lépked, közben felpillant a faliorára, de azért megkérdi: Wie viel Uhr ist es?

- Három - dörgi az agglegény bosszúsan.

Igaza volt, mit kérdi, hiszen, ebben a percben nézte meg a faliorán. Kezdem sejteni, előttem akarta fitogatni a német tudományát. Akár így, akár úgy, ennek az öreg kisasszonynak is elkapom a kezét, s mielőtt elránthatná, becsületesen megnyomott csókot cuppantok reá. A keze hátát konyhakötényéhez dörzsöli, a konceptust átveszi - rendben van, ugye? S már kezdem ajánlgatni magamat, amikor ismét nyílik az ajtó, bepöndörül egy négyesztendős csudaszép leányka, repülve repül felém, aztán megáll előttem, felnéz rám nagy, okos szemével s kérdi: - Maga a kicsi légátus?

No lám, alig érkeztem a faluba, már nevet is adtak nekem: a kicsi légátus. Kicsi légátus! A tizenhetedik esztendőt taposom, s még mindig kicsi vagyok? Mit feleljek? Azt felelem: Igen, én vagyok a kicsi légátus.

- Ugye, azért jött, hogy játsszon velem?

Mit feleljek rá? Azt felelem:

- Azért, szívem, azért.

Hopp, mindjárt elészedi a játékait, egy nagy díványra dobálja, megfogja a kezemet, lekényszerít, és - kezdődik a játék. Egészséges kacagásától cseng az ebédlő. Közben kicsal belőlem egy mesét. Alig tudok elszabadulni tőle. Meg kell esküdnöm, hogy holnap ismét eljövök.

- Várjuk ebédre - dörgi az agglegény. - A légátus egész ünnepen nálam ebédel.

Még sok háznál kell elhebegnem: van szerencsém... én vagyok az ünnepi légátus, a nevem... A nagy kőházból egyenest a „másik méltóságos” úr házához vezet az egyházfi. Ez már jóval kisebb ház. A méltóságos asszony fogad. Sovány, öregedő asszony, feszesen ül a díványon, kezét mereven nyújtja előre, a kézcsókot s az ajánlólevelet kegyesen fogadja. A szomszéd szoba ajtaja kinyílik, de csak annyira, hogy egy leányfej kikukucska, aztán vihogva húzódik vissza. Következik utána a második, a harmadik, a negyedik leányfej, mind vihogva húzódik vissza; az ajtó becsukódik, hangos kacagássá csendül a vihogás - ez nekem szól. A kicsi légátusnak, a magyar ruhás kicsi légátusnak. Én sem gondolok arra, hogy is mernék arra gondolni? - ők sem gondolnak arra - hogy is gondolnának? - hátha találkozunk még az életben valaha, amikor ők igen szomorúak lesznek, s én - akkor sem fogok kacagni. A búcsúzás pillanatában nyit be a méltóságos úr, vállán kétsövű fegyver, szó nélkül akasztja szegre, a feleségét köszönésre sem méltatja, alig fogadja az enyémet: mintha én volnék az oka, hogy ma nem lőtt nyulat.

Tovább megyünk, mendegélünk, az egyházi tiszteletlenül nyilatkozik méltóságáékról; minek is fárasztják magukhoz őt is meg a légátust is, amikor úgysem ők fizetnek a konceptusért, s amikor még csak egy pohár pálinkával sem kínálják meg őt.

- Tudom, a légátus urat sem kínálták meg.

- Nem.

- No, ugye?

Útközben csinos, új kőház tűnik szemembe, bizonyosra veszem, hogy ide is bemegyünk. Kérdem: Kié ez a ház?

- A tekintetes úrfié.

- Hát ebben ki lakik?

- A kisasszony.

- Miféle kisasszony?

- A tekintetes úrfi kisasszonya...

- Úgy...

- Neki építette ezt a házat. Egyes-egyedül neki.

- Úgy...

- Emiatt lőtte meg magát nemrégiben egy légátus.

- Emiatt!

Ó, istenem, hát emiatt lőtt Benkő Ádám a szívéhez! Szeretnék berohanni, a szeme közé vágni valamit. Mít, ugyan mit? De ide nem megyünk be. A kisasszonyt nem illeti meg a konceptus.

Háborgó lélekkel kerülök a szállásomra, egész éjjel nem tudom lehunyni a szememet. Hajnalban nyom el az álom.

Másnap délben a tiszteletes úr, a tiszteletes asszony meg én együtt megyünk fel a palotába, udvari ebédre. Az öreg tiszteletes úr is; a felesége is oly leverten mendegélnek, mintha vesztőhelyre vinnék. De úgy van megírva a Sors könyvében, hogy minden sátorosünnep első napján a délebédet a „palotán”, nagyúri társaságban kell végigszenvedniük. Amikor belépünk az ebédlőbe, egy szétrúgott hangyaboly képe tárul elénk. Káprázik a szemem: ekkora úri társaságot nem láttam még egy csomóban. Messze vidékről jöttek atyafiak, jó barátok, férfiak, nők, öregek, fiatalok, mind gálában: nem a karácsonyt, János napját jöttek ünnepelni. János a házigazda neve. Velem, szerencsére, senki sem törődik, csupán az én játszótársam, Bellácska. Ahogy megpillant, lelkendezve szalad elém: Kicsi légátus! Kicsi légátus! - hurcol a díványhoz, leültet, aztán, hopp! az ölembe ül, gömbölyű kacsójával cirókálja, morókálja arcomat, s kihízelgi belőlem a tegnapi mesét. Az öreg tiszteletes idetipeg, odatopog, egyik-másik úr vet egy-két szót neki. Sokkal keservesebb a tiszteletes asszony dolga: mint egy vérvörösre festett bálvány ül egy kis díványon, egymagában. Nyilvánvalóan kegyetlenül szorítja a fűző neki-terült testét, vérvörös arca a rendesnél is dagadtabb. A kisasszonykák rá-rápillantanak, összevihognak - ki mártír, ha ez az asszony nem az? A legöregebbik kisasszony, a ház úrnője, öt percen belül háromszor is megkérdi: Wie viel Uhr ist es? - végre kisül, hogy „schon zwei Uhr” - az asztalfőre vezetteti magát, jobb felől helyet mutat a tiszteletes asszonynak, bal felől a tiszteletes úrnak, amin én igen elcsudálkozom. De hát én tudatlan diák vagyok: honnan tudnám, hogy az egyháznak szól ez a kitüntetés?

Két igen hosszú, igen széles asztalra van terítve: az egyiknél az öregek helyezkednek el, a másiknál a fiatalok. Természetesen, én a fiatalok asztalánál kapok helyet, az asztal végén. De sebj, egy az, hogy „az utolsókból lesznek az elsők”, más az, hogy nekem van a legbájosabb szomszédom: a kis Bellácska. Hiába terítették neki külön, egy kicsi kerek asztalnál, ki-erőszakolja, hogy a kicsi légátus mellé ültessék. Két dívánpárnát tesznek alája, s Bellácska oly büszkén ül, mintha ő volna a ház úrnője. Háta mögött egy szomorú képű „kisasszony”, de Bellácska azt sem engedi, hogy a kisasszony szeletelje fel a húst: a kicsi légátussal szeletelteti fel.

Az aranyifjúság idősorrendben helyezkedik el az asztalnál. Van itt „kész” gavallér és „kész” kisasszony, kamasz úrfi, serdülő kisasszony. Isten tudja, hányan vannak, kik, mik, csak sejtem, hogy vannak köztük diákok is, de mind más kollégiumban járnak, s így egyik sem vesz tudomást rólam. Bal kézre tölem, az asztal hosszában az utolsó, nálam magasabb legény, ügyet sem vet rám: a szomszédjának, egy serdülő leánykának csapja a levet. De három nap - sok nap, megtudtam, hogy a kurizáló diák egy osztállyal alattam jár, s ott is - ismétlő. A kisasszony a „másik” méltóságos úr negyedik leánya, a karácsonyi vakációra jött haza Brassóból, ahol van valami különös nevű magán-leányintézet: itt tanulnak meg a környékbeli kisasszonyok zongorán klimpírozni, s innét hozzák azt a tudományt is: Wie viel Uhr ist es? Bennem egy egész sereg Schiller-költemény van elraktározva, rettenetes kiejtéssel, de lelkes arccal szavalom a Glockét; fordítani próbálom Molière vígjátékait, sikerül is a Les précieuses ridicules-t nevetséges kedvesekre magyarítanom, de hát ez akkor éppen jól volt így, ugye? Az a fontos, ugyebár, hogy én ezek közt most az utolsó vagyok, s majd valamikor első leszek?...

Harangoznak vecsernyére, engem hí a kötelesség. Rajtam kívül egy lélek sem mozdul el az asztaltól, egyedül megyek el a templomba. Az úri társaság az asztal mellett marad. Az ebéd belenyúlik a vacsorába. A templom mégis tele, csak az urak székei tátonganak üresen. Elmondom a mondókámat, künn, a templom előtt, itt is várakozik a nép: az a szokás Dombházán, hogy a legátus rövid beszédben üdvözölje a híveket, megáldja az ünnepet, s a megyebíró válaszol reá. Ez a szép szokás - jó szokás, a diáknak ez is jó előkészítő iskola: nem bemagolt beszédet hadar el, hanem rögtönöz. Jóleső érzéssel indulok a szállásom felé: sikerült a rögtönzés, sokkal jobban, mint a Précieuses ridicules magyarítása. De elém áll egy tisztos öreg székely, fehér harisnyához, régi egyszerű viselethez ragaszkodó, mondja a nevit, hogy Tőkés János. Hogy huszárpajtása volt az édesapámnak, de sőt távoli atyafiságban is van vele.

- Tisztelje meg a házamat, kedves ecsémuram.

Megtiszteltem, hogyne tisztelném, megváltás nekem a meghívása. Mendegélünk kettesben, meg-megállunk itt is, ott is, egy-két szóra, aztán megérkezünk a házához: régimódi, magas fedelű székely ház, galambbúgos kapu. Nagy gazdaság képét mutatja az udvar. Ennek a háznak egyetlen garádicsa sincs, de érzem, hogy szilárdabb a fundamentuma, mint ama nagy kőházé, melynek tornácára tíz garádics vezet, ahol ma éjjel kártya mellett, bor mellett vágtat egy sereg ember arrafelé, ahová a két méltóságos úr már rég eljutott... Nagy, tágas szobában régimódi fejkötős öregasszony fogad. Éppen most gyújtott lámpát: jó, nagy, függő lámpa ez, bevilágítja a szobát, de ég a tűz a szabad kemencében is: enyhe meleg árad szét a szobában. Az asztalt éppen most teríti egy fiatalasszony, az öregasszony menyé. Úgy látszik, itt is sok vendég lesz ma, mert hirtelen pillantással a terítékek számát tíznél többre becsülöm.

- János-napot tisztelni jönnek a „cselédeim” - magyarázza öreg Tőkés János.

- Isten éltesse, János bácsi.

- De már, ha megtisztelte házunkat idejövételével, itt is marasszuk - mondja az öregasszony. - Ugye, itt marad, lelkem? - És elkezd kérdezősködni édesanyámról s édesapámról. Ha Brassóba mennek, mindig „benéznek” ide. Ó, ó, olyan régen nem néztek be!

- Ez a legkisebbik fiunk felesége - mutat az öregember az asztal körül sürgő-forgó éfi-asszonyra, aki pirulva vet egy pillantást felém.

Látszik, hogy még hat hete sincs a házasságnak.

Bejön a legkisebbik fiú is, a kicsi gazda. Szép szál ember, már halad a világgal: brassai posztónadrág feszül rajta.

- Elláttátok a marhákat? - kérdi az öreg gazda, miközben a fiatallal kezelek.

- El, édes apámuram, el.

Négy fia, négy menyé, két asszony leánya, két veje van öreg Tökés Jánosnak: mind nagygazdák - székeley értelemben. Mind tisztességtudók, barátságosak; mind ott voltak ma délután a templomban, s mind igen jólesett a szívüknek, hogy a legátus vérükből való vér s olyan szépen - szavalt. És ők is, ha Isten megsegéjti, tanítatják a fiaikat, hogy a világtól el ne maradjanak.

Ím, ezek öreg Tökés János „cselédei”. A kisebb cselédeknek, az unokáknak még ágyban a helyük (úgy nő a gyermek), de jönnek vendégek is: öreg komák, öreg sógorok, köztük egy feltűnő szép, daliás, barnapiros arcú, sasorrú - csak díszmagyar kellene rá, s bátran rápingálhatnák arra a képre, amelyen bolond nagyurak „életüket és vérüket” kínálják fel Mária Teréziának. Sikó István a neve. Tegnap este ülték az ő nevenapját, szívből sajnálja, hogy a legátus úr nem volt ott, mert az édesapjának ő is huszárpajtása volt. De hát az a székeley szokás, hogy nem hívunk vendéget névnapi vacsorára, ám aki megtisztel, „jó szívvel lássuk”.

Igen, igen, ez a szokás, jól tudom én azt, s igen sajnálom, hogy nem voltam ott.

Kitoldják az asztalt, a nagy tulipántos ládából hófehér, háziszótt abrosz kerül elő, a tálából tángyérok, kések, villák, nincs zavar, ide-oda kapkodás. Asztal mellé telepedünk, a ház gazdája s asszonya ülnek az asztalfőn, engem első helyre erőszakolnak - lám, délben még utolsó voltam, este már első vagyok. Az asszonyok közt a három fiatalabb - fennjáró, ők nem ülnek asztalhoz, nekik - mondják tréfásan - az étel „párájával” kell jóllakniuk. Kolbásszal kezdődik a vacsora, kolbász káposztacikával, s vége-hossza-nincs sorban kerül az asztalra a sok minden jó, minden, ami csak egy „megtojult élet”-ből¹² eléállítható. Töltött káposzta, malac-, liba- és récepecsenye, kürtös kalács, felvirágozott „tortáta” - mi kéne még, ha volna?

Felemelkedik a székről Sikó István, hogy felköszöntse öreg Tökés Jánost. Nem cifrázza, egyszerűen a lemenő naphoz hasonlítja Tökés János bátyámuramat, aki azonban ne búsuljon emiatt, mert igaz-e, atyafiak, hogy a nap lementében is melegíti a fődét? Adja az Úristen, hogy Tökés János bátyámuram még sok számos esztendeig melegítse házát s háza népét. Felemelkedik erre Darkó Áron, „küzdég” (magyarul: kis termetű), eleven mozgású s pergő beszédű ember, akiről kitudódik, hogy verseket csináló, poétás természetű. De nem versben köszönti fel Tökés János bátyámuramat, egyszerű prózában. Ám ez a próza gyönyörű költemény a szántó-vető emberről, „akinek egyik kezében ekeszarva, másik kezében kard”; akinek minden sóhajtását, mit a mezőn elsőhajt, pacsirtamadár viszi fel az égbe. Fél száz esztendeje szánt-vet Tökés János bátyámuram, közben hol az ekeszarvát, hol a kardot fogta, de meg is áldá Isten

---

¹² A székeley a házát és udvarát együtt életnek nevezi. Megtojult = megtorlódott, felhalmozódott, vagyis minden jó asztalra került abból, ami egy jó székeley háznál az idők során felhalmozódik.

minden javaival, mint kerti violát ékes virágokkal. Ugyan jól mondá Sikó István, hogy a nap lementében is melegíti a földet, örüljön, örvendezzen hát Tőkés János bátyámuram szüve: hosszú élettel áldja meg Isten, akit szeret!

Vajon mondanak-e ilyen szép köszöntőket odafenn „a palotán”? - kérdezem magamban. - Nem, nem, ilyen egyszerű s ilyen szép gondolatok csak szántó-vető emberek pallérozatlan elméjében fakadnak.

- Szól a banda a palotán - szólal meg egyik Tőkés fiú.
- A brassai banda húzza - folytatja a másik.
- Minden János-napra kihozatják, s három éjjel, három nap tart a dínomdánom.
- Egy-két napi dínomdánom: hótig tartó szánom-bánom - jegyzi meg Darkó Áron.
- Már adogatja a fődeket a tekintetes úr - folytatja Sikó.
- Csak adja, megvellegetjük - mondja valamelyik Tőkés fiú.
- A miénk a jövőendő! - kiált lelkesen a poétás Darkó. - Nincs az a sok, ami el ne fogyjon, nincs az a kicsi, ami ne nagyobbodjon.
- Ügyekezettel - egészíti ki öreg Tőkés János.
- Ügyekezettel - hagyja helybe Darkó Áron.

Fenn a palotán csakugyan szól a banda, táncol a fiatalság, kártyáznak, isznak az öregek, így virrad rájuk a reggel. Az egész úri társaságból csak a legöregebbik kisasszony jön el a templomba. De ott van az egész Tőkés família, ott vannak a vendégei, s áhítattal hallgatják szózatomat arról a gyermekről, akiről imígy énekeltek az angyalok:

*Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
Jámbor pásztoroknak utat mutassatok!
Ihol, Betlehemben kinyílt egy szép virág,
Akinek nyílását várta egész világ.*

*Márványpalotában őt ne keressétek,
Istennek szent fiát ottan nem lelnétek.
Jászol a bölcsője, rongy a takarója,
Barmok rálehelnek, hidegtől ez ójja.*

És ott állanak a jámbor pásztorok a jászol előtt, s a szegényes bölcső láttán szívük elszomrodik:

*Oh, szép rózsavirág, virágok virága,
Ki egész világért jöttél a világra!
Bölcsőd hogyha volna, anyád elringatna,
Párnád hogyha volna, szépen elaltatna,
Szépen elaltatna!*

De újra felcsendül az angyalok éneke, megsomorodott szíveket vigasztaló ének:

*Pásztorok, pásztorok, ne szomorkodjatok,
E nagy szegénységen inkább vigadjatok.
Jászol a bölcsője, rongy a takarója,
Bizony ő léssen a világ megváltója,
Világ megváltója!*

Poétás Darkó Áronnak különösképpen tetszett a versekkel ékesített szentbeszéd, hát a „Wie viel Uhr ist es?” öreg kisasszonynak vajon tetszett-e?

Az ebéd a palotán igen kedvetlenül folyt le. Lankadt volt az egész társaság. Kesernyés arcok, kivéresedett, álmos szemek. Egyik-másik úr komoran meredt maga elé. Nyilván sokat vesztettek éjjel. Csak két ember volt jókedvű, azok is csak ezután lesznek „emberek”: Bellácska meg a kicsi légátus. Az öreg méltóságos próbálta felrázni a szomorú társaságot, de nem sikerült. Pedig olyan lelkéből szidta Kossuthot, mert felszabadította a - jobbágyokat, s szidta Deákot, mert kiegyezett a - királlyal.

Ez a társaság igen szomorú, fájdalmasan szomorú társaság volt. Ez a társaság a múlt dicsőségén kérődzik, a jelent nem látja, nem akarja látni, a jövőbe nem néz, csak komoran maga elé mered...

Igen, igen, a jövő a Darkó Áronoké, a Sikó Istvánoké, a Tőkés Jánosoké.

Repül, repül az Idő, de most nem hónap hullása - virágok fakadása hirdeti az Idő gyors szárnyalását. Virágfakadás... Úgy szeretnék már - szeretni! Már szeretek is egy leányt, akit még nem láttam. Akiről csak annyit tudok, hogy ő volt a diákbál - királynője. Lám, diák vagyok, nagydiák, kifelé áll már a szekereim rúdja, maholnap búcsút mondok a vén kollégiumnak, de még mindig falusi vagyok, rettenetesen falusi, bátortalan, szemérmes. Hívnak pajtásaim, járjak tánciskolába - nem megyek. Egy kis emberke a tánctanár. A neve nem jut eszembe, de nem fontos, ugye? Fontosabb, hogy bádogosmester s egyben tánc- és illemtanár. Három fő illemszabályt köt tanítványai lelkére: sugdosódni, rugdosódni, köpdösödni - nem illik. Mind a három illemszabályt meg tudnám tartani, e részről mehetnék bálba, de végre is nem tehetem azt, amit az egyszeri papkisasszony, akit azért visz az anyja bálba, hogy ott megtanuljon - táncolni. De nem tagadom: irigylem pajtásaimat, akik kipirult arccal készülődnek a bálba. Kin magyar nadrág, kin pantalló - már többségben az utóbbi. A kabát: magyarka a magyar nadrágosokon, „kvekker” a pantallósokon. A kvekker kurta kabát, a szmoking előhírnöke. Frakk még nincs. Itt legalább nincs. De van már köztünk egy olyan gavallér is, aki reggel papírszalagokba csavarintja fűrtjeit, bekötött fejjel jár egész nap, s este, amikor leleplezi a fejét, általános bámulatot kelt: olyan göndör a haja, hogy az csupa - csuda. Ennek az ifjúnak már lakkcipője van, s ha már tudnám, mi a szenzáció, mondanám: nagy szenzációt keltett azzal az újítással, hogy mind a két cipőjére három-három selyemcsokrot illesztett, s ugyancsak ilyen csokrokat keményre vasalt ingjének a mellére is: minden gomb fölé egyet. Csak egyet, többet nem. Ez a fiú Apor báró prefektusának a fia volt, tehát bizonytal tudta, mit csinál.

Csak én nem tudtam, mit csináljak, hová legyek, amikor reggel hazajöttek a diákok, s mind Ilonáról áradoztak. A neve megdöbbenett, mert az a leány is Ilona volt, aki miatt Benkő Ádám a szívéhez lőtt. Hallom, hogy szeme, haja fekete, mint az éjszaka, s olyan kicsi a lába, hogy beleférne dióhéjba is. Én ugyan szőke hajúnak, kék szeműnek képzeltem el első és utolsó szerelmemet, de a diákok a bál óta mind a *Fekete szem éjszakájá*-t dalolják, Petőfi e bűbajos dalát: képzeletem megtántorodik, s a fekete szem éjszakájáról ábrándozom. Mélyen elrejttem titkomat és tervemet: piros pünkösd ünnepén a bálkirálynő falujában leszek légátus.

Már látom is a falut a hegy tetejéről, amelynek aljában elterül. Messziről látszik a falu képén, hogy jobbágy falu volt. A szomszéd falu már román. Ahová én most megyek, végződik a székely, s kezdődik a román meg a szász nép lakta föld. A házak közül kiválik egy dombon ülő nagy kőház: ez a papi lak. Fiatal legényember a pap, egymaga lakik ebben a nagy házban, könnyen adhat szállást. Feltűnő szép ember, magas, karcsú alak, finom arc, egész megjelenése városi gavallért mutat, nem papot. Lágyan csengő, behízelt a hangja, emlékeztet a pap

bácsiéra. Igen örvend nekem, mert azt hitte, nem kap légátust. Nehéz az ide jutás. Magam is az apostolok szekereén jöttem ide. Még nem láttam a leányt, akiért idejöttem, s már füllenttem miatta. „Nem mehetek haza a pünkösdi vakációra, egy az, mert igen rövid, más az, hogy sokat kell tanulnom, mert nehéz, szörnyű nehéz az - érettségi egzámen.” Az első eset hogy nem édesanyámhoz repülök, de egy leányhoz, akiről még csak annyit tudok, hogy szeme, haja fekete, mint az éjszaka, lábacska beleférne dióhéjba is. Egy nagy skatulyába helyezem el a változóruhámot, így vágok neki az apostolok szekereén a fél napi járó útnak. Már pantallós diák vagyok én is, lakkcipő a lábamon, ami tudvalevően a hosszú gyaloglásra igen alkalmas. Szóval „megcsinált” gavallér vagyok, mint Hány János. Szerencsére, nem kell házalnom a konceptusokkal, mert csupa egyszerű ember a falu népe, csak a papnak, a kántornak jár konceptus, na meg egy: a bálkirálynő édesapjának, aki azonban a szomszéd faluban lakik. Abban a faluban, ahol kezdődik a román meg a szász nép lakta föld. De van még ebben a faluban egy jó nagy darab földje az Aporoknak: ennek a földnek gazdatisztje még nem látott ideálom édesapja.

Nagy hegy választja el a két falut, annak a hegynek tulsó aljában húzódik meg Pálos. Ebben a faluban is van egy dombon ülő nagy kőház: ha nem akarná is, a szorosban egymáshoz bújó házikókat le kell néznie.

Megilletődötten bátortalankodom föl a széles tornácra, kopogtatok be az ajtón: tágas ebédlőbe nyitok be. Fiatalos, barátságos arcú nő fogad: a ház asszonya, s még alig hebegtem el a nevemet, betoppan Ő is.

A diákok nem túloztak. Szeme, haja, fekete, mint az éjszaka. De hol láttam ezt az arcot? Valahol láttam! Hisz sok fekete haj, fekete szem van a világon, de ezer meg ezer arc között ritkán akad hasonmása egynek.

- Benedek? - kérdi az anya.

- Az.

- Nem kisbaconi?

- Az vagyok.

- No, lám, én is Benedek leány vagyok! Kisbaconban született az édesapám. Bizonyosan hallotta hírét a nagyborosnyói papnak?

- Ó, hogyne.

- Kislány koromban jártam is egyszer Kisbaconban. Az apám testvérenek volt egy szép leánya. Azóta sem láttam olyan szép leányt. Vajon kihez ment férjhez?

Mondtam én:

- Az édesapámhoz.

- Ó, ó, milyen csuda! - örvendezett a - néni. - Hallod, Ilona? Hiszen akkor ti másodunoka-testvérek vagytok!

Ilona megfogta kezemet.

- Szóval: én magának a kuzinja vagyok, ugye?

- Az, az. S most már azt is tudom, mért tetszett az arca oly ismerősnek mindjárt az első pillanatban. Szeme, haja az én édesanyámra emlékeztet.

- De a maga édesanyja szebb volt - erősítette a néni, nyilván azért, hogy a kuzin el ne bízza magát.

Nem, nem, ennél a leánynál az édesanyám sem lehetett szebb! S ha most itt volna édesanyám, s kérdeném: Szebb volt-e maga, édesanyám? - tudom, ezt felelné: Ó, ó, mit gondolsz, édes fiam. Mint ahogy tette egykor, kisfiú koromban azzal az olaszteleki nénivel. Nem, nem, ő volt a szebb, nem én!

Szebb, nem szebb, kinyílt a virág, az első szerelem virága. Nem gondolok arra, hogy hiszen egykorúak vagyunk, messze, messze még a part, ahol majd kiköt az én hajócskám: hogy mi nem leszünk, nem lehetünk egymásé - kinyílt a virág, az első szerelem virága!

Ilona nem lesz az enyém: első nap láttam ezt.

Ilona annak a szép fiatal papnak lett a felesége. Ilona városi papné lett.

Ilonának ott igen szomorú volt az élete.

Ott, a városban is ő volt a legszebb, s mégis szomorú, igen szomorú volt az ő élete.

Ilona sokat sírt titokban: ó, miért is oly szép ember az uram!

Ilonát a titokban elsírt könnyek sírba sorvasztották. Ilona megérdemel tőlem egy könnyet.

Az ő éjfékete szemének sugara nyitotta ki szívemben a szerelem első virágát.

A virág elhervadt régen, de fehér hajjal is érzem az illatát.

Aludjál csöndesen, Ilona.

Tizenegyedik fejezet

*Ebben sok mindenről lesz szó, többek közt egy pár csizmáról is,
sőt egy kis kapunak a kilincséről is*

Képzeld, nyájas városi olvasó, hogy falusi gyermek vagy. Patkós csizmában járó falusi gyermek. Telik, múlik az idő, kamaszodol, már verseket is írogatsz; az Önképzőkörnek tagja vagy; Molière-ből, Schillerből próbálsz fordítgatni - s még mindig patkós csizmában dicséred az urat. Napról napra hangosabban, kellemetlenebből kopog a patkó, alig várod a pillanatot, amikor lerúghatod lábadról a patkós csizmát, s finom zergebőrbe bújtatod.

Ez a pillanat akkor következik be, amikor még a professzor urak is - meguraznak. Járhat-e úr patkós csizmában? Ezt édesapám is belátja, s külön tíz pengő forintot ad arra, hogy megcsináltassam a - diáki csizmát. Ez a neve ennek a csizmának. Nosza, meg is rendelem, mértéket vesz lábamról a suszter, az első, igazi mértéket. Idáig az országos vásárokon vettük a csizmát. Bementem a sátor alá, ott egy nagy ládára leültem, s addig próbálgattam, csizmát csizma után, amíg egy úgy bevált, mintha rám szabták volna. Most azonban nem is közönséges csizmadia, de igazi suszter, uraknak dolgozó suszter méri meg a lábamat, papírszalaggal. Megméri a lábam hosszát, szélességét két helyen, a bokámat, a lábam szárát, s minden mérést papirosra jegyez. És biztat, hogy két hét múlva jöhetek a csizmaért. Pontosan ott vagyok. A csizma még ki sincs szabva. Megyek egy hét múlva. Már belekezdett. Aztán megyek mindennap, s szinte el is készül a csizma a vakáció reggelén, amikor már indulnom kell haza. A szekér óráig vár rám a suszter műhelye előtt, végre megtörténnek az utolsó simítások, kikapom a csizmát a suszter kezéből, fel sem próbálom, szaladok vele.

Szombat estére ér haza a diák, s vele a diáki csizma. Édesanyám elgyönyörködik benne. Kész a diáki ruha is: fekete magyar nadrág, zsinóros magyarka, puhakalap hozzá. Édesapám is nehezen tudja eltitkolni az örömét. Különösen a zsebórámnak örvend, mert azt azon az aranyon vásároltam, amelyet kis székely népdalgyűjteménnyel nyertem - pályázaton. Láthatóan büszke arra, hogy pályázaton nyertem. Hogy mások is pályáztak, s enyém lett az arany.

Ezt az estét, ezt a boldog estét soha el nem felejttem. És a következő reggelt sem fogom elfelejteni soha. Édesapám még ágyban: a vasárnap reggel az ő heverésző, lustálkodó reggele. De én korán kelek, már rajtam a fekete nadrág, kezemben a diáki csizma, jobb lábam már indul is függőlegesen a csizmaszárba; megy, mendegél lefelé, aztán egyszerre csak megáll - megálljt kiált a csizma szűkre szabott torka. Újabb meg újabb rohamot indítok a „szoros” ellen, de egy hajszálnyival sem jutok előbbre. Édesapám nézi, nézi erőlködésemet, de még csak annyit mond: Nono... Beleizzadok a sikertelen erőlködésbe, csurog arcomon a verejték, csurog már a tehetetlen düh könnye is - sírva vágom földhöz a diáki csizmát.

- Az irgalmát, hát nem megy fel!? - ugrott ki az ágyból édesapám. - Ezért fizettem tíz pengő forintot!?

Ritkán láttam édesapámat ilyen nagy erős haragban.

- Hozd be a fejszét! - kiáltotta ki a legénynek. Szerencsére, a legény nincs az udvaron, nem hozta be a fejszét.

- Miszlikbe vágom!

- Ó, csendesüljön - kérleli édesanyám.

Hát - nehezen ugyan, lecsendesült, én meg lerúgom a fekete nadrágot, felhúrom a szőttest, az édesanyám fonta-szötte nadrágot, rá a patkós csizmát, és kimegyek a kertbe, bolyongok a fák közt sokáig, aztán lefekszem a bartamisz körtefa alá, és sírok, sírok, keservesen sírok.

Ez igen szomorú vasárnap volt. Könnyezve nevetek ma is, ha rá gondolok.

Hiszen ez csak tragikomédia, de ki gondolná, hogy a diáki csizmából szinte tragédia lett?

Telik, múlik az idő, a diáki csizma lakkcipővé kényesedik, s ím *Diák úr*, bármerre lép, *Vaskalap*-ba ütközik. Diák úrnak nyílik, nyiladozik a szeme, nőttön-nő az önérzete, napról napra nagyobbak látja magát, kicsinyeskedőnek Vaskalapot. Ez alatt a *Vaskalap* alatt a vén kollégium hagyományos szellemét kell értened; azt a szellemet, mely a legszelídebb lélekből is kiváltja az eb ura fakót, a „csak azért is dongó”-t. Hol egyik, hol másik, hol valamennyi professzor viseli ezt a vaskalapot, s Vaskalap hol érthetetlenül hosszúra ereszti a gyeplőt, hol váratlanul s még érthetlenebbül rántja vissza. Diák úr néha oly szabadnak érzi magát, mint a madár: kedve szerint szállhat ágról ágra, egyedül a jóisten szeme vigyáz reá. Máskor meg mit gondol, mit nem Vaskalap, a madárnak mind a két szárnyát levágja.

Diák úr mint első eminens, bajtársi kötelességet vél teljesíteni, amikor a köréje gyülekező gyengébbeknek lefordítja a latin, a görög, a német leckét. Vaskalap szigorúan megtiltja ezt: Készüljön ki-ki a maga erején. Vaskalapnak igaza volna, ha kezdet kezdetétől fogva erre nevelik Diák úrékat, de az utolsó állomás felé jut az eszébe. „Csak azért is dongó”. Diák úr dacol Vaskalappal, Diák úr engedetlen: egy fokkal lejjebb szállítják a magaviseletét. Diák úr szörnyű igazságtalanságot lát ebben, s bár lakkcipőben kényeskedik, merő ellentéte lesz annak a diáknak, aki még nem oly régen patkós csizmában kopogott végig a folyosón: kissé elvadul, s már keresi az alkalmat, ahol Vaskalapnak kellemetlenkedhetik.

Vaskalap igen bölcs újítást hoz: halálra ítéli a cserépfazekat, melyben kétszáz esztendeje hordják a diákszolgák a levest. Azért ítéli halálra, mert a síkos úton gyakran elvágódik szegény diákszolga, s az utcán folyik szét az ebéd. Meg azért is, mert sűrű a panasz a főzőasszonyok részéről, hogy hol ennek, hol annak a fazekát fúrják ki a diákok: ezzel szégyenítve meg azt, aki ehetetlen levest főzött. Vaskalap meg sem kérdezi a diákköztársaságot, tetszik-e, nem-e, minden szoba részére szép zöld mázas kosztoscészét rendel, duplát, egyiket a levesnek, másikat a húsnak: ezzel elvágódhatik a szolga, nem folyik el az ebéd. És ennek nem is fúrják ki a fenekét, mert az övék. Vaskalap reformja bölcs és praktikus, de a diákság lázong, tiltakozik az újítás ellen, mert rá akarják kényszeríteni.

A dolog igen komikus: az újításokért hevülő diákság fellázad az újítás ellen. Az első újítás ellen, amely Vaskalaptól ered. A lázadás élén a nemrég patkós-csizmás Diák úr áll, de Vaskalap szétveri a lázadást, egyedül Diák úr szobájával nem bír: ez kifizeti a kosztoscészét, de tüntetően felakasztja a függőlámpa mellé. Bizánc ez a szoba, a vén kollégium legsötétebb szobája, ahová már eleve azért húzódott meg Diák úr néhány elszánt társával, hogy innen rohanjon ki időnként Vaskalap ellen, s ha kell, életre-halálra itt védje magát. Vaskalap egy reggel arra ébred, hogy nagy tömeg áll a piac közepén, a csizmadiaszín előtt. Annak a falán otromba nagy kép éktelenkedik: a kosztoscészé képe, s csípős gúnyirat alatta. A tömeg kacag, Vaskalap dühöng. Nyilvánvaló, hogy a legsötétebb Bizánc műve a kipellengérezés. Sorra vattatják a diákokat, kutatnak, nyomoznak, de nem akad áruló. Nem is akadhat, mert három bizánci csinálta meg titokban: egyik kigondolta, a másik megpingálta, a harmadik, kapunyitás után, hajnali sötétben, kisurrant és felragasztotta.

Diák úrban szertelenül és rendszertelenül dolgozik az ambíció. Kezébe akad egy román grammatika, hopp! nekiesik, felfalja a grammatikát. Grammatika végén versek vannak, azok közül egyet lefordít: Balada ventului (A szél balladája) a vers címe, Zamfirescu a költője.

Nosza, kész a diákcsinny: lefordít egy Lamartine költeményt is, mind a kettőt borítékba teszi, az eredeti meg a fordítás is. Franciának adja be a Szél balladáját is: az önképző titkárának úgy küldi el. Diák úron kívül még csak egy Diák úr foglalkozik a franciával, ez is lefordít egy francia költeményt. Megegyeznek, hogy kölcsönösen kiveszik bírálatra a francia verset, az álfranciára azonban egyik sem vállalkozik. Majd vállalkozik Vaskalap. Persze hogy vállalkozik. Mi lesz ebből? Diák úrék előre nevetnek, mert tudják, hogy Vaskalap nem is konyít a franciához. Van-e ezen szégyellenivaló? Hiszen Vaskalapnak nem szakmája a francia. Egyik Vaskalapnak sem az. Nem elég, ha ki-ki érti a maga dolgát?

A következő héten Diák úr felolvassa a másik Diák úr fordításáról a bírálatot. Persze a fordítást „az eredetivel mindenben megegyezőnek” találja, agyba-főbe dicséri, s Emlékkönyvbe iktatásra ajánlja. Ugyanezt cselekszi Első Diák úr fordításával Másik Diák úr is. Akkor megszólal Vaskalap, s mondja: - Nálam is van egy francia fordítás, elolvastam, s azt az eredetivel mindenben megegyezőnek találtam...

Erre feláll Diák úr, s mondja: - Kérem, az a vers románból van fordítva.

Vaskalap mindenféle színeket vált, féktelen dühében földig gyalázza Diák urat, aki a román nyelv tanulására vetemedett. Mennyivel hasznosabb dolgot művelne Diák úr, ha például az angol nyelvre fordítaná üres idejét!

Hiszen csak ez kell Diák úrnak, hopp! angol grammatikát szerez, felfalja, annak is a végén versek vannak, egyet nagy hirtelen lefordít, s nyolc hét múlva azt is beadja...

Ne, ne tovább! Diák úr arca ma is szégyenpírba borul, ha ezekre a kínos jelenetekre gondol. Diák úr kegyetlen volt, amilyen kegyetlen csak egy diák lehet. De Diák úr csak félig bűnös, a bűn másik fele Vaskalap urat terheli. Diák urat Vaskalap egészen szabadjára hagyta az ő privátstúdiumaiban. Vaskalap neki soha irányt nem mutatott, tanácsot nem adott. Vaskalap nem arra figyelmeztette Diák urat, hogy okosabban cselekednék, ha több idegen nyelv helyett egész erejével egyre adná magát. Sohasem emlékeztette a bölcs latin mondásra: Ex omni aliquid, nihil bene. Neki csak egy tanácsa volt, az is a harag tanácsa: mért foglalkozik a román nyelvvel, s mért nem az - angollal. Vaskalapnak meg kellett volna dicsérnie Diák urat, hogy a szomszédságában lakó nép nyelve iránt érdeklődik. Diák úr azóta tán megismertette volna az ő népét a román nép irodalmával s viszont - hajh! talán ma békességben, barátságban élne székely és román, s fehér hajú Diák úr lelkét nem emésztené a hontalanság.

Egy téli estén nagy robajjal nyílik ki Bizánc ajtaja. Mint az örült, „ki letépte láncát”, képéből kikelten rohan be Gálffy Náci, s erős, öblös hangja belemennydörög a sötét Bizáncba: *Meghalt Deák Ferenc!*

Mind Kossuthért rajongunk, de kuruckodó lelkünk alázatosan hajlik meg a haza bölcsének nagysága előtt, s megindultan száll a ravatal felé, amelyre Erzsébet királyné saját kezűleg tette le a koszorút. Nincs türelmünk bevárni a hivatalos emlékünnepet, s a következő szombat estén, amikor próba-istentiszteletre gyűl össze a diákság, Diák úr, aki épp soron van, az első imádságot a haza bölcsének szenteli. Vaskalap rosszállóan csóválja fejét, istentisztelet után meg is dorgálja Diák urat, mert elébök vágott.

Egy Manasszes nevű kalandor telehazudja az országot, hogy ő Szibériából került haza, mégpedig ónbányából, s ott együtt sínylődött Petőfivel. Röviden: Petőfi él! A vén kollégium falait majd szétveti a diákok megmérhetetlen öröme. Sírva-nevetve borulnak egymás nyakába, régi ellenségek kibékülnek - világos, hogy a megáradt öröm kicsap medréből. Többen kirohannak az utcára, belekiabálják az aludni készülődő városba: Petőfi él! - aztán az utcáról betévednek a kocsmába, bortól és boldogságtól tántorogva csöngetnek be a kapun. Vaskalap

nyugodt lelkiismerettel behunyhatná a szemét ez egyszer, de nem hunyja be: sedes elé idézi Diák urat és társait, s kemény dorgatórium kíséretében pénzbírságot szab ki rájuk.

Ó, de jó szívvel fizetnének ezer annyit, ha - volna, s ha Petőfi csakugyan élne!

Diák úrnak már sok van a rováson, s édesapjának erről sejtelve sincs. Ő tovább szántja az édes anyaföldet, csendesen danolgatja, amint az eke után lépdegél, a világosi nótát, ahol a magyarnak „egy nagy mély sír ásatott” - s közben azon tűnődik, vajon ki tudja-e majd izzadni az édes anyaföld azt a tenger pénzt, amire már tátogatja a száját a nagyétű Pest, ez a mahomet-nagyváros. A föld, az édes anyaföld öreg szerelmese csupa jó híreket hall a fiáról. Német pályázaton, francia pályázaton neki ítélik a professzor urak a 25 pengőforintos díjakat. Kitűnő tanulásaért minden esztendőben 25 pengőforintokat hoz haza - van-e boldogabb ember, mint az én édesapám? Az ő ősz feje fölött oly tiszta derült az ég. A kisbaconi határról nem látja, nem láthatja az Udvarhely fölé boruló eget; ezen az égen a fellegeket. De látja Diák úr, szorongva látja, mint gyűlnek, gyülekeznek, tornyosodnak az ő feje fölé.

Diák urat nagy kitüntetés éri. Beüzen egy öreg úrinő a kollégiumba: látogassa meg. Diák úr nem tudja elgondolni, hogy mit akarhat tőle az az úrinő: izgatottan siet hozzá. Az öreg úrinő a nőegyesület elnöke. A nőegyesület minden hétfőn kötőke-estét rendez. Igen, kötőke-estét. A nők összegyűlnek, a városháza nagytermében, s míg „kötőkéznek”, ének, zene, szavalat, felolvasás gyönyörködteti őket.

- Szeretném - mondja az öreg úrinő -, ha egyszer egy diák is felolvasna... Vállalkoznék-e rá?

Diák úr vállalkozik, hogyne vállalkoznék. Vaskalap ugyan épp a múlt heti diákbál után adott ki szigorú rendeletet, hogy ebben az esztendőben nyilvános mulatságon senkinek sem szabad megjelennie (a diákbál ugyanis „nagy botrányba fűlt”), de Diák úr okoskodik: a kötőke nem multság, hanem - munka. Nosza, nekiül, megéneкли a diáki csizma komiko-tragédiáját, ama bizonyos diáki csizmáét, melynek ő a szomorú hőse. Diák úr humorosan próbálja megrajzolni, mely nagy fordulat az a diák életében, amikor lerúgja a patkóst, s felhúzza, azaz szeretné felhúzni a finom zergebőr csizmát. Diák úr igen meg van elégedve művével, szalad Vaskalaphoz: engedelmet kér, hogy tíz óráig távol maradjon. Vaskalap figyelmezteti Diák urat a szigorú rendeletre, s az engedelmet megtagadja. Diák úr „kifejti”, hogy a kötőke nem multság, hanem - munka, mégpedig kettős munka: testi és szellemi, Vaskalap kikergeti Diák urat, s Diák úr csak azért is elmegy a kötőkére. Pajtásai összegyűlnek a Bizáncba, öltöztetik, csinósítják, akár egy menyasszonyt. Diák úrnak nincs kvekkerje, hármát-négyet rápróbálnak, egy aztán úgy talál, hogy ha órá szabta volna, most ezt mondaná a szabó: egészséggel viselje. Fekete pantallója sincs még - akad az is. Így indul hódító útjára Diák úr: viszi a hiúság meg az „eb ura fakó”. Nagy csapat diák kíséri a városháza kapujáig, ott három diák „csak azért is” megváltja a bilétát, a többi lázadozva tér vissza.

Diák úrnak káprázik a szeme, amikor belép a fényesen világított terembe. Most először lát együtt, egy bokrétában, temérdek sok szép asszonyt, szép leányt - csuda-e, hogy káprázik a szeme. Már ismer néhányat - messziről. Ihol, a nevetős szemű Kénosyné, a város legszebb asszonya. Most van teljes virágzásban a halk, finom beszédű Szabadyné. Amott tündöklök Jánossyné, oldalán a kis Nelly: egy sereg diák titkos ideálja. Itt vannak a ragyogó fehér arcú Kovács leányok, és itt vannak nagytiszteletű Kis uram barnapiros arcú szép leányai. Bejöttek a hodgyai tiszteletes leányai is, a Zagoni leányok: Biri, az ördögös Biri s Juliska, a vidék csalogánya. És itt van a nagygalambfalvi tiszteletes leánya is: Kelemen Róza. Oly szép, hogy festő nem festhet szebbet.

Sor kerül Diák úrra, és sikerül megnevetetnie a díszes úri társaságot, bár nem marad titokban Diák úr előtt, hogy egy finnyásabb ízlésű úrihölgy, aki a *Fővárosi Lapok*-nak és Emília

Családi Kör-ének hű olvasója, el-elfintorította az orrát. Nem csuda: ő ott csupa finom történeteket olvasott, a patkós csizma pedig valóban durva matéria. Diák úr meg van elégedve a sikerrel: két nagy virágbokrétát dobna feléje, az egyik fejbe találja - kívánható-e ennél fényesebb siker?

Egy hét sem telik belé, Diák urat „sedes” elé citálják. A „sedes” a vén kollégium törvényszéke. Diák úr igen rosszat sejtve lép a sedes elé. A professzor urak komoran ülnek az asztal körül.

Nagytiszteletű Kis uram elnököl.

- Maga - maga, fiam - dacolt - dacolt.

Így beszélt mindig nehéz lélegzetű, nekem különben kedves emlékezetű Kis uram. Minden szóra pontot tett. Néha kettőre. Ha nagy volt a haragja, három szóig emelkedett, aztán - pont.

- Maga - maga - maga, fiam, felolvasott. Maga - maga - botrányt okozott.

- Én?

- Maga - maga - maga.

- Mivel?

- Maga, maga, patkós, igen, patkós csizmáról olvasott...

- ?

A sedesben ül két fiatal tanár. Látom, hogy ezek özszemosolyognak. Nyilván azon mosolyognak: hiszen patkós csizmás diák volt valaha Kis uram is.

- Maga, maga - szégyent hozott - a kollégiumra. Ha legalább... - nem fejezte be. Azt akarta mondani: ha legalább finom témát választott volna... - Ezt, ezt - folytatta hosszabb pihenő után - megírjuk. Megírjuk az apjának. Ajánlva küldjük. Úgy. Magát, magát, ha még egyszer - igen, igen, egyszer, kimarad, magát - magát - fiam - kicsapjuk. Ezt - ezt - megírjuk. Maga - maga - elmehet.

Forgott velem a világ. Kiszédültem a szobából.

Mint ahogy a halálraítéltnek egy röpke pillanatban végigvágta a lelke mindazon, ami volt, sőt bekandít a jövőndőbe is: úgy vágatott összevissza az én lelkem is. E még rövid életpályának rengeteg apró-cseprő, már már feledésbe merült epizódja elevenül meg, s egyszerre csak megállapodik egynél. Még csak most ébred a tudatára igazán, hogy mely nagy méltatlanság esett meg rajta.

Igen, igen, állapítom meg, négy éve történt. A tizennegyedik esztendőt tapostam. Folytak a félévi vizsgák. Minden osztály vizsgája egy egész nap. Negyedik gimnazista vagyok. Az én vizsgáim után még négy osztály vizsgája következik. Eszerint lesz négynapos vakáció. Kétnapi járőföld hazáig meg vissza. Mindössze hát két napig lehetek otthon. És ha csak egy napig! Még mindig gyermek vagyok, anyás gyermek. Nosza, jérünk haza! Már alkonyodik, amikor a vizsgáról kijövünk. Három erdővidéki fiú hozzám szegődik. Az osztályfőnökkel egy szobában lakunk. Látja a készülődésünket. Egy karéj kenyér s egy darabka szalonna az útra-valónk. Künn csikorog a hideg. Február elején vagyunk. Egy szóval sem mondja az osztályfőnökünk: maradjatok itt. Azt sem kérdi: jött-e valaki értünk. Kocsin megyünk-e vagy gyalog? Sem Isten, sem ember nem törődik velünk. Felsőkabát nélkül, kurta zekében, kezünkben somfabot: így vág neki négy kamaszodó gyermek a havas éjszakának. Csikorog a hó a talpunk alatt, fagyos szél kerekedik. Hónunk alá kapjuk a somfabotot, fél kezünk a zsebben, fél kezünk a kebelünkön, a zeke alatt didereg. Még csak a kápolna mellett járunk, a boldogfalvi

hegy aljában, a szél már fel-felkap egy-egy maréknyi havat, szemünk közé vágja, de mi nem fordulunk vissza. Mi már Jókai-regényeket olvastunk, sokat, sokat; mi már nem ismerünk lehetlent: kevélyen dacolunk széllel, hideggel, megyünk, megyünk, hegyre föl, völgybe le. Kint vagyunk a patakfalvi hegytetőn, övig gázolunk a hófúvásban, aztán bevergődünk az útszéli kocsmába. Fejér harisnyás, öreg székely ember a kocsmáros. Egymagában ül a szabad tüzelő előtt, piszkálja a tüzet, s nagyot bámul, amikor belép négy gyermek. Ha nagyobbak volnánk, garabonciás diáknak nézne, de gyermekek vagyunk, így hát csudálkozik, pedig a székelynek a csudálkozás nem természete. Szó nélkül tölt négy pohár szilvóriumot, megisszuk. Még egyszer tölt, s biztat, hogy hajtsuk le bátran, majd megfizeti az Isten. Váltig maraszt éjszakára, de mi köszönjük a jóságát, s megyünk tovább. Falut falu után hagyunk el, s egy lélekkel sem találkozunk. S nagy a szerencsénk: éhes farkascorda utunkat nem állja. Még Réka királyné erdejében sem. A Rika-erdőn túl, a Bikás-tetőn virrad ránk a reggel. Délre otthon vagyunk.

Kérte-e valaki számon tőlem ezt az utat? háborog a lelkem. Senki! Senki! S íme, most nemcsak számon kérik kétórai távolléteket, keményen meg is büntetnek. Egy patkós csizma miatt. Ha legalább - lakkcipő lett volna!

A folyosón nagy sereg diák várakozik reám. Közlöm velük az ítéletet. Szörnyű botránykozással fogadják. Aztán egyszerre csak hozzám simul egy bársonynadrágos, szőke hajú, kék szemű fiú, karját karomra ölti, félrevon a diákseregtől, s mondja:

- Én magát rég szeretem. Fogadjon el barátjának. Jöjjön, sétáljunk ki a rétre. Ott majd ki-eszelünk valamit. Elfogad?

- Itt a kezem. Barátod vagyok.

Tizenöt éves, nyurga fiú, a város legszebb öregasszonyának a fia, a város legszebb ifjú asszonyának az öccse. A neve: Sebesi Jób.

Csudálatos, a diákpálya vége felé csendül hozzám az első igazi meleg hang. A városi és falusi gyermek szíve összeölelkezik.

Már olvadozik a hó, a Küküllő partján rügyedzik a fűzfa; kart karba öltve megyünk át a városon, ki a rétre. Ide látszik az az út, amely Bethlenfalva felé vezet. Arrafelé futamodtam meg tíz év előtt: hazáig akart szaladni az apró emberke, aki néhány nappal elébb szakadt le az édes anyai kebelről. Az az út egészen más irányba visz, vajon nem volna-e jobb, ha most csakugyan arrafelé vágok neki a világnak?

- Ha édesapám megkapja azt a levelet - gondolkozom hangosan -, bizonyos, hogy azonnal szekérre ül, s hazavisz - parasztnak. Az a levél megrendíti a bennem való hitet. Ne feledd, hogy az én édesapám csak hat hétig volt diák!

- Hát nem kapja meg azt a levelet! - tüzel Jób. - El fogom lopni!

- Jób!

Kalandosnál kalandosabb terveket eszel ki az eleven fantáziájú gyerek. Oly félelmetesen kész mindenre, hogy végre is halomra kell döntenem a terveit - a magam tervével.

- Azt a levelet nem fogja megkapni az édesapám. Írok a postamesternek. Írok Gábor bácsinak. Mind a kettő meg fog érteni engem.

Megértett mind a kettő. Az a kegyetlen levél sohasem jutott édesapám kezébe. Isten, ugye, megbocsátja Gergely Ferenc postamester bácsinak, hogy egyszer, egyetlenegyszer más kezébe juttatott egy levelet? Bocsássa meg a professzoraimnak is, hogy ezt a kegyetlen levelet

megírták... Én hamar megbocsátottam, mert ez a levél szerezte nekem ifjúkorom leghívebb barátját, a népköltés kincsének gyűjtésében lelkes társamat.

De gyerünk, gyerünk, repülve repülnek a napok, virág borít erdőt, mezőt, be kell szaladnom hegyet, völgyet, minden zugot, hová tíz esztendő édes emléke köt. Velem tart a búcsújárásban Jób, együtt búcsúzódunk, s közben együtt szőjük a szivárványos terveket, rajzolgatjuk a dicsőséges, a diadalmas jövőt. Megmásszuk Budvár sziklás oldalát, tetejéről hosszan elmerengünk a méltóságosan hömpölygő Küküllőn, melynek „minden habja ha tintalé volna”, úgy sem írhatnám le, ami a búcsúzás óraiban emlékezőm táblájára rajzolódik. Leszállunk a völgybe, leheveredünk a virágba borult vén vadkörtefa alá, amely fanyar vackorával annyiszor csillapítja le a kisdíák szomjúságát, néha éhségét is... Rímek csendülnek a lelkemben, formálódik a vers, melyben elbúcsúzom tőled, vén körtefa. Ez a vers öregkoromban vetődik papírosra, de gyanakodva mondja ez is, az is, hogy ezt csak ifjúkoromban írhattam... Valóban, akkor született, akkor csendült meg a hangja - mért ne írnam ide?

*Elszállott az idő fölöttem,
Vén körtefa, búcsúzni jöttem.
Virágodat tán sose látom,
Isten veled, öreg barátom,
Legjobb barátom!*

*Mi titka volt ifjú szívemnek,
Te reád bízam, rejtve benned.
Fészkelni rád hiába járnak,
Nem mondtad el szarkamadárnak -
Csacska madárnak.*

*Könnyem ha omlott, letörülted,
Fájdalmaim elszenderültek;
S csak rám hajolt virágos ágad,
Eltűntek mind a bűnös vágyak --
A bűnös vágyak.*

*Istent dicsérni hozzád jártam,
Legszebb művét benned csudáltam.
Hol az ember, aki tenálad,
Vén körtefa, szebbet formálhat?!
Nincs szebb tenálad!*

*Isten veled, ütött az óra,
Hajolj reám még búcsúzóra!
S amivel Isten úgy megáldott:
Még egyszer hullasd rám virágod.
Fehér virágod.*

És sorra kerülnek mind: Csicsér, az erdő borította hegy, melynek tetején a szerelmes Csicsér vára állt; a kápolna, ahová plántálta ifjú képzeletünk e bús dalt:

*Csendes völgy ölében kit fed
E sötét kápolna itt?
Mért szemed kisírva, lányka,
Mért oly búsak arcaid?*

Igen-igen érzélgős dal, de így írás közben úgy melegíti öreg szívemet.

Búcsúzom a vén kollégium nagy kertjétől, mely mellett szűk mederbe szorítva rohan el a Küküllő. Hogy megszépül nagytiszteletű Mogyorósi Szőke József verse, amely munkára buzdít, mondván: Nem kell dolgot nem akarni, ha német, magyar embőr! Széppé teszi a verset a kert: minden virágában egy erős magyar lelkű ember szíve illatozik.

Elég, elég, már fájni kezd az emlékezés.

Bizonyos, hogy a vén körtefa virágját sohasem látom. Budvárát sem, a Csicsert sem. A kápolnát sem. A Küküllőt sem. Azt a szép kertet sem. Azt a várost sem, melyet tündérvárosnak rajzolt meg a gyermeki képzelet, s most, hogy soha többet nem láthatom - ismét tündérvárossá varázsolódik.

Kilenc diák ül a terített asztal körül s egy fiatal tanár. Hetven gyermek indult el tíz év előtt, s ebből a kilenc diákból is az indulásnál csak öt volt jelen. Hová széledt, hová tűnt el a többi? Ki tudna számot adni róla? Kilencen vagyunk. Mienk az egész világ. Fenéig élvezzük a teljes, a tökéletes szabadságot. Aztán éjjél felé nagy virágos kedvvel felkerekedünk, csatangelünk az utcán - és egyszerre megállunk egy kis kapu előtt. A mélyen fekvő házból felém vigyorog a piros lámpa, kezem már a kis kapu kilincsén, de hirtelen lehanyatlik róla. A diákok kacagva löknek félre, betódulnak a kis kapun, én meg félresompolygok észrevétlen.

Ó, Istenem, mi történt ezzel a házzal! Tíz év előtt ebben aludtam-álmodtam át az első éjszakát. Itt mesélt édesapámnak egy öreg csizmadiamester az ő Angliában tanuló fiáról. Hová lett ez az öreg? Meghalt? Hová, merre oszlott-foszlott szét népe ennek a háznak, melynek födele alatt született a *Nemzeti nevelés* írója?

Nem, nem, nekem e háznak küszöbét átlépnem nem szabad!

Ennek előtte tíz esztendővel egy szűz tiszta gyermek szakadt le az édesanyai kebelről. Azon szűz-tisztán lépi át holnap a szülei ház küszöbét.

- Csókoljon meg, édesanyám!

Tizenkettedik fejezet

*Ebben egy székely fiú igen megütődik azon,
hogy „az ország szíve” nem magyar*

Most pedig, türelmes íróasztalom, minekelőtte világhódító útjára indul a székely fiú, engedd, hogy kövesse meg az édes anyaföldet. Te, ki mindennapos tanúja vagy a hontalanná lett öreg ember sorvasztó kínjainak; az édes anyaföld után való halálos vágyakodásnak; te, aki aggódva nézed, mint akad el az öreg ember tolla minduntalan; mint száll sóhajtás után sóhajtás Kelet felé, mindig Kelet felé; hinnéd-e, hogy ez az öreg ember valaha könnyű, oly könnyű szívvel vált meg e földtől? Sorvasztó kín, halálos vágyakodás, megtört szív, megalázott lélek: mi megkövetést kívánsz még, édes anyaföldem?

Hiszen ha hátára vehetné ez a világhódító útjára induló fiú a szülei házat; a virágos-, a gyümölcsös-kertet, az erdőt, a mezőt. Ha szépen letehetné annak a nagy városnak a szélén a házat, a kertet. Ha ott, a nagy város szélén is hallhatná erdő zúgását, vadgalamb szólását - ki volna boldogabb?

Édesapám megcsinálja az „osztályt”. Négy gyermeke van, három kiszállott - kiszállani készül a negyedik is.

- Egyik ujjam olyan, mint a másik; egyik gyermekem olyan, mint a másik - mondja ő, s négy egyenlő részre osztja földjeit. Az osztály ellen egyikünk sem emel szót. Mind a négy részből megtart magának egy-egy részecskét. Szabad eladogatnom a földjeimet, ha nem elegendő a pénz, mit édesapám ad. Szabad, de csak Gábor bácsinak.

- Meghalnék bánatomban - mondja édesapám -, ha idegent látnék szántani a földemen.

Meghalna bánatában! Meghalna, meg. Az ő szerelme a föld iránt nem felszínes szerelem, mélyes-mélyen a gyökere. Ezer esztendeje gyökeredzik a szerelemnek ez a fája - kinek volna lelke kiszaggatni e fa gyökerét?

Az én szerelmem még felszínes szerelem. Szinte kéjelgek a gondolatban, hogy a földet - tudományra váltom. Megilletődve búcsúzkodom erdőtől, mezőtől; meg-megsajdítja szívemet édesanyám szüntelen kesergése; de a nagy, ismeretlen város csábítóan mosolyog felém a messzeségből, lelkem szüntelen ott kalandozik: az övé vagyok már. Milyen kicsiny ez az én világom! Gyermekek vagyok még, nem látom: ebben a kicsiny világban benne van az egész nagy világ. Mely könnyen mondok le az első darab földről! A másodikról, a harmadikról. Minek nekem a föld?

Édesanyám úgy elsirat, mintha temetőbe vinnének. Vigasztalom: - Ne sírjon, édesanyám. Lássa, István nagyapám kétszer járta meg Pestet, amikor a franciára ment - s visszajött. A pap bácsi is járt Pesten, sőt azon is túl, Nagynémetországban - ő is visszajött. Visszajövök én is.

- Lám, lám - mondja édesapám -, mekkorát változott a világ. A nagyapád ennek előtte hetven esztendővel lóháton járta meg Franciaországot; a pap bácsid ennek előtte harminc esztendővel szekéren ment Kolozsvárig, delizsánszon Pestig; te meg véges-végig vasúton mégy...

Véges-végig. Valóban, már vágtat a gőzparipa Brassótól Budapestig. Székely falut alig érint egyet-kettőt, de a székely megszokhatta ezer s annyi esztendő során, hogy ő csak védje a keleti határt, majd valamikor aztán ő is kap egy szép csendesen mendegélő körvasutat, amelyen kerenghet körbe-karikába en maga körül. Valóban, már vágtat a vasút. „A madár repült csak eddig, most az ember is repül.” Repülhet a csíki székely fiú is, ha a pesti egyetemre igyekezik,

ám elébb két álló nap döcöghet szekéren, rettenetes erdei utakon, akkor aztán neki is füttyöl a gőzös.

Az én kicsi falum kiváltságos falu. Tiszta időben idehallik a ló nélkül szaladó vaskocsik dübörgése. A nagybaconi cserépvetők már hordják is a cserepet a vasútra, s regélik, hogy nagy dicsőség érte a székely cserepet: viszik Pestig, még azon is egy sánta arasszal túl. Felelevenül az 1835-i zsinat emléke, amikor Bodola püspök a nagybaconi templom szószékéről hirdette V. Ferdinánd dicsőségét, akinek uralkodása alatt „bejött” a ló nélkül szaladó kocsi. Keresztes Sámuel székely huszár hitetlenül csóválta fejét, sőt Istent is káromolta mondván: Olyan Isten nincs, hogy azt megcsinálja, íme, megcsinálta - Isten segedelmével - az ember.

Két erdővidéki ifjú ül a gőzparipára, csudálatosan a két legkisebb a faluból. A „kerékfűró” Bodosból az egyik, a „kenyér sütő” Kisbaconból a másik. A bodosi ifjú: Budai József, aki - orvosnak készül. Mit mondok? Készült. Mindjárt a kezdet kezdetén megiszonyodik a hullától, búcsút mond az orvosi pályának, bemegy a vámházba: ez a pályatévészett székely fiúk menedéke. Székely ember az igazgató, s megtelik a vámház székely fiúkkal. De meghal az öreg Budai, a hajótörött fiú hazamerészkedik, igen szép birtokát eladja az öccsének kilencszáz pengő forintért. Kiszámította, hogy három esztendőre ennyi éppen elegendő neki. Minden hónapra esik huszonöt pengő forint. Három esztendő alatt kitanulja a tanárságot - igen, tanár lesz belőle. A Körösi Csoma Sándorok fajtájából való ez az ifjú. Jóformán üres zsebbel s egy pálcával indul ősmagyar hazát kereső útjára Körösi Csoma Sándor - így indul második útjára Budai József is. Háziszóttos ruhájához hű maradt. Oly igénytelen, mint egy remete. A magyar költőkről nem beszélve, Shakespeare-t csakhogy végig nem szavalja. Nyári vakációkon vadcsemetéket szemez nemesre, s nemcsak az ősi kert fáit nemesíti meg (ami már nem is az övé), de sorra járja a falu kertjeit, s tetszik, nem tetszik a gazdának, ahol vadcsemetét talál, meg-nemesíti. Apostoli lelkességgel tüzei a „fapipás” székelyt a méhészkedésre; szilaj haragra lobban, ha megértésre nem talál: ő, aki máskülönben oly szemérmes, könnyen elpiruló, mint egy leány. Hogy ismeri az állat- és a növényvilágot! Hát a köveket! Szabó Józsefnek, a híres geológusnak, ő a legkiválóbb tanítványa, majd asszisztense, s hiszed, nem hiszed, a házi-szóttos ruhához, a nyakkendőtlenséghez mindvégig hű marad.

Amikor ketten a gőzparipára ülünk, elfogyott már két esztendő, s azzal hatszáz pengő forint. Sem több, sem kevesebb. Még egy esztendő, s József - kész tanár. Igen, együtt ülünk a gőzparipára. Vásznon kézitáskája mellett hoz egy kis zsákocskát: mindenféle kövek, kavicsok benne. Én is viszek egy vászon kézitáskát, s ebben egy csomó népballadát, dalt, mesét. Délben ülünk fel, s másnap késő este dohog be vonatunk a Nyugati pályaudvar üvegfüdele alá. Tündéri fényben ragyogónak képzeltem el az ország szívét - ím, az első csalódás. Gyengén világított, rosszul kövezett, zezug utcákon botorkálunk - József tudja, hová, merre. Becsönget egy ódon, lesüppedt, földszintes ház kapuján: itt lakott tavaly. De a szobácska már másé: tovább botorkálunk, s éjfél után sárgára meszelt öreg házba csöngetünk be. A Széna téren vagyunk, mely később veszi föl a hittérítő Kálvin nevét. A sárgára meszelt ház egyemeletes: két mérges oroszlán vicsorítja ránk a fogát. Ez a *Két oroszlán*-szálló. Két jámbor székely fiú itt alussza át az első éjszakát.

Reggel nyakunkba vesszük a várost. Lakást keresünk. Egy kis szobácskát, mely messze sincs az egyetemtől s olcsó is. Utcából ki, utcába be, végre a Síp utcában kikötünk. Ott, a 10-ik szám alatt egy kis szoba kiadó. Javakorabeli, barátságos képű zsidóasszony fogad. Előszoba nincs, egyenest a konyhába lépünk. A konyhától jobbra egy tágas, kétablakos szoba, utcára néző. Nemcsak az utcára néz, de a zsinagógára is. Ebben a szobában laknak Schächter Miksa szülei. Mellette egy kis oldalszoba, egyablakos. Két ágy, talpalatnyi közelségben. Egy kis asztal, egy kis dívány, egy ruhaszekrény - ez a bútortart. Kicsiny kis szoba, de utcára néz ez is,

s egy hónapra tíz pengő forint. Ennyit kértek, alku nélkül megadjuk. Közben hazajön a Miksa gyerek. Eleven, okos szemű fiú, beszédében, modorában nincs semmi zsidós. De ezt én csak később állapítottam meg róla, mert most még a faji vonás is ismeretlen előttem. Hatéves koromban láttam az első zsidót. Fiatal legény volt, s az én kis falumban nyitott boltot a boldogtalan. Ez volt a falunkban az első bolt. Alig-alig vásárolt e boltban a nép.

Nem amiatt, mert a boltos zsidó. Az én kis falumhoz közel Barót, ennek a hetivásárjaira viszik be az eladni való egy-két véka gabonát; itt veszik meg a gyertyát, a borsot, a pántlikát, a fejkendőt s miegyebet. Itt találkoznak a vidékbeli atyafiakkal, jó ismerősökkel. Itt tudják meg egymástól: hány hét a világ. Minek nekünk bolt?

Egyszer csak hírül hozzák édesanyámnak, hogy a bótos éhezik. Száraz kenyéren tengődik, s hol van, hol nincs az is. Attól kezdve minden délben küld az éhező zsidónak egy fazék levest. Én is viszek neki több ízben. A bolt hamarosan bezárul, a zsidó fiú eltűnik. Isten tudja, hová.

Tizenkét év múltán ismerem meg a második zsidó fiút: Schächter Miksát. Orvosnövendék, de nagy szeretettel foglalkozik a magyar történelmével, s elsőéves korában lefőzi a filozoptereket: a mohácsi vészről írt dolgozatával. Az egyetemi pályadíjat ő nyeri meg.

Jókai diákkorában, *A zsidó fiú* című művével versenyez az Akadémia koszorújáért. Ország-szerte játsszák *A zsidó honvéd* című népszínművet. Már a vén kollégiumban legendás híre van egy zsidó ifjúnak, aki süket, gyámoltalan, élheterlen, s akinek mennydörgős vezércikkeit csak úgy falja a diákság. Mezei Ernő a neve.

Kikeresztelkedett zsidó ritka, mint a fehér holló. Schächter Miksa szülei ortodoxok, már virradat előtt fent vannak, hangosan imádkoznak, s velük Miksa is. Miksa vallásos zsidó s kuruc magyar.

Az egyetemen csak lassanként különböztetem meg az idegen nevű fiúkat. Sok zsidó fiúról sokáig azt hiszem: szepességi szász. A névmagyarosítás még nem divat, s filozófián kevés a zsidó fiú, az orvosi meg a jogi egyetemen évről évre növekedik a számuk, de még kisebbségben vannak. Német a nevük, de magyarságukhoz nem férhet kétség. Ez a nemzedék - magyar lelkű. Sem az országban, sem az egyetemen zsidókérdés nincs. Ennek a nemzedéknek az apja, a nagyapja, a magyar szabadságért harcolt 48-ban, s 49-ben „Világostól hozza a nagy bánatot”, akár az én édesapám.

Greguss Ágostonnak, az esztétika tanárának legkedvesebb tanítványa: Hahn Adolf, vörös képű, vörös hajú fiú. Minden hét keddjén, délután, két ingyenes órát szentel nekünk Greguss. Magasabb fajtájú önképzőkör ez: novellát, verset, irodalmi és esztétikai dolgozatokat olvasunk fel, s azon melegében agyonbíráljuk egymást. Itt tűnik fel egy halovány arcú, szőke hajú, cingár fiúcska okos és kemény kritikáival: a tizenhét éves, koraérett, székely eredetű Ambrus Zoltán ez. Itt tűnik fel tömör nyelvű Macaulay-fordításával a tatárképű Engel Dávid. Ma Engel, később Angyal: a legjelesebb s legmagyarabb historikusaink egyike.

A budai hegyek közt van egy villa: ebben lakik Greguss Ágost, ez a finom lelkű ember, hozzá mindenben méltó életpárjával. Vele sétál át öt-hat tanítványa minden héten - vacsorára. Ezt az öt-hat kitüntettet Hahn Adolf válogatja össze. Csendes, halk beszédű fiú, tekintély köztünk. Sűrűn jelennek meg tőle könyvkritikák, irodalmi tanulmányok a nagy lapokban. Kevés az író, kevés a könyv, jelentéktelen könyveknek is tárcát szentel a sajtó. Ennek a Hahn (később Havas) Adolfnak a munkája (nagy lelkiismeretességgel végzett munkája) Petőfi összes műveinek jegyzetes kiadása.

Greguss Ágost háza több a háznál: enyhe, meleg fészkek. Gyermeke nincs. Egy növendékleány, nevelt leánya, eleveníti az enyhe fészket, s hetenként a tanítványok teszik elevenebbé. Iro-

dalmi kérdéseket vitatunk meg, s a székely Mihály József meg a szász Hoffmann Frigyes a legügyesebb vitatkozók. Már első este meghat figyelmével a házi gazda. Savanyúvizes üveget tesz elé, mosolyogva mondja: - ihol, székely poéta - borvív!

Az volt, az, borvív. Borszéki borvív. A borvizek királya.

Poéta?

Igen, igen, verseket firkálok. Humoros verseket az *Üstökös*-nek. A vén kollégiumban ér a „hihetetlen” nagy dicsőség, hogy egyszerre két versemet adja ki az *Üstökös*. A Jókai *Üstökös*-e. Íme, Jókai olvasta a versemet, s ki is adta! De csak Pestre kell jönnöm, s gyorsan ér a második csalódás! Jókai neve ott ragyog az újság élén, de sejtelve sincs róla, mi van abban. De hát csak írom, írom tovább a humoros verseket *Üstökös*-nek, *Bolond Istók*-nak: édesanyám nem ismerne rám. Lám, de jókedvű az ő bús, beteg tejen nevelt fia!

Szerencse, hogy nincs hájjal kenve a vén egyetem: megenném egy falásig, étvágyam oly mohó. Ha össze nem ütköznének az órák, mind beírnám indexembe a nyelv és irodalom körébe tartozó tárgyakat. Három oldalt így is tele írok.

Gyulai Pál elé tartom először az indexemet. Bessenyeitől a két Kisfaludyig bezáróan „méltatja” e kor költőit, s külön ingyenes órát szentel Petőfinék. Éles, szúrós szeme megakad egyhangú nevemen.

- No, barátom, a maga neve sem való versbe.

Így kezdődik az ismeretség.

- Versbe nem, de vers alá talán jó lesz - hebegem bátortalanul.

- No, majd meglátjuk.

Szaladok Heinrich Gusztávhoz. Kérdi: - Hogy hívnak? Szörnyen megsértődik az „egyetemi hallgató” úr, hogyne sértődnek, amikor őt már két esztendeje illeti meg az urazás. De zsebre vágom a sértést. S mert a magyar ember esze tudvalevően igen *gyorsan vált*, hetek múltán rájövök, hogy nem volt az sértés, csak a kitűnő német tanár - magyartalansága.

Lótok-futok, sorba írják be nevüket a francia és angol nyelvmesterek, a román nyelv rendkívüli tanára, sőt hely jut a magyar nyelvnek meg az összehasonlító nyelvészetnek is...

Folytatom a vén kollégiumban megkezdett utat: ex omni aliquid, nihil bene. Na, ennek előreláthatóan rossz vége lesz.

Az 1877-ik esztendő őszén pillantom meg Pestet és Budát. Nagy város falusi fiúnak, de én nagyobbak, jóval nagyobbak; szebbnek, jóval szebbnek képzelem. Az Andrássy útnak még Sugár út a neve, s még ócska ruhás bódék éktelenkednek az elején. Nem tudom, tervelik-e a nagy körutat: a helyén zezug utcák, kevés emeletes, sok földszintes ház. Az utcák neve felemás: magyar és német. Több, sokkal több a német, mint a magyar cégtábla. Kétkerekű taligák nyikorognak, rajtuk hordó, a hordóban Duna-víz. A taliga mellett sváb paraszt mendegél, s bekiált a kapukon: Donauvassz! Sehhol sem hallod: Duna-víz!

A magyar szó az utcán, vendéglőben, kávéházban, ha nem is oly ritka, mint Kisfaludy Károly idejében (Hej, maholnap a magyar szó - Ritka, mint a fehér holló!), bizony, gyéren csendül feléd. Ezen igen megütődik a székely fiú.

A hosszú Sugár úton talán még csak egy kávéház. Székely diákpajtásaimmal bemegyünk, asztal mellé telepedünk. Feketét rendelünk és újságot. A pincér csupa német újságot rak elénk.

- Hozzon magyar újságot!

- Nincs!

Négy „nagy lepedős” magyar napilap van (*Pesti Napló*, *Hon*, *Ellenőr*, *Egyetértés*), szépirodalmi napilap (*Fővárosi Lapok*), az egyetlen szépirodalmi napilap a föld kerekén; élclapunk is kettő: az *Üstökös*, a *Borsszem Jankó*; vannak képes lapjaink (*Vasárnapi Újság*, *Magyarország* és a *Nagyvilág*), s ezekből egyetlenegy sincs. Dühösen hagyjuk ott a kávéházat, háborog a lelkünk: hát ez a város az ország szíve?!

A kocsma is, talán az egy *Kis Pipa* kivételével, csupa német. Valamennyinek a falán ott lóg egy ízléstelen, durva hangú, magyargyalázó bécsi élclap: a *Kikeriki*. Néhány belvárosi kávéházban húzódik meg a maroknyi magyarság, írók és vidéki tekintetes urak. Az íróknak külön szobácskájuk van a *Kis Pipa*-ban, külön asztaluk a *Kammon*-ban, a *Koroná*-ban, a *Pilvax*-ban. Sóvárogra nézek a külön szoba, a külön asztalok felé: vajon lesz-e valaha helyem itt?

Mi ad magyar színt az ország szívének? Még a kultúra templomai sem mind magyarok. A Nemzeti Színház üres, a Gyapjú utcai német színház csordulásig teli. De van már egy második színháza: megnyílt a Népszínház. Blaháné csodát művel, a sváb és zsidó fülekbe és szívekbe belecsilingeli a magyar szót. Ő az ország szívének legsikeresebb s legolcsóbb magyar nyelv-mestere. Az ő magyarosító munkája az államnak egy krajcárjába sem kerül.

Rácsos kert közepén Budapest legszebb épülete: a Nemzeti Múzeum. Kik látogatják? A diákok. S vasárnaponként - a magyar és sváb parasztok. A tudós Akadémiának hatalmas palotája a szőke Duna partján. Minden héten felolvassnak a tudós urak. Néhány akadémikus a közönség. Ide csalogatja a magyar úriosztályt s a diákságot a Kisfaludy Társaság, de kényelmesen elfér a kisteremben az ájtatos hallgatóság. - Még kisdíák Pekár Gyula, akiért az asszonyok majdan megostromolják az előszoba üvegajtóját. Sőt be is török.

Nem, nem, a magyar szóért, a magyar novelláért, a magyar költeményért, a magyar tudományért egyetlenegy üveges ajtót sem tör be a magyar.

A magyar irodalomból csak egyetlen ember él: Jókai. Ha ugyan egyedül abból. Két újságnak is szerkesztője - név szerint, honatya is. Bizony kisül, hogy ő is jó felerészben egyébből él. Mikszáth Kálmán még valahol Szegeden szegénylegénykedik. Költők, írók színe-java vagy újságíró, vagy tisztviselő. Aki sem ez, sem az, tengődik, mint a Toldi lova, vagy ha jobban tetszik: a Thököly kuruca. Időnként a *Kis pipa* gazdája, az öreg Karikás, dupla auflágot tétet a költő csuspájára, s - egy adagot sem fizettet. Így él a költő, aki csak - költő. S mert minden költő féligmeddig bolond, a nemzet bolondja - nem szűnnek meg énekelni annak a nemzetnek, amely rájuk sem hederít.

Mindezt látja a székely fiú, de azért sóvárogra néz a *Kis pipa* külön szobája, a kávéházak külön asztalai felé - vajon lesz-e valaha helye itt?

Hetek múlnak, hónapok múlnak, de csak messziről vagyok bátor: szárnypróbálgatásaimat az újságoknak postán küldözgetem. A szerkesztőségek küszöbét átlépni nem merem. Emlékszel, nyájas olvasó, arra az esztendőre, „amikor az öregek megfiatalodtak”? 1867 volt az az esztendő. Még csak tíz esztendő múlt el azóta, 1877-et írunk, várnod kell még legalább húsz esztendőt, amikor a fiatalok öregnek születnek. Amikor a csóré szájú gyerek bátran lejt be a szerkesztőség ajtaján, s úgy nyújtja át a kéziratát, mintha egyenesen az Olimpusz tetejéről, szárnyas lovon röppent volna be. Az az ifjúság, az én ifjúságom, gyámoltalan, szemérmes, félve kopogtat az ajtón, ha ugyan odáig merészkedik. Hideg, téli estén százszor sétál el egy ódon ház előtt, melynek födele alatt három újságot szerkesztenek öreg és öregedő urak; százszor tekint fel az ablakokra, melyek mögött a „beérkezettek” szántják a papirost; százszor

áll meg a kapu előtt, tapogatja meg a keblén melengetett gyermeket, s végül is kifagyva, dideregve somfordál haza; lábujjhegyen tapogat át egy szobán, melyben csöndesen alszik, álmodik egy öreg pár ember arról az időről, amikor doktor úr lesz a Miksa gyerek, s meg-aranyozza életük alkonyát...

Vajon mit álmodnak az én szüleim, messze, messze, a kis faluban? Álmodnak-e a gyámoltalan fiú vergődéseiről?

Elé-elészedem drága kincsemet: a népballadákat, a dalokat, a meséket, újra meg újra olvasom, s újra meg újra megfogadom: holnap - lesz, ami lesz, viszem a kincsemet Gyulai Pálhoz. Már két kötet népköltési gyűjteményt adott ki a Kisfaludy Társaság: Gyulai az egyik szerkesztője, Arany László a másik. „Legyen a mienk a harmadik! Vidd el már az öreghez!” - bátorít Jób messziről. Végre is - egy életem, egy halálom - hónom alá csapom a kincset, felbátorkodom a félelmetes emberhez. A Sándor utcában a ház, amelyben az írók rettegett kritikusa lakik. Emeletes ház, tágas udvara s kis kertje van. Két szárnya van a kert felé, első emeleti bal szárnyán komor, vénember remetéskedik: Szendrey Ignác, Petőfi és Gyulai apósa. Ezé a vénemberé a ház. Az emelet jobb szárnyán, kertre néző kis szobában szerkeszti Gyulai a *Budapesti Szemlé*-t meg az *Olcsó Könyvtár*-t. Innen szórja a villámokat Jókai felé. Itt fúrja-faragja, csiszolja a *Romhányi*-t melyen annyit rágódnak az élclapok, s egyben, úgy látszik: igazuk van: töredék marad a nagyszabásúnak indult költemény. Töredék, szép töredék, szebb, sokkal szebb, „bár soha be nem fejeződött volna” sok-sok költeménynél.

Gyulai írószobája kicsiny, egyszerű és - rendetlen. A szűkre szabott asztalkán *Szemlé*-k és *Olcsó Könyvtár* füzetek, kefelevonatok, kéziratok, ismertetésre beküldött könyvek összevissza dobálva, egymás hegyén-hátán. Alig egy-két tenyérnyi üres hely az asztalkán, ezen az üres helyen e pillanatban *Olcsó Könyvtár* ívet korrigál. Van tanítványa temérdek, aki ezt az unalmas, fásasztó munkát készséggel elvégezné, de ő csak magában bízik, a maga szemében, a maga lelkiismeretességében. Igaza van. Ő még ama régi, ódon szerkesztők közül való, akik olvasatlan, fésületlen kéziratot a nyomdába le nem adnak. Komolyan veszi a felelőséget. Amin az ő neve van, annak minden soráért, szaváért, betűjéért ő felel, nem más. Az ő *Szemlé*-jében, az ő *Olcsó Könyvtár*-ában a rövid i - rövid, a hosszú í - hosszú.

Bár az *Olcsó Könyvtár* korrigálásában zavarom meg, s ráadásul vastag kéziratcsomót szorongatok, szívesen, nyájasan fogad a félelmetes kis ember. Ilyen kis növésű ember még csak egy van az egyetemen (s talán ebben a mahomet-nagyvárosban is): Szabó József, a geológia tudós professzora, de aligha tévedek: a filozófiai fakultáson e két kis ember - a legnagyobb.

- Nos, mi jót hozott, barátom?

- Székely népdalokat, balladákat, meséket.

- Aztán ismeri-e a *Vadrózsák*-at?

- Gyermekkorom óta.

- Hát a Kisfaludy Társaság kiadványait?

- Azokat is.

- Az Erdélyi János gyűjteményét is?

- Azt is. Ezek még sehol sem jelentek meg.

- Nono. Meglátjuk.

- Összenéztem a gyűjteményemet az összes népköltési gyűjteményekkel. Csak itt-ott találtam egyiknek-másiknak a változatára.

- Nono, meglátjuk.

Átveszi a kéziratcsomót, forgatja, lapozgatja, meg-megáll, olvasgatja, aztán egyszerre csak ráüt egyre, s kissé süketes, méla hangon olvasni kezdi *A fogoly katoná-t*.

*Leszállott a páva
Tengernek partjára,
Tengernek partjáról
Nagy török császárnak
Dali udvarába.
Onnét szálla páva,
Kényes páva madár
Tömlec ablakára:
Ottan fúdogálá
Szomorú énekít
Szomorú rabságban
Egy székely katona.
„Hej, páva, hej, páva!
Császárné pávája!
Ha én páva volnék,
Jó regvel felkelnék,
Folyóvizre mennék,
Folyóvizet innám,
Szárnyim csattogtatnám,
Tollamat hullatnám.
Fényes tollaimat
Szép leány felszedné,
Bokrétába kötné,
Az ő édesinek
Kalapjába tenné.*

Így indul a népballada. Ablakában ül a császár szép leánya, hallja a székely katona szomorú énekét, szalad az istrázsához, kinyitja a tömlec ajtaját, fogoly katonáról levéteti a nehéz vasat, két gyenge karjával átöleli, palotába felvezeti.

*„Enyém vagy te mostan,
Szép fogoly katona!”
„Van nekem szeretőm,
Császár szép leánya!”*

Ajtón hallgatózik a nagy török császár, berúgja az ajtót, székely katonának fejét véteti, tengerbe dobhatja, leányát meg toronyba zárhatja. Onnét siratozza császár szép leánya szép fogoly katonát; onnét fúdogálja szomorú énekét: Hej, páva, hej, páva! Éjjel sem alhatik, nappal sem nyughatik a nagy török császár, folyton e dalt hallja: hej, páva, hej, páva! Kihozatja a toronyból, tűzbe vetteti, de tűz meg nem égeti császár szép leányát, gyöngye violáját.

*„Egyszerre vigyétek,
Tengerbe vessétek
Beste-lélek lányát,
Székely katonához!”
Egyszeribe vitték,
Tengerbe vetették.*

*Tenger befogadta,
Szépen eltakarta,
Székely katonával
Egy helyre habarta
Császár szép leányát,
Gyöngye violáját.*

- Szép, szép, igen szép. Ez is szép - lapozgat tovább -, ez is. Ez sem rossz ez az - Ugron János. Maga persze Ugron Gábort tartja a legnagyobb magyarnak? - szegezi mellemnek a váratlan kérdést. - Véres szájú, népbolondító az, barátom. Van benne őserő, de tudatlan: A székelyeket persze megbolondította. Hogyne! Szépen - szaval. Hol mennydörög, hol rikoltoz. Ez kell a magyarnak. Lássá, Orbán Balázs - az különb ember. Az is bolondítja magukat, de legalább írt egy könyvet. Olvasta-e *A Székelyföld leírása*-t?

- Ó, hogyne.

- Micsoda beszéd ez: ó, hogyne? Ez már Pesten ragadt magára. A magyar ember így felel: Olvastam. No, lássa, az az Orbán Balázs a Székelyföld minden faluját bejárta; minden hegyét megmászta; minden váromladékát felkutatta. Amit látott, hallott, feljegyezte; ahogy tőle telt, megírta; szegény ember létire kinyomtatta - ez becsülendő benne. Sokszor elveti a sulykot; írni nem tud; sok a könyvében a fellengző, üres frázis, de munkája - becsületes munka. Ő is gyűjtött meséket, el is hozta nekem, mindjárt elékeresem. Maga újraírhatná--

Nyomban lekuporodott a könyvszekrény aljába, kettős ajtaját kétfelé tárta. Szent Isten! Mi tenger kézirat van itt eltemetve! Turkált, morgott a „félelmetes” ember, s ha lehet, még rettetesebben összevissza dobálta a fakulni kezdő kéziratcsomókat. Hümmögött, nyöszörgött, s hümmögésnek, nyöszörgésnek vége: nem találja Orbán Balázs meséit.

- No, majd máskor! - s becsapja az ajtót.

Megrémít a gondolat, hogy az én „kincsem” is ide kerül. Látja arcomon az ijedelmet, mosolyogva nyugtat meg:

- Ezt az asztalra teszem. Nézze meg jól: ide teszem.

Megnéztem.

- Vasárnap jöjjön el tíz órakor. Végigolvassuk a gyűjteményt. Aztán itt marad ebédre. Isten áldja. Korrektúrárt kell csinálnom.

Már ott is ül az asztalkánál, duruzsolva olvassa az *Olcsó Könyvtár* legújabb füzetét.

Boldogan sietek a Síp utcába, s éjjel-nappal az elkövetkezendő vasárnapról álmodom. Be jó volna, ha most hirtelen itt teremnének azok az udvarhelyi diákok, akik a kötőke-estére felöltöztettek. A puritán Budai József kinevet, amint hosszan elálldogálok a tükör előtt, újra meg újra csokorba kötöm a nyakkendőm. Ő már ebédelt Szabó professzornál, s bár e nagy alkalomra sem kötött nyakkendőt - igen jó étvággal evett - mondja ő.

Már ott vagyok a kis dolgozószobában. Hol Gyulai, hol én olvasom a balladákat, egy-két gyengét kidob, aztán újra végiglapozgatja, hármát-négyet kiválaszt.

- Ezeket bemutatom a Kisfaludy Társaságban.

Szívem hangosan dobog. Nem akarok hinni a fülemnek.

Következnek a szerelmi dalok. Van ebből vagy kétszáz. Sokat kirostál, de marad elég. Egyik-másik annyira tetszik, hogy kétszer olvassuk: először én, azután ő. Süketes, mélázó hangján búsabbá lesz a búsongó dal:

*Én csak hírül hallom keseredett szível,
Hogy az én édesem mással jáccadozik.
Ékesen, kegyesen ölelgeti nyakát,
Kláris ajakával csókolja ajakát.
Oda sem mehetek, nem is üzenhetek,
Arról azt gondolja, hogy én mást szeretek.
De ha azt gondolja, hamisan gondolja,
Hamis gondolatja el is kárhoztatja.
Csendesen folyó víz télben megaluszik,
De az én bús szívem soha meg nem nyugszik.
Én csak olyan vagyok, mint szélvészben madár,
Kit a záporosó elvadászott immár.*

Nyílik az ajtó, belép egy serdülő fiú. Gyulai egyetlen fia. Kreol arcú, mosolygós szemű, formás testű gyerek. Kálmán a neve.

- Apa, kérem, tálalva van.

Özvegy ember Gyulai Pál: egyetlen fiának s két serdült leányának él („a három árva”), becézi, kényezteti őket, mindenképpen pótolni akarja az anyát. Kálmánt túlon túl is kényezteti, rontja. Rajta-rajtakapják, hogy ölébe ülteti a nagy kamaszt. S hallják, gyakran hallják: Van-e pénzed, Kálmán? Természetesen, egy a felelet mindig: - Nincs. S a puritán apa, a szőrszálhasogató, a más szemében a szálkát is meglelő kritikus - tömi pénzzel a Kálmán gyereket, nem látja, hogy enfia vesztén munkál...

A lányokat már ismertem - látásból. Margit az egyik, Aranka a másik. Margit híres szépség. Kreol arc, fekete szem, ébenfekete haj. Az aranyifjúság körülzsongja a bálokon. Három bálványozott Margitja van ez idő szerint Pestnek, mind a három ragyogó szépség: legszebb, legragyogóbb Gyulai Margit. Aranka betegeskedő, borongó, otthon ülő leány. Nem szép, de megmészpíti fájdalmas arca, bús szeme.

Az ebéd egyszerű, polgári ebéd. Leves, pecsenye, almás rétes, sajt, gyümölcs.

Margit, a világszép Margit, ebéd alatt gyakran köhécsel, az apja aggodalmasan tekinget reá. Margit, a világszép Margit, el van jegyezve a Halálnak. De a Halál másodiknak marad az ő fagyos csókjával: Margit, a világszép asszony, alig ízleli meg a gyönyörűséget, sírba hervad, mint a pap bácsi Máríkája. Szép, igen szép versekben siratta el világszép Margitot az édes-
apja!

...A feketét a dolgozószobában isszuk meg. Újra munkába fogunk, egész délután olvassuk a gyűjteményt, s mire végére jutunk a nótának, mesének, ránk esteledik. Nyílik az ajtó, szobalány jelenti most, nem a Kálmán gyerek, hogy kész a vacsora. Hiába szabadkozom, vacsorára is ott kell maradnom. De már csak négyen ülünk az asztalnál. Kálmánról kisül, hogy ebéd után elment sétálni, s azóta - sétál. Feltűnik nekem, hogy Petőfi és Gyulai apósa ebédről is, vacsoráról is elmarad. Közvetlen mellette a meleg családi fészek, s nem kívánczik belé? Magában ebédel, magában vacsorázik, nyilván még mindig dohog arra a parasztfiúra, „perel” vele, aki elrabolta tőle az ő leányát. Aki a világirodalom legszebb dalait írta, mind Júliához és Júliáról, de végre is - paraszt volt és parasztul viselkedett...

- Értékes gyűjtemény - mondja vacsora után Gyulai -, de amíg sajtó alá kerül, még sokkal pótolhatja. Kriza hagyatékában is vannak balladák, nóták, mesék, ezeket is belevevesszük. Az Orbán Balázs meséit is. Most pedig hazamegy, lefekszik, lefekszem én is. Tyhú! - nézi meg az óráját - már elmúlt tíz óra. Várjon barátom, várjon.

Kikotorász a mellényzsebéből egy piculát, s hiába tiltakozom, markomba erőszakolja.

- Van pénzem, tanár úr.

- Jó, jó. De miattam csukták a kaput magára!

Jaj, Istenem, ha ezt látja világszép Margit, föld alá süllyedek szégyeltemben. De világszép Margit nem látja, ő már alszik puha ágyában, ő már álmodik a királyfiról, aki eljön érte, s elviszi messze, messze, ahonnan - nincs visszatérés.

Közeledik a nyár, a székely fiú készülődik hazafelé. A professzor urak sorra írják alá az indexet: nyüzsög benne a „jelesül”, a „kitűnően kollokvált”, az „igen szorgalmas”, de az összehasonlító nyelvészet után - csak név: Budenz József. Valahol a budai hegyek közt kajtatom fel a világhíres nyelvtudóst, rám néz, fejét csóválja, hümmög, s végre kedvetlenül veti oda a nevét. Már első óráján alig tudja elfojtani nevetését a nevetlen székely fiú. Minden harmadik-negyedik szava: „hád én”. A második órán már összeszámolom a „hád én”-jeit: 227 gyűlt egybe. Maga írta és litografálta jegyzeteket oszt ki tanítványai közt a derék ember, összegyűl egy nagy csomó nálam is, csupa szó és szó - a lelket nem találom. Az első padban ülnek hű tanítványai, ezek áhítattal lesik ajkáról a vogul, osztják, mordvin, cseremis szavakat. Többnyire zsidó fiúk. Már kezd kifermődni bennem a fajt fajtól megkülönböztető vonás. Szegény fiúk, jóval szegényebbek, mint én, de jobban is tűrik az éhséget, mint én. Ők szívósak, kitartók, én s az én fajtám - nem az. Mind gyéribben járok el a tudós professzor előadásaira, aztán egyszerre úgy elmaradok, hogy idegenül néz rám, amikor az indexet elébe teszem.

Némi szorongás fog el - mi lesz a vége ennek? De ilyenkor legyint a magyar: sohasem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna. Igen, igen, valahogy lesz - toldja meg a székely ember -, de jól nem... Hiszen ha csak az irodalomtörténetből kellene diplomát szereznem! De össze van bogozva vele a nyelvtudomány. Egy kissé meg kellene ismerkedni a finn, a vogul, az osztják, a cseremis atyafiakkal is. Tisztelem az atyafiságot, de csak messziről. Ó, az irodalomtörténet - az más.

Gyulai rám bizza előadásának jegyzetes kiadását. Fel kell olvasnom minden ívet kiadás előtt.

- A maga stílusa egyszerű, világos. Annak a másiknak cikornyás, zavaros.

„Az a másik” szépen pénzelt a jegyzetekből - én ráfizetek. Tíz krajcár egy litografált ívnek az ára, ez is, az is adós marad.

- Osztán mikor fizeti vissza? - kérdezte az egyszeri székely a másik egyszeri székelytől, amikor a kölcsönpénzt leolvasta. - Hát amikor pénz lesz, akkor karácsony lesz - mondta a másik egyszeri székely. Értsd: amikor pénze lesz, akkor neki karácsonya lesz. Ez a karácsony, természetesen, sohasem következik el. Az én adósaim karácsonya sem.

Kezdem sejteni, hogy sohasem lesz professzor belőlem, de ha az nem, hát mi? Szerelmes verseimnek csak a címei jelennek meg képes újságok szerkesztői üzeneteiben, ott is a „nem közölhetők” sorában. Még elég korán belátom, hogy nem lesz belőlem sem Petőfi, sem Arany, márpedig: vagy - vagy. Átcsapok a prózára: egy egész esztendő eredménye egy kised tanulmány a népballadáról - Emília *Családi köré*-ben.

Mikszáth neve kezd feltűnedezni, „rajzolja” a palócait, s az ő utánzóitollán egyszerre egy új, „se hús, se hal” műfaj lopózik be az irodalomba: a rajz. Boldog, boldogtalan a népet rajzolja, ki-ki a maga népét. Voltaképpen fotográfiák ezek. Lélek nélkül való fotográfiák. E fotográfiáknak egy hódmezővásárhelyi zsidó fiú, Iritz Dávid a legszorgalmasabb mesterembere.

Irányi Dezső név alatt fotografálja a vásárhelyi parasztokat, s egyik lefotografált paraszt ostorral kergeti végig Vásárhely piacán. Nyilván ő az első „üldözött” zsidó. Magam is fotografálni kezdek, le is fotografálom egy volt tanáromat, de mire megjelenik a fotográfia egy képes újságban, már tisztában vagyok azzal, hogy ez nem irodalom. Ma is szégyenkezve gondolok rá: mily csúnya polémia sarjadt ki e fotográfiából.

Két esztendő - sok idő, talán három esztendeig is elhúzhatom, amíg színt kell vallanom: nem leszek tanár. De vajon lesz-e erőm a színvállásra? Elhessegetem a kellemetlen bogarat - mi minden történhetik addig! Már viszek haza annyi dicsőséget, hogy egy nyáron élélhetek ebből. Egy csomó humoros vers - nyomtatásban. Egy cikkeske a *Családi kör*-ben. Néhány nagy lepedős újság, amelyekben meg van örökítve, hogy Gyulai Pál a Kisfaludy Társaságban bemutatott négy székely népballadát. Hátha még azt is megírták volna az újságok, hogy az öreg Szász Károly mindegyre „felsikoltott”, mint Kazinczy Ferenc, ha új talentumot fedezett fel: szép! szép! ó, de szép! A fogoly katona hallása közben szinte elolvadt a jó öreg. Én meg állok, állok, kipirult, diadalmas arccal, hátul, a padsorok mögött, s mosolygok befelé. Hátha tudnád, amit én...

Gyerünk tovább!

Budai Józsefnek elfogyott a három esztendeje, harmadik esztendővel a harmadik háromszáz pengő forintja. Sem háza, sem földje, de van diplomája. Nekem van házam is, földem is, de nincs s félős, nem is lesz diplomám.

De József is füstre teheti a diplomáját: nem tudja, mit kezdjen vele. „Tiszta kitűnő” József diplomája. Mondják, az első kitűnő diploma a természetrajzi szakon. Szabó professzor asszisztense a bosnyák ellen harcol, József helyettesíti: ha valaki, ő kaphatna tanári széket. Szabó professzor fel is ajánlja készséggel a támogatását, de József, a leányosan szemérmes József, megesküszik az „istenekre”, hogy amíg Tisza Kálmán lesz Magyarország miniszterelnöke, állami iskolában nem lesz tanár. Neki az Állam és Tisza Kálmán egy személy. József, a leányosan szemérmes József, feneketlen gyűlölettel szavalja Bartók Lajos versét, melynek ez a refrénje: Akinek kutyája van, szólítsa Tiszának. Az Államot, vagyis Tisza Kálmánt nem hajlandó szolgálni; a református kollégiumokban nincs neki való üresedés. Nincs, mert alig kezdünk a tanártermelésbe, már el is jutunk a túltermeléshez. Öregedő, diplomás filozófusok kurta nadrágos fiúcskákat sétáltatnak a Duna partján; sokan a postához, a vasúthoz, a vámhivatalhoz menekülnek - hát József hová menekül? József Pest közelében, egy uraság gyümölcsösébe menekül, diákcsemeték helyett facsemetéket nemesít. Fizetése egész esztendőre nyolcvan pengő forint, teljes ellátás (talán egy pár csizma is): József nagyobb úr a királynál. Ám az uraságot meglátogatja egy barátja, a kertészt, a háziszóttos ruhást, a nyakkendőtlent - nem mutatja be: József, a leányosan szemérmes József búcsút mond az uraságnak, a kertnek, indul hazafelé.

Közben József a gyümölcsstenyésztésről, a méhészetéről igen sok okos cikket ír. A méhészetnek már egyesülete is van, az egyesületnek szakközlőnye is. Kriesch műegyetemi tanár a szerkesztője, a méhészet fanatikusa, aki a szerkesztői üzenetekben így lelkesíti a magyart:

*Méhészetnek rendületlenül
Légy híve, ó magyar!*

A lelkes ember nagyra becsüli Józsefet, felszólítja: vállalja el az egyesület titkárságát, 600 pengő forint a fizetés, s emellett a hivatal mellett kertészkedhetik is valahol Pest közelében. József vállalja, de megtudja, hogy az egyesület néhány száz pengő forint segélyt kap az Államtól - nem, nem, soha, amíg Tisza Kálmán lesz Magyarország miniszterelnöke!

Most, ha regényes korrajzot írnék, költött históriákkal, anekdotákkal tarkítottat, félbeszakítanám József pályafutásának rajzát: a következő kötetre hagynám e pálya folytatását és alkonyát. Ravaszul megvárakoztatnám az olvasót, mint ahogy ezt minden magához való eszű író cselekszi. De ez a könyv sem nem regény, sem nem regényes korrajz. Mindössze annyi a hamisság a címében, hogy nemcsak egy népnek, nemcsak egy embernek a története, de többé is, köztük a Budai Józsefé is. Nem várakoztatom a nyájas olvasót - hátha kezemből kihull a toll? Fittyet hányva hát minden irodalmi szabálynak, egy lélegzetre teregetem elé József életét és pályáját, röviden, igen röviden.

József nyakába veszi a nagyvilágot, megy, mendegél, s egyszerre csak egy kis faluba ér. Magyar és román lakta erdélyi falucska ez. Iskola is van benne, mégpedig községi, de tanítója nincs. József megpályázza, s bár nincs tanítói, csak tanári diplomája, megválasztják. Meg. Éppen jókor, neki való időben történik ez: követválasztás esztendejében. József boldog, van az ellenzéknek is jelöltje. Nosza, fanatizálja a népet, szidja Tisza Kálmánt, de nem sokáig, mert a vármegye főispánja Bánffy Dezső. Ez az ember nem ismer tréfát: csendőrszuronyok közt zsuppoltatja Józsefet haza, a falujába, ahol neki már sem háza, sem földje, de van édesanyja, aki keblére ölelje a „tékozló” fiút. Azt a tékozló fiút, aki már sok-sok ezer fát ültetett, oltott, szemzett, új gyümölcsfajtákat teremtett: s aki, lám, mégis tékozló, mert házát, földjét eltanulta, s a vég? Csendőrök hozzák haza az özvegy anyához: itt a fiad!

Mi a haza?, kérdi a költő. - A legjobb anya, feleli ugyanó. - Mért legjobb anya? Mert mindent ad. Szeressük hát! Azért szeressük, mert mindent ad? És ha, szegény, nem tudna mindent, sőt semmit sem adni, ne szeressük? A haza más néven: állam. S mi az állam? Fejőstehén. Az a fejőstehén, amelyet senki sem szeret etetni, de mindenki siet megfejni. Igen, a haza csakugyan a legjobb anya. És én ezzel a legjobb anyával egy szintre állítom a „tékozló” fiú anyját. Az igazi, a valóságos tékozló fiúét is.

Meggyalázva kerül haza Budai József, s az édesanyjának nincs hozzá egy zokszava. A kopaszodó fejű fiút kisgyermekként dédelgeti, vigasztalja; könnyeit visszafojtja, csak titokban siratozza szerencsétlen fiát. Öreg asszony, öreg fiú együtt ültet, palántát, kapálgat az ősi kertben; együtt hallgatják a szorgalmas méhek zümmögését; együtt fogják be a kirajzó méhcsaládot; együtt nemesítik a vadcsemetéket, ültetik más földbe a „gyöknemesekeket”.

De szép, de bájos idilli élet ez!

Hiába került haza József csendőrszuronyok közt, a nép megérzi benne a nagy embert! Azt az embert, aki szüntelen a halhatatlanságnak dolgozik. Már nem csúfolják Bodost; már nem kukukkolnak a bodosi ember után. Már nem csúfolják a hosszúra nőtt pityókával, amely a szomszéd földjébe nyúlik át; no, most, kié a pityóka? Csudálkozva hallják, látják, hogy a legfinomabb almák, körték, szilvák a bodosi kertekben teremnek. Ezeknek a fáját mind Budai József oltá! Ez a csuda ember folyton újabb meg újabb fajták teremtésén töri a fejét, s nemhiába töri. Összeparosítja a batulalmát az aranypárménnal, s lesz a párosításból új alma: batul a formája, aranypármén a színe, s gyümölcszedéstől új gyümölcszedésig eláll. Mikor aztán beültet minden talpalatnyi földet, ami csak beültethető: amikor már csak a vénemberek kopasz feje beültetlen, s csak a száraz fuszujkakaró beoltatlan, József ismét nyakába veszi a világot. Tíz esztendő múltán kincses Kolozsváron bukkan fel puritán alakja. Háziszöttes ruhában, nyakkendő nélkül; professzor a községi leányiskolában. Községiben, amely az államtól nem kap segílyt. És esküszik az „istenekre”, hogy kivándorol Amerikába, ha tíz esztendőn belül nem Apponyi lesz a - miniszterelnök. Az 1890-ik esztendőt írjuk akkor: Tisza Kálmán uralmának utolsó esztendejét.

Apponyiból nem lesz miniszterelnök sem tíz, sem húsz, sem harminc esztendőn belül, József pedig nem mehet Amerikába, mert képtelen itt hagyni a hazát, az édes anyaföldet, az édes anyaföldön a legjobb anyát, aki minden nyáron szívrepesve várja a „tékozló” fiút. József ma vénember, a miskolci református kollégiumban nemesíti a gyermek- s a miskolci szőlőkertekben a vadcsemetéket. Innen küldi haza, az édes anyaföldre boldognak, boldogtalannak a gyöknes szilva-, meggy-, cseresznyecsemetéket; innen készülődik haza - teleültetni zölderdő-zúgásos, vadgalamb-szólásos szép Erdővidéket, s aztán - pihenni a bodosi temetőben. És József nem mehet haza fát ültetni, nem mehet haza meghalni: József, a faültető, a halhatatlanságnak dolgozó József szertenéz, és nem leli honját a hazában... Epedve néz ő is Kelet felé, mindig csak Kelet felé, a bodosi hegyek, a bodosi kertek felé - szegény öreg barátom, hová jutottunk, mire jutottunk!

Tizenharmadik fejezet

*Ebben egy igazi tékozló fiúról lesz szó, aki meghalni készül,
mivelhogy töredelmes vallomásra képtelen*

Vágtat a gyorsvonat. Kelet felé vágtat a csillagos téli éjszakában. Igen bús képű ifjú didereg egyedül, szoroson magára húzza a honi zekét. Vastag, szürke kigyó hever lomhán a lába alatt: pléhcső az, amelyet a pesti pályaudvaron forró meleg vízzel töltöttek meg, s Szolnokon már hideg, szinte oly hideg, mint az emberek, akiktől ez a bús képű ifjú menekül. Haza, haza, az édes anyaföld kebelére - meghalni, meghalni!

Másodosztályú szakaszban ül a bús képű ifjú, életében először s véli: utolszor. Ha a kocsi-szakaszoknak falai nem volnának, akár sétálhatna is fel s alá, emberi lénybe nem ütődnek. Hét esztendő kell még várnunk, amikor majd zsúfoltan lihegnek a vonatok. Még talán nem is mer álmodni arról a nagyra törő felső-magyarországi ifjú, hogy öbelőle miniszter lesz, a vasutak minisztere: hogy ő fogja megakadályozni halni készülő ifjaknak egyedül való utazását. Pesttől Brassóig a harmadosztályú jegy huszonkét pengő forint, a másodosztályú jegy harminckettő, az első osztályú negyven. De jön, már közeledik a vasember, aki a huszonkét pengő forintot négyre szállítja, a harminckettőt nyolcra, a negyvenet tizenötre - ez az ember nem fogja tűrni, hogy üresen száguldjon a vonat; nem fogja tűrni, hogy halni készülő ifjak kényelmesen gondolhassák végig haszontalan életüket, s zavartalan csinálják meg a végszámadást: ebből a „dilemmából” pedig csak egy a menekvés - a halál!

Mely megdöbbenő komolyan mondja a bús képű ifjú: ebből a dilemmából nincs menekvés! Először is megállapítja, hogy ő kedvet voltaképpen egyetlen pályára sem érzett. Hogy ő a tanári pályát csak azért választá, mert a révbé jutásnak legrövidebb útja ez. S ha már ezt választá, miért nem hagyta mindjárt faképnél a vogul, osztják, a mordvin, a cseremis atyafiságot. Ha például a históriát választja... most zsebében volna a diploma, nem foglalkoznék a halál gondolatával, nem csalt volna meg két öreg embert, mint ahogy azt Benkő Ádám cselekedte! Az irodalom... Igen, igen, már nyomják a könyvet, de siker ez? Ezt a könyvet csak gyűjtötte, nem írta. Hát, hadd nyomják! A humoros versikék? Egy-két „rajz”? Hat hónapja hever egy nagy napilap fiókjában egy kézirat, amelytől sokat várt. Ahhoz való bátorsága sem volt, hogy személyesen adja át. Az életterlen, a gyáva fiú megkéri egy barátját: Nézd, neked jó embered a „Sándor bácsi”. Vidd el hozzá, s kérd meg: sétáljon át az egyetemi könyvtárból az Athenaeumhoz: ott valamelyik nagy lepedős újságnak adja oda. Sándor bácsi viszi, hogyne vinné s hozza is a jó hírt: jön, jön, jönni fog! És hat hónapon át mindennap megvesz az életterlen ifjú egy nagy lepedős újságot, s mindennap csalódottan ejti el. És nincs mersze felmenni a szerkesztőségbe: Kérem, szerkesztő úr, Szilágyi Sándor volt szíves átadni egy tárcámat. Azt mondta: közölni fogják...

- Nem vagy életrevaló, gyáva vagy, fiatal barátom - halj meg! - mondja ki magára a halálos ítéletet a bús képű ifjú. - Sem tanár, sem író, semmi sem vagy, halj meg!

- De voltaképpen mit is kezdenék a tanári diplomával? - kérdezi az ifjú.

A múltkoriban tanúja volt a Sugár úton, amint egy öregedő diplomást megrugdosott a - tanítványa. Budai József - néptanító; Kont Ignác Párizsba ment katedráért, s kapott is. Elment, mert itt nem kapott. Egy az, hogy „kevés a főka”, más az, hogy Kont Ignác zsidó, a hitétől nem tud megválni, az agg Trefort pedig zsidót nem nevez ki. Vajon álmodhatja-e a halni készülő ifjú, hogy tizenöt esztendő múlva ez a Kont Ignác még az ő könyvéről is fog írni - francia folyóiratokban! Éppen arról a könyvéről, amelyet a halni készülő ifjú a magyar népről

írt, a föld népéről, annak sok s nagy szenvedéseiről, küzdelmeiről, s arról a nagy esztendőről, amikor emberré, szabad emberré lett a jobbágy!

- Voltaképpen - elmélkedik az ifjú -, ha már szertefoszlottak a szép álmok, vissza kellene térnem az édes anyaföldre. Meg kellene fognom az ekeszarvát. Igen, kissé elkényesedtem, s tavaly nyáron már megcselekedtem, hogy cérnakesztyűt húztam a kezemre, úgy gereblyéztem a szénát. Édesapám rám-rám nézett, fejét csóválta, hümmögött, de nem szólt. Sebaj, majd munkához durvul a kezem! Igen, igen, de előbb töredelmes vallomást kell tennem... Hogyan is kezdeném? Így: édesapám, én... Az ifjú itt elakad. Elég szépen végiggondolja a drámai jelenetet, talán meg is tudná írni, de elmondani?! Soha, soha! Egyébként nem kell mindjárt vallomást tennem. Van még néhány hónapom, nyárra ígértem a diplomát, addig még sok minden történhetik...

A vonat pedig vágat, vágat, viszi az ifjút: még mindig egyedül didereg. Kihűlt már az a szürke kígyó is, amelyet a kolozsvári állomáson fektettek a lába elé. Már az utolsó alagúton is átszáguldott. Már látja azt a dombon ülő tornácós kőházat, ahol kinyílt az első szerelem virága. Kirepült a madár a fészekből. Vajon boldog-e? Isten áldjon, Ilona! Megyek meghalni! Hallod? Megyek haza, meghalni!

Délben áll meg a robogó vonat az utolsó állomáson. Ágostonfalva a neve. Román falu. Már piroslik benne egy-két cserépfödeles ház. Vasutas emberek háza. A többi ház még mindig zsúpfödeles. Egy földel alatt telet ember és állat. Csudálatos, csak át kell mennünk az Olt hídján, cserépfödeles házak mosolyognak felénk minden faluból. Jobbra Köpec, balra Barót: mind a kettő már több a falunál, kezd formálódni városias képe. Olt két partja mentén a szántóföld, a rét - ugyanaz. S ím, az egyik part mentén még mindig egy földel alatt, zsúpföldel alatt ember és állat. A másik part mentén cserépfödeles kőházak, csűrök, istállók. Ki érti ezt?

Gábor bácsi vár az állomáson. Három falu jegyzője - lám, ő szerzett diplomát, pedig édesapám azért nem taníttatta tovább, mert kicsit nehezen tanult. Ő most a falu legnagyobb gazdája, szánt-vet s amellet három falu dolgát végezi. Ő méltó unokája András nagyapónak, nemhiába épült a háza is András nagyapó házának a helyén. Ő sem tart hivatalos órát, amint András nagyapó sem tartott: éjjel-nappal nyitva a háza az ügyes-bajos embereknek. Szereti a nép, nemcsak azért, mert véréből való vér, hanem főképpen azért, mert a maga vérét nem tagadja meg, írásaiért egy piculát sem fogad el. Ő három esztendő alatt végezte a szentgyörgyi „normát”, énnekem meg tizenöt esztendő kellett arra, hogy nagy Senki váljon belőlem.

Síkos a hó, szalad a szán, de a Pista nélkül, más társsal röpül a Fecske.

- Eladták a Pistát?

- El.

- Miért?

- Egyszer elragadta a legényt, s emiatt édesapám eladta.

- Ó, Istenem! Szegény Pista! Be sajnálom! Tíz esztendeig vitt Udvarhelyre meg vissza!

Nevetve beszéli Gábor bácsi, hogy a legény felbőgte a falut, amikor a Pistát új gazdája elvezette. Ott akarta hagyni az „öreget”. Hogy ha elragadta, őt ragadta el, nem mást. Aki fél a Pistától, ne üljön utána. És így tovább.

Kicsordul a könny a tékozló fiú szeméből. Nem a hideg, a fájdalom csordítja ki. Ha nem szégyellene, sírva fakadna. Alig-alig tudja visszafojtani.

- Száz forintot adtak érte - mondja Gábor bácsi. - Pedig öreg volt már.

- Én meg a világ minden kincseért sem adtam volna - mondja a tékozló fiú.

- Megvolt-e a vizsga? - tereli a beszédet másra Gábor bácsi.

- Az egyik - füllent a tékozló fiú.

- Hát a másik mért nem?

Felelhetett volna így:

- Azért, mert én még mindig bolond poéta vagyok, aki a világ minden kincseért sem adtam volna el a Pistát.

De ez a felelet csak most, írás közben, jut eszébe. Akkor így felelt:

- Mert két vizsgát kell kiállanom. A másikra májusban kerül a sor.

Barót között szalad a szán, a tékozló fiú tekintete a postaház ablakára röppen, s elfogja egy nyájas arcú, öreg ember mosolyát. Gergely Ferenc bácsi ez az öreg ember. Felköszön a tékozló fiú, szeretettel integet le az öreg ember. A tékozló fiú egy röpke pillanatban leolvassa az öreg ember gondolatát: Ez a fiú most viszi a diplomát. Mégiscsak jót cselekedtem, hogy azt a levelet nem az apjának adtam ki...

S ennek az embernek egyszer majd, talán nem is sok idő múltán, háborogni fog a lelkiismerete: hát ezért a fiúért szegtem meg hivatalos eskümet!?

Ihol, már Bibarcfalva közt repül a szán. Kapu előtt álldogál az öreg esperes. Melegen süt a déli nap, csurog az eresz alja, az enyhe melegben sütkérezik az öreg, hosszú szárú pipa a szájában: egyike azoknak az öregeknek, akik a Rika-erdőben „megfiatalodtak” volt... Ez az öregember tanúja volt az első lépésnek, s most örvendezve állítja meg a szánat. Hohó! Isten hozta, öcsém. A Mikó-kollégiumban üres egy állás, pályázza meg.

Nem is kérdi: megvan-e a diploma, oly jó híre van a tékozló fiúnak.

- Köszönöm, köszönöm, pályázni fogok!

A Mikó-kollégiumban... Ama Mikó Imre kollégiumában, akiről a tékozló fiú ódát írt, ódát, mely az udvarhelyi önképzőkör Emlékkönyvébe „dicsérettel” íratott be.

- Hogyne, hogyne, pályázni fogok a halálra, de, hajh! énrólam nem írnak ódát!

Elhagyják Bibarcfalvát, önkéntelen jobbra pillant a fiú: Budai József faluja szinte összeolvad a hegyekkel, alig látszik a hótól. No, kis falu, nemsokára hazajön faültető fiad. Amint kitavasodik, kertések lármájától lesz visszhangos hegy, völgy - s a te fiadat csendőrök hozzák haza...

- Van-e már jelöltjük? - kérdi váratlan a tékozló fiú.

- Van. A főispán fia.

- Megválasztják?

- Meg. Rá kell szavaznunk.

- Természetes - mondja gúnyosan a tékozló fiú.

Már ismeri a főispánfiú programját. Elmondta a Szikszayban, vacsorázás közben. Rövid, de velős program. „Atyafiak! Én is számár vagyok, ti is szamarak vagytok - válasszatok meg!”

- Eh, ördög bánja a főispánfiú programját. Mit bánom én: ki viseli majd az én népemnek a képét!

Feléje csillog hegy tetejéről a nagybaconi templom bádorfödeles tornya, csillogtatja a lemenő nap - bizonyos, hogy az a torony semmit sem sejt a tékozló fiú lelkének vergődésiről, nem hallja szíve hangos dobogását, amikor egy másik tornyot pillant meg: a kisbaconi templomét. Épp most kondul meg a nagyharang. Még mindig a vén Mihály András kongatja, aki tíz év előtt széket tett az ő lába alá, amelyről vékony hangon hadarta el Istent dicsérő könyörgését. Mind azt mondja a nagyharang: je-re ha-za, je-re ha-za - mintha bizony hívás nélkül is nem azt cselekedne. No, majd mást mondotok kettesben, ha egyszerre két kötelet rángat vén Mihály András. Mind azt fogjátok mondani: Vidd el, dugd el, temetőbe temesd el!

Ilyen bolond gondolatokkal foglalkozik a tékozló fiú, ezekkel érkezik meg falujába. Még áll András nagyapó gyümölcsöskertje a falu alsó végén, a havas koronájú öreg fák komoran merednek rá: hát, ezért ültetett minket a te nagyapád!? Szép új kőház fehérlik a patak partján; Gergő háza ez. Már nem Gergő, de Gergely. Benkő Gergely gazduram.

- Lám, ilyen szép kőházam volna most nekem, talán szebb is, ha nem szavalom időnek előtte a Megfagyott gyermeket. Talán éppen ezen a farsangon vinnék asszonyt a házhoz. Nem, ezen a farsangon nem vihetnék, hisz hátra van még egy sorozás...

- Ej, de szép kőház ez is. Ugye, a Benedek Szabó Gáboré?

- Az. Ősszel jön haza katonaságból, de az apja már felépítette a házat.

(Ez is iskolatárs, ez is boldog ember, boldog az egész világ, csak én vagyok boldogtalan.)

Hát ez mi? A Fűrész utca sarkán régi kőház, a gyámoltalan Benkő Laji háza, azé a Benkő Lajié, aki hajdanában-danában oly szégyenletesen bukott el a kántori pályázaton. A ház elejébe ajtó vágva, ajtó felett fekete tábla, rajta fehér betűkkel:

KOHN JÓZSEF KERESKEDÉSE

- Mikor jött ide?

- Az ősszel.

- Milyen ember?

- Derék ember, csak egy hibája van: ha házamhoz jön, száraz kenyérnél egyebet el nem fogad...

Ez a székely ember, ez. Neki csak az nem tetszik a zsidóban, hogy kenyérnél egyébbel nem kínálhatja meg.

Ha kíváncsi vagy, nyájas olvasó, megsúghatom: az 1881-ik esztendőben járunk.

Átsuhanunk a nagy hídon, hirtelen kanyarodás, nyitva már a galambbúgos kapu, István nagyapó kapuja, ki kétszer járta meg Pestet a franciára mentében, s - hazajött. Sebbel, de hazajött. Hiszen én is sebbel, de hazajöttem: ugye, hazajöttem, édesanyám?

- Ó, édes fiam, de színtelen vagy! Hol hagytad az arcod pirosságát?

- Pesten, édesanyám, Pesten.

- Megfáztál, ugye?

- Nem, édesanyám, nem.

- Éhes vagy, ugye?

- Nem, édesanyám, nem.

- Erre, erre, a kicsi „házba”, itt nyugodalmasabban tanulhatsz.

- Mi nem háborgatunk - mondja édesapám. - Sokat kell-e még tanulnod?

- Nem, már nem sokat...

Utcára néz a kicsi „ház” (ház a székelnek a szoba is), két ablakkal néz az utcára, egy kicsi ablakkal a veteményes kertbe: a tyúkleső ablak ez. A nyitott tüzelőben vígan lobognak a hosszú bükkfa hasábok: enyhe meleg árad szét a szobában, zsibbasztó, bizsergető melegség. Ha itt maradhatnék örökre, mindörökre! - nyilallik át a tékozló fiú szívéen. Valaha régen feketére festett asztal a szoba közepén, felette függő lámpa: diákkori lámpa. Az ablaknak támaszkodik egy kis asztal: a diákkori asztal. Egy kis heverődivány, háznál szőtt a takarója. Egy alacsony lábú ágy. Ha akarom: ágy, ha akarom: divány. Két-három szék, köztük egy összevissza faragcsált: a diákkori szék.

Kirakosgatja a könyveit az asztalkára, sorba állítja a neki való kedvesebbeket, a többi a ruhapadba dobálja: - vajon látom-e többet? De valamit a táskában hagy: Ezt akkor veszem ki és zárom az asztalfiába, ha egyedül leszek...

Pattog, duruzsol, dorombol a tűz, s egyszerre, mit gondol, mit nem, a tékozló fiú lehúzza a cipőjét, a harisnyáját, a diáki széket a tűzhely elé állítja, leül a székre, lábát fölteszi a padkára, s úgy melengeti, pirítgatja talpát. Igen tetszik neki a gondolat, hogy: „gyermek vagyok, gyermek lettem újra”, s nem látja meg magán, hogy valójában is az: gyermek, gyermek, ezerszer is gyermek, haszontalan, rossz gyermek.

Az öregek örvendeznek, hogy „újra gyermek lett”, gyönyörködnek a talpát pirítgató nagy legényben. Édesanyja könnyezve elevenítgeti fel, amikor a kicsi kis legényke ráült a kemencepadkára, s lábacsáját úgy pirítgatá.

- Ó, de megnőttél, édes fiam!

Benne van e sóhajtságban: de szeretném, ha még pendelyes gyermek volnál. Ölembe vennélek, két karommal keblemhez ölelnélek, csókolnálak.

A tékozló fiú is elsóhajtja magában: „Bár maradtam volna mindig gyermek!”

Átmennek a „nagyházba”, a virágoskertre nyílóba: ott vacsoráznak. Az ablakon átféherlik a tél. A virágoskert mélyen alszik a hó alatt. Ablak alatt, a fal tövében, alszik a mályva elszáradt torzsa is. Nemsokára itt a kikelet, elolvad a hó, mályva gyökeréből új élet hajt ki, s majd a meleg nyárban mályvavirágok hajolnak be a nyitott ablakon. De ő ezeket a behajló virágokat már nem fogja látni...

- Egyél, fiam, egyél. Most is oly kicsi étű vagy, mint gyermekkorodban.

Pizskálgat a vacsorában, nem tud a lelke megszabadulni a mályvavirágoktól, amelyek majd behajolnak az ablakon.

- Ó, Istenem, min gondolkozol? Neked valami nagy bánatod van, fiam!

- Dehogyan van, édesanyám - riad fel. - Tudja, min gondolkodom? Azon gondolkodom, hogy milyen utálatos az a nagy város, s hogy milyen kedves, milyen szép ez a mi kicsi falunk.

Mondja a tékozló fiú édesanyja, és könnybe borul a szeme:

- Azt mondta Ignácka is mindig: mindenütt jó, de legjobb otthon!

- No, ugye? - kap Ignácka mondásán. (Aki szörnyű halálnak halálával, ha meg nem hal, most bizonyosan pap, s talán ő is követné a példáját. - Lám, lám, a papunk épp elkészülődik innen, pap lehetnék itthon...) - Bizony igaza volt Ignác bácsinak (még nem merem Ignáckának mondani): mindenütt jó, de legjobb otthon. Sokszor eltűnődöm azon, nem jobb lett volna-e, ha

itthon maradok, a kollégiumba nem megyek; azon a sok pénzen, mit rám költöttek, földre földet vett volna édesapám...

Idáig hallgatott a tékozló fiú édesapja, most megszólal:

- Ezen én is sokszor eltűnődtem, de mi haszna volt a tűnődésnek. A kis malac is így rítt, amikor künn a határon meglepte az eső: Hogyha én ezt tudtam volna, köpenyeget vettem volna! Nagy kedved volt a tanulásra, kedvedet nem szegtem - igaz-e? Azt hiszed, nem sírt a szívem, amikor a földjeidet eladogatni kezdted? Pedig a bátyád szánt rajta. Hát csakugyan megbántad? - s gyanakodva szegezi tekintetét a fiúra.

- Ne-em, nem bántam. Aztán mi haszna volna, ha megbántam is. De - de elnézem itt magukat. Felnevelték a gyermekeiket, ki erre, ki arra repült...

- Gábor itthon maradt.

- De nem lakik magukkal. Senki sem lesz maguk mellett, ha egészen leöregednek. Betegség ha ágyba fekteti, ki ápolja? Én oly messze leszek maguktól!

- Fiam - mondta most igen komolyan az édesapám -, amikor én téged Udvarhelyre vittelek, tudtam, mit csinálok. Tudtam, hogy ezt a gyermekemet a világnak nevelem, nem magamnak.

- Én is tudtam! - sír bele a tékozló fiú édesanyja.

- A mi öregségünk, a mi betegségünk ne búsítson, fiam. A szántóvető ember, amikor elérkezik az ideje, lefekszik, s fekszik, ameddig Isten úgy rendeli, aztán vagy felkel, vagy sem. Értem én az én egyszerű elmémrel is a te gondolatodat. A tanulás megfinomította a testedet is, a lelkedet is. Bársonnyá finomult rajtad a zeke. De maradtál volna csak itthon, a gazdaság volna minden gondod, s fekkethétek betegen, meg-megkérdeznéd: hogy van, édesapám? Hogy van édesanyám? - s mennél a dolgod után.

- Édesanyám öt esztendeig ápolta az édesanyját. Maga is sokat emelgette, édesapám. Emlékszem, világosan emlékszem erre.

- Jó, jó - zavarodott meg a tékozló fiú édesapja. - No, eridj, feküdj le.

- Eridj, eridj - biztatja édesanyja is. - Miattunk ne búsítsd a szívedet.

A tékozló fiú átmegy a kicsi szobába, reménytelenül dől le az ágyra: vége, vége, vége! Mondhatom-e meg ezeknek az egyszerű embereknek az igazi valóságot?! S ha meg merném is mondani: világcsúfjára maradhatok-e itthon? Eléje mered a gyámoltalan Benkő Laji szomorú példája. Hazaszorul az ősi házba, az ősi földre. Szép gazdaság marad rá. De gyenge arra, hogy megfogja az ekeszarvát, a kasza nyelét; egész falu kacagja, amint az ökör mellett mendegél, mint egy béresfiú, s az ekeszarvát a cseléd fogja: ez a gazda, ő a béres, ökörhajtó kisbéres. - Én ugyan megfognám az ekeszarvát is, a kasza nyelét is, de már trágyás szekéren - piha! - mégsem szeretnék ülni. Szeretem az erdőt, de már mégsem szeretnék téli hajnalon kibújni a meleg ágyból: befogni a lovat, az ökröt; felmenni az erdőbe; ott egy bükkóriást levágni, szánra fektetni - aztán: fogom a gyeplőt, gyí! gázolok a hóban, míg a bükkóriást hegy oldalából kivontatják a lovak, ki az útra. Hiszen, ha ott lehetne kezdeni, hogy már künn áll a szán az úton, ott felülök, s csak fognom kell a gyeplőt!

Eszébe jut a gazdaságnak sok, nehéz, durva, kellemetlen munkája: Vajon hozzá tudok-e durvulni majd?

Hajnal felé nyomja el az álom, az édes hajnali álom. Későn ébred, rá süt a tűzhely lobogó lángja: - Vajon ki tett tüzet? Édesanyám vagy a cselédleány? Bizonyosan az édesanyám... Ő hozza be tálcán a kávé nagy, talpas pohárban. A tálcán egy újság is.

- Ágyban iszod-e meg a kávé, édes fiam? Erősen megfáradtál, ugye, a hosszú úton?

- Nem, nem, fölkelek. Tegye az asztalra, édesanyám. Hát ez miféle újság?

- Gábornak küldik egy hónap óta, ingyen küldik neki is, a bírónak is.

Átadja az újságot. Az *Ellenőr*. Lángba borul a tékozló fiú arca:

- Ez az a bizonyos újság, amelynél hat hónapja hever a tárcám! - Haraggal löki félre. - Hiszen értem, értem, hogy mért küldik ingyen jegyzőnek is, bírónak is. Követválasztás lesz a nyáron! Micsoda pazarlás! Mintha bizony enélkül nem választanák meg a főispán fiát!

Gyorsan felöltözködik, megissza a kávé, aztán mégsem állja meg: felveszi az ellökött újságot, a vonal alá röppen a tekintete: az ő tárcája még mindig ott hever a szerkesztő asztalában, vagy tán nem is hever már ott, rég a papírkosárba került: papírkosárból a hentes boltjába; hentes boltjából szegény diákok asztalára, szalonnától, töpörtyűtől zsírosan...

- Így is jó - mondja magában. S ha megjelent volna, mielőtt eljövök? Változtat-e az én lelkem nyomorúságán? Újabb tárcát írok, s az is elhever újabb hat hónapig.

„Még egy választás - olvassa a vezércikkben -, egy táborban lesz a nemzet, a szabadelvű párt táborában.” - Ott lesz, ott, a főispán fia feltétlenül ott lesz. Hát én hol leszek?

Egyedül van a szobában, de azért óvatosan körülnéz. A táská fenekéről kihalássza a hatlövetű pisztolyt meg a kis skatulyát, amelyben fűreszpor közt huszonöt golyó. Hirtelen beteszi a diákasztal fiókjába, a kulcsot ráfordítja, zsebre dugja. Éppen jókor, mert belép az édesapja. Jókedvet mutatva mondja:

- Ejnye, ejnye, hát ilyen későn kelnek fel Pesten a - gazdák?

- Fel tudok én kelni hajnalban is, édesapám. Majd meglátja holnap!

- Nono, hiszen csak tréfálok. Akkor kelsz, fiam, amikor jólesik.

- Lássá, lássa, édesapám, ha gazda volnék, maga még most is heverne az ágyban. Már fenn volnék az erdőn, már le is vágtam volna egy bükkfát. Nem volna jó?

- Jó, jó, de minek beszélsz hiábavalóságot? Ha itthon maradtál volna, én akkor sem heverésznék az ágyban. Hajnalban kipattan a szemem, s künn talál a virradat. Én erre születtem, te másra születél: Isten rendelte ezt így! Ezt a sok könyvet mind meg kell még tanulnod? - mutat a tékozló fiú legkedvesebb könyveire.

- Fejemben vannak már, csak lapozgatok bennük.

- S mégis nyárig várakoznod kell?

- Ez a rend. Előbb vizsgáznom nem lehet.

- No jó - nyugszik meg, s hívja a tékozló fiút, hogy nézze meg a gazdaságot.

Örömmel látja, hogy egy pajta még teli. Két ökör, két ló, két tinó, három tehén, öt-hat növendékborjú.

- A pásztor ember - mondja a föld öreg szerelmese - egy kecskén kezdi s egy kecskén végzi. Ahogy kezdettem, úgy végzem én is. A bátyádnak már jóval több van; a leánytestvéreidnek is. Ez az igazság. Az éfiaké a jövő, öregeké a kuckó. Ha mi marad ebből, neked marad, ámbátor sok ökrömet ette meg Pest...

- Igaz, igaz. Pestnek nagy a gyomra. Sokat eszik.

Szeretné mondani: Ezzel a gazdasággal meg merném kezdeni az életet - de belátja, hiábavaló a ravaszkodása, hiábavaló a harc az életért - meg kell halni, meg!

Telnek, múlnak a napok, a tékozló fiú mennél kevesebbet mutatja magát a faluban. Várja a tavaszt, különösen feltámadás ünnepének a virradatát: a tékozló fiú még mindig azt hiszi magáról, hogy ő poéta; hogyha kissé kedvez neki a szerencse, talán... Igen, azt hiszi, hogy ő poéta, s de szép lesz, de poétikus lesz húsvét hajnalán, amikor dereng az ég, amikor éppen kapaszkodik az öreg nap a hegyek hátán, akkor nyomja szívéhez a pisztolyt: Isten veled, élet! Valósággal kéjeleg a tékozló fiú a gondolat nagyszerűségében, bár meg-megzavarja a lélekrendítő jelenet, amelynek napfölkelte után színhelye lesz a kis szoba, amikor oda belép egy öreg asszony - nem, ezt végiggondolni képtelen. Behunyja a szemét, mint ahogy behunyja mindannyiszor, ha olyasmi villan meg a fejében, amire gondolni nem szeret. Már leveleket fogalmaz magában, a szüleinek, a testvéreinek, legjobb barátjának, Jóbnak, akitől folyton jönnek a levelek; minden levél szidja a nyomdát, amely csigamódjára dolgozik. Esztendő múlva ha könyv lesz a - könyvből. - Szegény Jób! Értem a türelmetlenségedet, te még ifjú vagy, de én öreg vagyok, engem nem izgat a könyv. Engem most az izgat: megírom-e szüleimnek az igaz valóságot, vagy valami hihető hazugságot eszeljek ki... Igen tetszik neki ez a mondat: Halálos betegség sorvasztja testemet, lelkemet, nem bírom tovább az élet terhét - bocsássák meg bűnömet, édes jó szüeim!

Estéknként két-három évvel fiatalabb ifjú látogat el hozzá. Ez is félbemaradt ifjú, mint ő, azzal a különbséggel, hogy ennek a tékozló fiú félbemaradtságáról halovány sejtelve sincs. Néhány osztályt járt a fiú, hirtelen letört, most Gábor bácsinak írogat, mivelhogy az írása szép. Szabó Náci neve az ifjúnak, fia annak a Szabó Józsefnek, akiről fel van jegyezve a könyv elején, hogy kiscsászák létére négy fia közül háromnak épített kőházat. A negyedik, Náci, nem kap kőházat, mert ő is „megcsalta” az apját, mint ahogy „megcsalta” Benkő Ádám, s mint ahogy - megcsaltam én. Megcsaltam, meg, idézőjel nélkül, valósággal meg!

Kellemesen telnek az esték a barátságos, meleg szobában. Sokáig fennmaradnak, a forró, meleg hamuban pityókát sütnek, diákkori emlékeket elevenítenek fel, nagyokat kacagnak, s a tékozló fiú már most abban is kéjeleg, hogy mily könnyen hagyja itt az életet, amelynek „terhét nem bírja” tovább. Néha-néha elszólja magát, de a másik tékozló mintha nem venné észre, vagy tán színleli, hogy nem? Elő-előveszi pisztolyát, mutatja, hogy golyó van mind a hat csövében, nevetve nyomja szívéhez.

- Látod - mondja -, Benkő Ádámnak csak kétcsövű pisztolya volt s egy lövéssel eltalálta a szívét. Azt írta Anikónak: „Fájt a szívem, hozzálöttem.” Ha egyszer a szívem igazán fájna, én is hozzálöttem.

Náci ijedten rántja félre a pisztolyt.

- Ó, te bolond - kacag a tékozló fiú -, hisz az én szívem nem fáj. Egy leányt szerettem még eddig: két esztendeje, hogy férjhez ment, s lásd, élek. Diákszerelem volt - jegyzi meg kicsinylően a tékozló fiú.

Nini, hogy repülnek a napok, hetek. Még lobog a tűz a tűzhelyen egész nap, de már itt a kikelet, egyszerre csak itt a húsvét - siess, fiú, siess, búcsúzkodjál szép csendesén a kicsi falutól, az erdőtől, a mezőtől, gyermekkorod kedves emléké helyeitől. Hiába adod a hidegvérű gavallért, érzélgős fiú vagy te, a hegyes-völgyes, erdős ország hamisítatlan fia. Nem vetted észre, hogy mások a te néped nótái, mint a végtelen síkságon élő magyar testvéreké?

Az érzélgős fiú, hazajöttében, messziről látta Benkő Gergely szép kőházát, most elindul, hogy gyermekkori pajtását saját fészkeiben lássa. Valóban, szép ház, kívülről hasonlatos a Gergely bácsiéhoz. Áll még az ősi ház is, de megütődve hallja, hogy juhok bégnek a virágoskertre nyíló szobában, hol egykor Benkő Ádám hangja csengett, szavalván Petőfi verseit... Néhány

garádics vezet a kőoszlopos tornácra, kopogtat az ajtón, senki sem felel. A kilincset megnyomja, nem nyílik az ajtó. Megy a konyha felé, benyit: együtt a család. Az öregek s a fiatalok. Két ágy a tágas konyhában, mindjárt megérti, miért bégnek juhok az ősi házban. Ez a két ágy az öregeké. Nagy az öröme Gergelynek, a fiatal asszonynak is, aki különben anyai ágon Benedek-sarjadék. Örvendeznek az öregek is, de első pillanatban látja a tékozló fiú, hogy öreg Benkő Dániel Ádámot látja benne, mintha gyanakodva nézné, vizsgálná. Vagy csak a bűnös, a tékozló fiú látja így? Bemennek a szomszéd szobába, de mielőtt leülne, a házat bezárja. Két nagy szoba, egy oldalszoba, szinte úri képe van. Valósággal kirí belőle Benkő Dániel, aki hű maradt az ősi viselethez. A tékozló fiú nem győzi dicsérni a háznak külsejét, belsejét, s nem bírja visszafojtani a sóhajtást: Ilyen házam lehetne most nekem is!

- Különb házban lakol te Pesten - mondja Gergely, aki hol magáz, hol tegez.

- De nem az enyém.

- Majd lesz neked is - vigasztalja Gergely.

- Drága lehet ott a ház - szólal meg az öreg, s úgy érzi a tékozló fiú (vajon jól érzi-e?) a szúrós szeme rászégeződik.

- Bizony drága, keresztapám uram. A tanári fizetésből éppen csak hogy megél az ember.

- Pótolod a földdel - mondja Gergely.

- Egyszer a föld is elfogy - jegyzi meg az öreg, s bár ezúttal félrenéz, mégis mintha túvel szurkálnák a tékozló fiú arcát: sajogva sajog.

- A föld elfogy, de a tudomány megmarad - bölcselkedik Gergely.

- Jobb, ha mind a kettő megmarad - tapint az igazi igazságra a föld öreg szerelmese.

Közben az asszonyok eltűnnek a konyhába. Behallik a kolbász sisterségése, ajtó hasadékan átszűrődik az illata: ez a kolbász a tékozló fiú tiszteletére sisterség. Az udvarra néző ablak előtt elvillanni lát egy cselédleányt: két kezében két kupa bor. A tékozló fiú tiszteletére hozódik a bor. Bizonyosan a Benkő Jakab pincéjéből: minden ősszel eljár a szüretre. Bejön kipirult arccal a szép éfiasszony, asztalt terít, aztán kifordul, behoz egy nagy tál kolbászt (még sisterség a zsírjában), a tékozló fiú, bár nem éhes, meg sem próbálja a szabadkozást.

- Íme - mondja magában a tékozló fiú -, így szeretnék élni én is, együtt az én öreg szüleimmel. Az én szüleim azonban nem a konyhán lagnának. Övék lenne a legszebb szoba.

A tékozló fiú igen dicséri a kolbászt is, a bort is, bár a kolbász is, bor is majd elakad a torkán. Pedig a kolbász is pompás, a bor is pompás, de a tékozló fiú szüntelen a halálra, a kikerülhetetlen halálra gondol. Egy-egy kérdésre szórakozottan felelget. Kérdi az öreg a harmadik (vagy az ötödik?) pohárnál: megvót-e az egzámen?

- Meglesz - felel a tékozló fiú. - Azaz: az egyik megvót, a másik májusban vagy júniusban lesz...

Az öreg ember erre semmit sem szól, a pohárba mered, de a tékozló fiú mégis arcán érzi a szúrós tekintetet. Rémulten olvassa le az öreg ember arcáról a gondolatot: ez is megcsalta az apját.

A tékozló fiúnak, hiába marasztalják, nincs maradása. Azt határozza az úton hazafelé, hogy nem búcsúzkodik senkitől, még a testvéreitől sem, csak az ő kedves emlékü helyeitől. Ezek nem vizsgálódnak, nem gyanakodnak, ezek nem firtatják: megvót-e az egzámen. Egyszerűen örülnek (bizonyosan örülnek), hogy újra látják Elekecskét, aki, lám, de nagy legénnyé serdült, amióta nem látták.

És a tékozló fiú e naptól kezdve erdőn, mezőn csatangol. A kertjük végén kezdi, ahol a Macskás patak csörgedez.

Itt sírdogált egyszer, régen, négyesztendőskorában. Édesanyja keményen megpirongatta, s a kisfiú elhatározta, hogy elbujdosik, mégpedig - Móduvába. Móduva Moldova volna, ide bujdosott hajdan sok-sok székely, aki nem lelé honját a hazában. Erről sokat hallott a kisfiú: ő is Móduvába bujdosik. Kivett a tálból négy főtt pityókát, kendőbe csongójította, egy orvosságos üveget megtöltött vízzel - így indult Móduvába. El is jutott Macskás patakig, ott leült a patak partjára, sírt, sírdogált, aztán megéhezett, megette a négy pityókát, fenékgig ürítette az orvosságos üveget, és szép csendesen hazamendegélt.

- No, Macskás patak, Isten veled. Most egész komolyan elbujdosom.

Móduváról eszébe jut a tékozló fiúnak, hogy tavaly nyáron, Torjára utaztában, a nagybaconi erdőn találkozott két zsidó fiúval: Munkácsi Bernát volt az egyik, Kunos Ignác a másik. A tékozló fiú kocsin utazott, a két zsidó fiú az apostolok szekerén jött Moldovából, ahol a csángó nyelvjárást tanulmányozták...

- Lám, lám - mondja a tékozló fiú -, ha velük tartok, most nem kellene elbujdosnom Móduvánál messzebb, sokkal messzebb...

Megy, mendegél a tékozló fiú, a Macskás erdőnek tart, hol először bukkan ki száraz levelek alól a gyócsé, tudományos nevén a kikeleti hóvirág, utána a „kakas élű”, tudományos nevén a vörös nyakagyar. Sokszor kijárt ide kisfiú korában, kalapja karimáját teletűzdelte gyócsé-bokrétával. És gyakran kijárt az erdő mellé tavasz nyíltan egy deli szép legénnyel, a juhok pásztorával. Édesanyja fehér cipót, szalonnát, túrót tett egy kicsi tarisznyába, azt a kisfiú nyakába akasztotta, kezében egy botocska, jaj de büszkén lépdegélt a juhnyáj után! Szentül hitte, hogy Baló János nála nélkül nem tudná megőrizni a juhokat. S mely keservesen sírt, amikor egy báránka eltűnt! De kisült, hogy tréfás kedvű Baló János madzaggal egy bokorhoz kötötte. Volt otthon nevetés!

Ahol ni, most is juhokat őriz Baló János. Úgy szeretne hozzá menni a tékozló fiú, de hátha ez is megkérdezi: no, kicsi gazdám, megvót-e az egzámén? Talán a juhok is mind azt bégetnék: be-e, be-e, megvót-e? Be-e, be-e, megvót-e?

A borvízkúthoz is elmegy a tékozló fiú, iszik is a vizéből, de mintha megromlott volna. Szüntelen a kisbaconi diákokat látja, akik közül három már rég por és hamuvá lett, s im, készülődik a negyedik is. - Átok van ezen a falun?

A tékozló fiú nem bírja tovább a búcsúzkodást. Beül a kicsi házba, csak az udvarra jár ki. Még egy hónap választja el a Feltámadás ünnepétől, s már megírta a búcsúleveleket, azokat százszor is elolvassa, igen szépeknek, igen érzékenyeknek találja, s el is érzékenyül rajtok. Közben különös nagy figyelemmel kíséri az *Ellenőr*-t, melyet minden reggel behoz a kávéstálcán az édesanyja. Így hozza be majd húsvét reggelén is... A tékozló fiú behunyja szemét, a következőket végiggondolni nem meri.

Náci állandó esti vendég. Talán sejt ez a fiú valamit? És ha sejt is, a tékozló fiút nagy, erős szándékának végrehajtásában megakadályozni tudja-e? Náci éjfélnkor rendszerint elbúcsúzik, ő pedig a halálát virradóra tűzte ki. Húsvét virradóra. A tékozló fiú egyik eszével szeretné ugyan megvárni az ünnepet, úrvacsorát venni, aztán húsvét hétfőjén meghallgatni a piros tojásért kántáló fiúkat - vajon az ő gyermekkorabeli rigmusokat hadarják-e most is. A másik eszével erősen ragaszkodik húsvét első napjának virradatához - így lesz költői, igazán költői a halála. Így írta meg Jóbnak is a levelében: húsvét ünnepének virradatán lövök a szívemhez. Ezen ő már nem másít: maga előtt szégyellené ezt. Sok minden egyébért kellene szégyenkeznie, át is

villan agyán sok-sok szégyelleni való, de csökönyösen behunyja a szemét: így hessegeti el a kellemetlenkedő gondolatokat.

Náci pontosan eljön húsvét szombatján este is. Nyugtalanul várja a tékozló fiú, mert reggel egy levelet bízott rá, Jóbnak szóló ajánlott levelet. Fontos, igen fontos, hogy ez a levél postára adassék, mert különben megtántorodhatnék az utolsó pillanatban. Jön Náci, hozza a feladóvevényt. Tehát - vége. Megtántorodásnak, visszafordulásnak helye nincs. De hátravan még a meghalásnál is súlyosabb feladat: hogyan búcsúzzék el a szüleitől úgy, hogy azok semmit észre ne vegyenek. Szeretné hosszan, sokáig ölelni, csókolni az édes jó anyát, aki őt legjobban szerette összes gyermekei között; szeretné megcsókolni édesapja munkás kezét, mely félszáz esztendő óta hinti a búzát az édes anyaföldbe; annak az édes jó apának a kezét, aki összes gyermekei közül reá áldozott a legtöbbet, és - mint a Mátyás király parasztja, sárba dobott minden krajcárt, amit ennek a tékozló fiúnak adott. Talán belopódzik éjjel, amikor első álmukat alusszák, s csókot lehel rájuk. De ha fölébrednének? Mit mondjon? Már zavarosabb a feje, semhogy a feleletet megtalálná.

Nyílik az ajtó, belép az édesanyja.

- Jere, fiam, vacsorázni.

Mondja a tékozló fiú:

- Ma nem vacsorázok, édesanyám. Fáj a fejem.

- Fáj? Hiszen azért bejöhetsz. Jere be, édes fiam!

- Ó, édesanyám, én mennék - én mennék jó szívvvel, de - csomagolnom is kell -, igen, én holnap Pestre megyek.

- Hová?! - néz rémülten tékozló fiára az anya.

- Pestre, édesanyám, Pestre.

- Hisz eddig mind azt mondtad, hogy pünkösödöt is itthon innapolod!

- Mondtam, mondtam, de mást határoztam. Nem tudok tanulni itthon. Azt hittem, tudok. Csalódtam.

A tékozló fiú hangja mind remegőbb, remegőbb, torkát fojtogatja a sírás, nem bírja visszafojtani, zokogva öleli, csókolja édesanyját, s most, hogy sikerült a búcsúzás, összeszedi magát, könnyeit letörli, s megígéri, hogy mégiscsak itthon tölti az ünnepet.

- No, ne sírjon, édesanyám. Megyek, magukkal vacsorázom. Hívják Nácit is, de Náci már vacsorázott, ott marad a kicsi szobában.

A tékozló fiú apja már az asztalnál ül, az *Ellenőr*-t olvassa a mellett a kicsi álló lámpa mellett. S most nagyszerű ötlete támad a fiúnak, hirtelen édesapjához siet, elkapja a kezét, s megcsókolja, különös heveséggel csókolja meg. Az apa csodálkozva néz rá, de a fiú nevet:

- Tudja, mért csókoltam kezét, édesapám? Amint beléptem, azt hittem egy pillanatra, hogy most érkeztem haza húsvéti vakációra.

Nebet az apa is, nevet az anya is, jókedvre derülnek mind a hárman.

- Hej, de szeretnék még egyszer gyermek lenni - mondja a tékozló fiú -, s végigkántálni a falut piros tojásért. Emlékszem, egyszer annyi tojás gyűlt össze, hogy nem fért a tarisznyámba, tele voltak a zsebjeim is, csak úgy potyogtak ki a piros tojások.

- Próbáld meg most is - enyeleg az apa. - De el tudnád-e mondani a húsvéti rigmusodat?

- Ó, akár hármat is egyvégtiben. Kisfiú koromban ezt mondtam:

*Ez háznak kis kertjében
Van egy rózsató,
Rózsás-kertben nevelje
A jó teremtő.*

*Vizet öntök a tövére,
Szálljon áldás a fejére!
Az Istentől ezt kérem,
Piros tojás a bérem.*

- Ó, Istenem! - sóhajt fel boldogan az anya.

- Hát nagyobb korodban melyiket szavaltad? - enyeleg tovább az apa.

- Nagyobb koromban? Ezt ni:

*Kedves bátyámuram, ez ház családfője,
Kedves nénémasszony, ennek kedves nője,
Szomorú nap vala ezelőtt harmadnap:
Nagy kínok közt halt meg a legnagyobb főpap.
De már kiszabadult a halálfogságból,
Feltámadott s kijött az gyászkoporsóból.
Egy kedves leánkát ide szalasztottunk,
Akinek mi mindég a nyomában voltunk;
Nyájasan akarunk mi ővele bánni,
Őtet egy pár tojás meg fogja váltani.
Mégpedig pirosra meglégyen az festve,
Úgy a vízöntéstől meg is léssen mentve.*

- Szórol szóra így van, egy szót sem hibázott. No, éfileány - incselkedik az apa -, hol a piros tojás?

Itt van, hozza már az édesanya nagy boldogan, s egypár piros tojást dug a tékozló fiú zsebébe.

Mintha lakodalomba menne, oly vidáman búcsúzik szüleitől a tékozló fiú. Az ajtóból másodszor is jóccakát kíván, s hogy a másik tékozló fiú se fogjon gyanút, vidáman nyit be a kis szobába, ahol ez régi újságokban lapozgat. Éjfélkor búcsúzik Náci, s a tékozló fiú egyenest az asztalnak tart, kissé megütődik, hogy a fiókot elfeledte bezárni, de hisz ott a pisztoly, ott a golyós skatulya is; kiveszi a pisztolyt, leteszi az ágy feje mellé, a székre. Szépen levetkőzik, lefekszik, a pisztolyt felveszi, a szívéhez nyomja, aztán ismét leteszi a székre. Ez a főpróba. A közeledő dráma főpróbája.

Behunyja a szemét, de nem azért, mert el akar aludni. Azért hunyja be, amiért már annyiszor hunyta be világos nappal is, hogy ne lássa a kellemetlenkedő gondolatokat, az orcapirító emlékeket. De mennél erősebben behunyja a szemét, annál gyorsabb iramban száguldanak összevissza azok a kellemetlen, orcapirító gondolatok, a becsukott szemre nem jön álom. Minek is jöjjön, hiszen mindjárt virrad. Akkor majd megkezdődik az alvás. A soha véget nem érő.

- Holnap reggel bejön az édesanyám. Hozza tálcán a kávé, a friss kalácsot s az - újságot.

- Holnap két öreg ember megy Istennek házába, Úrvacsorát venni.

- Holnap egyik öreg ember azt kiabálja: Megcsalt! Megcsalt! A másik öreg ember magát átkozza: az ő bús beteg teje lett fia halálának okozója.

- Holnap kevesen mennek Istennek házába, az egész falu idecsődül. Nagy lesz a megháborodás. Az az, nem felháborodás.

- Holnap Benkő Dániel keresztapám uram legyinteni fog a kezével: Tudtam, hogy így lesz. És diadalmaskodni fog Balandi Józsiné: Ugye, megmondtam, hogy sohasem lesz pap belőle!

- Vízbekvető hétfőn nem temetnek, mert akkor még nem telik le a 48 óra. Ünnepe harmadnapján temetnek, talán délelőtt, talán délután.

- Az én koporsómat nem kíséri diákbanda, mint a Boda Elekét, a Benkő Ádámét, a Benedek Antalét. De talán az én első tanítóm elénekel... Talán a pap is mond egy könyörgést. Az a pap, aki a tízéves fiút a katedrába felelesztette...

- Vajon nem verik-e félre a harangot, mint jégverés közeledtén, amíg a temetőbe kivisznek?

- Ó! Virrad! Virrad! Virrad!

A tékozló fiú megragadja a pisztolyt, a szívéhez nyomja, meghúzza a ravaszt, éles csattanás - csütörtököt mond a pisztoly. Mi ez?! Újra meghúzza a ravaszt, dühösen húzza meg - éles csattanás ismét: másodszor is csütörtököt mond a pisztoly. Magánkívül ugrik ki az ágyból, reszketve szalad az ablakhoz: mind a hat cső üres.

- Ez a Náci műve - hebeg a tékozló fiú, s keble majd kiszakad, úgy ver a szíve. Kirántja a fiókot, az lezuhan a földre, felkapja a golyós skatulyát, turkál a fűrészporban: egyetlen egy golyó sincs benne. Most már világos: Náci gyanút fogott, Náci ellopta mind a huszonöt golyót. A levéllel, a halált jelentő levéllel pedig vágat a gyorsvonal, talán már ott is a levél Pesten, talán már siratja is Jób legjobb barátját - s ő él! Micsoda szégyen! Azt fogja hinni, gyáva volt, meghátrált az utolsó pillanatban!

Elernyedten, lehetetlenül hanyatlak az ágyba, arcra borulva zokogja el nagy lelki nyomorúságát, aztán mint a sokáig síró gyermeket, őt is a sírás elaltatja. Harangszóra ébred föl: az öreg harang templomba hívó szavára. A tűz már leszakadt, alig pislákol... Révedezve néz körül, simogatja a homlokát: hogy is volt? Mi is történt vele? Az asztalon ott hevernek a halált jelentő levelek, a pisztoly - hol a pisztoly? A párnája alatt találja meg. Rémülten tünteti el a bűnjeleket: a pisztolyt fiókba zárja, a leveleket tűzbe dobja, s mint aki jól végezte dolgát, visszafekszik az ágyba.

Éppen jókor, mert nyílik az ajtó (ki tudja, hányadikszor?), jön az anya, hozza a kávé, a friss kalácsot, a tálcán az *Ellenőr*-t.

- Sokáig aludtál, édes fiam. Nem jössz templomba? Nem veszel Úrvacsorát?

- De - de - veszek, hogyne vennék, édesanyám.

- Ó, Istenem, de örvendek. Kelj fel hát, mindjárt másodikat harangoznak.

Gyorsan felkel a tékozló fiú, öltözködik, a reggeli mellé ül, s pesti szokás szerint, egy időben olvasni és reggelizni kezd. Természetesen futó pillantást vet a vonal alá, s halljatok csudát! Ott táncol a rovat alatt a neve, tulajdon az ő neve!

- Hát nincs feltámadás!? - ujjong a tékozló s egyben igen naiv fiú. - Lám, tízhónapos alvás után feltámadt az ő elméjének szülöttje! Hol van, Halál, a te diadalmad? Hol van, koporsó, a te fullánkod? Üdvözlégy, Élet, szép ifjú Élet! Igen, igen, ezt én gondoltam ki, ezt én írtam, itt a nevem! De szép az élet, ó, de szép! Nem, nem, feltámadtunk, többé nem halunk meg! Mienk az Élet, a dicsőséges Jövendő!

Íme, ez a gyermek. Még hat órája sincs: a Halálban volt minden reménysége, s már öleli, csókolja az Életet, az ő szerelmesét! Vidám szívvel megy a templomba, s már azon sem ütközik meg, hogy szaporodnak a kalapos lányok, a krinolinos asszonyok; megfeketedett sok fehér harisnya; sőt örvendetes tudomásul veszi, hogy itt is halad a világ. Lefelé? Fölfelé? Azt majd ezután állapítja meg. Vajon látja-e meg a fiú arcán valaki, hogy ez a fiú virradatkor meghalni akart? Nem, nem látja, honnan láthatná, amikor arca, szeme úgy ragyog? Náci fent van a karzaton, Benkő tanító bácsi mellett, arca oly ártatlan, mint a ma született gyermeké. Szépen csengő hangja végigcsendül Isten házában: Ez húsvét ünnepében... Még mindig cseng Vajna Rózsi éles hangja is, még mindig ugyanazon az arcon csüng a tekintete; ő még mindig leány, és - úgy tetszik - hú lesz mindhalálig. A vén Balázs bariton hangja oly kedvesen reszket bele a hívők énekébe, nemkülönben Gál János keresztapámuramé is. Ennek a fiúnak most minden szép, minden gyönyörű - és megindító.

Áhítattal veszi szájába Jézus megtörtetett testét, és issza meg Jézus kiontatott véréét. Áhítattal néz az ég felé: Hiszek benned, Uram, hiszek!

A tékozló fiú vidám szívvel készülődik az „utálatos” Pestre, amely már nem is oly utálatos. A tékozló fiú azonban nem akarja megbúsítani édesanyját, aki ünnep után felkészíti a szövőszéket, s azon egy rend ruhára valót sző a fiának. A tékozló fiú ismét igazi székely fiú akar lenni, aki nem szégyell járni az aszfalton édesanyja szötte-fonta ruhában. Ezt veszi föl, amikor indul az útnak, a nagy útnak, amelynek vége táján ragyogni lát egy csillagot, a betlehemi csillaghoz hasonlatosat. Hiszi, szentül hiszi, hogy az ő dolgába Isten beleavatkozott, személy szerint beleavatkozott. Hát - Isten nevében előre!

Még egy meleg pillantást vet a vasúti kocsi ablakából erdőzúgásos, vadgalamb-szólásos, szép Erdővidék felé, az édes anyaföld felé: ez a pillantás egy szent fogadalom.

- Tied a szívem, tied a lelkem, tied mindenem, édes anyaföldem!

-&-